

Նվիրվում է Նոր Նախիջևանի (Դոնի Ռոստով)
հիմնադրման 240-ամյակին (1779 թ.)

*

Посвящается 240-летию со дня основания
Новой Нахичевани (Ростов-на-Дону) (1779 г.)

*

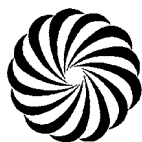
Dedicated to the 240th Anniversary of the Foundation
of Nor-Nakhidjevan (Rostov-on-Don) (1779)

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

ВЕРЖИНЕ СВАЗЛЯН

РЕЛИКВИИ
УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА
АРМЯН РОССИИ
(РОСТОВ-НА-ДОНУ И ПЯТИГОРСК)

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

VERJINÉ SVAZLIAN

RELICS OF THE
ORAL TRADITION OF THE
ARMENIANS OF RUSSIA
(ROSTOV-ON-DON AND PYATIGORSK)

ИЗДАТЕЛЬСТВО ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ НАН РА
PUBLISHING HOUSE OF THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY NAS RA
ЕРЕВАН – 2020 – YEREVAN

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՎԵՐԺԻՆԵ ՍՎԱԶԼՅԱՆ

ՌՈՒՄԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ
ԲԱՆԱԿՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ ՆՃԽԱՐՆԵՐ
(ԴՈՆԻ ՌՈՍՏՈՎ ԵՎ ՊՅԱՏԻԳՈՐՍԿ)

ՀՏԴ 39(=19):93/94
ԳՄԴ 63.5(5Հ)+82.3(5Հ)+63.3
Ս 850

*Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշումով*

Խմբագիր՝ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ **Սարգիս Հարությունյան**

Ռուսերենի թարգմանիչ՝ **Գայանե Հարությունյան**
Անգլերենի թարգմանիչ՝ **Տիգրան Ծուլիկյան**

Սվազլյան Վերժինե

Ս 850 **Ռուսաստանի հայերի բանավոր ավանդույթի նշխարներ (Դոնի Ռոստով և
Պյատիգորսկ) / Վ.Սվազլյան; ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինս-
տիտուտ – Եր.: ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ հրատ., 2020, 288 էջ:**

Աշխատությունն ընդգրկում է Ռուսաստանի հայերի բանավոր ավանդույթի նշխար-
ներ՝ մեկտեղելով Դրիմից և Արցախից Ռուսաստան՝ Նոր Նախիջևան և Պյատիգորսկ
գաղթած հայ բանասացների հաղորդած ժողովրդական բանավոր ստեղծագործու-
թյունները, որոնք գրի են առնվել հեղինակի կողմից:

Աշխատության պատմաբանագիտական ուսումնասիրությունները ներկայացվում են
նաև ռուսերեն և անգլերեն: Ժողովածուն օժտված է բանասացների և նրանց հա-
ղորդած նյութերի փաստագրական աղյուսակներով:

Նախատեսվում է ընթերցող լայն շրջանների համար:

ՀՏԴ 39(=19):93/94
ԳՄԴ 63.5(5Հ)+82.3(5Հ)+63.3

ISBN 978-9939-886-08-4

© Սվազլյան Վ., 2020
© ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2020

*Печатается по решению ученого совета
Института археологии и этнографии НАН РА*

Редактор: член-корр. НАН РА

Саркис Арутюнян

Перевод с армянского на русский:

Гаянэ Арутюнян

Перевод с армянского на английский:

Тигран Цуликян

Свазлян Вержине

Реликвии устного народного творчества армян России (Ростов-на-Дону и Пятигорск)/В. Свазлян; Институт археологии и этнографии НАН РА – Ер., Изд.-во ИАЭ НАН РА, 2020, 288 стр.

В работе рассматриваются реликвии устного народного творчества армян, переселившихся в Россию (в Новую Нахичевань и Пятигорск) из Крыма и Арцаха. Вошедшие в работу историко-фольклористические исследования, записанные нами с уст сказителей-армян, представлены также на русском и английском языках.

В сборник включены документальные таблицы материалов респондентов-сказителей и информация о них самих.

Книга рассчитана на широкую читательскую аудиторию.

© СВАЗЛЯН В., 2020

© Институт археологии и этнографии НАН РА. 2020

*Printed by decision of the Scientific Council
of the Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA*

Editor: Academician of the NAS RA

Sargis Haroutyounian

Translated from Armenian into Russian:

Gayane Haroutyounyan

Translated from Armenian into English:

Tigran Tsoulikian

Svazlian Verjine

Relics of the Oral Tradition of the Armenians in Russia (Rostov-on-Don and Pyatigorsk)/V. Svazlian; Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA – Yerevan, Publishing House of IAE NAS RA, 2020, 288 p.

The work includes relics of the oral tradition of the Armenians of Russia, combining the primary source popular oral creations, communicated by the Armenian narrators emigrated from Crimea and Artsakh to Russia – Nor-Nakhidjevan and Pyatigorsk, which have been written down by the author. The historico-folkloric studies of the work is presented also in Russian and English languages.

The collection is supplied with Documentary Tables of the narrators and their communicated materials.

The book is intended for a wide circle of readers.

© SVAZLIAN V., 2020

© Institute of Archaeology and Ethnography of NAS RA, 2020

ՆԱԽԱԲԱՆ

1959 թ. սեպտեմբեր ամսին Սովետական Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի Հասարակական գիտությունների բաժանմունքը կազմակերպել էր «Համալիր գիտարշավ» դեպի Ռուսաստանի (ՌՍՖՍՀ) Դոնի Ռոստովի մարզի Նոր Նախիջևանի (Պրոլետարական շրջան) հայաբնակ վայրերը: Գիտարշավն ընդգրկում էր Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի տարբեր ինստիտուտների և թանգարանների 16 մասնագետ գիտաշխատողների:

Հայաստանի ԳԱ Մ. Աբեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտի տնօրինության հանձնարարությամբ, որպես ասպիրանտ, ես ևս մասնակցել եմ այդ գիտարշավին: Սույն աշխատասիրությունը նվիրված է Դրիմի հայերի խրթին բարբառով իմ գրառած ինքնատիպ բանահյուսական նշխարներին:

Նոր Նախիջևանում բնակվող հայերից բարբառագիտական սկզբունքներով իմ գրի առած «*Դրիմից Նոր Նախիջևան գաղթած հայերի բանահյուսական նշխարները*» ձեռագիր ժողովածուն պահվում էր ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում՝ **Վերծինե Սվազյանի ֆոնդում**, FS: 3740-3907: Այն հրատարակվում է սույն հատորով:

* * *

Հետագայում՝ 1964 թվականի ամռանը Հայաստանի գիտությունների ակադեմիայի Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի տնօրինությունն ինձ գործուղել էր Ռուսաստանի Ստավրոպոլի երկրամասի Պյատիգորսկ քաղաքը, որպեսզի ուսումնասիրեմ այնտեղ ապրող հայ էթնիկ խմբի ներկայացուցիչների կենցաղն ու բանահյուսությունը:

Պյատիգորսկում բնակվող Արցախի հայերից բարբառագիտական սկզբունքներով իմ գրի առած «*Պյատիգորսկի հայերի բանահյուսական նշխարները*» ձեռագիր ժողովածուն պահվում էր ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվում՝ **Վերծինե Սվազյանի ֆոնդում**, FS: 3444-3644: Այն ևս հրատարակվում է սույն հատորով:

ПРЕДИСЛОВИЕ

В сентябре 1959 г. Отделение гуманитарных наук Академии наук Советской Армении организовало комплексную экспедицию в Новую Нахичевань Ростовской области РСФСР с целью проведения этнографических исследований в населенных армянами районах Новой Нахичевани (Пролетарский район). В состав экспедиции входили 16 научные сотрудники разных академических институтов и республиканских музеев Армении.

Будучи молодой аспиранткой, по решению дирекции Института литературы им. М. Абеяна АН Армении, я также была включена в эту научную экспедицию. Данная работа посвящена собранным мною уникальным фольклорным реликвиям, созданным на сложнейшем диалекте крымских армян.

Записанные мною материалы по народному фольклору Новой Нахичевани вошли в рукописный сборник *«Фольклорные реликвии армян-переселенцев из Крыма в Новую Нахичевань»*, который хранится в архиве фольклора Института археологии и этнографии НАН РА, в **Фонде Вержине Свазлян**, FS: 3740-3907. Указанный сборник издается в данном томе.

* * *

Впоследствии, в 1964 г. дирекция Института археологии и этнографии АН Армении командировала меня в Пятигорск (Ставропольский край, Россия) с целью изучения быта и фольклора живущих там представителей армянского этноса.

Материалы по фольклору Арцаха, записанные и собранные мною по диалектологическим принципам, вошли в рукописный сборник *«Фольклорные реликвии армян Пятигорска»*, который хранится в архиве фольклора Института археологии и этнографии НАН РА, в **Фонде Вержине Свазлян**, FS: 3444-3644. Указанный сборник также издается в данном томе.

PREFACE

In September, 1959, the Department of Public Sciences of the Academy of Sciences of Soviet Armenia had organized a complex scientific expedition to Nor (New)-Nakhidjevan (the Proletarian Region) in the Rostov-on-Don province of the Russian SFSR. It involved 16 scientific workers of various Institutes of the Academy of Sciences and Republican Museums of Armenia.

I was then newly admitted with flying colors to the post-graduate course, and the direction of the Institute of Literature after Manouk Abeghian of the Armenian Academy of Sciences recommended me to participate in that scientific expedition. The present work is dedicated to the unique folkloric relics I have written down in the abstruse dialect of the Crimea-Armenians.

The hand-written collection, entitled “*The Relics of the Popular Folklore of the Armenians emigrated from Crimea to Nor-Nakhidjevan,*” I have inscribed from the Armenians living in Nor-Nakhidjevan, was being kept in the folklore archives of the Institute of Archeology and Ethnography, NAS RA, in the **Verjiné Svazlian Fund**, FS 3740-3907. It is published in this book.

* * *

Subsequently, in the summer of 1964, the direction of the Institute of Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of Armenia had sent me on an academic mission to the town of Pyatigorsk in the territory of Stavropol of Russia to study the lifestyle and folklore of the Armenian ethnic group living there.

The hand-written collection, entitled “*The Relics of the Armenian Popular Folklore of Pyatigorsk,*” I have inscribed, according to the dialectological principles, from the Armenians of Artsakh, living in Pyatigorsk, was being kept in the folklore archives of the Institute of Archeology and Ethnography, NAS RA, in the **Verjiné Svazlian Fund**, FS 3444-3644. It is also published in the present volume.

ՆՃԽԱՐՆԵՐ
ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ
ՀԱՅԵՐԻ
ԲԱՆԱՎՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ

Նվիրվում է Նոր Նախիջևանի (Դոնի Ռոստով)
հիմնադրման 240-ամյակին (1779թ.)

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

I.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

Հայոց Բագրատունյաց թագավորության անկումից (1045 թ.) հետո Անի մայրաքաղաքի և շրջակա գյուղերի հայ գաղթականների որոշ մասը բնակություն է հաստատել ոչ միայն Կիլիկիայի տարածքում, այլև՝ Ղրիմում, և այնտեղ ապրել դարեր շարունակ:

XIII դարում, երբ Ղրիմ են ներխուժում մոնղոլ-թաթարները, այլոց հետ միասին՝ հայերը ևս, ենթարկվում են Ոսկե հորդայի տիրապետությանը:

Հետագայում՝ 16–17-րդ դդ., դրիմահայերի թիվը ստվարացել է, հատկապես Ջալալիների շարժման ժամանակ ծայր առած արտագաղթի պատճառով:

Ղրիմում հայերը բնակվում էին թերակղզու Կաֆա (Թեոդոսիա), Սուդակ (Սուրոժ), Սուրխաթ (Հին Ղրիմ), Ղարասուրբազար, Ակմեչիթ (Արմյանսկ) և այլ քաղաքներում, ինչպես նաև՝ Խայալ, Բախչելի, Հորդալանսկ, Թովիթի, Խամշլի, Շահինշահ, Նախիջևան և այլ գյուղերում:

Հայերը Ղրիմում բնակչության թվով երկրորդ տեղն էին գրավում թաթարներից հետո:

Ղրիմահայերն զբաղվում էին տարբեր արհեստներով, իսկ կիսաքոչվոր թաթարները մեծ մասամբ անասնապահներ էին¹:

1768-1774 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմում Ռուսաստանի հաղթանակից հետո վերջինիս հեղինակությունն ավելի էր մեծացել: Այդ ժամանակաշրջանի պատմաքաղաքական իրադարձություններին է նվիրված ակադ. Վ. Բ. Բարխուդարյանի «Նոր Նախիջևանի հայկական գաղութի պատմությունը» երկհատոր արժեքավոր ուսումնասիրությունը, որտեղ հեղինակն անդրադառ-

1 Միքայելյան Վ. Ա., Ղրիմի հայկական գաղութի պատմություն (1801-1917), Երևան, 1970, էջ 55-56:

նալով դրինահայությանը, նշում է. «...Հայտնի իրողություն է, որ այն ժամանակներից, երբ Ռուսաստանն սկսեց ծավալվել դեպի հարավ և արևելք, նա պահանջ զգաց սահմանամերձ երկրներում աջակիցներ և համակիրներ գտնելու: Հայերը, տառապելով թուրքական և պարսկական ծանր լծի տակ, բնականաբար, իրենց հայացքը հառում էին աստիճանաբար հզորացող ու ընդարձակվող հյուսիսային կայսրության կողմը»²:

Հայ անվանի պատմաբան Առաքել Բաբախանյանը՝ Լեոն, խորամուխ լինելով պատմական փաստերի մեջ, կարևոր և հետաքրքիր մանրամասներ է ներկայացրել. «...Այդ պատերազմի և մանավանդ դաշնադրության ժամանակից սկսում է արագ անուն հանել և փառքի աստիճաններով բարձրանալ մի մարդ, որին վիճակված էր Եկատերինայի թագավորության սյունը դառնալ: Այդ մարդը Գրիգորի Ալեքսանդրովիչ Պոտյոմկինն էր, որ հետո ստացավ «Տավրիկյան իշխանի» տիտղոսը: Հին միջակ-ազնվական մի ընտանիքի որդի Պոտյոմկինն արժանանում է Եկատերինայի առանձին ուշադրությանը և դառնում է նրան շատ մոտիկ, շատ սիրելի մարդ: ...Պետական բոլոր գործերը Պոտյոմկինի ուզածի պես էին ղեկավարվում, արտաքին քաղաքականությունը նրա ձեռքին էր: 1768-1774 թթ. պատերազմից հետո Հարավային Ռուսաստանը ստացել էր ահագին կարևորություն: Պոտյոմկինը նշանակվեց այստեղի ընդհանուր կառավարիչ: Իշխան Պոտյոմկինի մոտիկ ծանոթներից մեկն էր Հովհաննես Լազարյանը: 1747 թ. Նոր Ջուղայից Աղազար կամ Եղիազար անունով մի հայ վաճառական իր չորս որդիների հետ գաղթեց Ռուսաստան: Դա Լազարյան հոջակավոր տոհմի նախահայրն էր: Հովհաննես Լազարյանը նրա ավագ որդին էր: Նա ուներ բնական մեծ խելք, իսկ Մոսկվայում ստանալով լավ կրթություն, փոխադրվեց Պետերբուրգ, մշտական բնակություն հաստատեց այստեղ և միանգամից մոտեցավ պետական բարձր շրջաններին: Նա մեծ հարստության տեր էր, բայց և այնպես մտավ պետական ծառայության, ստացավ բարձր պաշտոններ: Պետական բանկի վարչության անդամներից մեկն էր, և, իբրև հարուստ ֆինանսագետ, նշանավոր ծառայություններ է մատուցել ռուսաց կառավարությանը: Լազարյանը նաև խոշոր կալվածատեր էր: Իմիջիայրոց, նա գնեց գանձարանից Պետերբուրգի շրջակայքում գտնվող Ռոպչա անունով կալվածք, որ կայսերական տոհմի սեփականություն էր և իր մեջ ուներ մի ամբողջ պալատ:

Հարուստ ու փարթամ հայ ազնվականը հասավ այնպիսի աստիճանի, որ այլևս ոչինչ ավելի բան չէր կարելի պահանջել բախտից: Եկատերինայի թա-

2 **Բաբխուդարյան Վ. Բ.**, Նոր Նախիջևանի հայկական գաղութի պատմություն (1779–1861 թթ.), Երևան, 1967, էջ 63:

գավորության բոլոր փայլուն աստղերը, բոլոր հռչակավոր պետական մարդիկ նրա մոտիկ ծանոթներն ու բարեկամներն էին՝ Օռլով եղբայրներ, իշխան Պոտյոմկին, Բեգբորոդկո, Վյազեմսկի, Ռումյանցև, իշխան և կոմս Զուբովներ, իշխան Սուվորով, Կուրակին և ուրիշ շատերը: Ռուսաշայի պալատում հաճախ հյուր էին լինում կայսերական ընտանիքի անդամները, Պետերբուրգ այցելող եվրոպական թագակիր անձինք և թագավորող տների անդամները: Հովհաննես Լազարյանը, իբրև սիրալիր տանտեր, ընդունում էր իր հյուրերին արևելյան ճոխությամբ: Եկատերինան, նրա որդին ու թոռները նույնպես սիրում էին հյուրընկալվել հայ հարուստի հարկի տակ, և, փոխադարձաբար, Լազարյանն էլ հաճախ հրավիրվում էր կայսերական պալատ: Ավստրիայի կայսրը նրան շնորհեց կոմսի տիտղոս: Սակայն այսքան փառքը չդարձրեց Լազարյանին մի անմատչելի հպարտ իշխանավոր, մանավանդ մոռացնել չտվեց, որ նա խեղճ, ցիրուցան մի ազգի գավակ է: Եվ պերճ իշխանավորն իր բարձր դիրքով, իր մեծ հարստությամբ աշխատում էր ամեն կերպ օգտակար լինել իր ազգակիցներին: Նա էր, որ ռուս կառավարությանը տեղեկություններ էր հաղորդում արևելյան գործերի մասին, պաշտպանում էր հայերի շահերը, խնդրում էր նրանց համար շնորհներ և արտոնություններ: Նա էր, որ հայերին Ռուսաստան գաղթեցնելու միտքն էր արձարծում պետական բարձր շրջաններում, համոզված լինելով, որ իր ազգակիցներն այդ ճանապարհով կազատվեն ասիական բռնակալների ճանկերից»³:

Անդրադառնալով Եկատերինա II կայսրուհու հրամանով իրականացվող դրիմահայերի գաղթին՝ ակադ. Մ. Ներսիսյանը գրել է. «...Գաղթը կազմակերպելու գործը որոշակի ընթացք է ստանում 1778 թ. ապրիլ ամսին, երբ Գրիմի ռուսական գորքերի հրամանատար է նշանակվում, արդեն ճանաչման արժանացած, վճռական և եռանդուն գեներալ Ա. Վ. Սուվորովը: Նա անհապաղ, ձեռնամուխ է լինում իրեն հանձնարարված բարձր ու դժվարին գործին, անմիջապես կապ է ստեղծում հայ և հույն հոգևորականության հետ: Խոստումներ և անհրաժեշտ ցուցումներ է տալիս, ընդունում հայ բնակչության պատվիրակներին, հորդորներ անում և ընդհանուր առմամբ աշխուժացնում գաղթի նախապատրաստումը»⁴:

1778 թ. ամռանը գեներալ Ա. Վ. Սուվորովի գլխավորությամբ կազմակերպվել է 12.600 դրիմահայերի գաղթը դեպի Ռուսաստան և Դոն գետի ափին հիմնադրվել է Նոր Նախիջևան քաղաքը: Եկատերինա II կայսրուհին 1779 թ.

3 **Լեո**, Երկերի ժողովածու, տասը հատորով, Երրորդ հատոր, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1973, էջ 329-330:

4 **Нерсисян М. Г.** Из истории русско-армянских отношений. Книга первая. Ереван, 1956, с. 16.

նոյեմբերի 14-ի ռուսերեն և հայերեն գրված հրովարտակով բազմաթիվ արտոնություններ է շնորհել նորահաստատ հայ բնակչությանը՝ 10 տարով ազատել է հարկերից, իրավունք շնորհել ազատ առևտուր անել Ռուսաստանում և նրա սահմաններից դուրս, զբաղվել երկրագործությամբ՝ յուրաքանչյուր շնչին հատկացնելով 30 դեսյատին հող, նաև իրավունք է տվել, որ նրանք հիմնեն գործարաններ ու ֆաբրիկաներ: Այլ խոսքով՝ խրախուսվում էր զարգացնել ամեն տեսակ արտադրություն և արդյունաբերություն: Վերապահվել է դավանանքի ազատության իրավունքը, մայրենի լեզվով դատավարության իրավունքը, որն իրականացվել է Աստրախանի հայոց «Դատաստանագրքով»⁵: Այսպիսով, Դոն գետի ափին հիմնադրվել է Նոր Նախիջևան քաղաքը:

Հայկական համայնքն ստացել է ինքնավարություն, ունեցել է 24 հոգուց բաղկացած քաղաքային Դոմա և հայ քաղաքապետ: Հայկական մագիստրատը ներկայացրել է տեղի դատարանը, ոստիկանական և գործադիր իշխանության իրավունքներով⁶: 1811 թ. հայկական գյուղերում հիմնվել են Տանուտերի ընտրովի պաշտոններ և հինգ հոգուց բաղկացած Ավագանու խորհուրդ: Հաստատվել է Նոր Նախիջևանի զինանշանը՝ հայերի աշխատասիրությունը խորհրդանշող մեդուների և փեթակների պատկերով⁷:

Նոր Նախիջևանը կառուցվել է ռուս հայտնի ճարտարապետ Ի. Ե. Ստարովի կազմած ու հաստատված նախագծով: Քաղաքն ուներ կենտրոնաձիգ փողոցներ, կենտրոնում՝ հրապարակ, որը շրջապատված էր առևտրականների և արհեստավորների (դերձակ, ոսկերիչ, ատաղձագործ, պայտար, կաշեգործ, պատշար և այլն) խանութներով: Քաղաքից ոչ հեռու հիմնվել են Չալթըր, Թոփթի, Մեծ Սալա, Սուլթան Սալա, Նեսվետայ (Նեսվիտայ) հայկական գյուղերը, որոնք կազմել են հայկական գաղթավայրի անբաժան մասը⁸:

Նոր Նախիջևանի հայերն զբաղվել են *գյուղատնտեսությամբ* (հացահատիկի մշակում, խաղողագործություն, ոչխարագործություն, շերամապահություն), *արհեստագործությամբ* (կաշեգործություն, ոսկերչություն, դարբնություն, պայտարություն, դերձակություն), *արքայադրությամբ* (ճարպի, բրդի, մետաքսի, աղյուսի, ծխախոտի) և *առևտրով*: Հայ վաճառականներն առևտուր են արել Դոնի Ռոստովում, Նովոչերկասկում, Տագանրոգում, Նիժնի Նովգորոդում, Ստավրոպոլում, Եկատերինոդարում և այլուր: Նրանք Ասիայի և Եվրոպայի մի շարք երկրներ են արտահանել ցորեն, ճարպ, բուրդ, յուղ, ձկնկիթ, ծխախոտ և այլ ապրանքներ:

5 **Բարխուդարյան Վ.Բ.**, նշվ. աշխ., էջ 70-71:

6 Նույն տեղում, էջ 75:

7 Նույն տեղում:

8 Նույն տեղում, էջ 55:

Նոր Նախիջևանը եղել է Նովոռուսիայի նշանավոր վաճառաշահ քաղաքներից մեկը:

1812 թ. քաղաքը ունեցել է 8.484, իսկ գյուղերը՝ 2.633 հայ բնակիչ, որոնք հետո ավելի են աճել ու բարգավաճել:

Ճանապարհորդները, լինելով Նոր Նախիջևանում իրենց օրագրերում հիացմունքով են հիշատակել տնտեսական և մշակութային վերելք ապրող քաղաքի մասին:

XVIII դ. վերջին կառուցվել են Սբ. Խաչ վանքը, ապա նաև վեց այլ եկեղեցիներ՝ Սբ. Լուսավորիչ, Սբ. Նիկողայոս, Սբ. Գևորգ, Սբ. Կարապետ, Սբ. Թեոդորոս և Սբ. Համբարձում: Հիմնվել են հայկական դպրոցներ, որտեղ գործել են նաև գրական-թատերական խմբակներ: Նոր Նախիջևանում առաջին դպրոցը բացվել է 1784 թ., Սբ. Խաչ վանքին կից: 1811 թ. հիմնվել է հայկական հոգևոր ուսումնարան, իսկ հետագայում՝ ծխական և գավառական դպրոցներ: 1857 թ. բացվել է առաջին իգական դպրոցը: 1880 թ. Ռաֆայել Պատկանյանի ջանքերով քաղաքում հիմնվել է արհեստագործական դպրոց, իսկ 1881 թ.՝ թեմական ուսումնարան: Հայկական գյուղերում գործել են ծխական դպրոցներ: 1789 թվականից Սբ. Խաչ վանքում շուրջ վեց տարի գործել է Հովսեփ Արք. Արղությանի ջանքերով Պետերբուրգից փոխադրված «Խալդարյան» տպարանը, հրատարակվել են հայերեն և ռուսերեն մի շարք գրքեր ու պարբերականներ:

1830-ական թվականներին Թեոդորոս Խաղամյանի և Սարգիս Տիգրայանի ջանքերով հիմնվել է Հայկական թատրոնը:

Այս բոլոր իրագործումները կատարվել են ազնվատոհմիկ իշխան Հովհաննես Լազարյանի մշտական բոլորեքյան աջակցությամբ և Հովսեփ Արք. Արղությանի անդուլ ջանքերով: Նա առաջին իսկ օրերից գործվանքով ընդունել և ցուցակագրել է Ղրիմից բերված շուրջ 300 գրչագիր մատյանները, եկեղեցական իրերն ու անոթները և ձեռնամուխ եղել գաղթականների առօրյա կարիքները հոգալուն⁹:

Ազգային, մշակութային և հասարակական աշխույժ կյանքը նպաստել է ականավոր գործիչների ի հայտ գալուն, ինչպիսիք էին՝ բանաստեղծ, պետական, եկեղեցական գործիչ Հարություն Ալամդարյանը, գրող-հրապարակախոս Միքայել Նալբանդյանը, բանաստեղծ Ռաֆայել Պատկանյանը, քաղաքական գործիչներ՝ Ալեքսանդր Մյասնիկյանը, Սիմոն Վրացյանը, Սարգիս Սրապիոնյանը (Լուկաշին), պատմաբան-արվեստաբան Ալեքսեյ Ջիվելեզովը, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գևորգ Զ Չորեքյանը, գրող Մարիետա Շահինյանը, գեղանկարիչներ՝ Մարտիրոս Սարյանը, Գրիգոր Շլոյանը, Սեյրան

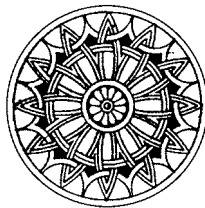
9 Լեռ, նշվ. աշխ., էջ 331:

Խաթանաջանը, Մկրտիչ Գիզգիզյանը, ճարտարապետ Մարկ Գրիգորյանը, իրավաբան Գրիգոր և հրապարակախոս Եղիա Չուբարյանները և շատ ուրիշներ:

Քաղաքային և գյուղական կառավարման ազգային մարմինները Նոր Նախիջևանում պահպանվել են մինչև 1880 թ.: Այնուհետև հիմնվել են «Մարդասիրական» (1868), «Նոր Նախիջևանի հայոց աղքատախնամ եկեղեցական հոգաբարձություն» (1889), «Բարեգործական» և այլ ընկերություններ, որոնք իրականացրել են Դոնի հայկական համայնքի ինքնավարությունը:

Խորհրդային իշխանության տարիներին գյուղական դպրոցներում պահպանվել է հայոց լեզվի դասավանդումը. լույս են տեսել երկլեզու՝ հայերեն, ռուսերեն, շրջանային թերթեր:

Հետագայում, Սովետական Հայրենիքում ծավալված համատարած գրագիտության պայմաններում համայնքի հայությունը չէր կարող անաղարտ պահել իր երբեմնի բանավոր ավանդույթներն իրենց՝ Ղրիմի, խրթին բարբառով: Հետևաբար, 1959 թ. առավելապես ավագ սերնդի ներկայացուցիչներն են եղել իմ բանասացները, և ես գրի եմ առել այն, ինչ հիշել են տարեցները, քանի որ երիտասարդները նույնիսկ չէին խոսում իրենց մայրենի բարբառով: Այդ տարիներին տակավին տեխնիկա չկար, և ես ձեռքով եմ գրառել:

II.

ՆՈՐ ՆԱԽԻՉԵՎԱՆԻ ԲԱՆԱՍԱՑՆԵՐԸ

Գիտարշավի 20 օրերի ընթացքում ծանոթացել և գրառումներ եմ կատարել (161 միավոր) ավագ սերնդի 15 *բանասացներից*, որոնց մասին բնութագրական հակիրճ տվյալներն ու նրանց հաղորդած նյութերի խոսքարվեստի վերաբերյալ տեղեկությունները ներկայացված են՝ նշելով գրառման օրն ու վայրը:

ԾԽՅԱՅԱՆ ԳԵՂԵՑԻԿ («Կեղեցիկ մեծա» (Մեծ մայր), ծնվ. 1887 թ., գ. Չալթըր, տնային տնտեսուհի): Նոր Նախիջևանի Չալթըր գյուղում առաջինը ծանոթացա Կեղեցիկ Մեծային: Նա ծնվել է Չալթըրում և արդեն 72 տարեկան է: Ծխայյան Գեղեցիկը, իրոք, գեղեցիկ է: Նա իր բազմանդամ ընտանիքի պատկանելի մեծան է: Կեղեցիկ մեծան գրագետ է, սիրում է ընթերցել հայ գրականության դասականներին, որոնց գրքերի նույնիսկ պատառոտված էջերը պահում է՝ որպես նվիրական սրբություն:

Կեղեցիկ մեծան պատմել է դաստիարակչական բնույթ ունեցող «Շէն թաքավորին *սիշիզը*» հեքիաթը, որն օժտել է նաև գողտրիկ օրորոցային երգի հատվածներով: Նա հիշում է Ղրիմի մի շարք երգեր, ընդ որում՝ «*Խրիմի յերքը*», որ գաղափար է տալիս իրենց նախկին բնակավայր՝ Խարա Սուի և նրա հայ բնակիչների կենցաղի մասին: Նա երգել է նաև հարսանեկան ծիսական երգեր՝ «*Հարսի հրաժեշտը*» իր հայրական տնից, «*Մսացէք պարել, սիրեզանքույրեր*» և «*Փէսա հարցնէլու պարք* (բարք)», այսինքն՝ սովորույթը: Նա հաղորդել է «*Խաղա՛, աղջիկս, խաղա՛*» պատկերավոր ու տպավորիչ երգը, որտեղ ընդգծվում է նրանց հատուկ վերաբերմունքը հագ ու կապի, նաև շքեղ արդ ու զարդի և ունեցվածքի նկատմամբ: Նա երգել է նաև «*Հայդեցէք, դղանք, խրդրըլեզ էշթանք*» ուխտագնացության երգը և «*Զարթիր, լառ՝*»-ն՝ իր խրոխտ ու ոգեշունչ կատարումով: Կեղեցիկ մեծան հակառակ իր առաջացյալ տարիքի ունի լավ ձայն, խոսում է աշխույժ և գրավում ունկնդիրների ուշադրությունը:

Կեղեցիկ մեծայի խոսած բարբառն անաղարտ չէ. բարբառային ձևերին հաճախ նա խառնում է գրական, նաև ռուսերեն բառեր: Նման երևույթը նկատելի է և՛ հնչյունաբանության, և՛ շարահյուսության ասպարեզում: Միևնույն բառը հաճախ նա տարբեր հնչյուններով է արտասանում, օրինակ՝ էղիլ է, էղել է, յեղել է և այլն: [8 *սեպտեմբերի*, 1959 թ., գ. Չալթըր]

ԲԱՐԱՇՅԱՆ ԱՆՈՒՇ («Անուշ մեծա», ծնվ. 1878 թ., գ. Մեծ Սալա, տնային տնտեսուհի): Նոր Նախիջևանի այս գիտարշավի իմ ամենատարեց բանասացն է 81-ամյա Անուշ մեծան:

Նա ծնվել է Սուրբ Խաչում, հետագայում ծնողների հետ փոխադրվել է Մեծ Սալա, որտեղ և ապրում է իր տղաների, հարսների և բազմաթիվ թոռնիկների հետ:

Անուշ մեծան քչախոս է, գանգատվում է, որ հիշողությունն սկսել է իրեն դավաճանել և, իրոք, ժողովրդական «Դժիկոն» հեքիաթի տարբերակն է նրա պատմած «Բառսուն ջան սրանտղը» հեքիաթի հետաքրքիր դրվագները, որոնք, ցավոք, նա արդեն չէր հիշում մինչև վերջ, որ ինձ պատմեր, սակայն հիշում և վերարտադրում էր «Չար նագարի (ուժ)» և «Թունավորվածի» հմայական, վաղնջական աղոթքները: [14 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Մեծ Սալա]

ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ ՄԱՆՎԵԼ («Դախսի Մանվել», ծնվ. 1886 թ., գ. Թովթի, կոլտնտեսության պահակ): Թովթի գյուղի կոլտնտեսության բանջարանոցում հավաքված ձմերուկի, սեխի և դդումի կույտերի մոտ հանդիպեցի «Բոստանի ստորոժ» Սողոմոնյան Մանվելին, որի առույգ դեմքը, ֆիզիկական և հոգեկան կարողությունները երբեք չեն մատնում նրա առաջացյալ տարիքը: 73 տարեկան է Մանվելը, բայց մինչև օրս էլ Թովթի գյուղում խրախճանք չի լինում, որին չմասնակցի ու չծաղկեցնի: Այդ իսկ պատճառով համազյուղացիները նրան մկրտել են «Դախսի (տաղասաց) Մանվել» անունով:

Հարսանիքներին երգած նրա երգերից գրի եմ առել «Հարսի հրաժեշտը», «Փեսա հարցնելու պարք (բարք)», «Հարսանիքի երգ», «Զանիգս, յէգ» երգերը:

Նա գիտի նաև մի շարք ժողովրդական հեքիաթներ ու նովելներ, որոնցից գրի եմ առել՝ «Թաթօն յեվ Փեթրիգէլը», «Չար բիանային հախէն էգօղ հարսը», «Բարինային խէլքը» և այլն: Պատմում է կենդանի հետաքրքրությամբ, մանրամասն նկարագրելով դեպքերն ու դեմքերը: Պատմելիս հաճախ այնքան է ոգևորվում, որ նույնիսկ հայիոյանքներով է համեմում իր բանավոր խոսքը: Խոսում է Ղրիմի և տեղի աղավաղված բարբառներով, շատ հաճախ հայերեն համապատասխան բառեր չհիշելով, ոռուներեն բառերը հայկական քերականության կանոններին ենթարկելով՝ օգտագործում է հետևյալ ձևով. «պագդարովիտ անէլ», «պապադատ ըլլալ», «սագլասիտ ըլլալ», «ոասսերոյաղ էղան» և այլն: [11 սեպտեմբեր, 1959 թ., գ. Թովթի]

ԹՈՐՓՈՒՋՅԱՆ ԹԱԳՈՒՀԻ (ծնվ. 1881 թ., գ. Չալթըր, տատմեր, աղոթքով բուժող): Քչախոս ու ամաչկոտ 78 տարեկան Թագուհի մեծայից հազիվ գրի եմ առել մեծ մորից սովորած «Չար աչքը» չեղոքացնող վաղնջական հմայական աղոթքը, ինչպես նաև բարգավաճում և առատություն սփռող «Հայր Արսահամի բերեթեթը մէջը թօղ ըլլա» բարեմաղթանքը: Նա խիստ աստվածավախ լինելով վախենում էր սրբերի անդորրը խոտվել, ուստի գիտակցված

զգուշությամբ և շնչալով էր արտասանում հմայական աղոթքները: [10 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Չալթըր]

ԹՈՐՓՈՒՋՅԱՆ ԵՂԻԱ ԳԵՎՈՐԳԻ (ծնվ. 1881 թ., գ. Չալթըր, թոշակառու): Չալթըր գյուղում է ծնվել այս պատկառելի ծերունին. նա 78 տարեկան է: Անցյալում հողագործ է եղել, այժմ թոշակառու է, նրա ազնվության, նաև պարկեշտության մասին շատ գրույցներ են պատմում:

Համազյուղացիների կարծիքով՝ նա շատ երգեր է իմացել և իր կոտ ձայնով երգել, հիացրել բոլորին: Այն, ինչ գրառել են նրանից՝ լրիվ չէ, բայց գրեթե միայն ինքն էր հիշում «*Խարիբ Մէլթօն*» վիպական երգը և «*Փեսա հարցնելու պարք* (բարք)» ծիսա-արարողական հնամենի երգը: [10 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Չալթըր]

ԳՅՈՒՐՋՅԱՆ ԼՈՒՍԵՂԵՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐԻ (ծնվ. 1884 թ., գ. Մեծ Սալա, թոշակառու): Լուսեղեն Գյուրջյանը 75 տարեկան է: Վտիտ ու տանջված կերպարանքով մի մարդ: Անգրագետ է, բայց հիշում է մի շարք երգեր, հանելուկներ ու հեքիաթներ:

Դեպի Մեծ Սալա կատարած մեր հապճեպ արշավի ժամանակ հնար գտա այցելելու նրան և մեկ ժամ տևող գրույցի ընթացքում գրառել են «*Փերատ մարդ*» (Չար մայրը) տպավորիչ հեքիաթը, «*Մարյամ*» սիրային երգը, նաև կենցաղային «*Հւ, քւ, հւրս*» երկարապատում երգը: Նա պատմում և երգում է աշխույժ՝ հետաքրքրություն առաջացնելով և իրական կյանքի տպավորություն ստեղծելով ունկնդիրների շրջապատում: [12 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Մեծ Սալա]

ԽԱՉԳԻՆԱՆՅԱՆ ՂԱԶԱՐՈՍ ԽԱՉԵՐԵՍԻ (ծնվ. 1893 թ., գ. Թովթի, փայտահատ): Մերթ խորասուզված իր մտքերի մեջ, մե՛րթ թաղված իր սիրած գրականության մեջ, ահա այսպես կարելի է տեսնել 66-ամյա ընթերցասեր այս անձնավորությանը:

Նա կոլտնտեսության անտառում փայտահատ է աշխատում, բայց գրեթե ամեն երեկո հաճախում է տեղի ակումբը՝ գրքեր ու թերթեր կարդում, երբեմն գանգատվում է, որ իրենց մոտ բացակայում են Բաֆֆու, Շիրվանզադեի, Թումանյանի երկերի լիակատար հրատարակությունները:

Նրանից գրի են առել «*Զօնոր ձախօղը*» (Ածուխ ծախողը) հեքիաթը և «*Թէմբէլ ախշիզը*» (Ծույլ աղջիկը) երգիծական երգը, որի տարբերակը նաև տարածված է Կ. Պոլսո հայ համայնքում:

Ղազարոս Խաչերեսի Խաչգինանյանի մոտ ուշագրավ է այն, որ նրա ոչ միայն լեզուն, այլև լեզվամտածողությունը տեղայնացված է: Նա օգտագործում է ոչ միայն ռուսերեն բառեր ու արտահայտություններ, այլև դեպքերն ու

դեմքերը կապում է տեղի աշխարհագրական և հասարակական միջավայրին: Այսպես օրինակ՝ «*Քօմոր ձախօղր*» հեքիաթի հերոսը ոտքով գալիս անցնում է Չալթըր, Թոփթի գյուղերով և Նախիջևանով, իսկ Թեմբել աղջիկը հարս է գնում վարդանջիի (հարմոնահար), որը հատուկ է ռուսական իրականությանը: [9 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Չալթըր]

ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ ԽԱՍԲԻՔԱ ԱՐՈՒԹՈՒՆԻ («Խսարիքա մեճա», ծնվ. 1893 թ., գ. Մեծ Սալա, տնային տնտեսուհի): Խսարիքա մեճա՝ այսպես են անվանում Մեծ Սալայի այդ բարի, հյուրասեր, կնոջը: 66 տարեկան է նա, շատ տանջանքներ է կրել. պատերազմի դաշտում զոհվել են նրա երկու որդիները, նրանց տխուր հիշատակով է մխիթարվում, բայց միաժամանակ հպարտությամբ է խոսում նրանց մասին, ովքեր ընկել են պատերազմի դաշտում՝ «*Մեր ոտիսան վօղբի գանքնեցնելու համար*» (Մեր հայրենիքը ոտքի կանգնեցնելու համար):

Նրանից գրի են առել մանկախաղացի «*Դան, դան*» ուրախ երգը, մի շարք վիճակի երգեր, ինչպես նաև բացառիկ արժեք ներկայացնող հիվանդի և այլ վաղնջական հմայական աղոթքներ ու «*Նորալուսնի աչքալուսանք*», որոնք նա սովորել էր իր հեքիմ մեծ մայրիկից: Նրա մասին երախտագիտությամբ ասում էր. «*Ասդվաճ օղորմի՛ հօրուն. մեճաս ինձի սօրվեցուցիլ իր*»: [14 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Մեծ-Սալա]

ՍՈՂՈՄՈՆՅԱՆ ՀԱՅԿ (ծնվ. 1899 թ., գ. Լենինավան, կոլտնտեսության հաշվապահ): Նոր Նախիջևանի Մյասնիկյանի շրջանի Լենինավան գյուղում ծանոթացա 60-ամյա Հայկ Սողոմոնյանին: Նա ամեն ինչի նկատմամբ հետաքրքրություն ցուցաբերող մի անձնավորություն է, հաճելի գրուցակից:

Հայկ Սողոմոնյանը, պատմելով իր կյանքից որոշ դրվագներ, նշում է, որ կամավոր կերպով մասնակցել է քաղաքացիական կռիվներին ու Հայրենական Մեծ պատերազմին, կորցրել է իր առողջությունը՝ ձախ ձեռքի մատները, բայց հարուստ հիշողություններ ունի պատերազմական կյանքից: Նա հիշում է նաև մի շարք «*սալդաթի*» (զինվոր) երգեր, որոնցից որպես նմուշ գրի են առել «*Ես իմ վիճագս հանեցի, էլս սալդաթ կնացի*», «*Առջի սալդաթի յերթը*», նաև «*Թուփթի կյուղի անվախ քաչն են*» խրոխտ երգը:

Հայկ Սողոմոնյանը նաև պատմել է «*Օվ գըպանի, ան՝ գուղե*» (Ով աշխատի, նա կուտի) և «*Խենթուգը*» (Խենթուկը) բարոյախրատական հեքիաթները:

Հայկ Սողոմոնյանը գրագետ է, աշխատում է Լենինավան գյուղի «Կոմունիզմի ուղիով» կոլտնտեսությունում՝ որպես հաշվապահ:

Նա առանձին հետաքրքրություն է ցուցաբերում դեպի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, գիտի մի շարք երգեր, հանելուկներ և հեքիաթներ: Հայկ Սողոմոնյանը տարիների ընթացքում գրի է առել 25 հեքիաթ, բայց բո-

լորն էլ գրական լեզվի վերածելով, որոնք գրկվել են գիտական արժեքից: Ուստի, ես նրան ծանոթացրեցի գրառման հիմնական սկզբունքներին, որպեսզի, այսուհետև, նրա գրառումները որոշակի նպատակի ծառայեն: [15 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. *Լենինավան*]

ԼՈՒԼԵՋՅԱՆ ՌՈՒԲԵՆ (ծնվ. 1900 թ., գ. Չալթըր, երգասաց): Ռուբեն Լուլեջյանից՝ Չալթըրի հայտնի երգասացից, գրի եմ առել Դրիմից իրենց հետ բերված՝ «Արոջանը» (Ապարանջան) հեքիաթային, սիրային գողտրիկ գուգերգը, որը շատ ընդհանրացած է տեղի հայության շրջանում և, նույնիսկ, հիմք է դարձել համանուն հեքիաթի համար: Այն իր հերթին նպաստել է այս էպիկական սյուժեի հետագա ընդարձակմանը: [8 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. *Չալթըր*]

ՉՈՐԱՆՅԱՆ ԵՎԳԻՆԵ ՂԱԶԱՐՈՍԻ (ծնվ. 1907 թ., գ. Մեծ Սալա, տնային տնտեսուհի): Այդ 52 տարեկան եռանդուն կնոջը միշտ կտեսնեք տնային գործերով ու թոռնիկների խնամքով զբաղված: Նա կիսագրագետ է, հիշում է «Ալեմի ջարհոը» (Աշխարհի խայտառակը) խոհափիլիսոփայական ու դաստիարակչական նպատակամղվածության հեքիաթը, որը և գրի եմ առել: Հեքիաթը պատմելիս նա առանձնապես ընդգծում է հեքիաթի գաղափարական և բարոյախոսական կողմը: Նա հաղորդել է շատ անեծքներ և օրհնանքներ, հիշում է նաև իր տատիկից սովորած «Չար նաֆասի» (Չար շնչի) համար ասվող ժողովրդական հմայական աղոթքը, որը ևս գրի եմ առել: [14 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. *Մեծ Սալա*]

ԼՈՒԼԵՋՅԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ՌՈՒԲԵՆԻ (ծնվ. 1921 թ., գ. Չալթըր, երաժշտության ուսուցիչ): Նոր Նախիջևանի Չալթըր գյուղի բնակիչ, տեղի միջնակարգ դպրոցի երաժշտության սիրված ուսուցիչ Լուլեջյան Մկրտիչը ինձ է հաղորդել իրենց ավագներից լսած խորհմաստ առածներն ու ասացվածքները, նաև՝ օրհնանքները: [13 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. *Չալթըր*]

ԼՈՒԼԵՋՅԱՆ ԱՍՏԳԻԿ ՌՈՒԲԵՆԻ (ծնվ. 1922 թ., գ. Չալթըր, կուլտնտեսության գանձապահ): Իր հոր՝ Ռուբեն Լուլեջյանի պես երգեր շատ սիրող ու շատ երգող Աստղիկից գրի եմ առել «Կնացեք, ասեք բարբայիս» վիպերգը, որն իր պատկերավորությամբ ու տարաբնույթ կերպարներով հուզիչ է և տպավորիչ: Օրիորդ Աստղիկը 37 տարեկան է, ունի 7-ամյա կրթություն, աշխատում է դրամարկդում, մեծ խնամքով է պահում իր ձեռքով զգուշությամբ արտագրված հայերեն երգարանը: [13 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. *Չալթըր*]

ՇԱՀԻՆՅԱՆ ՇԱՀԵՆ (ծնվ. 1928 թ., գ. Չալթըր, գլխավոր խմբագիր): Նոր Նախիջևանի Չալթըր գյուղում բնակվող և տեղի «Կոմունար» թերթի գլխավոր խմբագրի պաշտոնն զբաղեցնող Շահեն Շահինյանը սիրով ինձ հա-

դորդեց իրենց մեծերից լսած առածներ ու օրհնանքները, և, մանավանդ, Ղրիմում իրենց պապերի պատմած «Արոջանը» զուգերգով շարահյուսված ողբերգական հեքիաթը, որն ինքը գրի էր առել 1957 թ., Չալթըրում Լուսեղեն Չիբիչյանից:

Շահեն Շահինյանը վերհիշեց «Ունանը» վիպական երգը և «Սամպիգի դէրան»՝ Հայրենական մեծ պատերազմի օրերին հյուսված զինվորի երգերը: [15 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Չալթըր]

ՉԻԲԻՉՅԱՆ ԼՈՒՍԵՂԵՆ ԱԼԵՔՍԱՆԻ (ծնվ. 1870 թ., գ. Չալթըր, թոշակառու): Այս բանասացի մասին պատմել է Շահեն Շահինյանը, քանի որ նա արդեն ոչ ևս էր: Լուսեղեն Չիբիչյանը մանուկ հասակում Նոր Նախիջևանի Նեավետայ գյուղի չաղջի (սվագող) Մանուկից լսել է անցյալում Ղրիմում շատ տարածված «Արոջանը» հեքիաթը՝ երգային հատվածներով: [20 սեպտեմբերի, 1959 թ., գ. Չալթըր]

Հիշյալ բանասացներից գրառել են 161 միավոր ժողովրդական բանահյուսության նյութ, որոնք մինչև օրս հրատարակված չէին:

III.

ՆՈՐ ՆԱԽԻՉԵՎԱՆԻ ԲԱՆԱՅՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԵՎ ԹԵՄԱՏԻԿ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նոր Նախիջևանի հայոց բանավոր ավանդույթը, հայ ժողովրդի բանավոր մշակույթի բաղկացուցիչ մասը կազմելով, գոյատևել է ազգային բանահյուսության համընդհանուր ավանդներով, սակայն ընդհանրությունների և նմանությունների հետ միասին այն ներառել է նաև տեղային խիստ բնորոշ և ինքնատիպ յուրահատկություններ, որոնք պայմանավորված են նրանց անցյալի ու ներկայի պատմահասարակական կյանքի հանգամանքներով: Օրինակ՝ հնավանդ *«Խրիմի յերքի»* մեջ նրանք վերհիշում են իրենց անցյալը Ղրիմի Խարա Սու (Սև Ջուր) հայկական բնակավայրում իրենց տներն ու այգիները:

Հետագայում՝ Նոր Նախիջևանի հայության ժողովրդական բանահյուսությունը գեղարվեստորեն արտացոլում է նրանց հասարակական, տնտեսական կյանքի պայմանները, տեղի բնությունն իր բուսական ու կենդանական աշխարհով, շրջապատի գյուղերն ու քաղաքներն իրենց բազմազգ բնակչությամբ և ինքնատիպ խոսվածքներով:

Այսպես, օրինակ, հեքիաթներից մեկում հերոսի՝ ածխավաճառի գործողությունները սերտորեն կապվում են Դոնի Ռոստովի և նրա շրջակա՝ Թովթի, Չալթըր, Մեծ Սալա հայաբնակ գյուղերի հետ, իսկ լամպի մասին գաղափար տվող *«Քիրմանի կտազ՝ թեփէն ձագ»* (Քիրմանի գդակ՝ գագաթը ծակ) հանելուկի մեջ համեմատության եզր է դառնում *«Քիրմանի կտազը»*, այսինքն՝ Նովոչերկասկ քաղաքի բնակիչների գործածած յուրօրինակ գլխարկը:

Եվ կամ՝ *«Խելքիդ նսդիմ՝ Դայդան էշթամ»* (Խելքիդ նստեմ՝ Դայդան գնամ) արտահայտության մեջ նկատի է առնված Տագանրոզ քաղաքը, որը Նոր Նախիջևանի բարբառում *«Դայդան»* ձևով է արտասանվում, քանի որ Ղրիմի բարբառի տառադարձությամբ՝ $q > \eta$, $p > պ$, $կ > գ$, $ր > շ$, $ծ > գ$ և այլն¹⁰:

Նույնպես և ժողովրդական *«Մարյամը»* երգի մեջ սիրեցյալը մոտակա Նեավետայ գյուղից է գալիս գիշերային հանդիպման.

10 Մեծ լեզվաբան ակադեմիկոս Հր. Աճառյանն իր «Քննություն Նոր Նախիջևանի (Խրիմի) բարբառի» ձեռագիր աշխատության մեջ նշում է. «...Ռոստովի, Նոր Նախիջևան քաղաքի, Մեծ և Փոքր Սալաների ու Նեավետայ գյուղերի խոսակցականի բաղաձայնային համակարգը տարբեր է Չալթըր և Թովթի գյուղերի արտասանականից, որը ճիշտ Պոլսի բարբառի ձայնային դրությունն է. բաղաձայների երկու աստիճան միայն կա՝ թրթռուն և շնչեղ խույ: Շնչեղ թրթռուն բաղաձայները ջնջված են»: **Աճառյան Հր.**, Քննություն Նոր Նախիջևանի (Խրիմի) բարբառի, Երևան, 1925, էջ 27-28 [ձեռագիր]: Հարկ է նշել, որ սույն աշխատության բնագրերը գրի են առել մեծ մասամբ Չալթըր և Թովթի գյուղերից:

«Բազար դարած, նաշխած, պէրած Մարյամն,
Վաշթ պացվիլ էր գարմիր-ջերմագ թուշերրր.
Նեավերայէն ընձի յէգաձ կիշէրր»:

«Բազար տարված, նախշած, բերված Մարիամն,
Վարդը բացվել էր կարմիր-ճերմակ թշերիդ.
Նեավետայն ինձի էկած գիշերդ»:

Հետևաբար, Գրիմից գաղթած հայերը, ապրելով նոր, ռուսական միջավայրում, հարազատացել են այդ տեղավայրին ու շրջակա ռուս բնակչությանը: Այդ նկատելի է նրանց պատմած **իրասպարում հեքիաթներում**, որտեղ հերոսների գործողությունները կատարվում են ոչ միայն Դոնի Ռոստովում (Նոր-Նախիջևան) և շրջակա հայկական գյուղերում, այլև՝ ռուսական Նովոչերկասկ, Տագանրոգ և այլ քաղաքներում: Բացի այդ, որպես գործող անձինք, հանդես են գալիս ոչ միայն հայերը, այլև ռուս բարիններն ու բարինաները, կազակներն ու մուժիկները, որոնք օգնում են հայ գաղթականներին:

Ուշագրավ է նաև, որ բանահյուսական տարբեր ժանրի նյութերի մեջ հաճախ պատահում են բազմաթիվ օտարամույժ՝ թուրքերեն բառեր, որոնք Գրիմում կիրառվել են նրանց առօրյա խոսվածքում. այսպես, օրինակ. «Քօփուր» (Քյոփրի) – կամուրջ, «Սոխախ» – փողոց, «Խում» – հող, «Չորվախ» – աղբյուր, «Խամչի» – մտրակ, «Շամդան» – մոմակալ, և այլն:

Եթե նրանց բարբառում թուրք-թաթարական լեզվական փոխառությունները հին ծագում ունեն, ապա Գրիմից գաղթելուց հետո, նրանց բառապաշարի մեջ մուտք են գործել ռուսերեն շատ բառեր. օրինակ՝ «Կուզնեց» – դարբին, «Պրոդոլեց» – վաճառող, «Դոնոգ» – սայլ, «Սեմեյսուվո» – ընտանիք, «Խազլախն» – տանուտեր և այլն, նաև՝ ռուսերեն արտահայտություններ, որոնք ենթարկվել են հայոց լեզվի քերականական կանոններին. օրինակ՝ «Պազդարովիւր արեցին» – բարևեցին, «Ախրանյար ըրավ» – պահպանեց, «Սազլասիւր էղավ» – համաձայնվեց և այլն:

1959 թ. Նոր Նախիջևանի հայերի ժողովրդական բանավոր ստեղծագործություններն արդեն գրեթե մոռացության էին մատնված, սակայն իմ հետևողական պրպտումներով հնարավոր է դարձել գրառել և անհետ կորստից փրկել նրանց բանավոր ավանդույթի անգուգական 161 նշխարները:

Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը բազմազան է ու բազմասեռ.

- I. **Վիպական բանահյուսություն** (12 միավոր),
- II. **Քնարական բանահյուսություն** (31 միավոր),
- III. **Ասույթային բանահյուսություն** (118 միավոր):

I. Վիպական բանահյուսության բաժնում ամփոփված են *հրաշապարում* և *իրապարում հեքիաթները*: Բանասացների վկայությամբ, իրենք այլևս չեն հավաքվում գյուղական օդաներում հեքիաթ լսելու նպատակով, ինչպես՝ Ղրիմում:

Հրաշապարում հեքիաթներից ինքնատիպ է «Արոջանը» (Ապարանջանը), որի սյուժեն զարգանում է Ղրիմից բերված համանուն երգի մոտիվներով: Այդ լիրո-էպիկական սիրերգը, հեքիաթի նյութ դառնալով, որոշ զարգացում է ապրել և՛ պերսոնաժի, և՛ սյուժետային գծի տեսակետից: «Արոջանը» հեքիաթում որպես գործող անձինք հանդես են գալիս ոչ միայն սիրող զույգերը՝ Խամբերն ու Արզուն (ինչպես երգի մեջ է), այլև՝ բնության և հասարակության չար ուժերը մարմնավորող Կախարդ-պատավր: Այդ չար էակը մինչև մահ վրեժխնդրությամբ է հիշում մանկության օրերին իր ջրի փարչը կտտրած Խամբերին և անվերջ պատուհասում է նրան՝ խափանելով սիրող զույգի երջանկությունը: Այս Կախարդ-պատավի կերպարի ներկայությամբ է պայմանավորվում տվյալ հեքիաթի հրաշապարտում բնույթն ու սյուժետային գծի հետագա զարգացումը: Հրաշապարտում բնույթի է նաև «Շէն թաքավորին ախշիզը», որը հայտնի «Կոնսար աղջիկը» հեքիաթի երգային հատվածներով օժտված ինքնատիպ տարբերակն է: Նախ՝ թևերը կտրված աղջիկն ի նշան իր անմեղության կոչվում է Աղավախ, բացի այդ, նա, տանջվելով նենգ հարսի չարությունից, օրորոցում պառկած իր եղբորորդուն պատմում է իր վիշտը հետևյալ երգի միջոցով.

*«Նանիգ, նանիգ, անուշներով,
Օսգի բեշիք, արգաթ գամար,
Մէշի բառգօղը յէխպօրը գավագ:*

*Նանիգ գասէի յէխպօրը օշթուն,
Մագիս թելերօլը գրգաբէի,
Միրդիս գրագովը գըչօրցնէի,
Նանիգ գասէի յէխպօրը օշթուն»:*

*«Նանիկ, նանիկ, անուշներով,
Ոսկուց օրորոց, արծաթից կամար,
Մեջը պատկողը եղբոր գավակ:*

*Նանիկ կասեմ եղբորս որդուն,
Մագիս թելերով կկապեի,
Մրտիս կրակովը կչորցնեի,
Նանիկ կասեմ եղբորս որդուն»:*

Մրտակեղեք մեղեդի ունեցող այս օրորոցային փոքրիկ երգն առանձին հմայք և հուզականություն է հաղորդում հեքիաթին: Մակայն «Օսգի Յուզը» (Ոսկե ձուկը) օգնում է Աղավախուն, որը դառնում է այլ երկրի Թագուհի և վերականգնում իր նախկին հեղինակությունը: Իսկ չար հարսին «գաբէցին ցիին բօջէն, վագէցուցին ցիխօն, քարին գրավ, ջօլին գրավ, մինձ գօրը անգանչը մնաց» (կապեցին ձիու պոչից, վագեցրին ցեխերի մեջ, քարին կպավ, չոլին կպավ, մեծ կտորն ականջը մնաց): Դաստիարակիչ, խրատական բնույթի հեքիաթն ավարտվում է այդ խոսքերով:

Ինքնատիպ են նաև «Փէրար մարը» (Չար մայրը), «էրգաթէ կալը» (Երկաթե գայլը): Այս երկու հեքիաթներում որպես գործող անձինք հանդես են գա-

լիս նաև մի շարք կենդանիներ՝ մարմնավորելով բնության և հասարակության մե՛րթ չար և մե՛րթ բարի ուժերը:

Իրապատում հեքիաթները, գեղարվեստորեն պատկերելով կյանքում հաճախ պատահող իրական դեպքերն ու դեմքերը, ունեն դաստիարակչական-բարոյախրատական բնույթ: Իրական դեպքերի շուրջ են հորինված «*Քօմնոր ձախօղը*» (Ածուխ ծախտողը), «*Օլ գը պանի, ան՝ գուդե*» (Ով աշխատի, նա՛ կուտի), «*Խէնթուգը*» (Խենթուկը), «*Ալէմի ջարիգը*» (Աշխարհի խայտատակը), «*Թաթօն յէվ Փէթրիգէլը*», «*Չար բիանային հախէն էգօղ հարսը*» (Չար սկեսրոջ հախից եկող հարսը), «*Բարինային խէլքը*» (Բարինայի խելքը) իրապատում հեքիաթները: Հետաքրքիր է նաև «*Քառսուն ջան սրանօղը*» հեքիաթը, որը «*Դժիկոն*» ժողովրդական հեքիաթի տարբերակն է: Այդտեղ տղան իր հորը ճաշ տանելու ժամանակ ոչնչացնում է ճանճերին և պատտառի վրա գրում ոչ թե ճանճ, այլ՝ ջան: Այս իրապատում հեքիաթների փոքր ծավալն ու հանգույցի հանկարծակի լուծումը նրանց տալիս է ժողովրդական նովելի տեսք:

II. Քնարական բանահյուսության երգերը ևս հին ծագում ունեն, որոնց միայն բեկորներն են մնացել՝ վկայելու համար, որ համայնքի հայերն ունեցել են նաև քնարական հարուստ ու բազմազան մշակույթ:

Թեև քանակով քիչ, բայց մտահղացման տեսակետից հետաքրքիր են **մանկախաղացի երգերը**, որոնք մանուկներին զվարճացնելու համար երգվող աշխույժ «*Դանդաններ*» (Մանկախաղացի երգեր), ռիթմիկ «*Հավջիվներ*» (Հավի ճվճվոցի երգեր), սրամիտ բառախաղերով ողողված **շուրասելուկներ** և ուրախ ավարտ ունեցող **մանկական խաղերգեր** են:

Իր հնությամբ ու պատկերավորությամբ ուշագրավ է «*Խրիմի յերքը*», որտեղ նրանք վերհիշում են իրենց անցյալը՝ Դրիմի Խարա Սու (Սև Ջուր) հայկական բնակավայրում, տեղի գողտրիկ տները, կանաչապատ այգիները, որտեղ զբոսնում էին սիրեցյալները.

*«...Բահչանները գրքալէինք,
Մէնք դէսօփն գրսիրէինք,
Մէգի գասին՝ խարասուցի,
Մէնք դօնուշմա գրսիրէինք:*

*Տիմաց-դիմաց խաներս,
Տիմացն ալ՝ խանութներս,
Տուն հողէն յէլ, յէս՝ հօտէն.
Թող քօռ լան դուշմաններս:*

*...Տիմացէն դեսա քէգի,
Ջերմագ վաշթ կիդցա քէգի,
Ֆօդ անէլու չիւրմիշէցի,
Ուրիշին դվին քէգի...»:*

*«...Պարտեգներում կքայլեինք,
Մենք սիրունին կսիրեինք,
Մեզ կըսեին՝ խարասուցի.
Մենք գրուցել կսիրեինք:*

*Դիմաց-դիմաց իջևաններս,
Դիմացն էլ՝ խանութներս,
Դու այնտեղից էլ, ես՝ այստեղից.
Թող կուրանան թշնամիներս:*

*...Դիմացից տեսա քէգի,
Ճերմակ վարդ գիտցա քէգի,
Հոտոտելու չհամարձակվեցի.
Ուրիշին տվին քէգի...»:*

Ծիսական երգերը ևս գրեթե անհետացել էին, և միայն պատատիկներ էին հիշվում: Հայկական հարսանիքներն այլևս չէին կատարվում երգերի ու պարերի ավանդական ծիսակատարությամբ: Ուստի, հետևողական որոնումներով գրի եմ առել հարս ու փեսա հանդերձավորելու հնաբույր երգերը: Անցյալում այս տեղավայրի հայությունն ունեցել է փեսա հազցնելու հատուկ «պարք» (իմա՝ սովորույթ, բարք), որի ընթացքում երգել են.

«Այսօրիկ իս նօր,
Այսօրիկ թաքավօր իս նօրիկ...
Փէսին գառէթան էգավ, գայնէցավ,
Փէսան քաշից մէջքը թուրը,
Փէսին կրակը գարույր մօշթի.
Այսօր հասար մորաաղիւր, օշթի՛ն»:

«Այսօր դու նոր ես,
Այսօր նոր թագավոր ես...
Փեսայի կառքը եկավ, կանգնեց,
Փեսան թուրը մեջքին քաշեց,
Փեսի գդակն է կապույտ մորթի.
Այսօր հասար նպատակիդ, որդի՛ն»:

Իսկ հարսն իր հայրական տնից դուրս գալու պահին երգել է.

«...Հայրիկ, մայրիկ, Կոք պարէվ գէցիք,
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Էմջէնէր, յանգանէր, Կոք ալ պարէվ գէցիք.
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Հօրքորնէր, մօրքորնէր, դոք ալ պարէվ գէցիք,
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Մսացէք պարէվ, սիրեգան քոյրեր,
Դարօսը գէր աչքին...»:

«...Հայրիկ, մայրիկ, դոք բարով մնացեք,
Դոք ևս բարով մնացեք. ինձ առին, տարին,
Հորեղբայրնէր, հորեղբորկիսնէր,
դոք ևս բարով մնացեք.
Դոք ևս բարով մնացեք. ինձ առին, տարին,
Հորքորնէր, մորքորնէր,
դոք ևս բարով մնացեք,
Դոք ևս բարով մնացեք. ինձ առին, տարին,
Մսացեք բարով, սիրեկան քոյրեր,
Տարօսը ձեր աչքին...»:

Իսկ հարսնուրները պատասխանել են.

«Գեշթասս մեզմէն շաղ չուզէիս,
Անդէղ գերածար չամիչով թուզ է,
Աչքը գուլա, սիրողը գուգէ.
Հօրմէն, մօրմէն պարնվիլ չուգէր...»:

«Կերթասս մեզնից շատ չուզելով,
Այնտեղ կերածդ չամիչով թուզ է,
Աչքը կուլա, սիրտը կուգէ.
Հորից, մորից բաժանվել չուզեր...»:

1959 թ. այդ բողոքի միայն հիշատակն էր մնացել. իրականում ո՛չ ծեսերն էին կատարվում, և ո՛չ՝ նրանց համապատասխան երգերն ու պարերը: Այնուամենայնիվ, տեղի հայերի ավագները դեռևս հիշում էին անցյալի ծիսական երգերից պատառիկները:

Կենցաղային երգերը ևս հին են, որոնք հյուսված են իրական դեպքերի ու դեմքերի գեղարվեստական վերհուշով: Օրինակ՝ հայ գաղթականների հողերն անխղճորեն բռնագրաված ու նրանց վաստակով հղփացած, Նոր Նախիջևանի մեծահարուստ քաղաքապետ Հարություն Խալիբյանի անձնավորության շուրջ հորինված երգը.

«Շաղ գուլում մաշթ էր Խալիբ Աղան՝
Մեր քաղաքի գալում գալավան...»:

«Շատ դաժան մարդ էր Խալիբ աղան,
Մեր քաղաքի անխիղճ գլխավորը...»:

Նման երգերը հիմք են տալիս ենթադրելու, որ այս տեղավայրի հայերն ունեցել են նաև իրական, պատմական անցքերի շուրջ հյուսված վիպական երգեր:

Թվում է, գեղանկարչի վրձինով է պատկերված հարուստ Աթոյի Սիմոնի աղջկա կերպարը, նրա ճոխ հանդերձանքն ու շքեղ արդ ու զարդը, և, ի վերջո՝ հպարտ ու ինքնավստահ կեցվածքը.

«Գազ ու գէս ցեպրուշկան վիզը գախաձ,
Մարքարիդէ խուլանը մէջքը գարաձ,
Խաղան, ախչիգս, խաղան,
Աթոյի Սիմոնին ախչիգն իս.
Հէջ ումուրըր թող չիլլա»:

«Երկար շղթան վիզդ կախած,
Մարգարիտե գոտին մեջքդ կապած,
Պարի՛ր, աղջիկս, պարի՛ր,
Աթոյի Սիմոնի աղջիկն ես.
Բնավ վեճըդ թող չինի»:

Հակումը դեպի հարստությունն ու փողը զգալի է հետևյալ երգի մեջ.

«Դեսօք թող լա, թող չիլլա,
Թէք ըսդագր բճլ թող լա,
Իդա ախչգանը մարը
Իմիս բիանասա թող լա»:

«Տեսքով թող լինի, թող՝ չիլի,
Միայն ստակը շատ թող լինի,
Այդ աղջկա մայրը
Իմ գոքանչը թող լինի»:

«Հւ՛, քւ՛, հւ՛րար» կենցաղային երկարապատում երգի մեջ նորահարսին մտերմաբար դիմող սկեսուրը նորանոր հանձնարարականներ է տալիս, որոնց հիմքում ևս հակումն է հարստության և ունեցվածքի նկատմամբ: Նորահարսը, ըստ չգրված օրենքի, պարտավոր է «խաթըրը խոշ անել» (սիրաշահել) իրարիաջորդ հյուրերին՝ կնքահորը, հորն ու մորը, սկեսրայրին, զարգացած չելերիին, որպեսզի արժանանա նրանց նվերներին՝ հոր կտակի ոսկիներին, մոր թանկարժեք գերդանլիսին, սկեսրայրի ոչխարներին, զարգացած չելերիի լեզուչեքին: Այդ բոլոր պատկերավոր դրվագները մատուցվում են հետհարսանեկան սովորությանն արարողակարգի ընդունված պատշաճությունների նկարագրությամբ՝ հարավփոփոխ իրավիճակներում, տիպական նոր կերպարների հանդես գալով: Հանգամանքներ, որոնք Դրիմից բերված այս հնաբույր երգը դարձրել են շարժուն ու դինամիկ, պատկերավոր ու ցուցանելի, նաև՝ ոչ միայն կենցաղային, այլև՝ ծիսակարգային:

«Հւ՛, քւ՛, հւ՛րար, յէլ գայնէ,
Յէգվօրներուն ընթունէ,
Առաջ՝ հալավլը փօխէ,
Յէդքն ալ՝ ցեռքերը համփորէ:

Հւ՛, քւ՛, հւ՛րար, ժողօղվէ,
Հանսա բաբադ գրգանչէ,
Փսագները բիդ բաքնէ,
Միրասս օսգին բիդ բախշէ:

...Հւ՛, քւ՛, հւ՛րար շոդ արա,
Մամադ հանսա ցան գոդա,
Էրգու թուշէդ բիդ բաքնէ,
Գերդանլիսը բիդ բախշէ:

...Հարս ես՝ կնս պադ շոր պէր,
Լվացվողին՝ սրփիչ պէր,
Չայը քաշէ՛, շաքար պէր,
Մէգ-մէգ բաժակ չայ ալ պէր:

Հւ՛, քւ՛, հւ՛րար բադրասողվէ,
Քօղը վերոր ու բահէ՛,
Աշթըի ժամը անցաձ է.
Գունն ալ մաքրէ՛ ու ավլէ՛...»:

«Ա՛յ, հարս, դէ, ել, կանգնիր,
Եկվորներին ընդունիր,
Առաջ՝ հագուստդ փոխիր,
Հետո՝ ձեռքերն համբուրիր:

Ա՛յ, հարս, դէ, հավաքվիր,
Ուր որ է՝ հայրդ կկանչի,
Ձեր պսակը պիտ օրհնի,
Ժառանգ ոսկին պիտ բաշխի:

...Ա՛յ, հարս, դէ, շուտ արա,
Մայրդ, շուտով ձայն կտա,
Այտերդ պիտ համբուրի,
Վզնցը քեզ պիտ բաշխի:

... Հարս ես՝ գնս պադ շոր բեր,
Լվացվողին սրբիչ բեր,
Թեյը քաշիր, շաքար բեր,
Մեկ-մեկ բաժակ թեյ էլ բեր:

Ա՛յ, հարս, դէ, պատրաստվիր,
Քողդ վերցրու ու պահիր.
Արդեն ժամը անցել է,
Տունն էլ մաքրիր ու ավլիր...»:

Այս բաժնում առկա են նաև ուխտագնացության երկու երգ, որոնք ընթերցողին գաղափար են տալիս, որ Ղրիմի հայրերը նաև ուխտի են գնացել դեպի Մշո Սուլթան Սբ. Կարապետ ուխտատեղի:

*«Խարիբ Մելքոնը օխարը փարի ցավ քաշիլ էր,
Սուրբ Գարաբեդ ուխտի հասիլ էր,
Մուրադ առիլ էր...»:*

*«Պանդուխտ Մելքոնը յոթ տարի ցավ քաշել էր,
Սուրբ Կարապետ ուխտի գնացել էր,
Նպատակին հասել էր...»:*

Սակայն ուխտագնացությունը՝ «Խորլեզր», ինչպես ասել են դրինահայերը, նաև ուրախության՝ «աղջիկտեսի» առիթ պետք է լիներ. իսկ աղջիկը պետք է լինի «կեղեցիկ պնտթթով, կեղեցիկ անունով» (գեղեցիկ բնավորությամբ, գեղեցիկ համբավով), այսինքն՝ ըստ ամենայնի կատարյալ:

Հեռավոր կերպով հայ ժողովրդական միջնադարյան «Ասլան Աղա» վիպերգն է հիշեցնում «Կնացեք, ասացեք բարայիս» տխրերգը: Այդ երգի մեջ բանտարկված որդին խնդրում է հորը տունը-տեղը ծախել և պահանջված գումարով իրեն բանտից ազատել: Հայրը հրաժարվում է օգնել որդուն: Նույն կերպ են վարվում նրա բոլոր հարազատները: Միայն սիրած աղջիկն է պատրաստ ամեն տեսակ զոհողության: Նվիրվածությամբ ու անկեղծ սիրով է համակված նրա վճռական որոշումը.

*«...Վզիս մեղալիօնը գրձախիմ,
Հինք հարյուր կրոշ ալ գրշինիմ,
Գրշինիմ, սիրեզանս, գրշինիմ,
Գրշինիմ, գրհանիմ քեզ պանտիցը»:*

*«...Վզիս մեղալիոնը կծախեն,
Հինգ հարյուր գրոշ ալ կշինեն,
Կշինեն, սիրեկանս, կշինեն,
Կշինեն, կհանեն քեզ բանտից»:*

Ուշագրավ են նաև «Օկա և Իսրիր (Իստրա) մամաները» կենցաղային երգի հերոսները՝ մամաները, որոնք խորհրդանշում են Ռուսաստանի տարածքով հոսող երկու գետերի անունները: Հայ ժողովուրդը «Մայր Արաքս» է անվանում իր կենսատու գետին, այստեղ նույնպես զույգ մայր-գետերը՝ Օկան և Իստրան, իրենց կենարար ջրով սերունդներ են սնուցանում:

Հետաքրքիր են նաև «Մարիամ մորքորմա» և «Ունանը» երգերը: Նուրբ հումորով է հյուսված «Բարսի, փուն ինծի վորի՛ն քիդի դաս» երգը: Այս երգի մի այլ տարբերակը տարածված է նաև Հայաստանում, ըստ որի հայրն իր ծույլ

աղջկան ի վերջո տալիս է գուռնաչու, որպեսզի նա միշտ ուրախ լինի: Այս նույն երգը Նոր Նախիջևանի հայաբնակ գյուղերում երգվում է, սակայն բնութագրականն այն է, որ Ղրիմից գաղթած հայերն արդեն ոչ միայն ընտելացել են, այլև հարազատացել են ռուսական միջավայրին, և աղջիկը նախընտրում է «*վարդանշիհի*» (հարմոնահարի) հետ կյանքը կապել:

1779 թ. Եկատերինա Երկրորդ կայսրուհին առանձին հրովարտակով թույլատրել էր հայ գաղթականներին զինվորագրությունից ազատել, բայց հետագայում, փոփոխված հանգամանքներում, հայերը զրկվում են այդ արտոնությունից, և «*սալդասր գնալը*» գաղթականների համար դառնում է ողբերգություն:

Զինվորի երգերի մի շարք տարբերակներ են գրի առել. «*Ես իմ վիջագս հանեցի, էլա սալդասր կնացի*» (Ես իմ վիճակս հանեցի, էլա զինվոր գնացի) կամ «*Սալդասրի յերթը*» (Զինվորի երգը): Ուշագրավ է նաև Հայրենական Մեծ պատերազմի օրերին հորինված «*Սամպիկին դերան*» (Սամպիկի ձորը) սրտակեղեք, բայց հաղթանակի լավատեսությամբ անմահացող հերոս զինվորի երգը:

III. Ասույթային բանահյուսության ստեղծագործությունները: Ժողովրդական դարավոր կենսափոխության, բնության և հասարակության, իրերի ու երևույթների խորը ընդհանրացման արգասիք են տեղի հայության **ստածներն** ու **ասացվածքները**: Այդ սեղմ ու պատկերավոր ասույթները գեղարվեստորեն խտացնում են նրանց պատմական կենսափորձը, մարդկային բնավորության լավագույն հատկանիշները, իսկ վատ արարքները՝ դատապարտվում են պատկերավոր ու դաժան անեծքներով:

Չարքաշ կյանքով ապրող, «*Քարէն հաց քամող*» (Քարից հաց քամող) հայության այդ հատվածը ևս գովերգել է արհեստն ու արդար վաստակը. «*Ձէնահաթը օսգէ արոջան է*» (Արհեստը ոսկե ապարանջան է) և կամ՝ «*Պանը՝ պանէլօվ, ջամիան՝ քալէլօվ*» (Գործը՝ գործելով, ճամփան՝ քայլելով) ասացվածքների միջոցով: Աշխատանքի մասին մեծերը միշտ պատգամել են փոքրերին. «*Կորձը քեզմէն թող վախնաս, րուն կորձէն մի՛ վախնաս*» (Գործը քեզից թող վախենա, դու գործից մի՛ վախենա) իմաստուն խրատը:

Անցյալում՝ Ղրիմում օսմանյան հասարակության վերնախավին խորթ է եղել «*հալալ վաստակի*» գաղափարը. «*Ձէրմագ ցեոքը ուրիշի աշխատանքը գըսիրէ*» (Ճերմակ ձեռքը ուրիշի աշխատանքն է սիրում) և կամ՝ «*Այուվը խարիբը գըխաղցունէ, թարախը՝ զէնգինը գըպարցունէ*» (Արջին պանդուխտն է խաղացնում, դրամամանը՝ հարուստն է պտտացնում): Նման անարդար հարաբերությունները ծնունդ են տվել ժողովրդական ըմբոստության ու բողոքի, իսկ ժողովրդի ուժն անընկճելի է, քանի որ՝ «*Կէղ գայնի՝ կերան գըգօրի*» (Գյուղը

կանգնի՝ գերան կկոտրի), իսկ դրինահայերը միասնաբար փոխադրվեցին Դո-
նի Ռոստով՝ նոր կյանքով ապրելու. «Մի խոսքով՝ հասանք Ռոստովը»:

Հանելուկները ևս քիչ են հիշատակվում, սակայն գրառվածները գաղտ-
նագրված ձևով գաղափար են տալիս ազգագրական այդ խմբի անցյալ ու ներ-
կա կյանքի, կենցաղի, ապրելակերպի և ինքնատիպ ուտեստների մասին.

«Չորս քօշա քուրսի ¹¹ , Մէջը իլինք օագի, Խնամիները գըկան խօսքի»:	«Չորս անկյուն քուրսի, Մեջը լիքը ոսկի, Խնամիները կգան խոսքի»:
(Եկեղեցի)	

Եվ կամ՝

«Չորս ախպար քարթաղ գըպոնին. Չորս հաղը գըպոնին. Հինկոսմը՝ մէջերը գըբըղըղի»:	«Չորս եղբայր քարե պատ կշարեն. Չորս հատը կշարեն. Հինգերորդը՝ մեջը կպտտվի»:
(Գուլպա գործելու հինգ շյուղերը)	

Եվ կամ՝

«Դագը՝ դահդագ, վրան՝ դահդագ, Մէջէն գէլլէ քոռչօտ ախքար»:	«Տակը՝ տախտակ, վրան՝ տախտակ, Մեջից կելլեն քոչոտ աղքատ»:
(Կրիս)	

Պատկերավոր համեմատությամբ է հարցադրված «Գուրբաթի» կոչված տեղական ինքնատիպ թխվածքը, և կամ՝ հայ կանանց պատրաստած «Խաթ-
լամա» շերտավոր թխվածքի գեղարվեստական պատկերով գաղափար է տրվում կաղամբի մասին.

«Խաթ-խաթ խաթլամա, Մէջն ալ մէգ հաղ դայլամա»:	«Խաթ-խաթ խաթլամա, Մեջն ալ մի հատ մահակ»:
(Լահանա)	(Կաղամբ)

Տարածված են նաև մի շարք **անեծքներ** և **օրհնանքներ**: Ժողովրդական այս բանադրանքները պատկերավոր կերպով գաղափար են տալիս, թե մար-
դիկ ինչպես են գնահատել իրենց նմանների չար կամ բարի արարքները:
Կրկնակի ուժգնությամբ են հնչում զայրույթ և ատելություն արտահայտող
անեծքները. «Զօսանաս, աչքի լուսար գորվի» (Կուրանաս, աչքիդ լույսը կտրվի),
«Խե՛վասս, իե՛վ բաղերը իյնաս» (Խենթանաս, խենթի պես պատեպատ ընկ-
նես), «Գաղղիս՝ միսար ողղիս» (Կատաղես՝ միսդ ուտես) ժողովրդական անեծք-
ները: Եվ, ընդհակառակը, աշխատավոր հայ մարդու բարոյական բարձր

11 Քուրսի (թուրք.) – վառարան:

սկզբունքներն են դրսևորվում ժողովրդական օրհնանքներում: Այդ պատկերավոր ասույթներում բարության և առաքինության գնահատման չափանիշ են դարձել բնության տարրերը, երկնային ու երկրային ուժերը. «Ասողոր բայձատ թօղ ըլլա» (Աստղ պայծառ թող լինի), «Արևտ չըխավարի» (Արևդ չխավարի), «Տօղ պոնիս՝ օսգի տաոնսա» (Հող բոնես՝ ոսկի դառնա), «Ձիս ու ձաղգիս» (Ծլես ու ծաղկես) և այլն:

Ասույթային ժանրի ստեղծագործությունների մեջ ուշագրավ են **աղոթքները՝** «Ասղվաձամօր աղոթքը», «Չար նաֆասի» (Չար շունջ), «Չար նազարի» (Չար աչք), «Վահար չափելու» և հնամենի բուժիչ այլ ժողովրդական **հմայական աղոթքները:**

Գողտրիկ ու հուսադրող է նորալուսնին ուղղված հետևյալ աչքալուսանքի **աղոթք-մաղթանքը**, որտեղ ամեն ամիս ծերացող, բայց հավերժորեն նորոգվող Լուսնի հետ է կապել ժողովուրդն իր լավագույն ակնկալիքները.

«–Նօր Լուսին, նօր շնավօր,
Իմ ախպարս նօր թաքավօր,
Ձէր կնացիր, գէնջ էգար,
Ինձ ինչ պէրիր արմաղան:
ԼՈՒՄԻՆ. – Յէրէսիտ՝ քէսպէտ,
Սիրդիտ՝ սոնն,
Յէոնիտ՝ քէրէքէթ»:

«–Նոր Լուսին, նոր շնորհավոր,
Իմ եղբայրս նոր թագավոր,
Ծեր գնացիր, երիտասարդ եկար,
Ինձ ինչ նվեր բերեցիր:
ԼՈՒՄԻՆ. – Երեսիդ՝ շնորիք
Սրտիդ՝ ուժ,
Ձեռքիդ՝ առատություն»:

Ամփոփելով, նշենք, որ 1959 թվականին Նոր-Նախիջևանի հայ համայնքը, հակառակ ժամանակի ու տարածության համահարթեցնող ազդեցություններին, տակավին փորձում էր պահել ու պահպանել Ղրիմի բնիկ բարբառն ու բանահյուսական անկրկնելի նշխարները, որոնք գաղափար են տալիս նրանց երբեմնի հարուստ ու ինքնատիպ ժողովրդական բանարվեստի մասին:

РЕЛИКВИИ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА АРМЯН НОВОЙ НАХИЧЕВАНИ

*Посвящается 240-летию со дня основания
Новой Нахичевани (Ростов-на-Дону) (1779 г.)*

I.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Делая экскурс в историческое прошлое, следует отметить, что после падения царства Багратидов (1045 г.) часть армян-переселенцев из столицы Ани и окрестных сел, найдя пристанище не только в Киликии, но и в Крыму, жила там на протяжении нескольких веков.

В XIII в. в результате вторжения в Крым татаро-монголов, наряду с другими народами, армяне также испытали на себе иго Золотой Орды.

В дальнейшем, в XVI-XVII вв., численность крымских армян заметно возросла, особенно в связи с эмиграцией в период Движения джалали.

В Крыму армяне жили в г. Каффа (Феодосия), Судак (Сурож), в Сурхате (Старый Крым), Карасубазаре, Акмечите (Армянск) и др. городах полуострова, а также в селах Хаяал, Бахчели, Хордаланк, Топти, Хамышли, Шахиншах, Нахиджеван и др. По численности населения армяне занимали в Крыму второе место после татар.

Крымские армяне занимались разными ремеслами, а ведущие полукочевой образ жизни татары в основном были скотоводами¹.

В 1768-1774 гг., в результате победного завершения русско-турецкой войны, авторитет России несравненно вырос. Историко-политическим событиям этого периода посвящено ценное двухтомное исследование акад. В. Б. Бархударяна «История армянской колонии Новой Нахичевани». Обращаясь к вопросу о крымских армянах, исследователь указывает: «...Известно, что с того момента,

---

1 **Микаелян В. А.** История армянской колонии Крыма (1801-1917). Ереван, 1970, с. 55-56 (на арм. яз.).

когда Россия стала продвигаться на юг и восток, она искала поддержки в приграничных странах. Изнывая под турецким и персидским игом, армяне обратили свой взор на северную империю, которая постепенно набирала мощь и расширялась»².

Известный армянский историк Аракел Бабаханян – Лео, глубоко изучив исторические факты, представил ряд важных и интересных деталей: «...Со дня завершения войны и в особенности заключения союза прославилось имя человека, которому суждено было стать опорой для екатерининского правления. Этим человеком был Григорий Александрович Потемкин, впоследствии удостоенный титула «Таврического князя». Будучий сыном старого дворянина из среднего сословия, Потемкин заслужил особого внимания Екатерины, став для нее очень близким и любимым человеком. ...Все государственные дела велись так, как этого хотел Потемкин, внешняя политика также была в его руках. После войны 1768-1774 гг. возросла важность Южной России. Потемкин был назначен там всеобщим управляющим. Одним из ближайших знакомых князя Потемкина был Ованес Лазарян. В 1747 г. армянский негоциант по имени Агазар или Егиазар переехал со своими четырьмя сыновьями из Новой Джульфы в Россию. Он был праотцом известного рода Лазарянов. Ованес Лазарян был его старшим сыном. Он был наделен природным умом и, получив образование в Москве, перебрался в Петербург, где и обосновался на постоянное жительство. Сразу по переезде он вошел в государственные круги. Ованес Лазарян был очень богатым человеком, но тем не менее поступил на государственную службу и занимал высокие должности. Являлся одним из членов управления Государственного банка и, как богатый финансист, оказывал весьма значимые услуги российскому правительству. Лазарян был также крупным помещиком. Между прочим, именно он выкупил из казны поместье Ропша в окрестностях Петербурга, которое являлось собственностью императорского рода и в котором был огромный дворец.

Богатый и успешный армянский аристократ достиг таких высот, что нельзя было чего-то большего требовать от судьбы. Все звезды екатерининского правления, все выдающиеся государственные деятели были его близкими знакомыми либо друзьями – братья Орловы, князь Потемкин, Безбородко, Вяземский, Румянцев, князь и граф Зубовы, князь Суворов, Куракин и многие другие. В Ропшанском дворце частыми гостями были члены императорской семьи,

---

2 Бархударян В. Б. История армянской колонии Новой Нахичевани (1779-1861 гг.). Ереван, 1967, с. 63 (на арм. яз.).

посещающие Петербург европейские венценосные особы и члены царствующих домов. Ованес Лазарян, как любезный хозяин дома, принимал гостей с восточной роскошью. Екатерина, ее сын и внуки также любили гостить в его доме, и, взаимнообразно, Лазарян часто бывал в числе приглашенных в императорский дворец. Австрийский император удостоил его графского титула. Но слава не превратила Лазаряна в гордого неприступного князя и не заставила забыть о том, что он является сыном беззащитного, рассеянного по всему миру народа. В силу своего высокого положения и богатства он всячески старался быть полезным своим соотечественникам. Именно он сообщал российскому правительству сведения о положении дел на Востоке, выступал с защитой интересов армян, добивался для них благ и привилегий. Именно он выдвинул в государственных кругах идею о переселении армян в Россию, будучи уверенным в том, что таким путем его соотечественники высвободятся из когтей азиатских деспотов»³.

Упомянув о переселении крымских армян по приказу Екатерины II, акад. М. Нерсисян пишет: «...Вопрос организации переселения обрел конкретные черты в апреле 1778 года, когда командующим русских войск в Крыму был назначен уже получивший известность решительный и энергичный генерал А. В. Суворов. Он сразу же приступил к выполнению возложенной на него высокой и сложной миссии, установил связи с армянским и греческим духовенством, встретился с представителями армянского населения и благодаря необходимым указаниям и распоряжениям в целом активизировал подготовку к переселению.

Начав подготовительную работу, Суворов, наряду с другими мероприятиями, установил постоянную связь с греческими и армянскими духовными лицами, часто встречался и советовался с ними, давал им необходимые указания для организации переселения. Через них и многих других лиц он [поддерживал] контакт с населением, принимал его представителей, увещевал их и т. д.»⁴.

Летом 1778 г., было организовано возглавленное генералом А. В. Суворовым переселение 12.600 крымских армян-христиан в Российскую империю, и на берегу реки Дон был основан город Новая Нахичевань. Указом (на русском и армянском языках) императрицы Екатерины II от 14-го ноября 1779 г. армянскому населению предоставлялось множество привилегий. Население новосоздан-

---

3 Лео. Собрание сочинений, в десяти томах. Том третий, Ереван, изд. «Айастан», 1973, с.329-330.

4 Нерсисян М.Г. Из истории русско-армянских отношений. Книга первая. Ереван, 1956, с.16.

ной армянской общины на 10 лет освобождалось от налогов с предоставлением права свободной торговли в России и за ее пределами и права на сельскохозяйственные работы с выделением на душу 30 десятин земли. Помимо этого, они получили право на открытие заводов и фабрик, на свободу вероисповедания, использование родного языка в судопроизводстве, осуществляемом на основе «Судебника» астраханских армян⁵. Таким образом, город Новый Нахичевань был основан на берегу реки Дон.

Армянская община получила автономию, имела городскую Думу, состоявшую из 24 членов, и армянского градоначальника. Армянский магистрат был представлен местным судом, правами полицейской и исполнительной власти⁶. В 1811 г. в армянских селах была учреждена выборная должность Старосты и был создан Совет старейшин из пяти человек. Был утвержден герб Новой Нахичевани с изображением пчел и ульев, символизирующих трудолюбие армян⁷.

Новая Нахичевань была построена по проекту русского архитектора И. Е. Старова. Город украшали прямые улицы, площадь в центральной части, вокруг которой были расположены магазины и мастерские (портных, ювелиров, плотников, кузнецов, кожевников, каменщиков и др.). Неподалеку от города были основаны армянские деревни – Чалтырь, Топти, Большая Сала, Султан Сала, Несветай (Несвитай), являвшиеся неотъемлемой частью армянской общины⁸.

Армяне Новой Нахичевани занимались *сельским хозяйством* (обработкой зерна, виноградарством, овцеводством, шелководством), *ремеслами* (кожевенным делом, ювелирным, кузнечным, портняжным). Они были задействованы в *производстве* сала, шерсти, шёлка, кирпича, табака и в *торговле*. Армянские купцы имели торговые промыслы в Ростове-на-Дону, Новочеркасске, Таганроге, Нижнем Новгороде, Ставрополе, Екатеринодаре и т. д. Армяне вывозили в азиатские и европейские страны пшеницу, сало, шерсть, масло, икру, табак и иные товары.

Новая Нахичевань была одним из известных торговых городов Новороссии.

В 1812 г. численность армянского населения города составляла 8.484 чел., а сельского армянского населения – 2.633 чел., в дальнейшем численность армян возросла.

---

5 Бархударян В. Б., указ. соч., с. 70-71.

6 Там же, с. 75.

7 Там же.

8 Там же, с. 55.

Побывав в Новой Нахичевани, путешественники в своих дневниковых записях восторженно писали об этом городе, переживавшем небывалый экономический и культурный расцвет.

В конце XVIII в. здесь были построены монастырь Св. Креста (Сурб Хач – на арм. яз.) и шесть других церквей – Св. Просветителя, Св. Николая, Св. Геворка, Св. Карапета, Св. Фаддея и Св. Амбарцума. Были основаны армянские школы, в которых действовали литературно-театральные кружки. В Новой Нахичевани первая школа была открыта в 1784 г., при монастыре Св. Креста. В 1811 г. была основана армянская духовная семинария, а в дальнейшем – приходская и провинциальная школы. В 1857 г. здесь открыли первую женскую школу. Усилиями Рафаэла Патканяна в 1880 г. в городе была открыта ремесленная школа, а в 1881 г. – епархиальное училище. В армянских селах действовали приходские школы. Начиная с 1789 года в монастыре Св. Креста на протяжении шести лет действовала типография «Халдарян», перенесенная сюда из Петербурга благодаря усилиям Архиепископа Овсеп Аргутяна и издававшая на армянском и русском языках книги и периодику.

В 1830-х гг. Теодоросом Хадамяном и Саргисом Тиграняном был основан Армянский театр.

Все эти начинания осуществлялись при постоянной и неустанной поддержке князя Ованеса Лазаряна и архиепископа Овсеп Аргутяна. Архиепископ Овсеп Аргутян занимался приемом и инвентаризацией перевезенных из Крыма 300 рукописных книг, церковного имущества и обустройством армянских беженцев⁹.

Оживленная национальная, культурная и общественная жизнь способствовала появлению на исторической арене многих видных армянских деятелей в сфере культуры – поэт, государственный, церковный деятель Арутюн Аламдарян, писатель-публицист Микаел Налбандян, поэт Рафаэл Патканян, политические деятели Александр Мясникян, Симон Врацян, Саргис Срапионян [Лукашин], историк-искусствовед Алексей Дживелегов, Католикос Всех Армян Геворг VI Чорекчян, писательница Мариэтта Шагинян, художники Мартирос Сарьян, Григор Шлдян, Сейран Хатламаджян, Мкртич Гизгизян, архитектор Марк Григорян, юриср Григор и публицист Егия Чубаряны и т. д.

Городские и сельские национальные органы управления действовали в Новой Нахичевани до 1880 г. Впоследствии были основаны «Гуманитарное» (1868 г.), «Армянское церковное попечительство по опеке нуждающихся Новой

---

9 Лео, указ. соч., с. 331.

Нахичевани» (1889 г.), «Благотворительское» и иные общества, которые занимались вопросами автономии армянской общины Ростовской области.

В годы советской власти в сельских школах сохранилась традиция преподавания армянского языка, издавались областные газеты на армянском и русском языках.

Позже, в советской стране, в условиях всеобщей грамотности, представители армянской общины не могли в первоизданном виде сохранить на своем сложном крымском диалекте армянские устные народные традиции. Следовательно, в 1959 г. моими информаторами в основном были представители старшего поколения, и я записывала то, что сохранили в своей памяти люди пожилого возраста, поскольку молодое поколение даже не говорило на родном диалекте. В те годы не было технических средств, и мне пришлось записывать все от руки.

II. СКАЗИТЕЛИ НОВОЙ НАХИЧЕВАНИ

В течение 20-и дней научной экспедиции я познакомилась с 15 сказителями – представителями старшего поколения, с уст которых мною был записан публикуемый в данной работе фольклорный материал (161 единица). Ниже приведены их краткие биографические данные, указаны даты записи и местность проживания.

ЦХЯЯН ГЕХЕЦИК («Бабушка Гехецик», род. в 1887 г., с. Чалтырь) – домохозяйка. Ей было уже 72 года. Цхяян Гехецик была первой моей респонденткой. Природа одарила ее красотой. Она была почитаемым старшим членом многочисленной семьи, была грамотной, любила читать произведения армянских классиков и даже хранила порванные страницы их книг как святыни.

Гехецик рассказала мне сказку дидактического характера – «*Дочь могущественного царя*» (Շէ՛ւ թարաւորի՛ն տիւզիզը), перемежая свое повествование отрывками из колыбельной песни. Она помнила много крымских песен и в их числе «*Песню Крыма*» (Խըրիւր յէրբը), в которой говорилось о жизненном укладе и о быте армянского населения их прежнего местожительства – Хара Су. Гехецик исполнила несколько свадебных обрядовых песен: «*Прощание невесты*» (Հարիւր հրաժեշտը) с отчим домом, «*Прощайте, любимые сестры!*» (Միտքը ցարէվ, սիրեալն թոյրե՛ր), «*Обычай одевания жениха*» (Փէտի հազմելն ցարը). Ею была спета образная песня «*Танцуй, моя девушка, танцуй!*» (Խաղի՛, տիւզի՛զ, խաղի՛), в которой подчеркивалось особое отношение к одежде и дорогим украшениям. Своим зычным голосом Гехецик напела песню, сопровождавшую паломников – «*Отправимся в паломничество, парни!*» (Հայդէ՛ք, դիւ՛ր, իրերըդէ՛զ էշտիւ՛ր), а также песню «*Проснись, лао¹⁰!*» (Զարթո՛ր, լաո՛). Несмотря на возраст, она была энергичной женщиной, обладала хорошими вокальными данными и привлекала внимание слушателей.

Она говорила на диалекте с примесью литературного языка, часто использовала русские слова и выражения. Влияние русского языка отражалось как в фонетике, так и синтаксисе ее речи. Одно и то же слово она произносила в разных звуковых вариациях (էղիլ է, էղէլ է, յէղէլ է и т. д.) [8 сентября, 1959 г., Чалтырь].

БАРАШЯН АНУШ («Бабушка Ануш», род. в 1878 г., с. Большая Сала) – домохозяйка. Она была самой пожилой сказительницей, ей был 81 год.

10 Лао – сынок (на арм. диалекте).

Родилась она в Сурб Хаче, затем с родителями переехала в село Большая Сала, где и жила со своими сыновьями, невестками и внуками.

Она была немногословной женщиной, жаловалась на слабеющую память. И впрямь, рассказанные ею отрывки из сказки «Убивший 40 душ» (Զինվոր շնի ւրիւնդը) были вариантами народной сказки «Джико» (Դժիկնի), однако из-за слабой памяти она их помнила смутно и не смогла досказать, но при этом помнила древние молитвы-обереги «О злых силах» (Չիր Կաշիրի) и «Об отравленном» (Թնիւնիօրվաճի). [14 сентября, 1959 г., с. Большая Сала]

СОГОМОНЯН МАНВЕЛ («Дахчи Манвел», род. в 1886 г., с. Топти) – колхозный сторож. На колхозном огороде села Топти, у горки из собранных арбузов, дынь и тыкв я встретила с колхозным сторожем Манвелом Согомоняном, бодрый вид, физические и умственные способности которого не выдавали его пожилого возраста. Манвелу было 73 года, но он принимал участие во всех сельских пиршествах, внося свою достойную лепту в эти застолья. Вот почему односельчане окрестили его «Дахчи Манвел» – «Стихотворец Манвел».

Из исполненных им свадебных песен мною были записаны песни «Прощание невесты» (Հարիւր հրաժէշըրը), «Обряд одевания жениха» (Փէւտի հարցնելըն ւարը), «Свадебная песня» («Հարիւնիքի երգ»), «Приди, дорогая!» (Զիւնիգու, յէգ).

Он знал также ряд народных сказок, рассказов. К примеру, с его уст мною были записаны «Тато и Петригел» (Թաթօն յէվ Փէթրիգէլը), «Невестка, расправившаяся со злой свекровью» (Չիր քիւնիւնի հիւնէն էգօղ հարը), «Ум Барины» (Բարինիւնի իւրը) и т. д. Респондент рассказывал с живым интересом к сюжету, подробно описывая события и героев. Рассказывая, он настолько воодушевлялся, что нередко сопровождал повествование бранными словами, использовал ненормированную лексику. Манвел Согомонян говорил на искаженном крымском и местном диалектах, часто используя русские слова в соответствии с грамматическими правилами армянского языка, например, «паздаровит анел» (поздороваться), «пападат эллал» (попадаться), «согласит эллал» (согласиться), «рассердяд еган» (рассердились) и т. д. [11 сентября, 1959 г., с. Топти].

ТОРПУДЖЯН ТАГУИ (род. в 1881 г., Чалтырь) – повивальная бабка, целительница молитвами. Немногословной и стыдливой Тагуи было 78 лет. С ее уст мне удалось записать древнюю молитву-оберег от «Сглаза» (Չիր սչըրը), а также сулящее процветание и изобилие пожелание «Пускай удача отца Абраама не покинет тебя» (Հար Արրիհիւնի քէրէքէթըրն վէջը թօղ ըլլի). Будучи

глубоко верующей, она не хотела все поминать святых и тем самым нарушать их покой, поэтому с особым благоговением и трепетом нашептывала молитвы-обереги [10 сентября, 1959 г., с. Чалтырь].

ТОРПУДЖЯН ЕГИА ГЕВОРКОВИЧ (род. в 1881 г., с. Чалтырь) – пенсионер. Ему было 78 лет, в прошлом он занимался земледелием, о его честности и порядочности говорили все сельчане.

По словам односельчан он знал множество песен и восхищал всех своим исполнением. Однако многое уже было позабыто им. Сделанные мною записи песен в его исполнении весьма отрывочны, но Егия Торпуджян, пожалуй, был единственным чалдырцем, знавшим и вспоминавшим эпическую песню «Чужестранец Мелкон» (*Խաղաղ Կարոյ*) и древнюю обрядово-ритуальную песню «Обряд одевания жениха» (*Փէլիւ հարցնելու ւրար*) [10 сентября, 1959 г., с. Чалтырь].

ГЮРДЖЯН ЛУСЕГЕН ХАЧАТУРОВИЧ (род. в 1884 г., с. Большая Сала) – пенсионер. Ему было 75 лет. Это был сухопарый мужчина с истрадавшимся лицом. Он не был обучен грамоте, но знал песни, загадки и сказки.

Когда экспедиция прибыла в Большую Салу, я смогла встретиться с ним и в процессе длившейся почти час беседы записала весьма впечатляющую сказку «Злая мать» (*Փէրիւր Կիրր*), любовную песню «Мариям» (*Մարիամ*), а также бытовую песню «Нука, невестка!» (*Հոյ, րո՛ւ, հոյրու*). Его рассказ был таким живым и интересным, что создавалось впечатление реальности повествуемого, а задушевное исполнение песен завораживало слушателей [12 сентября, 1959 г., с. Большая Сала].

ХАЧГИНАНЯН КАЗАРОС ХАЧЕРЕСОВИЧ (род. в 1893 г., Топти) – дровосек. Он то погружался в собственные мысли, то углублялся в любимую им литературу – таким был этот 66-летний человек, исполненный любви к чтению.

Он работал дровосеком в лесу, но почти каждый вечер посещал сельский клуб, чтобы почитать газеты и книги, нередко жаловался на то, что в клубе нет собраний сочинений Раффи, Ширванзаде, Туманяна.

С его уст я записала сказку «Продавец угля» (*Քօլիւր Կարօղըր*) и сатирическую песню «Ленивая девушка» (*Թէ՛ւրէ՛լ արիւհըր*), вариант которой был распространен среди армян Константинополя.

Следует отметить, что у данного респондента не только язык, но и мышление отражали особенности местного мировосприятия, жизненных и языковых реалий. Он не только использовал русские слова и выражения, но и события и

рода материалов, чтобы в будущем его записи могли служить определенным целям [15 сентября, 1959 г., с. Ленинаван].

ЛУЛЕДЖЯН РУБЕН (род. в 1900 г., с. Чалтырь) – народный певец. С уст Рубена Луледжяна мною был записан крымский любовный дуэт «Браслет» (Урпүшир), послуживший основой одноименной сказки. Этот дуэт в свою очередь способствовал дальнейшему расширению данного эпического сюжета [8 сентября, 1959 г., с. Чалтырь].

ЧОБАНЯН ЕВГИНЕ КАЗАРОСОВНА (род. в 1907 г., с. Большая Сала) – домохозяйка. Эта 52-летняя энергичная женщина занималась домашним хозяйством и заботилась о внуках. Она была полуграмотной женщиной, знала поучительную сказку «Осрамившийся на весь мир» (Утүиш гүишүр), которую мне удалось записать. Рассказывая сказку, она особо подчеркивала ее идеологическую и нравственную сторону. Евгине Чобанян знала множество проклятий и благословений. Она помнила старинные народные молитвы-обереги от «Злого духа» (Гүиш ишүшир), которым ее учила бабушка и которые также были записаны мною [14 сентября, 1959 г., с. Большая Сала].

ЛУЛЕДЖЯН МКРТЫЧ РУБЕНОВИЧ (род. в 1921 г., с. Чалтырь) – учитель музыки. Житель села Чалтырь, любимый всеми учитель музыки местной средней школы знал множество глубокомысленных пословиц и поговорок, а также благословений, услышанных им от представителей старшего поколения, которые мне удалось записать и тем самым спасти от забвения [13 сентября, 1959 г., с. Чалтырь].

ЛУЛЕДЖЯН АСТГИК РУБЕНОВНА (род. в 1922 г., с. Чалтырь) – кассир колхоза. Подобно своему отцу – Рубену Луледжяну – она любила песенное творчество, любила петь. В числе исполненных ею песен следует упомянуть эпическую песню «Пойдите, скажите отцу моему» (Чүшүгүр, шүгүр рүишүшү), которая впечатляла своей образностью. Астхик было 37 лет, она окончила семилетку, работала в сберкассе, бережно хранила от руки переписанный ею армянский песенник [13 сентября, 1959 г., с. Чалтырь].

ШАГИНЯН ШАГЕН (род. в 1928 г., с. Чалтырь) – главный редактор. Житель села Чалтырь, главный редактор местной газеты «Коммунар» Шаген Шагинян любезно ознакомил меня с пословицами и благословениями, услышанными от старшего поколения, и с трагической крымской сказкой «Браслет» (Урпүшир), рассказанной их дедами и сопровождавшейся исполнением песни. Сказка была записана им в Чалдыре в 1959 г. от Лусеген Чибичян.

Шаген Шагинян спел эпическую песню «Унан» (*Ունան*) и солдатскую песню «Сампигская долина», созданную в дни Великой Отечественной войны [15 сентября, 1959 г., с. Чалтырь].

ЧИБИЧЯН ЛУСЕГЕН АЛЕКСАНОВИЧ (род. в 1870 г., с. Чалтырь) – пенсионер. Об этом сказителе рассказал Шаген Шагинян, поскольку его уже не было в живых. Лусеген Чибичян еще в детстве с уст Манука, одного из жителей села Несветай (Новая Нахичевань) – юного музыканта – услышал некогда популярную в Крыму сказку «Браслет» (*Բրաշիկ*) с песенными вкраплениями [20 сентября, 1959 г., с. Чалтырь].

В результате бесед и общения с упомянутыми информаторами мною была записана 161 единица народоведческих фольклорных материалов, которые по сей день не опубликованы.

III.

ЖАНРОВЫЕ И ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОЛЬКЛОРА НОВОЙ НАХИЧЕВАНИ

Устное народное творчество армян Новой Нахичевани, являя собой составную часть устной культуры армянского народа, сохранилось благодаря всеобщим традициям национального фольклора, однако наряду со сходными и общими чертами оно также вобрало в себя самобытные и характерные местные особенности, обусловленные историко-общественными перипетиями их прошлого и настоящего. К примеру, в старинной традиционной «Крымской песне» (*Ivrihih jtrpr*) рассказывается об их жизни в Крыму, в селе Хара Су (Черная Вода), об их домах и садах.

Народный фольклор армян Новой Нахичевани в художественной форме отражает условия их общественной и экономической жизни, местную природу с ее растительным и животным миром, быт и нравы окрестных сел и городов с их многонациональным населением и оригинальным говором.

Так, в одной из сказок действия героя – торговца углем – напрямую связаны с Ростовом-на-Дону, с Новой Нахичеванью и населенными армянами окрестными селами Топти, Чалтырь, Большая Сала. Или в загадке о лампе «Кирмана шапка – дырявая вверху» (*Քիրմանի կրկն՝ թէլէկն ձագ*) в качестве элемента сравнения используется своеобразный головной убор жителей г. Новочеркаска.

А вот во фразе «Уговорю тебя и съезжу в Дайган» (*Ivtrprh iunhih` Գայգանի էջրիւն*) под Дайганом подразумевается город Таганрог, который на диалекте армян Новой Нахичевани звучит как «Дайган», поскольку в крымском диалекте имеет место следующая транскрипция: г > х, б > п, к > г, р > ш, ц > з и т. д.¹¹

Примером такой транскрипции служит народная песня «Мариам» (*Մարիամի*), в которой говорится о ночном свидании Мариам с возлюбленным из ближнего села Несветай.

---

11 Известный лингвист академик Гр. Ачарян в своем рукописном труде «Исследование диалекта Новой Нахичевани (Крыма)» отметил следующее: «...Система согласных разговорного языка городов Ростов, Новая Нахичевань и сёл Большая и Малая Сала, Несветай отличается от таковой в разговорной речи сёл Чалтырь и Топти, в точности соответствующей константинопольскому диалекту, где есть два типа согласных – дрожащие и звонкие глухие. Звонкие дрожащие согласные отсутствуют». Ачарян Гр. Исследование диалекта Новой Нахичевани (Крыма). Ереван, 1925, с. 27-28 [рукопись]. Следует отметить, что оригинальный материал данной работы в основном был собран мною в сёлах Чалтырь и Топти.

«Բազարը դարձ, նաշխած,
պէրիսձ Մարյանն,
Չաշթ ցիւցլիլ էր
գարնիր-ջերմիսգ թուշերը.
Նեսվերայէն ընձի
յէգիսձ կիշերը»:

«Повели Мариам мою на базар,
Привели с базара красивую,
Роза цвела на твоих
Румяно-белых щеках,
Когда в ту ночь пришла
Ко мне ты из Несветай».

Из приведенных примеров следует, что армяне-переселенцы из Крыма адаптировались в новой, русской среде, которая стала для них родной. Свидетельством тому являются сложенные ими **бытовые сказки**, действия героев которых сопряжены не только с Ростовом-на-Дону и окрестными армянскими селами, но и русскими городами Новочеркасск, Таганрог и др. Героями этих сказок являются не только армяне, но и русские барыни и барины, казаки и мужики, которые всячески помогают армянским переселенцам.

Помимо этого, в разножанровых фольклорных материалах часто встречается множество заимствований – тюркизмов, которые использовались в повседневной разговорной речи крымских армян, например, «*Копур*»/«*Кёнри*» (Բօփուր/Բյոնրի) – мост, «*Сохах*» (Սոխախ) – улица, «*Хум*» (Խում) – земля, «*Чорвах*» (Չորվախ) – родник, «*Хамчи*» (Խամչի) – кнут, «*Шамдан*» (Շամդան) – подсвечник и т. д.

Если тюрко-татарские заимствования издревле присутствовали в диалекте армян, то после переселения из Крыма их лексика обогатилась русизмами: к примеру, «*Чуқиւնց*» – кузнец, «*Պրոնիւնց*» – продавец, «*Դոնգ*» – дрог, телега, «*Սննյայրն*» – семейство, «*Խաղախի*» – хозяин и т. д. В то же время многие выражения русского языка подверглись изменениям в соответствии с грамматическими канонами армянского языка: «*Պաղարարիւնը արեցիս*» – поздороваться, «*Սիրանյայրը քրիւն*» – охранял, «*Սաղախիւնը էրիւն*» – согласился и т. д.

В 1959 г. устное народное творчество армян Новой Нахичевани почти было предано забвению, однако благодаря моим последовательным поискам удалось записать и тем самым спасти от бесследного исчезновения 161 неповторимые реликвии их разножанрового устного творчества:

Армянский фольклор Новой Нахичевани отличается разнообразием и разнородностью:

- I. Эпическое устное творчество (12 единиц)
- II. Лирическое устное творчество (31 единица)
- III. Фразеологическое устное творчество (118 единиц)

I. В разделе **Эпическое устное творчество** представлены **вошебные и бытовые сказки**. По свидетельству самих информаторов, они больше не соби-

Не менее своеобразны сказки «Плохая мать» (Փէրիւր միւրը), «Железный волк» (Էրգիւրէ կալը). В двух последних сказках в качестве героев выступают также некоторые представители животного мира, олицетворяющие то злые, то добрые силы природы и общества.

Бытовые сказки, в художественной форме изображая реальные жизненные случаи и реальных людей, имеют воспитательный и нравоучительный характер. На основе реальных случаев созданы бытовые сказки: «Продавец угля» (Բօմիր միւրողը), «Кто работает, тот ест» (Օլ գը ցւինի, ւն՝ գըդէ), «Безумный» (Խէնթընը), «Осрамившийся на весь мир» (Աշիւրհի իւրիւրիւրը), «Тато и Петригел» (Թաթօյ յէլ Փէթրիգէլը), «Сноха, проучившая злую свекровь» (Չիր բիւնիւնիս հիւնէն էգօղ հարուր), «Ум Баринь» (Բարիւնիս իւլըրը). Интересен также вариант сказки «Джико» (Դժիկն), называвшийся «Парень, убивший сорок душ» (Բիւնիս ջիւն ւրիւրող ւրիւն). В этой сказке сын, собравшись отнести отцу обед, по пути уничтожил мух и на куске ткани вместо слова «муха» написал слово «душ» (в смысле сколько «душ» мух). Небольшой объем и внезапное разрешение конфликта придают этим сказкам некую новеллистичность.

II. Песни, созданные в жанре **Лирического устного творчества**, также восходят к древности. До нас дошла малая толика этих песен, являющихся образцами богатого, разнохарактерного поэтического фольклора, созданного армянской общиной.

Несмотря на свою малочисленность, особый интерес с точки зрения замысла представляют **детские песни**, которые развлекают детей живой (Песни – развлечения для детей (Դիւնիւնիւնը)), ритмичной (Песни, имитирующие кудахтанье кур (Հալջիվնը)), остроумной игрой слов: это изобилующие каламбурами и **скороговорками детские игры** с веселым концом.

По времени создания и образности примечательна «Крымская песня» (Էրիւնի յէրըր), в которой они вспоминают свое прошлое в армянском поселении Крыма Хара Су (Черная Вода) с его небольшими уютными домами и ночлежками, зелеными садами, где гуляли влюбленные:

«...Բախչանէրը գըրալէիւր,
Մէնք դէսօրին գըրիւրէիւր,
Մէզի գիւնն՝ իւրիւրիւրի,
Մէնք դօսուշմի գըրիւրէիւր:

Տիւնց-ւրիւնց իւնէրս,
Տիւնցն ւն՝ իւնըրթէրս,
Տուն հօդէն յէլ, յէս՝ հօդէն.
Թող բօք լին դուշմանիւրս:

«...Мы гуляли в садах,
Мы любили красивых,
«Харасуцами» нас называли,
Беседы вести мы любили.

Напротив наши ночлежки стоят,
А перед нами – магазины наши.
Ты оттуда приходи, а я приду отсюда,
Пускай ослепнут наши враги.

...Տրմացէն դէսս քէզի,
Ջէրմագ վաշթ կհոցս քէզի,
Ֆոդ անէլու չխրյմիշէցի,
Ուրիշին դվին քէզի...»:

Лицо твое увидел я,
Подумал, что ты – роза белая,
Аромат твой вдохнуть
Не осмелился я,
Другому отдали тебя...».

Ритуальные песни также почти не сохранились, до нас дошла лишь какая-то их часть. Армянские свадьбы уже не сопровождались традиционными ритуалами, которые включали песни и танцы. Мне удалось записать древние, проникнутые духом старины песни, которые распевались при переодевании жениха и невесты. В прошлом у армянского населения этой местности был специальный «*парк*» («*цարք*» – обряд), сопровождавший процесс облачения жениха в свадебную одежду (речь идет об обряде). Этот обряд сопровождался также песней:

«Այօրիկ իս նօր,
Այօրիկ թարսվօր իս նօրիկ...
Փէսին գառէթան էգաւ, գայնէգաւ,
Փէսան քաշից մէջքը թուրը,
Փէսին կրակը գարույր մօշթի.
Այօր հաւաք մերսիդիւր, օշթի»:

«Сегодня ты обновленный,
Сегодня ты новый царь...
Подъехала карета жениха,
Саблю на пояс повесил жених,
Шапку из синего меха надел,
Сегодня ты цели достиг своей, сын!».

А невеста, покидая отчий дом, пела:

«...Հայրիկ, մայրիկ, Կոք պարէվ գէցիք,
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Էմջէնէր, յանգանէր, Կոք ալ պարէվ գէցիք.
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Հօրքորնէր, մօրքորնէր, դոք ալ պարէվ գէցիք,
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Մասցէք պարէվ, սիրեգան քոյրէր,
Դարօւր գէր աչքին...»:

«Прощай, отец мой!
Прощай, мать моя!
Прощайте, уводят меня,
Отцовские братья, прощайте,
И вы прощайте, тети.
Сестры отца, матери сестры,
Прощайте и вы, уводят меня,
Любимые сестры, прощайте,
И вам улыбнется пусть счастье!».

А участники свадебной церемонии отвечали:

«Գէշթաւսի մէզմէն շաղ չուզէլով,
 Անդէղ գէրուածը չամհչով թուգ է,
 Աչքը գուլաւ, սիրտը գուգէ.
 Հօրմէն, մօրմէն ասրնւլիլ չուգէր...»:

«От нас ты нехотя уходишь,
 Там будешь есть изюм, инжир,
 Глаза твои плачут, сердце желает,
 С отцом и матерью
 Расстаться не хочешь ты».

В 1959 г. в армянской среде названного региона хранили лишь память обо всем этом, но уже не придерживались каких-либо ритуалов, во время свадеб не исполнялись соответствующие песни и танцы. Тем не менее старшее поколение местных армян еще помнило отрывки из ритуальных песен прошлого.

Бытовые песни также восходят к древности. Они созданы на основе реальных случаев, связанных с реальными лицами, и являют собой воспоминания в художественной форме. В качестве примера назовем песню о городской голове Халибяне, который бессовестным образом захватил земли армянских переселенцев и наживался за их счет:

«Շտղ գուրու մաշթ էր Խալիբ Աղան՝ Մէր քաղաքի գաւրու գաւաղան...»:	«Страшным человеком Был Халиб ага, Нашим жестоким Городской главой».
---	---

Подобные песни дают основание предположить, что армяне этой местности слагали также эпические песни о реальных исторических событиях.

Кажется, что кистью художника создан образ дочери богача – Атои Симона в песне, описывающей ее роскошное одеяние и украшения, гордый и самоуверенный облик:

«Գաղ ու գէւ գէպրուշկան վիզը գաբուսած, Մարքարիդէ ինվանը մէքըր գաբուսած, Խաղան, ախշիգու, իսղան, Աթոյի Միմօնին ախշիգու իս. Հէջ ումարըր թող չիլլա»:	«Длинная цепь Обрамляет шею твою, Жемчужный пояс Обрамляет твой стан, Танцуй, моя девочка, Танцуй же, Атои Симона ты дочь, И все тебе нипочем».
---	--

Песня «Пусть будет красивой, пусть будет дурна собой» говорит о стремлении к богатству и деньгам:

В этот раздел включены также две песни о паломничестве, которые свидетельствуют о том, что крымские армяне совершали паломничество в церковь Св. Карапета:

«Խարիր Մելքոնը օխրը փարի ցալ քաշի էր, Սիրը Գարաբէդ նիւրի հաւի էր, Սորադ անի էր...»:	«Скиталец Мелкон Семь лет страдал недугом, Совершил паломничество В церковь Св. Карапета И добился цели своей...».
---	--

Однако паломничество – «Хдрлез» (Խորլէզ), согласно крымским армянам, совершалось также по радостному поводу, в целях смотрин невест, которые, на их вкус, должны были иметь «хороший характер» и «красивое имя», т. е. представлять собой само совершенство.

В весьма отдаленной форме армянская народная средневековая эпическая песня «Аслан Ага» (Ասլան Աղա) напоминает скорбную песню «Пойдите, скажите отцу моему» (Գաւգէր, ցաւգէր քարաշի). В этой песне заточенный в тюрьму сын просит отца продать дом и за требуемую сумму выволить его из тюрьмы. Отец отказывается помочь сыну. Таким же образом поступают все его родственники. Лишь любимая девушка готова пожертвовать всем. Преданностью и искренней любовью проникнуты ее слова:

«...Չգիւ մէրախօւր գրծախիւ, Հիւք հարար կրօշ ալ գրշիւիւ, Գրշիւիւ, սիրէգաւս, գրշիւիւ, Գրշիւիւ, գրհաւիւ բէգ ցաւարհը»:	«...Продам медальон, Что на шее ношу. Пять сотен еще достану, Любимый, достану, Из тюрьмы Тебя освобожу».
---	--

Примечательны также бытовая песня «Матушки Ока и Истрия [Истра]» (Օլա յեւ Խարիր [Իստրա] մայրիկէր), которая символизировала две реки, протекавшие по территории России. Армянский народ реку Аракс называет «Мать Аракс», здесь также две русских реки – Ока и Истра, названы матерями в качестве символов женщин, воспитавших не одно поколение.

Интересны также песни «Тетья Мариам» (Մարիամ յօրրորիւ) и «Унан» (Անան). Из тонкого юмора соткана песня «Отец, за кого ты меня замуж отдашь?» (Բարի, արնի ինծի զորիս քրդի դաւ). Другой вариант этой песни распространен также в Армении: отец в конце концов выдает свою ленивую дочь за зурнача, чтобы ей всю жизнь весело жилось. Эта песня также популярна в населенных армянами селах Новой Нахичевани, но концовка ее адаптирована к рус-

ской среде. В ней отец выдает дочь не за зурнача, что характерно для армянского быта, а за гармониста. Последнее указывает на то, что крымские переселенцы – армяне не только адаптировались к русской среде, но она стала для них родной, и девушка отдает предпочтение гармонисту.

В 1779 г. императрица Екатерина Вторая отдельным указом освободила армянских переселенцев от воинской службы, но впоследствии, в силу изменения ряда обсотятельств, армяне лишаются этой привилегии, и «солдатская доля» («*ուսլրուր գնուր*») становится для них трагедией.

Многу были записаны разные варианты **солдатских песен**: «Я жребий свой вытянул и пошел в солдаты» (*Ես իմ վիշագս հանեցի, էլիս ուսլրուր կուսցի*) или «Песня солдата» (*Սուրուրի յերր*). Примечательна также сложенная во время Великой Отечественной войны, но в то же время исполненная оптимизма победы песня героя «Ущелье Сампика» (*Սանիկիկին դերիս*).

III. Фразеологическое устное творчество. Результатом глубокого обобщения восходящего к древности философского осмысления жизни, явлений природы и социальных реалий являются **пословицы** и **поговорки** местных армян. Эти лаконичные и образные афористические мысли в художественной форме передают их социально-исторический опыт, лучшие черты человеческого характера и их пламенную веру в светлое будущее, а плохие поступки осуждаются в образных и жестоких по своей сути проклятьях.

Эта часть армян, «Добывающая хлеб насущный из камня» (*Քարէն հաց րսկող*), живя жизнью, полной лишений, посредством поговорок и пословиц также воспевала ремесла и честный заработок, например: «Ремесло – это золотой браслет» (*Ջէւէլիւսը օսգէ տրըջան է*), «У работающего дело спорится, а дорогу пройдет идущий» (*Պանը՝ անեւելոյ, ջանկանը՝ րսկելոյ*). Мудрые наставления старших о пользе труда передавались молодым из поколения в поколение: «Пусть работа тебя страшится, а ты перед ней не робей» (*Շորձը րէգնէն թող վահանիս, րան կորձէն մի՛ վահանիս*).

В прошлом крымской богатой прослойке османского общества чужда была идея «честного заработка» (*հաշիվ վաւարիվ*): «Белоручки любят чужой труд» (*Ջերմիւց ծէքըրը արիշի աշխատանքը գրիտրէ*) или: «Скиталец ради хлеба медведя приручит, а деньги богатый собирает» (*Այնվը իտրիտըր գրիտըցնիւէ, թատրիտը գէնգիտը գտրտըցնիւէ*). Подобные социальные отношения порождали народный мятеж и протест, а сила народная несокрушима, поскольку «Один и камень не сдвинешь, а вместе горы свернешь» (*Վէդ գայիտ՝ կտրիս գրգոտրէ*). Крымские армяне переселились в Ростов-на-Дону, чтобы на новом месте жить и созидать: «Словом – до самого Ростова добрались» (*Մի իտրուվ՝ հասանք Ռուստը*).

В собранном нами материале **загадки** также мало упоминаются, однако записанные мною загадки в скрытой форме дают нам представление о прошлой и настоящей жизни этой этнографической группы: их быте, образе жизни и своеобразных кушаньях:

«Չօրս քօշս քրքրի,
Մէջը իլիւք օւզի,
Խնամիւնէրը գըկան խօւրի»:
(Եկեղեցի)

«Печка о четырех углах,
Полна золота изнутри,
Сваты придут просить руки».
(Церковь)

Или:

«Չօրս փաշար քարքար գրպնիւն.
Չօրս հաղը գրպնիւն.
Հինկուսը՝ մէջէրը գրքրըրդի»:
(Գուլլա գործելու հինգ շրուէրը)

«Четверо братьев
Возводят стену из камня,
Выложат четыре,
Пятая – кружится внутри».
(Пять спиц для вязанья носков)

А вот другая загадка:

«Դասը՝ դիմիւսգ, վրան՝ դիմիւսգ,
Մէջէն գէլլէ
քրքօւր փրփր»:
(Կրիտ)

«Сверху доска – снизу доска,
Изнутри нищий
Оборванец выходит».
(Черепаха)

Образных сравнений полна загадка об оригинальной местной выпечке «Губати» (Գուրիթի). Художественной образностью отличается загадка об изготовляемой армянскими женщинами слоеной выпечке «Хатлама» (Խաթլա-մի), которая дает представление о капусте:

«Խաթ-խաթ խաթլամի,
Մէջն ար մէգ հաթ դալամի»:
(Լախիւս)

Листик к листику – хатлама,
А посередине – палка».
(Капуста)

В этом регионе распространены также **проклятья** и **благословения**. Эти народные «анафемы» в образной форме явствуют о том, какую оценку давали люди злым и добрым поступкам себе подобных. С удвоенной силой звучат проклятья, отражающие злобу и ненависть: «Ослепнуть тебе!» (Քօնիւսի, աշրի լիւր գրիլի), «Чтоб ты обезумел и бился об стенку» (Խէվիսի, իւվ քիւէրը իյիսի), «Да чтоб ты взбесился и поедом себя ел» (Գիդդի՝ արիւր քիլի). И наоборот, в благословениях находят отражение высокие нравственные принципы армянина-труженика. В этих образных афоризмах критерием оценки доброты и благородства стали элементы природы, небесные и земные силы: «Пусть ярко

сияет звезда твоя» (Մարդը րաջայն թող ըլլի), «Пусть не померкнет солнце твое» (Արևը չըհիսվարի), «Пусть земля в твоих руках в золото превратится» (Փող պնիւի՝ օսգի րաինիւի), «Пусть удача сопутствует тебе» (Զլիս աս ձեզգիս) и т. д.

Среди произведений афористического жанра особое место занимают **молитвы**: «Молитва Богоматери» (Մարիամի մայրը), «О злом духе» (Չար անգիստի), «О недобром глазе» (Չար անգիստի), «Молитвы-заговоры от страха» (Չարը չարիքի) и древние, обладающие целительной силой иные народные **волшебные молитвы**.

Исполнена надежды трогательная **молитва-пожелание**, обращенная к молодому Месяцу. В ней народ именно с фазами Луны связывал свои лучшие ожидания, поскольку Луна вечно возрождается:

« – Կոր Լնիւիւ,	« – Месяц молодой,
յօր շիւտօր,	Поздравляю тебя!
Ի՞նչ արիւտարիւ յօր թարաւտօր,	Брат мой стал новым царем,
Ձէր կնիւտիւր,	Ушел ты старым,
գէւջ էգար,	Вернулся молодым.
Ի՞նչ ի՞նչ պէրիւր	Какой же подарок
արմատիւն:	Ты мне принес?
ԼՈՒՄԻՆ. – Յէրէտիւր՝ քէսպէր,	МЕСЯЦ: – Лицу твоему – красоту!
Սիրդիւր՝ անն,	Сердцу – силу!
Յէնիւր՝ քէրէքէթ»:	Щедрость – руке!».

Обобщая сказанное, отметим, что в 1959 г. армянская община Ростова-на-Дону – Новой Нахичевани, несмотря на нивелирующее воздействие пространства и времени, все еще пыталась сохранить и сохранила свой исконный крымский диалект и уникальные фольклорные реликвии, которые дают представление об их некогда богатом, самобытном армянском народном творчестве.

RELICS OF THE ORAL TRADITION OF THE ARMENIANS OF NOR-NAKHIDJEVAN

*Dedicated to the 240th Anniversary
of the Foundation of Nor-Nakhidjevan (Rostov-on-Don) (1779)*

I.

HISTORICAL OUTLINE

Following the fall of the Armenian Bagratid dynasty in 1045, a certain part of the Armenian emigrants of the capital Ani and the neighboring villages settled not only on the territory of Cilicia, but also in Crimea and lived there for centuries on end.

In the XIII century when the Mongol-Tatar tribes invaded Crimea, the Armenians along with the other nations were also subjected to the domination of the Golden Hordes.

Subsequently, in the XVI-XVII centuries, the Crimea-Armenians increased in number, particularly because of the exodus started during the Jalalis movement.

The Armenians lived in Crimea in the Kafa (Theodosia), Soudak (Souroj), Sourkhat (Old Crimea), Gharasoubazar, Akmechit (Armiansk) and the other towns of the peninsula, as well as in the villages of Khayal, Bakhcheli, Hordalank, Topti, Khameshli, Shahinshah, Nakhidjevan and other localities.

In population number, the Armenians in Crimea were second only to the Tatars.

The Armenians in Crimea were engaged in various handicrafts, while the semi-nomad Tatars were mainly involved in cattle-breeding¹.

In the years 1768-1774, following the triumphant end of the Russian-Turkish war, the authority of Russia had even increased. Academician V. B. Barkhoudarian's valuable, two-volume study "The History of the Armenian Community of Nor-Na-

---

1 **Mikayelyan V. A.** History of the Armenian Community of Crimea (1801-1917). Yerevan, 1970, pp. 55-56 (in Arm.).

khidjevan” is dedicated to the historico-political events of that period, where the author, alluding to the Crimea-Armenians, observes: “...It is obvious that, from the time when Russia started to expand to the south and to the east, it needed to find assistants and sympathizers in the borderline regions. The Armenians, suffering under the yoke of Turkish and Persian tyranny, naturally fixed their eyes on the reinforcing and expanding northern Russian Empire.”²

The renowned Armenian historian Arakel Babakhanyan – Leo, has, going deep into the historical facts, presented important and interesting details: “...Following the war, and, particularly after the treaty, a man rose gradually to fame, acquired celebrity and was destined to become the pillar of Empress Catherine II, Yekaterina’s realm. That man was Grigory Alexandrovich Potyomkin, who subsequently received the title of “Tavrikian Prince.” Being the son of a middle-aristocratic family, Potyomkin attracted Ekaterina’s particular attention and became her intimate and favorite man. ...All the state affairs were led according to his wish, and foreign policy was in his hands. After the 1768-1774 war, Southern Russia acquired a tremendous importance. Potyomkin was appointed General Governor there. One of Potyomkin’s close friends was Hovhannes Lazaryan. In 1747, an Armenian merchant named Ag-hazar or Yeghiazar migrated, with his four sons, from Nor-Jougha to Russia. He was the forefather of the illustrious Lazaryan dynasty. Hovhannes Lazaryan was his eldest son. He was endowed with great natural brains and, receiving a good education in Moscow, he moved to Petersburg. He settled there and approached at once the higher state circles. He was a man of enormous wealth, nevertheless he held high state posts. He was one of the Board members of the State Bank and, as a wealthy financial expert, he has rendered remarkable services to the Russian government. Lazaryan was also a great landowner. Incidentally, he purchased from the State Treasury an estate called Ropsha in the vicinity of Petersburg, which was the property of the imperial dynasty and comprised an entire palace.

The rich and opulent Armenian nobleman attained such a height in the society that he had nothing more to expect. All the brilliant stars of Yekaterina’s realm, all the eminent state officials were his close acquaintances and friends, the Orlov brothers, Prince Potyomkin, Bezborodko, Viazemsky, Roumyantsev, Prince and Count Zoubovs, Prince Souvorov, Kourakin and many others. The members of the royal family were often received as guests at the Ropsha Palace, as well as European sovereigns and members of the regal houses. Hovhannes Lazaryan, as an amiable host, received his guests with an oriental splendor. Empress Yekaterina, her son and grand-

---

2 **Barkhoudaryan V. B.** History of the Armenian Community of Nor-Nakhidjevan (1779-1861). Yerevan, 1967, p. 63 (in Arm.).

children also loved to be entertained at the Armenian wealthy man's palace and, reciprocally, Lazarev was often invited to the imperial palace. The Austrian Emperor conferred the title of Count on him. However, such a glory did not render Lazarev an inaccessible proud administrator; he never forgot that he was the son of a pitiable and scattered nation, and the glorious administrator tried proudly, in every possible way, to be of service to his compatriots. It was he, who informed the Russian government about the oriental affairs and defended the Armenians' interests. He requested favors and privileges for them. It was also he, who brought up, in the high state circles, the idea of making the Armenians emigrate to Russia, being convinced that his compatriots would, in that way, be delivered from the claws of the Asiatic tyrants.”³

Speaking about the Crimea-Armenians' emigration realized according to the Empress Ekaterina II's edict, academician M. Nersisyan has written: “...The operation of organizing the emigration gained a certain momentum in April, 1778, when the already well-known, the resolute and energetic general A. V. Suvorov was nominated commander of the Russian army in Crimea. He urgently set about the high and difficult task assigned to him and immediately established relations with the Armenian and Greek clergymen. He gave promises and the necessary instructions; he received the delegations of the Armenian community; he exhorted the Armenians and, on the whole, enlivened the preparation for the emigration.”⁴

In the summer of 1778, the emigration of 12,600 Armenians of Crimea to the Russian Empire was organized under the leadership of General A. V. Suvorov, and Nor-Nakhidjevan was founded on the bank of River Don. By the edict of the Empress Ekaterina II of November 14, 1779, written in the Russian and Armenian languages, numerous privileges were granted to the newly-established Armenian population. They were exempted from taxes for 10 years, were granted the right to deal in free trade in Russia and outside its borders, to be engaged in agriculture by allotting 30 dessiatina (a Russian measure of land, roughlyly 1.1 hectares – in Rus.) of land to everyone, also the right to set up mills and factories, in other words, the development of all kinds of production and industry was encouraged. The right of freedom of faith was retained, also the right of conducting the trials in their mother tongue, which was realized according to the Astrakhan Armenians' “Code of Law.”⁵ Thus, the city of Nor-Nakhidjevan was founded on the bank of the Don River.

The Armenian community had obtained the right of self-government, it had a

---

3 **Leo.** Complete works in ten volumes. Vol. Three. Yerevan, “Hayastan” Publ. House, 1973, pp. 329-330.

4 **Nersisyan M. G.** From the History of Russian-Armenian Relations. Vol. I, Yerevan, 1956, p. 16 (in Rus.).

5 **Barkhoudaryan V. B.,** op. cit., pp. 70-71.

municipal “Duma” composed of 24 people and the office of an Armenian Mayor. The Armenian magistracy had embodied the rights of the local law-court with police and executive authorities.⁶ In 1811, elective posts of landlords were established in Armenian villages and a council of aldermen composed of 5 people was set up. The Coat of Arms of Nor-Nakhidjevan was established with bees and beehives on it, symbolizing the Armenians’ diligence.⁷

Nor-Nakhidjevan was constructed according to the designed and approved plan of the well-known Russian architect I. Y. Starov. The town had centripetal streets, with a square in the center, surrounded by shops and stalls owned by tradesmen and artisans (tailors, jewelers, carpenters, farriers, leather-dressers, masons, etc.). Not far from the town, the villages of Chalder, Topti, Great Sala, Sultan Sala and Nesvetay (Nesvitay) had been set up, which formed the inseparable part of the Armenian community.⁸

The Armenians of Nor-Nakhidjevan were engaged in *agriculture* (grain culture, vine-growing, sheep-breeding, silkworm-breeding), *craftsmanship* (leather-dressing, jewelry, blacksmith’s work, farrier’s job, tailoring), *production* (lard-, wool-, silk-, brick-, tobacco-production) and *trade*. The Armenian merchants of Nor-Nakhidjevan traded in Rostov-on-Don, Novocherkask, Taganrog, Nizhni-Novgorod, Stavropol, Ekaterinodar and elsewhere. They exported to a number of countries in Asia and Europe wheat, lard, wool, vegetable oil, caviar, tobacco and other products.

Nor-Nakhidjevan has been one of the famous and lucrative towns of Novorossiya.

In 1812, the town had 8,484 Armenian inhabitants, while 2,633 Armenians lived in the surrounding villages, who, subsequently, grew in number and prospered.

The wayfarers, who visited Nor-Nakhidjevan mentioned with admiration, in their diaries, that it was a town making major advances in economy and culture.

At the end of the XVIII century, the Holy Cross Church and then also six other churches were built: the St. Gregory the Illuminator, St. Nikoghayos, St. Gevorg, St. Karapet, St. Theodoros and St. Ascension Churches. Armenian schools were established, where literary-theatrical groups were also functioning. The first Armenian school was opened in Nor-Nakhidjevan in 1784, contiguous to the St. Cross Church. In 1811, the Armenian Spiritual College was founded and, later on, a parish and a provincial school were established. In 1857, the first girl’s school was opened. In 1880, by the efforts of the writer Rafael Patkanian a vocational school was found-

---

6 Ibid, p. 75.

7 Ibid.

8 Ibid, p. 55.

ed in the town, and in 1881 - Parish vocational school. Armenian parish schools were established also in the villages. The “Khaldarian” Printing House, transferred from Petersburg, started to function from 1789, by the efforts of Archbishop Hovsep Arghoutian, in St. Cross Monastery, where a number of Armenian and Russian books and periodicals were published and which functioned for about 6 years.

In the 1830s, the Armenian Theater was founded by the efforts of Theodoros Khadarnian and Sargis Tigranian.

All these realizations were achieved by the noble Prince Hovhannes Lazarian’s assistance and Archbishop Hovsep Arghoutian’s tireless efforts. From the very first day, the latter received with affection and made a list of about 300 manuscripts, ecclesiastical objects and vessels brought from Crimea and undertook the task of satisfying the daily requirements of the emigrants.⁹

The lively economic, cultural and public lives have favored the appearance of prominent figures such as the poet, national and clerical figure Haroutiun Alamdarian, the writer-publicist Mikayel Nalbandian, the poet Rafayel Patkanian, the political figures Alexander Myasnikian, Simon Vratsian, Sargis Srapionian (Loukashin), the historian and the art critic Alexey Djivelegov, the Catholicos of All Armenians Gevorg VI Chorekchian, the writer Marietta Shahinian, the artist-painters Martiros Sarian, Grigor Sheldian, Seyran Khatlamadjian, Mkrtich Gizgizian, the architect Mark Grigorian, the lawyer Grigor and the publicist Yeghia Choubarians and many others.

The national bodies of municipal and rural administration in Nor-Nakhidjevan were maintained until 1880; subsequently, the “Philanthropic” (1868), “The Ecclesiastical Charitable Trusteeship of the Nor-Nakhidjevan Armenians” (1889), “Benevolent” and other societies were founded, which implemented the self-government of the Armenian Community of Don.

In the years of Soviet power, the teaching of the Armenian language was maintained in the rural schools, bilingual Armenian and Russian regional newspapers were published.

Subsequently, under the conditions of extensive literacy in the Soviet Motherland, the Armenians of Nor-Nakhidjevan could not keep immaculate the erstwhile oral tradition with its abstruse Crimean dialect. Consequently, in 1959, my narrators were prominently representatives of the senior generation, since the youth did not even speak in their mother dialect. In those years, the technical means were not yet available, and I have written down with a pen.

---

9 Leo, op. cit., p. 331.

II.

NARRATORS OF NOR-NAKHIDJEVAN

In the 20 days of the scientific expedition I had the opportunity to get acquainted and to take notes from 15 *narrators* of the senior generation, whose concise biography and particular details of their verbal skill (161 units) I have written down, noting the day and place of the recording.

DSEKHYAYAN GEGHETSIK (“Keghetsik Medza” – Grandmother Geghetsik, b. 1887, Chalther v., housewife). In the village of Chalther of Nor-Nakhidjevan the first person I got acquainted with was Keghetsik Medza. She was born in Chalther and was already 72 years old. Dzekhyayan Geghetsik was really beautiful. She was the venerable grandmother of a large family. Grandmother Geghetsik was literate, she liked to read the classics of Armenian literature; even the torn pages of the literary books she kept as sacred relics.

Grandmother Geghetsik has related the fairy tale “*The daughter of mighty king*” (Շէն թաքսւովորին ախշիզը), which she had adorned also with fragments of a dainty lullaby. She recalled a number of Crimean songs including “*The song of Crimea*” (Խրիւհի յէրբը), which gives an idea about the lifestyle of their former dwelling place of Khara-Sou (Black Water) and its Armenian inhabitants. She sang also matrimonial ritual songs. “*The bride’s farewell*” (Հարսի հրաժեշտը) from the paternal home, “*Dear sisters, stay well*” (Մսացէք պարէլ, սիրեալսն քոյրեր) and “*The custom of clothing the bridegroom*” (Փէսս հագցնելու պարք). She has sung also the picturesque and impressive song “*Dance, my daughter, dance*” (Խաղս, ախշիզու, խաղս), where the special attitude toward the outfit, luxurious ornaments and personal riches is emphasized. She has executed also the pilgrimage song “*Let’s go, boys, to the pilgrimage*” (Հայդէցէք, դուսք, իրդըրդեզ էշթանք) and the song “*Wake up, my lad!*” (Զարթիր, լսն), with its bold and enthusiastic performance. Despite her advanced age, Grandmother Geghetsik spoke cheerfully and attracted the listeners’ attention.

Grandmother Geghetsik’s spoken dialect was not immaculate, she was mixing her dialectal speech with literary Armenian and Russian words. A similar feature is evident in the fields of both phonetics and syntax. She often pronounced the same word in different sounds (էղիլ է, էղէլ է, յէղէլ է, etc.). [8 September, 1959, Chalther v.]

BARASHIAN ANOUSH (“Anoush Medza” – Grandmother Anoush, b. 1878, Great Sala v., housewife). Anoush Medza was my oldest narrator of that expedition to Nor-Nakhidjevan; she was 81 years old.

She was born in Sourb Khach and subsequently she had moved with her parents to the village of Great Sala, where she was living then with her sons, daughters-in-law and numerous grandchildren.

Grandmother Anoush was taciturn and was complaining of her failing memory and, indeed, the interesting fragments of the fairy tale “*The killer of forty souls*” (Քւոնունւ ջաւս սրսւննը) she tried to narrate was the variant of the popular fairy tale “*Dezhiko*” (Դժիկնւ), which unfortunately, she could not remember and recount till the end and she reproduced the ancient bewitching prayers “*About the wicked force*” (Չար իսսարի) and “*About the poisoned*” (Թնսսւլօրլւսձի). [14 September, 1959, Great Sala v.]

SOGHOMONIAN MANVEL (“Dakhchi Manvel” – The lyric poet Manvel, b. 1886, Topti v., watchman in collective farm). I met Soghomonian Manvel, nicknamed “The Watchman of the Orchard” near the heaps of watermelons, melons and pumpkins gathered at the orchard of the collective farm of the village of Topti. The vigorous face, the physical and mental abilities of this man never betrayed his advanced age. Manvel was 73 years old, but up to that day no revelry took place in the village of Topti, in which he did not take part and did not accompany the toasts by singing and reciting. That is why the fellow-villagers had named him “Dakhchi Manvel” – “The lyric poet Manvel.”

Among the matrimonial songs he has sung I have recorded “*The bride’s farewell*” (Հարսի հրստէշտը), “*The custom of clothing the bridegroom*” (Փեսս հսքցնելոս սարք), “*The wedding song*” (Հարսսնիքի երգ) and “*Come, my sweet-heart*” (Ձսնիգս, յէգ).

He knew a number of popular fairy tales and novels, of which I have written down “*Tato and Petrigel*” (Թարթօս յէլ Փէթրիգէլը), “*The bride, who made short work of her wicked mother-in-law*” (Չար քիսսսայիս հսխէս էգօղ հարսը), “*The noble-woman’s brains*” (Բարիսսայիս իտէլքը), etc. He narrated with vivid interest, relating in detail about events and people. During his narration, he was filled with such enthusiasm that he even seasoned his oral speech with ribaldry. He spoke in the distorted Crimean and local dialects, often forgetting the corresponding Armenian words and using instead the Russian words subjecting them to the Armenian grammatical rules. [11 September, 1959, Topti v.]

TORPOUDJIAN TAGOUHI (b. 1881, Chalder v., midwife, healer by prayers). She was a taciturn and shy woman. I could hardly write down from Grandmother Tagouhi the ancient bewitching prayer neutralizing “*The evil eye*” (Չար սշքը) she had learned from her grandmother, as well as the good wish spreading prosperity and profusion “*May the abundance of Father Abraham accompany you*” (Հսյր Աբրսսհսսի

ընդհանուր և ջր թող ըլլա). Being a very God-fearing person, she was afraid of disturbing the peace of the saints, hence she recited the bewitching prayers with conscientious discretion and in a whisper. [10 September, 1959, Chalter v.]

TORPOUDJIAN YEGHIA GEVORG (b. 1881, Chalter v., pensioner). This venerable elderly person was born in the village of Chalter. He had been a farm-laborer in the past. He was at the time a pensioner. Many stories were told about his decency and honesty.

In the fellow-villagers' opinion, he had known a great number of songs and he fascinated his listeners with his beautiful voice. That, which I succeeded in writing down from him, was not complete, but it was only he, who remembered the epic song “*Emigrant Melkon*” (Իսարիք Մէլքօն) and the ancient ritual-ceremonial song “*The custom of clothing the bridegroom*” (Փեսս հարցնելու պար). [10 September, 1959, Chalter v.]

GYOURDJIAN LOUSSEGHEN KHACHATOUR (b. 1884, Great Sala v., pensioner). He was 75 years old; a skinny and tormented man. He was illiterate, but he remembered a number of songs, riddles and fairy tales.

During our hasty trip to Great Sala, I managed to visit him for an hour and I recorded the impressive fairy tale “*The wicked mother*” (Փէրսսի մայր), the love song “*Mariam*” (Մարյամ), as well as the lengthy domestic song “*Ha! Hark! Daughter-in-law!*” (Հւ՛, քւ՛, հւ՛րս). He told and sang, vivaciously arousing interest and creating the impression of real life among the listeners. [12 September, 1959, Great Sala v.]

KHACHGINANIAN GHAZAROS KHACHERES (b. 1893, Topti v., wood-cutter). This person could be seen at one moment absorbed in his thoughts, at another, buried in his beloved literature. That is the way this 60-year-old studious personality has seen it.

He worked as a wood-cutter in the forest of the collective farm, but nearly every evening he visited the local club, he read books and newspapers and sometimes complained that the complete works of the writers Raffi, Shirvanzadé and Toumanian were missing at the club library.

I have recorded from him “*The coal-seller*” (Քօմար ձախօղ), the humoristic song “*The lazy girl*” (Թէմբէլ ախշիզ), a variant of which is widespread also in the Armenian Community of Constantinople.

The remarkable feature in Ghazaros Khacheres Khachginanian was that not only his language, but also his linguistic reasoning was localized. He used not only Russian words and expressions, but also he connected the events and the people with the local geographical and public environment. Thus, for instance, the hero in the

fairy tale “*The coal-seller*” comes and passes through the villages of Chalther, Topti and Nakhidjevan, while the Lazy girl marries the concertina-player, which are specific to the Russian reality. [9 September, 1959, Chalther v.]

MALKHASSIAN KHASBIKA AROUTOUN (“Khasbika Medza” – Grandmother Khasbika, b. 1893, Great Sala v., housewife). They called her Grandmother Khasbika, that kind and hospitable woman of Great Sala. She was 66 years old and had suffered a lot: her two sons were killed on the battlefield. She found solace in their sad memory, but, at the same time, she spoke with pride about those, who fell on the battlefield, saying: “*They fell in order that our Motherland would stand on its own feet.*”

I recorded from her the merry infant play-song “*Dan, dan*” (Դան, դան), a number of fortune-telling songs, ancient bewitching prayers for the sick, which are of an exceptional value, as well as the prayer-wish of the “*New-Moon*” (Նորսլուսի սլուսի), all of which she had learned from her traditional healer grandmother. She spoke about her grandmother with gratitude saying: “*May God bless her soul, she has taught me all that.*” [14 September, 1959, Great Sala v.]

SOGHOMONIAN HAYK (b. 1899, Leninavan v., accountant in collective farm). I made the acquaintance of 60-year-old Hayk Soghomonian in the village of Leninavan of the Myasnikian region of Nor-Nakhidjevan. He displayed inquisitiveness about everything and he was a pleasant interlocutor.

Telling me about some details of his life, he noted that he had participated, as a volunteer, in the Civil War and the Great Patriotic War. He had lost his health and the five fingers of his left hand, but he had rich reminiscences of his military life. He recalled a number of soldier’s songs, of which I have recorded as samples: “*I have drawn my lot and got enrolled in the army*” (Ես իմ վիճապ հանեցի, էլս սաղաթ կսուցի), “*The soldier’s song*” (Անշի սաղաթի յերբը) and the bold song: “*I am the intrepid brave of the Topti village*” (Թոփթի կյողի անվախ քաչու եմ).

Hayk Soghomonian has narrated also the moral-edifying songs “*He who works, shall eat*” (Օվ գրսանի, ան՝ գրսի) and “*The crazy*” (Խէտթըրը).

Hayk Soghomonian was literate. He worked as an accountant at the collective farm “*On the way to Communism*” of the Leninavan village.

He displayed a particular interest in the popular Armenian folklore, he knew numerous songs, riddles and fairy tales. Hayk Soghomonian had written down 25 fairy tales, during the years, but had converted them to the literary language, something which had deprived them of their scientific value. Hence, I acquainted him with the fundamental principles of recordings, in order that, in the future, his recordings would serve a certain purpose. [15 September, 1959, Leninavan v.]

LOULEDJIAN ROUBEN (b. 1900, Chalther v., performer of songs). I have written down from the well-known performer of songs, Rouben Louledjian, the graceful duet, the fairy tale “*The Bracelet*” (Արնջանը), which they had brought with them from Crimea; the song was well popularized among the local Armenian community and had even served as a basis for the homonymous fairy tale. The latter had, in its turn, favored the expansion of this epic subject. [8 September, 1959, Chalther v.]

CHOBANIAN YEVGINÉ GHAZAROS (b. 1907, Great Sala v., housewife). You would see this energetic woman busy always with her household work and with the care of her grandchildren. She was semi-literate. She remembered the sensible-philosophical fairy tale imbued with an educational purposefulness “*The disgrace of the world*” (Ալէսի ջարհոյ), which I have written down. While narrating the tale, she particularly emphasized its ideological and moralizing aspect. She has also communicated to me a great number of maledictions and benedictions. She remembered up to that day, the ancient popular bewitching prayer “*The evil breath*” (Չար փսփսուի), she had learned from her grandmother, which I have also recorded. [14 September 1959, Great Sala v.]

LOULEDJIAN MKRTICH ROUBEN (b. 1921, Chalther v., music teacher). He lived in the village of Chalther of Nor-Nakhidjevan. He was the beloved music teacher of the local secondary school. Louledjian Mkrtich has transmitted to me the meaningful proverbs and sayings he had heard from his parents, he told us also a number of benedictions. [13 September, 1959, Chalther v.]

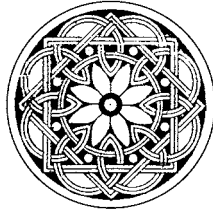
LOULEDJIAN ASTGHIK ROUBEN (b. 1922, Chalther v., cashier in collective farm). Like her father, Rouben Louledjian, she loved and sang songs. I wrote down from Astghik the epic song “*Go and tell my father*” (Կուսցէք, սուք բարայիս), which with its descriptiveness and diverse characters, is stirring and impressive. Miss Astghik was 37 years old. She had a 7-year education, she worked as a cashier. She kept with great care the Armenian song-book she herself had copied. [13 September, 1959, Chalther v.]

SHAHINIAN SHAHEN (b. 1928, Chalther v., editor-in-chief). He lived in the village of Chalther of Nor-Nakhidjevan and was the editor-in-chief of the local newspaper “Communar.” He willingly communicated to me the proverbs and benedictions he had heard from his elder relatives and, especially, the tragic fairy tale “*The Bracelet*” (Արնջանը), accompanied with a duet, which he himself had inscribed in Chalther, in 1957, from Lousseghen Chibichian.

Shahen Shahinian recalled also the epic song “*Hounan*” (Ուսանը), as well as the soldier’s songs “*Sambik’s valley*” (Սամիկի դէրան), woven in the days of the Great Patriotic war. [15 September, 1959, Chalther v.]

CHIBICHIAN LOUSSEGHEN ALEXAN (b. 1870, Chalther v., pensioner). Shahan Shahinian told me about the narrator Chibichian Lousseghen, since the latter was no longer in the land of the living. Lousseghen Chibichian had heard in his childhood from Manouk, a young musician in the village of Nesvetay of Nor-Nakhidjevan, the fairy tale “*The Bracelet*” (Արնջաւնը), with its vocal parts, which was widely spread in the past, in Crimea. [20 September, 1959, Chalther v.]

I have written down more than 161 units of popular folk materials from the said narrators, which had not been published to date.

III.

THE GENRE AND THEMATIC PECULIARITIES OF THE NOR-NAKHIDJEVAN FOLKLORE

The oral tradition of the Armenians of Nor-Nakhidjevan, being the constituent part of the oral culture of the Armenian people, has persisted by the general precepts of the national folklore, however, along with the generalities and similarities, it has also included extremely distinctive and original, local peculiarities, which are attributed to their past and present historico-public life circumstances. For instance, in the ancient “*Song of Crimea*” (*Խրիսի յերբը*), they recalled their past life in the locality of Khara Sou (Black Water) of Crimea, their houses and their orchards.

Subsequently, the peculiar folklore of the Armenians of that locality of Nor-Nakhidjevan artistically reflects their public, economic life conditions, the local nature with its fauna and flora, the neighboring villages and towns with their multi-national population and peculiar dialects.

Thus, for instance, in one of the fairy tales, the coal-seller’s actions are closely linked with Rostov-on-Don (Nor-Nakhidjevan) and its neighboring Armenian-inhabited villages of Topti, Chalther and Great Sala. Or, the riddle “*Kirman’s cap – with a hollow top*” (*Քիրմանի կրասզ՝ թէ՛իէ՛ս ձսզ*) is giving an idea about the Kerosene lamp, a comparison is made with the eccentric hat (*Kirman’s cap – Քիրմանի կրասզ*) worn by the inhabitants of the town of Novocherkask.

Also, the expression “*Let me sit on your brain and go to Dayghan*¹⁰” (*Խնդրիկս ստի՛ս Դայղանս էջթասն*) is purely of a local character, which, in the dialect of Nor-Nakhidjevan, is expressed as Dayghan, since, according to the transcription of the Crimean dialect: g > gh, b > p, k > g, r > sh, ds > z, etc.¹¹

Similarly, in the popular song “*Mariam*” (*Մարիամ*), the beloved person, who is from the neighboring Nesvetay village, comes to her for a night encounter.

---

10 Dayghan is the neighboring town Taganrog.

11 The great linguist, academician Hr. Ajarian notes in his hand-written work “Examination of the Nor-Nakhidjevan (Crimean) Dialect”: “...The consonant system of the colloquial language of the city of Rostov (Nor-Nakhidjevan) and of the villages of Great and Small Salas and Nesvetay is different from the articulation of the villages of Chalther and Topti, which is exactly similar to the vocal system of the Constantinople dialect. There are only two levels of consonants – tremulous and voiceless spirant. The spirant tremulous consonants have been abolished.” (**Ajarian Hr.** Examination of the Nor-Nakhidjevan (Crimean) Dialect. Yerevan, 1925, pp. 27-28 [hand-written]). It should be noted, that I have written down the originals of the said work primarily in the villages of Chalther and Topti.

«Բազար դարած, նաշխած, պէրած Մարյանն,
Վաշթ պացվիլ էր գարնիր-ջերմագ թուշերպ
Նեսվերայէն ընձի յէգաձ կիշերպ»:

“Taken to the market, adorned and brought back, my Mariam,
The rose had blossomed on your red-white cheeks
On the night you came to me from Nesvetay.”

Consequently, the Armenians emigrated from Crimea, living in the new, Russian environment have become intimate with that locality and the surrounding Russian population. That fact is noticeable in the *realistic fairy tales* they have narrated, where the actions of the heroes are not only from Rostov and the neighboring Armenian villages, but also from the Russian towns of Novocherkask, Taganrog and elsewhere. Apart from that, the characters appearing in the tales are not only Armenians, but also Russian noblemen and noblewomen, Cossacks and muzhiks (Russian peasant, man – in Rus.), who had lent a helping hand to the Armenian emigrants.

It is noteworthy that, in the various folklore materials a great number of foreign loan, Turkish words are frequently met, which have been in use in Crimea in their everyday speech, for example, “Kopour” / “Keopri” – bridge, “Sokhakh” – street, “Khoum” – earth, “Chorvakh” – fountain, “Khamchi” – whip, “Shamdan” – candlestick, etc.

If the Turkish-Tatar linguistic loan words in their dialect are of ancient origin, then following their emigration from Crimea, numerous Russian words have taken root in their vocabulary, such as: “Kouznets” – blacksmith, “Prodoverts” – seller, “Drog” – cart, “Semeystvo” – family, “Khazyain” – landlord, etc., as well as Russian expressions, which were submitted to the grammatical rules of the Armenian language, for example, “they made *pozdarovit*” – they greeted us, “he made *akhranyat*” he protected us, “he has *saglasit*” – he agreed, etc.

In 1959 the popular oral creations of the Armenians of Nor-Nakhidjevan were already almost buried in oblivion, however, my consistent quests have rendered possible to write them down and to save from a total loss the 161 unique relics of their oral tradition.

The Armenian popular folklore of Nor-Nakhidjevan is multifarious and multi-genre:

- I. **Epic Folklore** (12 units),
- II. **Lyric Folklore** (31 units),
- III. **Saying Folklore** (118 units).

I. The section of **Epic Folklore** comprises the *fantastic* and the *realistic fairy tales*. According to the testimony of the narrators, they no longer gather in the rural sitting-room to listen to fairy tales as in the Crimea.

Among the *fantastic tales*, the one named “*The Bracelet*” (Արնշաւնը) is distinctive; its theme develops from motifs of the song of the same name brought from the Crimea. Becoming a subject of a fairy tale, that lyrical-epic love song has undergone a certain development from the viewpoint of personage and thematic line. In the fairy tale “*The Bracelet*” the characters are not only the loving couple, Khamber and Arzou (as in the song), but the old Sorceress, embodying the evil forces of nature and of the public. The wicked creature vindictively remembers till her death Khamber, who in his childhood days had broken her water pitcher, and endlessly chastises him, impeding the young couple’s happiness. The fantastic essence and the subsequent development of the thematic line of the fairy tale are attributed to the presence of the character of the old Sorceress. Of fantastic nature is also “*The daughter of mighty king*” (Շէն թաքաւլօրին ախշիզը), which is a creative variant of the well-known tale “*The armless girl*” (Կոնսար աղջիկը), adorned with melodious fragments. The armless girl is called a “Dove” as a token of innocence; besides, suffering from the malice of her insidious sister-in-law, she confides her sorrow to her nephew lying in the cradle by means of the following song:

«Նանի՛գ, նանի՛գ, անուշներով,	“Nanik, nanik, sweet sleep
Օսգիէ բէշիք, արգաթ գամար,	Golden cradle with a silver arch,
Մէջի բսոգօղը յէհսօրը զավագ:	Lying in it, my brother’s son.
Նանիգ գաստի յէհսօրը օշթոնն,	Nanik I say to my nephew,
Մագիս թէլէրովը գրգաբէի,	I’ll bind him up with my hair
Սիրդիս գրագովը գրջօրցնէի,	And dry him off with my heart’s fire,
Նանիգ գաստի յէհսօրը օշթոնն»:	I’ll say nanik to my nephew.

The little lullaby having a distressing melody, imparts an unusual fascination and emotionality to the fairy tale. However, The Golden Fish helps the Dove, which becomes the Queen of another country and restores her former authority, while the malicious daughter-in-law “*was tied to the horse’s tail and let free on a large field, where the daughter-in-law’s head struck by the stones and pebbles of the road, was torn to pieces, leaving her ear as the greatest part of her body.*” The fairy tale, having an educational and edifying nature, is concluded in these words.

Peculiar are also the fairy tales “*The wicked mother*” (Փէրսար մարը) and “*The iron wolf*” (Էրգաթէ Կալը). In these two fairy tales, a number of animals appear as characters, incarnating sometimes the evil and sometimes the kind forces of the nature and of the public.

The realistic fairy tales, artistically depicting the real events and characters happening frequently in life are of an educational and a moral-edifying nature. The

following realistic tales have been concocted from real events, such as the “*The coal seller*” (Քօւնուր ձախօղը), “*He who works, shall eat*” (Օլ գը պանի, աւ ալ գուրէ), “*The crazy*” (Իտէնթընգը), “*The disgrace of the world*” (Ալէմի ջարհգը), “*Tato and Petrigele*” (Թաթօս յէվ Փէթրիգէլը), “*The bride, who made short work of her mother-in-law*” (Չար բիանային հահէն էգօղ հարսը), “*The noblewoman’s brain*” (Բարհնային խէլը) realistic tales. Noteworthy also is the fairy tale “*The killer of forty souls*” (Քսոսուն ջան սրանօղը), which is a variant of the “*Dezhiko*” (Դժիկն) popular tale, where the son, on his way to take the meal to his father, exterminates the flies, perching on his face, and writes on a canvas about his brave deed, altering the word “flies” into “souls.” The short volume and the unexpected solution of the conflict of these realistic fairy tales impart them the form of a popular novel.

II. The songs of **Lyric Folklore** are also of ancient origin, of which only fragments remain today, testifying that the Armenians of that community had also a rich and multifarious lyric culture.

Although little in number, but interesting in the point of view of conception are the *cheerful children’s songs*, which are sung to entertain the babies, such as the “*Child entertainer’s songs*” (Դանդաններ), the rhythmic “*Songs resembling the hen’s squealing*” (Հավջիվներ), *tongue-twisters* flooded with witty puns and *children’s play-songs* having a happy ending.

Remarkable with its ancient nature and descriptiveness is the song “*The song of Crimea*” (Իրիմի յերթը), where they recall the Armenian locality of Khara Sou (Black Water) of Crimea, the local attractive houses and the green parks, where the lovers used to stroll:

«... Բախչաները գըքալէինք,
Մէնք դէսօքին գըսիրէինք,
Մէզի գասին՝ խարասուցի,
Մէնք դօնուշմա գըսիրէինք:

Տիմաց-տիմաց խաներս,
Տիմացն ալ՝ խանրթներս,
Տուն՝ հողէն յէ՛լ, յէ՛ս՝ հողէն.
Թող քօն լան դուշմաններս:

Տիմացէն դէսս քէզի,
Ջընմագ վաշթ կիդցա քէզի,
Ֆօղ անէլու չխըյմիշէցի,
Ուրիշին դվին քէզի...»:

“...We strolled in the parks,
We loved the beautiful ones,
They called us “Kharasoutsi,”
We like to talk with people.

My guesthouses – in front of me,
And facing them are my stores,
You set out from there, I’ll – here:
May my foes lose their eyesight!

I saw you in front of me,
I took you for a white rose,
I did not dare to smell you,
They gave you to someone else...”

The ritual songs also had almost disappeared and only fragments were remembered. The traditional songs and dances were no longer ritually performed during the

Armenian weddings. Hence, by consistent searches, I have written down some ancient songs, which were sung while dressing the bride and the bridegroom. The Armenians of this locality had, in ancient times, a special dance, song or customs, during which they sang:

«Այսօրիկ իս նօր,	“Today you are new,
Այսօրիկ թաքավօր իս նօրիկ...	Today you are a new King...
Փէսին գառէթան էգավ, գայնէցավ,	The groom’s coach came and stopped,
Փէսան քաշից մէջքը թուրը,	The groom tied the sword to his waist,
Փէսին կրակը գարույր մօշթի.	The groom’s cap is of blue fur,
Այսօր հասար մնրադիր, օշթի»:	Today you attained your goal, son!”

While the bride sang upon coming out of her father’s house:

«...Հայրիկ, մայրիկ, Կոք պարէվ գէցիք,
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Էմջէնէր, յանգանէր, Կոք ալ պարէվ գէցիք.
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին:
Հօրքորնէր, մօրքորնէր, դոք ալ պարէվ գէցիք,
Տոք ալ պարէվ գէցիք. զիս առին, դարին,
Մասցէք պարէվ, սիրեգան քոյրէր,
Դարօւր գէր աչքին...»:

“...Father, mother farewell,
You keep well, they took me away,
Uncles, aunts, you also stay well,
You too keep well, they took me away.
Aunties and dames you too stay well,
You too keep well, they took me away.
Dear sisters, you also stay well
I wish you the same happiness...”

While the wedding guests answered:

«Գէշթասս մէգմէն շադ չուգէլօվ,
Անդէդ գէրաձար չամիչօվ թուգ է,
Աչքը գուլա, սիրդը գուգէ.
Հօրմէն, մօրմէն պարնվիլ չուգէր...»:

“You leave us somewhat unwillingly,
Raisins and figs are awaiting you there,
Your eyes are weeping but your heart desires,
You don’t want to part with father and mother...”

Only the memory of all this was left in 1959; neither the rites, nor the corresponding songs and dances were performed. Nonetheless, the senior local Armenians were still remembering fragments of the ritual songs of the past.

The *domestic life songs* are also old; they are woven by the artistic recollection of real events and people. For instance, the song created about the wealthiest Armenian mayor of Nor-Nakhidjevan Haroutyoun Khalibian, who had ruthlessly expropriated the lands of the Armenian emigrants and was satiated with their earnings:

«Շատ գուրում մաշթ էր Խալիբ Աղան՝
Մեր քաղաքի գալում գալալան...»:
“Khalib Agha was a very harsh man,
The cruel head of our town...”

Similar songs provide us grounds to assume that the Armenians of this locality had also epic songs composed about the real historical events.

It seems that the brush of a painter has portrayed the character of the rich Ato Simon’s daughter, her splendid outfit and luxurious adornment, and ultimately her majestic and self-confident posture.

«Գազ ու գէս ցէպլուշկան վիզը գախաձ,
Մարքարիդէ խուլանը մէշքը գաքաձ,
Խաղան, ախշիգու, խաղան,
Աթօյի Սիմօնին ախշիգու իս.
Հէշ ումուրդը է թօղ չիլլա»:
“A yard and a half necklace around your neck,
The belt set with pearls around your waist,
Dance, my daughter, dance,
You are Ato Simon’s daughter,
Do not worry about anything!”

The striving for riches and money is evident in the following song:

«Դէսօք թօղ լա, թօղ չիլլա,
Թէք ըսդագը բճլ թօղ լա,
Իդա ախշգանը մարը
Իմիս քիանաս թօղ լա»:
“She may be beautiful or not,
Let only her money be plentiful,
Let that girl’s mother
Become my mother-in-law!”

In the lengthy domestic song “*Ha! Hark! Daughter-in-law*” the mother-in-law, familiarly addressing the new daughter-in-law, gives her endless new assignments, at

the base of which lies the propensity for wealth and possessions. According to an unwritten law, the new daughter-in-law is obliged to pay homage to the successive guests, to her godfather, her father and mother, to the educated official in order to win their gifts, namely, the gold coins promised by her father's will, her mother's valuable necklace, her father-in-law's sheep, the tongue-opener gift of the educated official. All these picturesque episodes are presented with the description of the recognized propriety of the post-nuptial customary ceremony, in constantly changing situations and with the appearance of new typical characters circumstances in which this ancient song brought from Crimea has become lively and dynamic, picturesque and expressive, not only of a domestic, but also of a ritual nature. There are also two pilgrimage songs in this section, which give an idea to the reader that the Crimea-Armenians made also their pilgrimage to the Holy Monastery of Sultan St. Karapet in Moosh.

«Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար, յէ՛լ գայ՛սէ,
Յէ՛ գվորնէրոն ընթոնէ,
Առաջ՝ հալլավր փօխէ,
Յէ՛ դըն ալ՝ ցէ՛ դէրն համիտըտէ:

“Ha! Hark! Daughter-in-law, get up
And welcome the guests,
First change your dress,
Then go and kiss their hands.

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար,
ժողովէ,
Հանա բարաղ գրգանջէ,
Փսագները բիդ բարնէ,
Միրսս օսգին բիդ բախշէ:

Ha! Hark! Daughter-in-law,
gather yourself,
Behold! Your father is calling
He is going to kiss your wedding crown,
And will offer you the bequeathed gold!

...Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար շոդ արա,
Մամադ հանա ցան գոդա,
Էրգո թուշէդ բիդ բարնէ,
Գէրդանլիդը բիդ բախշէ:

...Ha! Hark! Daughter-in-law, make haste,
Behold! Your mother is calling,
She will kiss your two cheeks,
And will offer you the necklace!

...Հարս ես՝ կնսս,
պաղ չորս պէր,
Լվացվողին՝
սրփիչ պէր,
Չայը քաշէ՛, շաքար պէր,
Մէգ-մէգ բաժակ չայ ալ պէր:

...My daughter-in-law, go and
get some cold water,
Bring also a towel for those,
who wash their hands,
Strain the tea, get some sugar
And serve everyone a cup of tea.

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար բադրասդվէ՛,
Քողր վէրոսր ու բահէ՛,
Աշթըի ժամը անցաձ է.
Դոնն ալ մաքրէ՛ ու ալլէ՛»:

Hey! Daughter-in-law, get ready,
Take off your veil and keep it,
Time is already up,
Clean and sweep the house as well!”

There are also two pilgrimage songs in this section, which give the reader an idea, that the Crimean fathers had made also a pilgrimage to the Holy Monastery of Sultan St. Karapet of Moosh:

«Խարիք Մելքոնը օխարը փարի ցավ քաշիլ էր,
Մարք Գարաբէդ ոխարի հասիլ էր,
Մարսդ առիլ էր...»:

“The emigrant Melkon has endured pain for 7 years,
He has made a pilgrimage to St. Karapet
And has attained his object...”

However, the pilgrimage, according the Crimea-Armenians’ rite, was to be followed by the joyful ceremony of “A visit to the bride-to-be,” who had to be “*good-natured*,” with a “*beautiful name*,” that is, to all appearances, a perfect girl.

A remote likeness exists between the Armenian epic song “*Aslan Agha*” (Ասլան Աղա) and the elegiac song “*Go and tell my father*” (Կսսցէք, սսսցէք քարայիս); in the latter song, the son implores his father to sell their house to provide the sum for his release from prison. The father refuses to help his son, and all their relatives behave in the same manner. Only the girl, who loves him, is ready to all kinds of sacrifice. Her resolute decision is imbued with devotion and true love:

«...Վզիս մէղալիօնը գըձախիմ,
Հինք հարոր կրօշ ալ գըշինիմ,
Գըշինիմ, սիրէգանս, գըշինիմ,
Գըշինիմ, գըհասնիմ քէգ պանսիցը»:

“...I’ll sell the medal hanging round my neck,
I’ll earn also five hundred coins,
I’ll earn, my love,
I’ll earn and take you out of prison.”

Remarkable are also the heroes, the mothers of the domestic song “*The Oka and Istra [Istra] mothers*” (Օկս և Իստրիք [Իստրս] մամսաները), who symbolize the names of the two rivers, flowing across the territory of Russia. The Armenian people calls her life-giving river “Mother Arax,” and here also the twin mother-rivers, Oka and Istra, have educated whole generations with their demeanor.

The songs “*Aunt Mariam*” (Մարիամ մորքորմս) and “*Hounan*” (Ունանը) are also interesting. The song “*Whom are you going to give me as wife, father?*” (Բարսւ՛, րոնս ինծի վօրի՛ն քիքի դսս) is woven in a ludicrously refined humor. Another variant of this song is also widespread in Armenia, according to which the father gives his lazy daughter in marriage to a zourna (Armenian national woodwind musical instrument) player in order that she be always happy. This same song is sung

in the Armenian-populated villages of Nor-Nakhidjevan, however, it is peculiar that the Armenians emigrated from Crimea not only have adjusted themselves, but they have become intimate with the Russian environment, and the girl prefers to get married to a concertina (Russian musical instrument) player.

By a special edict, the Empress Ekaterina II had given permission, in 1779, to the Armenian emigrants to be exempted from military service, but, subsequently, under altered circumstances, the Armenians were deprived of that privilege, and joining the army («սալդար գասլը») had become a tragedy for the Armenian emigrants.

A number of variants of *soldier's songs* are included in the series: “I have drawn my lot and went to get enrolled in the army” (Ես իմ վիջապս հանեցի, էլս սալդար կեսացի) or “The soldier's song” (Սալդարի յերբը). Noteworthy also is the harrowing hero soldier's song created in the days of the Great Patriotic war “Sambik's valley” (Սամիկիկն դերան), which is imbued, however, with the optimism of victory.

III. The creations of *Saying Folklore*. The *proverbs* and *sayings* of the local Armenians are the products of the profound generalization of the age-old public life-philosophy of the nature and the society, of the objects and phenomena. Those concise and vivid sayings artistically condense their historical life experience, the best attributes of the human character, while the wicked actions are condemned with picturesque and cruel maledictions.

Living with hard work, “Forcing out bread from stone” (Բարէն հաց քանօղ); that section of the Armenian people had also extolled handicraft and honest earnings by means of the sayings “Handicraft is a golden bracelet” (Զէսսհարթն օսգէ արոջան է) or “Doing your work and walking the distance you reach your goal” (Պանը՝ պանէլօլ, ջանիհան՝ քալէլօլ). The elderly people had always given young ones the following wise advice: “Work should be afraid of you, you should not be afraid of work” (Կորձը քէզմէն թող վահնսս, քոնն կորձէն մի՛ վահնսս).

In the past, in Crimea it was alien to the movers and shakers of the ottoman society the idea of “honest work” (հալալ վաստակ), “A white hand loves other people's work” (Զերմնագ գէոքը ուրիշի աշխատանքը գրսիրէ) or “The poor emigrant makes the bear dance and the rich man collects the money” (Այոսլը խարիքը գրխսսդոննէ, թարսիրը զէսգինը գրսստրոննէ). Similar unfair relations have given birth to popular indignation and protest, since the people's power is unflinching; as the saying goes “If the people of a village gather together, they can break a log” (Կէդ գայնի՛ կէրան գրգօղրէ), while the Crimea-Armenians conjointly moved to Rostov-on-Don, to live a new life: “In short, we reached Rostov.”

The *riddles*, too, are seldom mentioned, but the recorded ones, in a ciphered form, give an idea about the past and present life, the everyday lifestyle and peculiar meals of that ethnic group, e. g.:

«Չօրս քօշա քուրսի, Մէջը իլինք օսգի, Խնամհետերը գրկան խօսքի»:	“A quadrangular hearth, Full of gold inside, The in-laws come there to have a talk.”
(Եկեղեցի)	(Church)

Or:

«Չօրս ախպար քարքաղ գրպոնին. Չօրս հաղը գրպոնին. Հինկոսմը՝ մէջէրը գրբըղըղի»:	“Four brothers build a stone wall, Four of them build the wall, The fifth revolves inside.”
(Գուլպա գործելու հինգ շյուղերը)	(Five needles for knitting socks)

Or:

«Տակը՝ տախտակ, վրան՝ տախտակ, Մեջից կելլէ քոչոտ աղքատ»:	“Wood below and wood above, In between a ragged pauper.”
(Կրիա)	(Tortoise)

The local original pastry called “*Gubati*” or the cake prepared by the Armenian women called “*Khathlama*” present a picturesque comparison with the cabbage:

«Խաթ-խաթ խաթլամա, Մեջն ալ մի հատ մսհակ»:	“Layer over layer, And a cudgel in the center.”
(Կաղամբ)	(Cabbage)

Widely spread are also a number of *maledictions* and *benedictions*. These popular anathemas strikingly give an idea of how people had appreciated the good and the evil deeds of their fellow countrymen. The maledictions, expressing indignation and hatred, resounded with an intensified strength, such as: “*May you become blind, may you lose your eyesight*” (Թօնանսս, աչքի լուսը գորվի), “*May you become crazy, may you bang your head against the wall*” (Խէվսսս, իւ՛վ բաղէրը իյսսս), “*May you become rabid and eat your own flesh*” (Գաղղիս՝ միսը ողիս). In contrast, the popular benedictions reflect the high moral principles of the working Armenian man. In those picturesque sayings, the elements of nature, the celestial and the terrestrial forces have become standards of estimation of kindness and virtue, for example: “*May your star be bright*” (Աղղղի բայձառ թօղ ըլլա), “*May your sun be always shining*” (Արևը չըխալվարի), “*May the earth in your hand be converted into gold*” (Ֆօղ պոնիս՝ օսգի քսոնսս), “*May you sprout and blossom*” (Չիս ու ձաղգիս) և այլն:

Remarkable among the creations of the saying genre are *prayings*, which are in the first place, “*The prayer dedicated to the Virgin Mary*” (Աղղվաձաւօր աղոթքը), then those relating to “*The evil-spirit*” (Չար սուֆասի), “*The evil eye*” (Չար աչք),

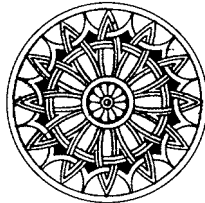
“The measure of the fear” (Վախը չափելու) and other ancient, curative, popular *bewitching prayers*.

Pretty and reassuring is the *prayer-wish* directed to the new moon, on which people pin their best expectations in as much as the aging moon is perpetually renewed:

« – Կօր Լուսին, նօր շնաւօր,
Իմ ախպարս նօր թաքաւօր,
Ձեր կնացիր, գէնջ էգար,
Ինձ ինչ պէրիր արմատան:
ԼՈՒՍԻՆ. – Յերեսիր՝ քեսպէր,
Սիրդիր՝ սննն,
Յեննիր՝ քերքէր»:

“New moon, happy new moon,
My brother – a new King,
You went away old and returned new,
What presents did you bring me?
MOON: ‘Decency to your face!
Strength to your heart!
Abundance to your hand!’”

In conclusion, we should note that the Armenian Community of Nor-Nakhidjevan, despite the influence of globalization of the time and space, was still trying to preserve, in 1959, its native inimitable relics of the Crimean dialect and folklore, which give us an idea about their erstwhile rich and original, popular oral tradition.

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ԲԱՆԱՅՅՈՒՄԱԿԱՆ ՍԿՉԲՆԱԴԲՅՈՒՐՆԵՐ

I.

ՎԻՊԱԿԱՆ ԲԱՆԱՅՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՅՐԱՇԱՊԱՏՈՒՄ ՅԵՔԻԱԹՆԵՐ

1 (1).

ՇԵՆ ԹԱՔԱՎՈՐԻՆ ԱԽՉԻԳԸ

Էղել է մեզ հաղ շէն թաքավոր, ունէցել է մեզ ախչիգ, մեզ դղա: Ինչբէս վօր ինքը խէլօք յէվ պարի է էղել, անբէս ալ ժէն զավագնէրը: Աղ թաքավօրին ախչիգը դէսօք¹ ու խէլօք է էղել: Աս թաքավօրն ու թաքուհին անքան շէն գըլլան, նա քա անքան վօղօրման՝ դէբի ախքաղնէրը գըլլան, ինչբէս ինքնէրը, անբէս ալ ժէնց ախչիգը վօղօրման՝ յէվ առադացէնն գըլլա, փայ անօղ, պաժանօղ գըլլա, անունն ալ ԱղաՎսի գըլլա: Մէգ խօսքօվ ամբօխչ աշխարքը շէն ու վօղօրման՝ թաքավօրի ախչիգին գիմանան:

Յէփի վօր դղան չափահաս գըլլա, թաքավօրը գուզէ տարան գարքիլ: Գը-գանչի վէզիբին գասի.

— Կնա՛, կղի մէր յէրգրին մէշէն էնգը, դէսօք, էնգը խէլօք ախչիգը՝ իմ դղիս համար:

Վէզիբն ալ կնացիլ է, կղիլ է մեզ հաղ ախչիգ պէրիլ է: Թէ՛ թաքավօրը, թէ՛ դղան գհաՎսին, ժէնց հարս գանին, օխթն օր, օխթն կշէր հարսնիք գանին:

Անա աս թաքավօրին հարսը խիսղ չար գըլլա: Նարա չարութուն անէլու բաղջառը ան գըլլա, վօր ԱղաՎսին ժէնմէն դէսօք գըլլա: Աս հարսը գըբաշլայի չարութին անէլուն, դուշմանութին անէլուն, գըբաշլայի սող պանիր ոյունմիշ անիլ² ԱղաՎսիին վրան: Գէլլէ գասէ. «ԱղաՎսին՝ սաբէս արավ, ԱղաՎսին՝ դա-

1 Դէսօք – գեղեցիկ:

2 Ոյունմիշ ընէլ, ոյդուրմիշ ընէլ (թուրք.) – հնարել (ստու):

բէս արավ»։ Թաքավորը յէվ թաքնուիին խիստ կիողէին, վոր ախչիգը խաբահաթ³ չունի, պայց գէնէ⁴ գասէին Աղաճիսին։

— Ախչիգս, վնաս չունի, ինչքան ալ ան փերատ⁵ ասէ. տուն համփէրէ, սուս էղիր, գառավարվէ⁶։

Շաղ անքամ ալ հարսը ժէն էրգանը գասէ.

— Աղաճիսն ասրէս արավ. Աղաճիսն աղբէս արավ։

Էրիգը խիստ կիողէր, վոր ան ուղորմիշ գանէ, գասէ.

— Խէլօք էղիք, գառավարվէցէք։

Պայց ան դահա ավէլի գշարնագէր, վագ չէր անցնէր։ Անրէս վոր դղան ալ գհալվէր, գմաշվէր. վոր քուրը խաբահաթ չունէր։

Թաքավորն ու թաքնուիին ալ հարսին գեռքը չտիմացան, հալվեցան, մաշվեցան։

Հարսը աղ քանի մը դարվան մէջը մէքամ դղա մը ունեցավ։ Աղ թօռին թաքավորն ու թաքնուիին ժէնց աչքին լուսէն ավէլի գհիրէին։ Նարանցից ալ ավէլի թաքավորին ախչիգը՝ Աղաճիսն, գըսիրէր աղ յերէխային։

Պայց հարսը՝ ընդհագառագը, գասի.

— Աղաճիսն դղին գգարնէ, գղանչէ, — վորբէսի ժէն էրգանը աչքէն հանէ։

Անքան չարութիւն արավ, վոր թաքնուիին յէվ թաքավորը չտիմացան, մէռան։

Աղաճիսն ալ աղ փերաղ հարսին գեռքը գղանչվէր ժէն յէխայօրը գավագին բէշիքին⁷ քօլը գընսղէր գերքէր.

*«Նանիգ, նանիգ անուշներօլ
Օսգիէ բէշիք, արգաթ գամար,
Մէշի բառգօղը՝ յէխայօրը գավագ,
Նանիգ գասէի յէխայօրը օշթուն։
Աչքիսը արողըսօքօլը գըլվայի,
Մագիսը թէլէրօլը գըգաիսէի,
Սիրողիսը գրագօլը գըչօրցընէի,
Նանիգ գասէի յէխայօրը օշթուն»։*

Աս փերաղ հարսը դահա շաղ սուղէր ուղորմիշ արավ, ամա չգրցավ էրգանը հավաղացնէլ դալ։

Օր մը կնաց առավ տանագը, ժէն գավագին բէշիքին մէջը մօշթեց։

3 Խաբահաթ (թուրք.) – հանցանք։

4 Գէնէ (թուրք.) – սորից։

5 Փերատ – վատ, չար։

6 Գառավարվիլ – հարմարվել, կառավարվել։

7 Բէշիք (թուրք.) – օրորոց։

Աղաժնին ալ քուն էր: Հարսը տանագը դարավ Աղաժնիին ջերը⁸ խօթեց: Ինքն ալ մեզ ժամ անցնելէն յեղել բաշլայից լաւու⁹, օքուրմիշ¹⁰ անելու:

— Յէլէք հասէք, նայեցէք, ինչ է առիլ Աղաժնին. դղային բեշիքին մէշը մօշ-թէլ է: Ահա, դէսաք մեզ հադ գավագնիս մօշթել է հանլի բէս, ցքիլ է:

Թաքավօրին բալադագանները ժուտ էլան¹¹, ամա հարսը՝ վայո ռավս¹², «Աղաժնին է արել», — գասի:

Կնային Աղաժնիին քօլը: Ան քուն էր դահա: Նաքա չէին խյմիշին¹³ գու-գարթեցնելու, ամա հարսն ալ թէքմա¹⁴ գըզարնէ, գասէ.

— Գընայիք, սուդ մեղավօր է:

Ժողօվուրթը գասէ.

— Հաքա ինչօ՞վ գըհասդադիս, վօր ան է:

Ան գասէ.

— Նայեցէք վրան, բէքիմ¹⁵ տանագ ալ ունի քօլը:

Գըսգսին փնտտելու, արունօդ տանագը ջերէն գհանին: Հարսը նօրէն գը-բաշլայի մագէրը փեղիլ...

— Դէսմք, — գասէ, — ան է մարթասբանը:

Ժողօվուրթը գըսգսի մղածէլ. «Աս ինչ պան է. Աղաժնիին բէս շադ լավ պնավօրութան դէր ախչիգ ադ դէսագ պան չանիր»:

Աղաժնին քունը կլօխն էր: Հարսը թէքմայօլ գզարնէ, գասէ.

— Տադեցէք, վօչնչացրէք. ֆաքտը ֆաքտ¹⁶ է. վօր Աղաժնին խաքայաթը¹⁷ է:

Տադը գանին, գըվօրօշէն ըսբանէլ Աղաժնիին, ամա ժողօվուրթը գուզէ չըսբանէլ Աղաժնիին, գասէ՝ գեռքէրը գդրէլ:

Աղաժնիին գեռքէրը գդրէլէն առաջ գասի.

— Աղա¹⁸, ինձի մի՛ հավադա. աադձուն հավադա, վօր յէս չէմ ըսբանէլ դղան:

Բալադագանները Աղաժնիին գեռքէրը գըգդրին:

---

8 Ջէք (թուրք.) – գրպան:

9 Բաշլայիլ (թուրք.) – սկսիլ:

10 Օքուրմիշ (թուրք.) անէլ – սգալ, ողբալ:

11 Ժուտ էլան – շրջել, իրար անցնել:

12 Վայօ ռավս (ռուս.) – միևնույն է:

13 Խյմիշիլ (թուրք.) – խնայել:

14 Թէքմա (թուրք.) – աքացի:

15 Բէքիմ, բէքիմ (թուրք.) – գուցե:

16 Ֆաքտը ֆաքտ է (ռուս.) – փաստը փաստ է:

17 Խաքայաթըլ (թուրք.) – հանցավոր:

18 Աղա – մեծ եղբայր:

Աղաժսին գէշթա անդառ, յէմիշներ¹⁹ գուդի, գաբրի, Էփփէի²⁰ ժամանագ գաբրի:

Էշթալէն, Էշթալէն գհասնի բօսդանի մը մէջ ցմեռուզներուն, սէխերուն վրան գիյնա, գուդի:

Ուրիշ դերութեան թաքավօրին դղան գուկա, գդէսնէ, վօր ժէն բօսդանը գրձաձ է, գէրաձ է. «Ադ խօյանի²¹ գէրաձ չէ, շունի գէրաձ չէ, բէդք է խարավուլլէմիշ անէլ²², վօր սա պանը իմանանք», — գասէ:

Թաքավօրին դղան ինքը գուկա, գդէսնու կշերին գէսը մէգ պան մը փօրսօդ դալէն գուկա գումուդնու բօսդանը, գուբաշլայէ ակահապար ուղէլ, ան միդք գասէ. «Աս մաճշթ է, մաշթ չէ, հաբա ինչի՞ փօրսօդ դալէն գուկա»: Գումօդէնա գասէ.

— Տուն օվ էս, դէդդ գայնէ, թէ չէ գըզարնէմ:

Գըդէսնէ հալավը²³ փէդաձ, գաշին ալ գօշդացաձ է. ամա Աղաժսին անքան դէսօք է, վօր թաքավօրի դղան գըզարմանա, գասէ.

— Անդէր պան էս նէ, յէս քէզ գդանէմ դուն, գհաքցնէմ:

— Ռաս²⁴ տուն ինձի կդար նէ, տոն ինձի ըսբանէ. ինչ գուզէս արա:

Դղան առավ Աղաժսիին դուն դարավ:

Դարան լվացին, հաքվէցուցին հալավը: Առաջ ալ դէսօք էր, համա հիմա ավէլի դէսօք էր՝ մացավ թաքավօրին ալ, թաքուհիին ալ:

— Հայրիկ, — ասաց թաքավօրի դղան, — աս իմ խամէթն²⁵ է, ինձի գնիզ բդի ըլլա:

Թաքավօրը, թաքուհին ալ Աղաժսիին պնավօրութիւնը իմացան, ժէնց դղին գնիզ առին: Աղաժսիին պնութքը²⁶ շնդ լավ էր, թաքավօրը, թաքուհին խիսդ սիրէցին:

Անցավ մէզ, էրգու դարի: Թաքավօրի դղան բադէրագմի կնաց: Աղաժսին ձանդրաձ էր: Օր մը Աղաժսին էրգու մանր գավագ ունէցավ: Էրգուսի մագէրը օսգիէ էին, թաքավօրը յէվ թաքուհին շադ ուրախացան յէվ բաշլայէցին ավէլի Աղաժսիին սիրելու: Լուր դրգէցին թաքավօրի դղային, վօր աչքդ լուս, օշթի,

19 Յէմիշ (թուրք.) – միրգ, պտուղ ընդհանրապէս:

20 Էփփէի – բավական:

21 Խօյան – նապաստակ:

22 Խարավուլլէմիշ (ռուս.) անէլ – պահակություն անէլ, ռուսերեն «караул» բառի աղավաղված ձևն է:

23 Հալավ (թուրք.) – հագուստ:

24 Ռաս (ռուս.) – քանի որ:

25 Խամէթ (թուրք.) – ճակատագիր, բախտ:

26 Պնութք – բնավորություն:

երգու մանչ գավագ ունեցաք, շաղ կեղեցիկ, մազերը օսգիէ, աչքերն ալ փայլուն արեվի բէս:

Նամագը դվին ցիավօրին, վօր դանէ թաքավօրի դղին, պայց ինչբէս վօր ասինք ամէն մաշթ, վօրօվհեղէվ շէն թաքավօրի դրաբէզը²⁷ պաց էր, գրկնար գրիյորասիւրվէր, գրկնար ժէն կօրծին: Աս մէր ցիավօրն ալ կնաց աղ Շէն թաքավօրին դունը, աս չար հարսը աղէթ²⁸ ունէր, նայէլ, ամէն պան իմանալ. օվ վղէղ գէշթա, վղէղէն գուկա: Ան մաշթն ալ գասէ. «Ֆլան թաքավօրի դունէն խաբէր գըղանսիմ: Ան հարսը էրգու գավագ ունեցավ ֆլան, ֆլան»:

Մաշթը կիշէրը բառգէցավ, ան պացից չամադանը²⁹, հանից կիրը գաշթաց. «Գինդ էրգու հաղ մանչ գավագ ունեցավ, էրգուսի մազերը օսգիէ է:

— Աչքիս փնշը, մինչի այժմն ալ գաբրի, դահա թաքուհի է էղէլ, թաքավօրի դէսօք գավագնէր ալ ունի: Գտնի գըկրի. «Աչքդ լուս էղավ գինդ էրգու շունի բալանէր ձնեցավ, — անօր հեղէվէն ալ գավէլցնու. էրգու ցեռքէրը չէղաձ գնգանէն ինչ գըլլա: Քու խոսքը, ինչ գուզիս հրամայէ»:

Յիավօրին ջէրը տրավ նամագը, ցիավօրը առավ դարավ: Դղան գաշթաց, կլուխը գախէց, դրդմեցավ, առավ թուխթը, կրից. «Ինչ անէմ, բարսն, խսմէթս է, թօղ գէնա մինչէվ բաղէրագմէն կալուս մի պան գանինք»: Յիավօրը առավ նամագին բադասիսանը, էգավ Շէն թաքավօրին դունը, հյուրասիւրվէցավ, կէշին³⁰ դունը, բառգավ: Կէշը առավ նամագը, գաշթաց, գաղղեցավ, թուխթը բաղոց, կրից. «Աս նամագը առածիդ բէս դոցըր վօչնչացրու, մօրն ալ փախցու դնէն»:

Թաքավօրը յէվ թաքուհին յէփ վօր առան նամագը ասին. «Ինչ գա բաղջատը»: Դայց դղին կրաձն էր: Բալադագանները թօփ արին, պայց գավագներուն հէրգէի³¹ մէչ քցեցին, մէզը՝ էղէվէն, մէզը՝ առչէվէն: Աղաճնիին օմուզէն³² գըղգախին յէվ գէլլէ, գէշթա:

Գէշթա, գէշթա մէզ հաղ օզան³³ գըղհասնի, անօր վրա քօփուր³⁴ գըլլա, անդէղէն անցաձ ժամանագը չուր խմիմ գասէ, գավագըները գիյնին օմուզին վրա՝ յէն, չուրը գըղանէ, ինքն ալ ցեռք չունի, վօր առնէ: Լալէն, լալէն, գէշթա գավագները անբէս դէղ գէշթան, վօր օզանին քէնարը³⁵ գավագները գառնէ, ասողէղը

27 Դրաբէզ (ռուս.) – սեղան:

28 Աղէթ (թուրք.) – սովորություն:

29 Չամադան (ռուս.) – ճամպուկ:

30 Կէշ – չար, վատ, տգեղ:

31 Հէրգէ (թուրք.) – հայրէ, երկկողմ տուարակ:

32 Օմուզ (թուրք.) – ուս:

33 Օզան (թուրք.) – առվակ:

34 Քօփուր (թուրք.) – կանուրջ:

35 Քէնար (թուրք.) – ափ:

գելլէ, գէշթա: Էշթալէն, Էշթալէն չուրին ան քովը: Աղ դէղը արբաճ գըլլա Օսգի Յուգին ախշիգը, ան գմէխքնա՝ ժէն հորմէն իրավունք գառնի, վոր մէգ հաղ բալաղ խօշթինք, վոր ախշիգը ժէն գավագնէրով արբի: Գխօշթին մէգ հաղ բալաղ մը, պայց ցեռքէրը սաղ չին:

Յուգին ախշիգը գասի.

— Առ սա ֆարֆար³⁶ քարը յէվ էրգու ցեռքէրդ քսէ՝ ցեռքէրդ գասաղնա:

— Աղաժնին գըքսէ, ցեռքէրը գըսաղնա: Գէշթա ան դունին մէչը ժէք դարի գարբի ժէն գավագնէրով: Դղաքը ժէք-ժէք դարի գըդառնան:

Հիմա տառնանք Աղաժնիին յէխպօրը:

Թաքավօրը գուկա, գըդէսնա նշանաճը չիգա, գավագնէրը չիգան, թաքավօրը գուկա: Գասէն.

— Տուն կրիլ էիր, վոր նամագը առաճնուս բէս վօշընչացնունք՝ մօրէրնուն ալ, դոցն ալ: Ինչ անինք, մէնք չուգէինք:

Գինը անքան չարութին առիլ է, վոր մաշթը չի տիմացել գնգանը ցեռքը: Միդք գանի, թէ Աղաժնիին ալ սուղ ասավ՝ գօրցրէց, իմ կլուխն ալ բիդի ուղի:

Գէշթա քրօչը փնտտէլու:

Թաքավօրը բաքային, մամային գասի.

— Յէս բդի կնամ, փնտտիմ նարանց:

Ջամփու բաշար գառնու, գընգնի ջամփու: Փնտտէլու ժամանագ ցիավօրի մը ռաստ գուկա, գըխօսին: Թաքավօրին դղան գասէ՝ սաբէս, սաբէս, իմ գինը պէրաճ է էրգու մանչ գավագ՝ մագէրը օսգիէ, աչքէրը՝ փայլուն արէվի բէս:

— Հւ՛, — գասէ մէգալը, — յէս ալ քրօչս գըփնտտիմ:

Մէգը քրօչը գըփնտտէ, մէգն ալ նշանաճին գըփնտտէ: Գասին՝ էրգուսիս ջամփան ալ մէգ է, անբէս էլ է վաղը, ցիէրը հէճնինք, կնանք փնտտէլու:

Փնտտէլէն, փնտտէլէն գհասնին մի դէղ, մաշթիգը գասին. «Ասդէղ մէգ հաղ գնիգ մը գարբի բալաղին մէչը»: Գէշթան գդէսնան էրգու հաղ գավագ օսգիէ մագէրով, գինն ալ կէղէցիկ, դէսօք է, պայց էրգու ցեռքէրն ալ սաղ էն:

Կշէրը գմնան առ բալաղը: Մաշթգանց քնացաճ ժամանագը Աղաժնին ժէն յէխպօրը չամաղանի մէչը ժէն օսգի արոջանը յէվ մանյագը գըգդնէ, յէփ գէշթան, գնիգը գըղրգի գավագնէրին, թէ՛ կնացէք, ասէք, թօղ կան հէղ:

Ասօնք գըգարմնան, գըհարցնին, գասին, ինչ գասիս:

— Յէս ցէզի աղէգութին արի հյուրասիբէցի յէվ թահմիլ չէի անիլ, թէ ցէզի բէս բաղիվօլ մաշթիգը կօղութին արիք, ամօթ չէ՛:

Մաշթիգը գըգարմնան, գըմնան:

— Էղէր կօղութին արէլ էնք կլօխնէրս գդրէլ դուր, — գասէն:

36 Ֆարֆար (ռուս.) – ճենապակի:

Աղաժխին ալ գրնայի չամադանը, գրնայի օսգի արոջանը յէվ օսգէ մանյագը գրհանի:

— Ահա՛, — գասի:

Նարանք բուզ³⁷, փայդ գորէցան: Ախպարը գասի: Ամէնէվին, — գասի, — յէս կօղսաճ չէմ, — գասի:

Աղաժխին գասի. — Աղա՛, ան ինչբէս է, վօր ցեոքէրս գորսաճ քէնէնը³⁸ «աղա, հավադան ասդձուն» գասէի, տուն՝ չէիր հավադար, անբէս սլ հինա:

Գիմանան, վօր ան Աղաժխին է, դոցն ալ գառնին, գէշթան թաքավօրի, թաքուիուն մօդ, մէճ ուրախութուն գանին յէվ գանչէցին ան մաշթուն հարցուցին, թէ ջամփան ո՛ր կացիր:

Գասի. — Շէն թաքավօրի քօվը կացի:

Գանչէցին ան չար գնիգը, գաբէցին ցիին բօչէն, վագէցուցին ցիխօն, քարին գբավ, չօլին գբավ. մինձ գդօրը անգանչը մնաց:

2 (2).

ԷՐԳԱԹԷ ԿԱԼԸ³⁹

Ժամանագօվ մէգ հադ մաշթ գաբբէր ժէն ընտանիքօվ: Ադ մաշթուն գնիգը խիսդ շադ պան դէսաճ գըլլա աշխարքին յէրէսը, համա մէգ հադ կալ դէսաճ չէր:

Աս գնիգը ժէն էրգանը ամէն անքամ գասէ. «Մա՛շթ, ինձի կալ ցըցուր»: Էն մաշթն ալ հօս գըման կա, հօն գըման կա, կալ չիկտնի, վէրչ վէրչօ գէշթա կուգնիջինէրուն⁴⁰ գասէ.

— Տուք ինձի դէի⁴¹ մէգ հադ էրգաթէ Կալ խօշթէլու գըլլսմք:

Նաքա ասին.

— Ինչի՛ չէ, գըխօշթինք, ախպար:

Գըխօսդանան, վօր չօրս օրէն հագիր⁴² գըլլա:

— Գնի՛գ, — գասէ, — Կալը չօրս օրէն հագիր է:

Յէփ գանցնի ժէք օրը, չօրսում օրին սաբախդան⁴³ գնիգը ժէն մաշթուն գասէ.

— Հադէ՛, շո՛ղ արա, կնա՛, պի՛ր:

37 Բուզ (թուրք.) – սառույց:

38 Քէն – ժամանակ:

39 Կալ – գայլ:

40 Կուգնիջի (ռուս.) – դարբին, ռուսերեն «кузнец» բառի աղավաղված ձևն է:

41 Դէի (թուրք.) – համար (օր.՝ ինձի համար):

42 Հագիր (թուրք.) – պատրաստ:

43 Սաբախդան (թուրք.) – առավոտյան:

Մաշթը գելլէ, գըլձէ դոօգը⁴⁴, գէշթա կուզնին⁴⁵: Կուզնիջիններն ալ Կալը խօշթաձ, հազիր արաձ գէցիլ ին՝ մաշթուն ջամփան գընային: Մաշթը գուդա սդագը կուզնիջիններուն, Կալին խօշթելչէքը⁴⁶ դոօգին մէշը գըտնէ, գըպէրէ դուն:

Գնիզը իրէն բալաչադաներուն⁴⁷ հէդ գելլէ դոօգէն վար գառնուն Կալին, դուն գըխօթին, գըտնին, գըբաշլային կալի վրա նայելու: Անքան գնային, անքան գնային, վօր քաղցաձ էդաձն ալ չին իմանար: Էրգու-ժէք օր ադրէս նայելօվ, անքան նայեցան, վօր Կալը սախցավ:

Կալը սախցավ, ամա քաղցաձ է. ինչ թօղ անէ:

Գօլդըրվի⁴⁸ մաշթուն գասէ. «Քաղցաձ իմ»: Մաշթն ալ շաշըրմիշ գանէ. կուզնիի խօշթաձ Էրգաթէ Կալը սաղնամ, «Քաղցաձ իմ, ասէ՛»:

Շադ միդք չանիլ, գասէ, — Կնա չօլը, ֆէլան դէղը մէգ քէսէք⁴⁹ դավար ունիմ, գէր:

Կալը գելլէ, գէշթա: Իդա դավարին գըհասնի, արարիչ ասդվանձ, գըյնի դավարին մէշը, գըբաշլայէ ուղէ: Չանցնի մէգ ամիս, վօր իդա դավարը թէմիզ գուղէ: Անգից գէնէ, գելլէ դուն գուկա, մաշթուն գասէ.

— Քաղցաձ իմ:

Մաշթը գասէ:

— Կնա՛, ժէք քէսէք օչխար ունիմ, իդա գիր:

Կալը գելլէ, գէշթա: Գէշթա իդա ժէք քէսէք օչխարին գըհասնի, գըբաշլայէ ուղէլու, ժէք ամիս չանցնիլ գըվէրչացնու: Կալը գէնէ գըմնա քաղցաձ, գէնէ գելլէ, գուկա դէրոջը դունը, գասէ.

— Դէր, քաղցաձ իմ:

Մաշթը գասէ.

— Կնա՛, մէգ հադ մէձ քէսէք յըլխը⁵⁰ ունիմ, գիր ինչքան գուզիս:

Կալը գելլէ, գէշթա, գըհասնի յըլխըին, գըբաշլայէ ճաշթել ուղէլու: Էրգու-ժէք ամըսվա մէջ գվէրչացնու:

Հօս ալ մաշթը ժէն դունին մէշը խասէվէթի⁵¹ բաթիլ է. «Շինդըլի Կալը կա նը, ինչ բղի անիմ», — գասէ:

Իդա ժամանագը Կալը գուկա, տիմացը գըգային.

44 Դոօգ (ռուս.) – դրոժկա՝ քառանիվ թեթև սայլակ:

45 Կուզնին (ռուս.) – դարբնոց, ռուսերեն բառի կրճատված ձևն է:

46 Խօշթելչէք (թուրք.) – սարքելու գին:

47 Բալաչադա (թուրք.) – գավակ, որդի:

48 Գօլդըրվի – ման կգա:

49 Քէսէք (թուրք.) – հոտ, զանգված:

50 Յըլխը (թուրք.) – ձիու երամակ:

51 Խասէվէթ (թուրք.) – մտածմունք:

— Քաղցած իմ, դէր, — գասէ:

Մաշթը գասէ.

— Ինձի գէր:

Կալը մաշթուն գուդէ:

Գնիգն ալ ինքը խիթրի⁵² ըլլալով գըպոնի, մէգ հադ ախչգանը յէվ դղին կըսէ:

Դէրօշը ուղէլուն էդէվ Կալը գուկա գինմաշթուն գասէ.

— Քաղցած իմ:

Գինմաշթն ալ գասէ.

— Դղիս գի՛ր:

Կալը դղին գուդի: Հէդո գասէ.

— Քաղցած իմ:

— Ախչգաս գի՛ր, — գասէ գինմաշթը:

— Մէգալ աչխիգանն ալ գուդէցընէ:

Կալը գասէ.

— Քաղցած իմ:

— Ինձի գի՛ր, — գասէ գինմաշթը:

Կալը գինմաշթուն ալ գուդէ:

Կալը շինդըխ միդք գանէ, գասէ. «Սա մաշթը՝ էրիկ, գնիգ, ժէք ախչիգ, էրգու դղա ոնէր, յէս գէրա էրգու ախչիգ, մէգ դղա, յէվ ժէսց էրիգ գնգան, պայց մէգ ախչիգ, մէգ դղան վըդէ՛խն ին»:

Գըբաշլայի փնտոէլը: Գըփնտոէ, գըփնտոէ, պայց չի կըդնուլ, գէշթա Փոնավիլին⁵³ գըհարցնէ.

— Մէգ հադ դղան, մէգ հադ ախչիգը վըդէ՛խն ին:

Ան ալ գասէ.

— Չիդի՛ն:

Կալն ալ գասէ.

— Է՛յ, քու մուրօտ հէրդ անիճած, — գէշթա Ավէլին:

— Ավէ՛լ, տուն ամէն դէդ գավլիս քօշա-բուջախը⁵⁴, ասա վըդէ՛խ բահված ին

դղօվ ախչիգը:

Ավէլն ալ գասէ.

— Չիդի՛ն:

---

52 Խիթրի (ռու.) – խորամանկ:

53 Փոնավիլ – փոան ավել:

54 Քօշա-բուջախ (թուրք.) – անկյուն:

Կալը գասէ. — Քուգուդն ակ՝ թօգօս⁵⁵ էրէսդ ու գէշթա դունին թէփէի⁵⁶ Խամիշին⁵⁷.

— Խամի՛շ, — գասէ, — վղէխ էն սա դոսվ ախչիգը:

Խամիշն ակ գասէ.

— Էղէվէս գղէ⁵⁸, վրղէխ գայնիմ նը՝ հօն ին:

Կալը ժէն թաթօվ խամիշին էղէվէն գըգղէ, Խամիշն ակ շիդագ գըյնի դոցը վրան: Դղաքն ակ գահրին⁵⁹.

— Վայ՛, Կալը կղանվ, — գասին:

Շինդըխ Կալը Խամիշին էղէվէն գէշթա: Խամիշը յէդ գանէ, դախդագը գըվէրցնու, գընայի դղին հէդ ախչիգը նսդան էն հօս:

— Հայ՛, տուք հօս իք, — գասէ, — ինքն ակ խունդում էղան գառնու դղին հէդ բարաբար⁶⁰ ախչգանը գհանէ չօլը⁶¹ մէգ հադ օբայի⁶² վրա գընստէցընու.

— Սըղէխ նսղէք, — գասէ, — էշթամ լէշ կղնում նէ՝ լէշ գուղիմ, լէշ չկղնում՝ գուկամ ցէգի գուղիմ:

Դղաքն ակ գուկան, ինչ անէլունէրը չիղին:

Իդա սիհէլին⁶³ մէգ հադ Կօմէշ գուկա:

— Ինչո՛ գուլաք, բալիքնէր, — գասէ:

— Կօմէշ ախպանր, ինչբէս չըլանք, Կալը մեր ունէցան-չունէցանը գերավ, բարայիս, մամայիս, աղայիս, քրօնէրուս գերավ, շընդըխ ակ մէճի հօս պերից նսղէցուճ, ասաց. «Էշթամ լէշ կղնում նէ՝ լէշ գուղիմ, չկղնում նէ՝ ցէգի գուղիմ»:

Կօմէշը գասէ.

— Նսղէք վրաս:

Դղան ու ախչիգը գընսղին Կօմէշին վրան: Կօմէշը գըսգսի էշթալ: Շադ գէշթան, քիչ գէշթան մէգ հադ կէղի մօդ գըհասնին, Կօմէշը գըհարցնէ.

— Քօվէրըտ ինչ ունիք:

Ախչիգը գասէ.

— Մամաս փէշքիր⁶⁴ դվիլ էր՝ էրէս սրփէլու դէյին, մէգ հադ սանդըր դվիլ էր՝ մագ սանդըրէլու դէյին, մէգ հադ մգրադ՝ օղունկ գըրէլու դէյին:

55 Թօգ (թուրք.) – փոշի:

56 Թէփէ (թուրք.) – գագաթ:

57 Խամիշ (թուրք.) – եղեգն: Դրիմի գրեթե բոլոր ստերի երգիկները ծածկված են եղել եղեգնով:

58 Գղէլ – հրէլ:

59 Ահրիլ – ահաբեկվել:

60 Բարաբար – միասին:

61 Չօլ (թուրք.) – անսպաս:

62 Օբա (թուրք.) – վրան:

63 Սիհէլ (թուրք.) – ժամանակ:

64 Փէշքիր (թուրք.) – սրբիչ:

— Ըրինդ է⁶⁵, — գասէ Կօմէշը, տէհ, ջամփանէրս էշթանք:

Կօմէշը «յամխ, յամխ, յամխ» ասելէն գէշթա, դղան ու ախչիգը վրան նսդամ:

Կալը գուկա, գընայի օբային վրան չիգան նսդամ դղան ու ախչիգը, գըրաշայէ չօրս քօլը նայելու: Մէգ սէմթէն⁶⁶ գըդէսնու, մէգ հադ փօքը խարա⁶⁷, գըրաշայէ իդա խարային էշթալու:

Շադ գէշթա, քիչ գէշթա արթըխ խարային գըմօդգընա, գընայի մէգ հադ Կօմէշ՝ վրան ալ դոզլ ախչիգը նստամ, գէշթան: Գըրաշայէ խաթի-խաթի⁶⁸ էշթալու:

Կօմէշը գըհարցնէ դղին.

— Էդէվնէրդ նայեցէք, — գասէ, — Կալը գուկամ:

Դղան գնայի, գասէ.

— Գուկամ, մէգ վէրստ⁶⁹ դէդ մնացիլ է:

— Հայդէ, — գասէ Կօմէշը, — ինա սրթին⁷⁰ հասնինք ու սանդրը գըթարլիք վար:

Սըրթին հասամնէրուն բէս, Կօմէշը սանդրը թարլու գուդա, իդա դէդը անբէս մէգ գօգանլըխ⁷¹ գըլլա սըխ⁷², վօր գարելի չէ անցնէլ: Կօմէշը գէշթա: Կալը գուկա գօգանլըխին գհասնի, գնայի չօրս քօլը, գըմուդնու գօգանլըխը ժէն գօվդան⁷³ բադդդէլէն տիժար գանցնի գօգանլըխէն, գըդէսնու վօր Կօմէշը նօմայ դէդ կնացիլ է: Գէնէ վագէլէն յօնօմիշ⁷⁴ գըլլա, Կօմէշին Էդէվէն: Աշթըխ⁷⁵ Կօմէշէն մօդգընալու վրա էր՝ Կօմէշը գըհարցնու դղին.

— Կալը գուկամ:

Դղան ալ գասէ.

— Աշթըխ գըմօդգընա:

Կօմէշը գասէ.

— Տըք մգրադը:

Դղան գըքքէ մգրադը, մէգ փուշ գըլլա, մէգ փուշ գըլլա՝ սըխ, վօր հիչ պան անցնէլու չըլլար, անգարելի էր անցնէլը:

---

65 Ըրինդ – լավ:

66 Մէմթ (թուրք.) – կողմ:

67 Խարա (թուրք.) – ցամաք, հող:

68 Խաթի (թուրք.) – շուտ:

69 Վէրստ (ռուս.) – ռուսական չափի միավոր, համարժեք է 1.067 կմ-ի (հնգ.):

70 Սըրթ (թուրք.) – լեռների կողմը:

71 Գօգանլըխ (թուրք.) – պտղատու այգի:

72 Սըխ (թուրք.) – խիտ:

73 Գօվդա (թուրք.) – մարմին, իրան:

74 Յօնօմիշ (թուրք.) ըլլալ – շարունակել:

75 Աշթըխ – թուրքերեն ալթըխ բառի աղավաղված ձևն է՝ այլևս:

Կօմէշը գէշթա, Կալն ալ գուկա, գըհասնի փուշին. աս քօվը գնայի՝ ձարը չէրէվալ, ան քօվը գընայի՝ ձարը չէրէվալ: Ինչ անէ. գհաքցնէ⁷⁶ փուշին մէշը անցնելու, սաղ վրան-կլուխը գըգդրդէ փուշէն, իպիփի ալլահ⁷⁷, գանցնի փուշէն, գէշթա ժէն ջամփան՝ Կօմէշին էդէվէն:

Աշթըխ Կօմէշին մօզգընալու սրա⁷⁸ էր, Կօմէշը ասաց դոին.

— Կալը գուկա՛:

Դոն գասէ.

— Աշթըխ գմօզգընա:

— Այս տարամայէն⁷⁹ անցնինք, փէշքիրը գըթաբլիք:

Տարամայէն անցածնէլօվը փէշքիրը դոն գըթաբլէ, գըլլա մէգ հադ մէճ ձօվ, գէշթա մէգ հադ գանանչ դէդ մօրիին յանաշան⁸⁰, Կօմէշը գասէ.

— Ընչիք վրայէս յալ արէք⁸¹:

Դոն աչխիգը գըընչնին Կօմէշին վրայէն, սա դէսօք գանանչ արօդի դէդ յանաշան ալ մօրին⁸²՝ արքաութինը վօր գա՝ ան է:

Կօմէշը գասէ.

— Դոնք, տուք գըդէսնում վօր ուղէլիք ալ չունիք, հիչ պան ալ չունիք, հայդէ՛, — գասէ, — ինձի մօշթէցէք օսկօրնէրս դուն խօշթէցէք, գաշիս ալ վրան փոէցէք, միսս ալ աղէցէք, գերէք: Տուք փրգվանձ իք:

Դոն գըմօշթէ Կօմէշին, օսկօրնէրը դուն գըխօշթէ, գաշին ալ վրան գըփոէ, միսն ալ գաղին ու գուդին:

Կալը գուկա գըհասնի ձօվին, գընսդի ան քօվը անելու պան չունի: Խամիշը բօրօգան⁸³ գխօշթէ⁸⁴, գըբաշայէ չալէլու: Ժէն չալաձօվը գուգէնս ախչգանը ժէն քաշէլ, անա աչխիգը չի խափվիլ: Կալը գուգէնս թոչէլ անցնէլ ժէն համար գըվազէ. «Հանա թոչիմ, — գասէ, — գըպարցըրնս գիյնի ձօվը, գըխըխդըվի»:

Դոն քրոչը գասէ.

— Քուրիկ, յէս հայդէ էշթամ մօրին ախօտի⁸⁵, տուն ալ գէրագուր էփէ:

Ամէն օր դոն ախօտի գէշթա, քուրն ալ գէրագուրը գէփէ, ախպարն ալ գուդի, գհանգադանան:

76 Հաքցնէլ – մտնել:

77 Իպիփի ալլահ (թուրք.) – Աստծո օգնությամբ:

78 Սրա (թուրք.) – հերթ:

79 Տարամա (թուրք.) – խորդուրդ:

80 Յանաշա (թուրք.) – մտիկ:

81 Յալ անէլ (թուրք.) – հանգստանալ:

82 Մօրի – անտառ:

83 Բօրօգան (թուրք.) – փող:

84 Խօշթէլ – շինել:

85 Ախօտ (ռուս.) – դրս:

Օրին մեզ օրը ախչիգը գասէ. «Մա ախսպարս գէշթա սաղ օրը մօրիին մէշը գըման կա, ինչ գըբադահի, ինչ չի բադահի, յես հիչ չիդիմ, արի՛ մէմը յես ալ էշթամ մօրին ման կամ», — գասէ ու գէշթա շաղ գըման կա մօրիին մէշը, քիչ գըման կա՝ շաղը քիչը ինքը կիդէ, մեզ հաղ չօրվախի⁸⁶ քօվը բաղ չուր գըլամէ, գընսդի, քիչ մը ժամանազ գանցնի վօղքի ցան գըլսէ, չօրվախին քօվը ձառին վրա գէլլա, գընսդի, ատ վօղքի ցանն ալ թաքավօրին դղին ախսօտի էլաձ ցիէրուն վօղքին ցանն է, վօր ցիէրուն գըպէրին չօրվախէն չրէլուն նէ, ցիէրը գուկան, բռունգնէրը չուրին գպցնէլու օխթարմիշ⁸⁷ գըլլան նէ՝ համան թէպ էդէվ գըքաշվին: Ադ ալ ինչի՞ համար գըքաշվին, ախչգանը շօլհան⁸⁸ չօրվախին մէշը գէրէվա, ցիէրը չին մօդգընսա:

Թաքավօրի դղան գարմանքօվ գուկա, գընսայի չօրվախին մէշը ինչ գա, վօր ցիէրը չուր չին խմիլ, գըփախչին, ինքը գընսայի չօրվախին մէշը ինչ գըդէսնա, մեզ հաղ դէսօք⁸⁹ ախչգա շօլհա, վէր գընսայի պանցը ձառին թէփէն⁹⁰ մեզ հաղ ախչիգ նսդաձ, նարա սաղ չօրս քօվը շօլհա փովաձ է: Թաքավօրի դղան բաշլայից ցան դալ ախչգանը.

— Վարն ընչիր, վարն ընչիր, — պայց ախչիգը չի ինչնիլ: Թաքավօրի դղան միդք գանէ ինչրէս անիմ, վօր ախչգանը վար առնիմ՝ շաղ դէսօք ախչիգ է: Միդք գանէ, միդք գանէ, վէրչը միդքը գըլնի. «Էշթամ, — գասէ, — Ջադուջի⁹¹ մէձային⁹² պէրիմ, ան ինչ ալ անէ, վար գառնէ»:

Համան գըհէձնու ցին, գէշթա իդա Ջադուջի մէձային գըպէրէ: Մէձան ալ հէդը գառնէ մեզ հաղ կուշ⁹³ գառնէ, մեզ դօմ⁹⁴ ալ չամիչ, գուկա չօրվախին մօղը:

Թաքավօրի դղան ու ցիանէրը թէմիզ գըբըհօղվին: Բառավը մէյնագը չօրվախին գընսդի, գըբաշլայի չամիչ հնդրէլու: Չամիչը՝ կուշը, չօփը չուրը ցքէլու դէդը, հաբա չամիչը չուրը, չօփը՝ կուշը գըցքէ: Ախչիգը վէրէն գըդէսնու.

— Մէձա՛, մէձա՛, — գասէ, — չամիչը կուշը ցքէ, չօփը չուրը ցքէ, ինչի՞ դէի դուն յալընը⁹⁵ գանէս:

Բառավը գասէ.

— Բալան, աչքէրս չիդէսնուլ, ինչ անէմ:

86 Չօրվախ (թուրք.) – աղբյուր:

87 Օխթարմիշ (թուրք.) ըլլալ – թեքվել:

88 Շօլհա (թուրք.) – շողք, արտացոլում:

89 Դէսօք – գեղեցիկ:

90 Թէփէ (թուրք.) – գազաթ:

91 Ջադուջի, ջադու (թուրք.) – չար կախարդ:

92 Մէձա – մեծ մայր:

93 Կուշ – փայտից աման:

94 Դօմ – չափ:

95 Յալընը (թուրք.) – սխալ:

Ախշիզը գասէ.

— Սաբր արա⁹⁶, մէճա՛, յէ շինդըխ յարդըմ⁹⁷ գանէմ քէզի:

Ախշիզը ձառէն վար գընչընի, մէճային քովը գուկա գըցուցընէ, գասէ.

— Հանա սիբէս արա՛ չամիչը կուշը ցքէ, չօփն ալ չուրը ցքէ:

Ախշիզը աղբէս անէլ գըբաշլայէ, բառավը համանդէն⁹⁸ խաթմիշ⁹⁹ գանէ ախշգանը, գըբաշլայէ համոզէլու.

— Տուն ինձի ախշիզ, յէս քէզի՛ մէճա:

Իդա սիհէլին թաքավորին դղան իրէն բուհոված դէղէն տուս գըթոչի, համան գըվազէ ախշգանը ցէռքէն գըպոնէ, գառնէ գըդանէ ժէն տաչանքային¹⁰⁰:

— Տուն ինձի՛ հարս, յէս ալ քէզի՛ փէսա, — գառնու գղանէ դուն:

Ախշիզը գասէ.

— Թաքավորի դղա՛, յէս ունիմ մէզ հադ ախպար, վորը իրիզվաննէրը դունը գուկա, սաղ օրը ախսօտի է, էգէր կա ինձի չդէսնու նէ՛ լէղին բադառ պիղ լա:

— Վըդէլս է, — գասէ թաքավորի դղան, — էս շինդըխ մաշթ գըղրգիմ, գըպէրիմ:

Թաքավորի դղան տաչական լձէլ գուդա, մաշթ գըղրգէ ախշգանը ախպօրը էդէվէն:

Գէշթան դղին դունը, դղին գըբադմին պանին վօրբէսութինը, դղան գասէ թաքավորի դղին.

— Հա, բա տուն ինչ իրավունքօվ իմիս քուրս գըկօղնասա:

Թաքավորի դղան գըբաշլայէ դարան համօզէլու գասէ.

— Քու քրօշը յէս պէրիլ իմ վօրբէսի ինձի հարս ըլլա, էգէր տուն ալ ասօր հօժար չիս նը, յէս ասէլու պան չունիմ, էգէր հօժար իս նը, արի՛ մէզ դրաբէզի¹⁰¹ մաշթ լանք՝ յէս քու քրոչդ գառնիմ ինձի հարս, քէզի ալ գուդամ իմիս քրոչս:

Իդա սիհէլին քրոչն ալ գըպէրին, դղան ալ քրոչը գըդէսնու, գըհաժփի, նշանօք գանին, վէրչն ալ մէճ հարսնիք գըսարքին, օխթն օր, օխթը կշէր հարսնիք գանին. կինի, ռախի, գըխմին:

Անոնք գըհասնին ժէնց մուրադին, ասօնք ալ՝ ժէնց մուրադին¹⁰²:

Վէրէն ալ ընգավ ժէք հադ խնձօր. մէգը՝ ասօղին, մէգը՝ լսօղին, մէգն ալ՝ անգաջ տնօղին:

96 Սաբր անէլ (թուրք.) – համբերել:

97 Յարդըմ (թուրք.) – օգնություն:

98 Համանդէն (թուրք.) – իսկույն, անմիջապէս:

99 Խաթմիշ անէլ – թուրքերեն խափմիշ անէլ բառի աղավաղված ձևն է, նշանակում է բռնել:

100 Տաչանքա (ռուս.) – կառք:

101 Դրաբէզ (ռուս.) – սեղան:

102 Մուրադ (թուրք.) – նպատակ:

3 (3).

ԱԲՈՋԱՆԸ¹⁰³ (Դրիմի հեքիաթ)

Սուլթան Բեգ թաքավորը խիստ զենգին թաքավոր էղիլ է: Սաղ աշխարքին սուղյան¹⁰⁴ ական էղիլ է: Ունեցիլ է մեզ քանի քուր: Քուրերէն մեքադէն՝ Ջուֆիյա խանումէն առանց նշանվաճի դղա, այսինքն՝ վոր փիչ¹⁰⁵ ընձայիլ է: Հին ժամանագը աղիգը խիստ ամօթ էղիլ է, յեվ թաքավորը հրաման դվիլ է դղին պավուլ անելու, դանելու մօրին թարլելու, վոր կազանները ուղին:

Թաքավորին նագիր-վեզիրները աղբէս ալ գանին: Մարը գագիճին չի թիմանա, գրհիվըննա, դօշագ գըյնի, գըմէնի: Համա դղան աաղձու հրամանօվ սաղ գըմնա, էրգինքէն նարա համար նաֆաղա¹⁰⁶ գըխրգին: Ասբէս ալ դղան գըմէզնա, չօրս դարեզան գըլլա:

Օրին մեզ օրը Սուլթան Բեգ թաքավորին միդքը թոչունի միս գըյնի յեվ գըխրգէ իրէն մաշթօցը մօրի: Թաքավորին մաշթիքը յեփ վօր գուկան մօրին, գըղէսնուն, վօր մեքադ չօրս դարեզան գըյրգ դղա գըվագէ: Թոչունի վօրսին վրայօվ դաքա գըմօղնան յեվ գտնուն դղին, գըպէրին, մանգադուն գուդան: Դղան գըմէճնա, գալաջէ գըսօրվի: Անգից գուդան դարա վարժադուն: Իսկ վօրօվհէղէվ կղնվաճ դղա է, անունը գըտնին Խամբէր:

Վարժադունին մէչը Խամբէրը խիստ ըռինդ գըսօրվէնա, էնգը առչի աշագերդը գըլլա: Ան ժամանագն ալ ամէն աշագերդ գունէնա մեմեքադ օխլլա¹⁰⁷: Խամբէրն ալ ունացիլ է աղ օխլլան:

Հին ժամանագն ալ ամէն աշագերդ իրէն ամանը ունեցիլ է: Սաբախվանէն մինչէվ իրգուն վարժադունը գեցիլ ին, հացերը գէրիլ ին, իրգվան ալ օխլլաներօվ խաղալէն դունէրը էգիլ ին:

Մէգ անքամ ալ դունը էգաճ ժամանագները գընային, մեգաղ մէճա փարչօվ չուր առիլ է, տրիլ է վարը, չօրստին գընայի: Աս Խամբէրը գասէ նը. «Հայդա՛, սյա մէճային փարչին նշան առնունք»: Ինքը ամէնէն առչօվ դուգէն գանէ¹⁰⁸ օխլլան յեվ մէճային փարչին գըգարնէ, գըգօղրէ: Մէճան գընայի յեվ գասէ.

103 Գրի է ստել «Կոմունար» թերթի գլխավոր խմբագիր Շահեն Շահինյանը 1957 թ. չալթըր-ցի **Լուսեղեն Ալեքսանի Չիբիչյանից** (ծնվ. 1870 թ.): Նա մանուկ հասակում լսել է Նեավիթայ գյուղի «չալդչի» Մանուկից: **Շահեն Շահինյանը** 1959 թ.՝ մեր գիտաժողովի օրերին, այն հանձնել է ինձ:

104 Սուղյա (ռուս.) – դատավոր:

105 Փիչ – ապօրինի գավակ:

106 Նաֆաղա (թուրք.) – ապրուստ, սնունդ:

107 Օխլլա (թուրք.) – սլաք, աղեղի նետ:

108 Դուգէն (թուրք.) անել – պատրաստել:

— Տուն, Խամբէր, թաքավորի գարն իս, շաղ չանհիճիմ. Արգունին սիրուն հանտըրբիս:

Տուն մ'ասիլ, վոր աղ մեճան ալ ջաղու գըլլա:

Դդան գըլէրքէ.

«...Ինչ վոր էղիլ է, էղիլ է,
Ջագաղիս սէվ քրվիլ է,
Արգունին սէրը ինձի գուլում էղավ»:

Արգունին անունը գըլսէ նը Խամբէրին սիրողը շկիլ գըլնի: Հարցունք-փորցունք գանէ իրէն հէղի սորվէցողներէն: Դարա Արգունին գըցուցունուն յէվ գասին, վոր ֆէլան խաթի գէնգին թաքավորին ախչիգն է: Բայձառ, սիրուն ախչիգ է, գըհաժնին մեմեճգի, մեգղէղ ալ գըսորվէնան: Առաչվան ժամանագն ալ ախչիգ, դղա մեգղէղ սորված գըլլան:

Մէգ անքամ ալ, յէփ վոր Խամբէրը մանգաղունէն վարժաղուն գուկա, գըղէնսու վոր Արգուն դահա էգած չէ: Հօս գընայի, հօն գընայի, չիգա: Արգուն ալ մինչէվ վարժաղուն չորի էշթամ, գասէ: Գէշթա, դալղըրմիշ գանէ, գըվէրցունու, համա չուրը առած քէնը ցէոքի օսգի արոջանը չուրը գըլնի, հանէլու չիլա, գուկա: Խամբէրը վէրչը գըհանէ Արգունէն կաղղուկ: Արգուն յէղ գըտառնա նը, արոջանը աշտիս հանած գըլլա, համա վօլ հանօղը չիղէ, ախտ': Արգուն գուկա վարժաղուն, գըբաշլայի ախչիգներուն հարցունէլու: Նաքա ալ չին քիղնա Արգուն ալ համա Խամբէրէն դահմիլ¹⁰⁹ գանէ յէվ նարա գըհարցունու.

«Փարչս առի, չուրի կնացի,
Դալղըրմիշ արի, վէրուցի,
Հօքիս-հավաղս, Խամբէր.
Արոջանս գօրուցի»:

Դդան աղօր տիմացը գասէ.

«Ասօր յէս չօրվախ կնացած չիմ,
Ցէոքս, էրէսս լվացած չիմ,
Աղու¹¹⁰ դաս նը՝ գըխմիմ,
Արոջանսր դէսած չիմ»:

Ախչիգը չի հավաղա յէվ գասէ.

«Աղու ուզանաս նը՝ աղու գըլլամ,
Ինձի ուզանաս նը՝ յէս գուկամ,
Պայց իմ արոջանս ալ
Ջէրմագ ձօցիտ մէջ բէնգ¹¹¹ է»:

109 Դահմիլ (թուրք.) անել – միտք անել:

110 Աղու (թուրք.) – թույն:

111 Բէնգ (թուրք.) – խաղ:

Գոհան յեփ վօր գըլսէ ախսզանը «յէս գուկամ» ասածը, անգաջներուն չի հավադա, խունդում գըլլա, համա գէնէ չասի դէղանագ, վօր արքջանդ յէս կղիլ իմ դէյին: Գըհարցունու Արգուին.

*«Քաղաքը մէձ փօրվաձ էր,
Ջէրմագ օջխարը խոզիյօլ էր,
Արքջանիւր վրան քու,
Ինչքիսի քիր քրվաձ էր»:*

Ախչիգը իրէն արքջանին նշանները գըլսէ նը, խունդում գըլլա, յէվ գասէ Խամբէրին.

*«Քաղաքը մէձ փօրվաձ էր,
Ջէրմագ օջխարը խոզիյօլ էր,
Արքջանիս վրան իմ,
Անունս ալ քրվաձ էր»:*

Խամբէրը շինըլս Արգուին պէրանին չափը քիդնալ գուզէ դա գըհարցունու.

*«Չուրը գէշթար օլուխ-օլուխ,
Գըքաշէյիք թօլուխ-թօլուխ,
Արքջանսր կղնօղին,
Ինչ քիդի դաս մնշթալուխ¹¹²»:*

Ախչիգն ալ, ախր, գըհասգնա դա դղին ինչի՞ ջամփա նայածը, գասէ նը.

*«Չուրը գէշթար օլուխ-օլուխ,
Գըքաշէյինք թօլուխ-թօլուխ,
Արքջանս կղնօղին,
Ինքս գէշթամ մնշթալուխ»:*

Արգուն ադքան պան գասէ նը, դղան գըհանէ արքջանը, գընայի նշանները խօշորքիյալ¹¹³ ախչիգանը ասածին բէս էլլան: Գուդա արքջանը:

Աղլը ջադու¹¹⁴ մէձան մօոցաձ չէ դա, մէքադ ֆօղէ փարչ գօդիլ է Խամբէրը օխլայօլ, գըման կա սս քօլ, ան քօլ: Շէնը չի մդաձ, չի քնացաձ, դէղը չի մնաց: Գըման կա, գըփնտոէ ինչէս անէի, վօր Խամբէրին նաղէցունէի¹¹⁵ դէյին: Անբէս յօժօնմիշ¹¹⁶ էղիլ է, վօր դղին ալ, ախչիգանն ալ օր ցուցունէլու չէ, շտէ, սէվ բիդ անէ օրէրը:

Խամբէրը գիմանա ջադուին հալէքէթ արածը, գասէ Արգուին.

112 Մնշթալուխ (թուրք.) – նվեր:

113 Խօշորքիյալ (թուրք.) – իրոք:

114 Աղլը ջադու, արլը (թուրք.) – խելացի պատալ:

115 Նաղէցունէլ – բանտարկել:

116 Յօժօնմիշ (թուրք.) ըլլալ – որոշել:

*«Աստղեր ինձի մէջք գանին
Գէնջ¹¹⁷ կլոխս խրյնալամիշ գանին¹¹⁸,
Էգէր էրգուսս մէգ լանք նը,
Մէգի գնդան¹¹⁹ գըցքին»:*

Ախշիզն ալ աղօր տէմը գասէ՝

*«Դունին դիրէգը¹²⁰ մարջան¹²¹ է,
Հօգիյիս սիրաձը Խամբէր թուն իս
Էգէր էրգուսիս մէգ գնդան ցքին նը,
Ջնդանը մէգի առքայութին է»:*

Ջաղուն կդավ իդօր հնարը, անբէս արավ, վօր էգան, չէ քի սալթ
Խամբէրին, հաբա Արգուին ալ նարա հէդ գնդան ցքէցին: Մէգ օխտն ամիս
նստան ադ գնդանը:

Խամբէրը աշթիս ամէն պանէն ցէռք վերուցիլ է, վազ էգիլ¹²² է: Գըլէրքէ.

*«Ինչ վօր էղիլ է, էղիլ է,
Ջազադիս սէվ կրվիլ է,
Արգուին սէրը ինձի գուլում էղալ»:*

Շինը օխտն ամիս նսդան: «Սյա ինչվանի յէփ բիդ փակինք», — սսին,
հանէցին: Արգուին հիչ խաբահաթը¹²³ չի հանէցին, ախո, Խամբէրն է փարչը
գօղոցը: Դարա հէդ մէգ ժէքաղըմ ալ դղա գուդան, գըխրգին օրէնքադուն՝
Սուլթան Բէգ թաքավօրին: Հէռու չիլալ գայէր, միժադաշ գըլլա: Գուկան հօս ալ
մէճ նէրէթ գըլլա, օխտն ամիս ալ հօս գըզայնին: Հօն ալ մէգ ուժօվ թաքավօր
ուժօվ-թուրօվ գուկա յէվ Արգուին գառնու իրէն դղին համար: Շաղ խմիչքնէրօվ,
գակուսկինէրօվ¹²⁴ գուկա: Շինը դիօցը սրան գուկա, գըմուդնուն օրէնքադուն
աստղը Խամբէրը յէրք գասէ.

*«Բէգը իմիս դայիս¹²⁵ է,
Գդուաձ օրէնքին խայիլ իմ,
Ալէմ աշխարքին հէդ չիմ փօխի,
Արգուն իմիս փայս է»:*

117 Գէնջ (թուրք.) – երիտասարդ:

118 Խյնալամիշ (թուրք.) ընէլ – մսաղաց դարձնել:

119 Ջնդան (թուրք.) – բանտ:

120 Դիրէգ (թուրք.) – սյուն:

121 Մարջան, մէրջէն (թուրք.) – բուստ:

122 Վազ գալ – դադարել, հրաժարվել:

123 Խաբահաթը (թուրք.) – հանցավոր:

124 Զակուսկա (ռուս.) – խորտիկ:

125 Դայի (թուրք.) – մորեղբայր:

Բէգը գընայի. «Մյա դդան մէքադ փան չաժան փարչ գօղոհի է դէյին, ինչի օրէնք բիդ անիմ», — գասէ յէվ գարուլ դա¹²⁶: Դդաքը իրէնց քաղաքը թէլ գըզար-նին¹²⁷, վօր ազադիլ ին յէվ գըշդգնան դունը:

Հօս ալ ինա աղլը թաքավօրը հարսնիք գանէ դդին: Արգուն ալ մադիգ-մադիգ է մախսումը¹²⁸, իմացիլ է Խամբէրին ազադանը, անէլու փան չունի գըյէրքէ:

*«Կէդնին վրայէն չօրս ցիավօր գուկան,
Չօրսին մէգադը մորսաղլը է,
Յէս գըջանշնամ Խամբէրին,
Օշթայի տօռու ցիօվը Խամբէրն է»:*

Հարսնիքին մէջն ալ ինա ջադուն թէվէրը չօգան, փէշէրը վերուցան, դնօդ-վէրցունօղ է: Լսից, վօր թէլ էգան է. «Իդա փէրանը քաքանս գուկա, ինչ անիմ, վօր իդօր Արգուն էրէսը չիցուցունում», — ասաց:

Դդաքը գուկան դա չօրս հօքի: Ջադուն, ախաւնրս, դացա գալու ջամփուն վրան թաքավօրին փէրան գակուսկիները գըհանէ քաղաքին քէնարը¹²⁹, խուրաքյա¹³⁰, փախլավա¹³¹, սուրալի¹³², խառախսան¹³³ խնցօրնէր շտէ, կլօխին վրան տրան սինիյօվ¹³⁴: Դդաքը էգան հասան չօրս ցիավօր: Խամբէրը նայէցավ, չի-ջանչցավ ալ ջադուին:

— Մէճան, սյա ինչ գա, վօր սյաքան ուղէլու փան պէրիլ ին տիմացներս, — գասէ:

— Կրօղին, չար մահին ռաստ էգա թաքավօրին դիվէրէնը, — գասէ ջադուն ալ, — սյա քէնարի չունէվօր մարդու դունէրուն մէջը փայ բիդ անիմ սյա հօքէհացը:

— Վօրին հօքուն է, մէճա,— գըհարցունու Խամբէրը:

— Մէքադ ախչիգ մէռավ, վօր, — գըթուֆթուֆա մէճան,— էրգնային լուս էր:

Դդան գէնէ գըհարցունու.

— Մէճան, վճօվ է մէռնօղը:

---

126 Գարուլ դալ (թուրք.) – թույլ տալ:

127 Թէլ գարնիլ – հեռագրել:

128 Մախսում (թուրք.) – խնդն:

129 Քէնար (թուրք.) – եզր:

130 Խուրաքյա – թխվածքի տեսակ:

131 Փախլավա – թխվածքի տեսակ:

132 Սուրալի – թխվածքի տեսակ:

133 Խառախսան – սառեցրած:

134 Սինի (թուրք.) – սկուտեղ:

— Փէրանիս ալ չէշթա ասէլու...

— Վճօլ է, մէճա՛:

— Աղքան զօռ գանիք նը, բիդ ասիմ, գայէր՝ Արգուն, — գասէ ջադուն: Դղան Արգուին անունը գըլսէ նը, նօրէն-նօրէն գըհարցունու.

— Վճօլ, վճօլ:

— Արգուն, — գասէ գէնէ ջադուն ալ:

Յէփ վօր էրգու անքամ հարցուց, նօրէն Արգուին անունը լսից նը, Խամբէրը թարփմիշ էղավ¹³⁵ ցիին վրայէն վար գախսվեցավ, ընգավ քաղաքին քէնարը փուշէրուն մէշը: Ախ չօրս ցիավօր էին: Հէդի դոպըր վախեցան մեռավ դէյին յէվ խաբահաթը իրէնց վրան գըցքին դէյին թաբլեցին, փախան: Խամբէրին ցին ալ կնաց նացա հէդ: Դղան այմիշ էղավ¹³⁶. «Վայ, սյա ջադուն էր», — ասաց ու յէրքից:

*«Ինչ վօր էղիլ է, էղիլ է,
Ջագադիս սէվ կըվիլ է,
Ջադուն խոդորմիշ էղավ¹³⁷,
Պարնից Արգուին ինձիմին»:*

Էվէլքի¹³⁸ մաշթիքը գասէին, վօր՝ օքուօ դղան մինչէվ հօրսակ գըխնդա, իմիսն ալ գայէր¹³⁹, ադբէս էղավ, բաբա չէղաճ, մամա չէղաճ,— միդք արավ դղան, էլավ նսդավ, վրան նայեցավ: Վրան թաքավօրական հալավ¹⁴⁰ էր: «Ասրէս հալավօլ ինձի գըջանշանս», — ասաց:

Քաղաքի ամիրա մաշթիքը իրէնց չօփէրը քաղաքին քէնարը գըվօթէին: Քնաց, իդա չօփլուկներէն¹⁴¹ մէքադ բադոդաճ պալտո¹⁴² կղավ, հաքավ իդան, մէքադ ալ դայախ¹⁴³ պոնից, խօշտվեցավ¹⁴⁴ բարի յէվ ասաց.

— Ինչ անինք, վօր նշնվաճս մեռավ: Սաղ մաշթուն արրէլ բէդք է:

Էգավ իդարէս ալ իրէնց քաղաքը մդավ: Քաղաք մդավ, քաղաքն ալ շէն է, հօս՝ քէֆի ցան, հօս՝ դավուլ-գոունայի ցան, հօս՝ քէմէնչէյի, հօս՝ դաֆի¹⁴⁵ ցան:

135 Թարփմիշ (թուրք.) ըլլալ – ուշագնաց լինել:

136 Այմիշ (թուրք.) ըլլալ – գլխի ընկնել:

137 Խոդորմիշ ըլլալ (թուրք.) – կատաղել:

138 Էվէլքի (թուրք.) – առաջվա:

139 Ջայէր (թուրք.) – երևի:

140 Հալավ (թուրք.) – հագուստ, զգեստ:

141 Չօփլուկ (թուրք.) – աղբանոց:

142 Պալտո (ռուս.) – վերարկու:

143 Դայախ (թուրք.) – գավազան:

144 Խօշթիլ – շինել:

145 Դաֆ (թուրք.) – դափ, դիոլ:

Շինը դարա քովն հարսնիքվորները թօփ-թօփ գանցնին յեվ ամենն ալ գասին քի. «Սյա բարին ալ չիդէ, գայեր, վօր չէշթա»: Դոն չի հասգնա, վդէդ է իդա էշթալուն: «Մենա մաշթու ոռաստ քամ նը՝ բիդ հարցունում», — գասէ: Ադբէս ալ գանէ: Ռաստ էգաձօվը գրհարցունու.

— Սյա, բարամ, ինչ գա, վօր քաղաքը շէն է:

— Չիդին, գայեր, բարի՛, — գասին, — հարսնիք է: Թաքավօրը ամենայն չէշիթ¹⁴⁶ ուղէլէդէնը, խմիչքը պերիլ է, լցիլ է: Թամամ քէզի լալու դէդ է, վն:

— Հւն, անբէս է նը էշթամ, — ասաց Խամբէրն ալ յեվ շոգցալ թէրի հարսնիքին դունը: Էգալ հարսնիքին դունը, համա իդա բարիյի հալավօլ էրէսին շիկնաց նէս մդնէլու: Իդա ժամանագն ա քաղաքի ամիրա մաշթիքը իրէնց կալյասկանէրօլ¹⁴⁷, գնիգնէրօլ, ախչիգնէրօլ հարսնիք գուկան: Խամբէրը իդա դէդը գըլլա կօնյուխ¹⁴⁸: Ամիրանէրուն ցիէրը գընայի, կալյասկանէրը շարքի գըխօթէ:

Շինը¹⁴⁹ ինա ջադուն ալ հօղ էդա, ախո՛: Համան գըջանշնա Խամբէրին: Թաքավօրը հէդը գաթի խուզէի խօրօվաճնէր պերիլ էր, փօրէրը չամիչ, պրինձ լցաճ, գարմիր-ջէրմագ գարաքօլ դարգաճ: Ջադուն իդօնց վրան աղու¹⁵⁰ գըրցանէ, գրհանէ դղին: Համա Արգուն ալ քառսուն ախչիգօլ հարսնիքին դունն է, նա ալ գըջանշնա Խամբէրին, ջադուին էդէվէն ալ գըհէդէվէ: Շինը գըդէսնու աղու ցանաճը իմացունէլ գուզէ դղին, պայց էրէսին չէշթա տուս էլլէլու: Խամբէրն ալ Արգուին փէնջէրէին¹⁵¹ դագը գէշթա, գուկա: Արգուն գըլէրքէ.

*«Մի՛ ուղի, Խամբէ՛ր, մի՛ ուղի,
Ինչ ալ պերին նը, մի՛ ուղի,
Շաքար ցանաճ լա նը, մի՛ ուղի,
Աղու ցանաճ է, մի՛ ուղի»:*

Խամբէրը գըլսէ յեվ գըհասգընա թէմիգ¹⁵²: Ջադուն էգալ պերից ուղէլիքը, համա դոն հիչ չիմադից ա, դարալ չօփլուգ թափից: Ջադուն գէլլէ, գէլլէ, գընայի դոն սաղ է:

— Վւնյ, բալամ, — գասէ նօրէն, — սյա գընայիմ, ժէք-չօրս օր է, գըմանքաս: Մէր թաքավօրը ամեն պան պերիլ է, լցիլ է, տուն ալ մէքամ պանէ մասնագից էդաճ չիս, էշթամ, պերիմ տուն ալ մասնագից էղիր:

146 Չէշիթ (թուրք.) – տեսակ:

147 Կալյասկա (ռուս) – սայլակ:

148 Կոնյուխ (ռուս) – ձիապան:

149 Շինը, շընդըխ, շիմդիք (թուրք.) – հինա բառի աղավաղված ձևերն են:

150 Աղու – թույն:

151 Փէնջէրէ (թուրք.) – պատուհան:

152 Թէմիգ (թուրք.) – մաքուր, նաև՝ ամբողջ:

Դեղան ցան չի հանիլ: Խօշորքի ալ աշթիս չօրս օր է, թաքավորագան հարսնիքն ալ օխտն օր, օխտը կշերէն գարջ գրլլւմ, հիչ ալ պերանը պան տրանձ չէ: Ջադուն վազից նէս, մէմալ գընայիս թավայօլ մէքամ խուզի պերից, փօրն ալ չամիչօլ պրինձ, խաթի ուղելու պան է, համա նշանածը ասիլ էր, ախտ՝ մի՛ ուղիլ դէյին: Աս ջադուն ալ վախէցավ դղան իրէն տիմացը գուդէ, փաթլամիշ գրլլա¹⁵³, խաբահաթը գրլլամ դէյին, թարլից, փախավ, նէս մղավ: Խամբերը թավան ցեռքը շղահօլ խուզիին վրան գնայէր, Արգուն նէսէն նօրէն յերքից.

*«Մի՛ ուղի, Խամբէր, մի՛ ուղի,
Խուզի ալ պերին նը, մի՛ ուղի,
Շաքար ցանսձ լա նը, մի՛ ուղի,
Աղոս ցանսձ է, մի՛ ուղի»:*

Խամբերը իղա ալ լսից նը թավաները վրա-վրա տրից, դարավ չօփուօը թարլից:

Թաքավորը օխտն օր, օխտը կշեր հարսնիք արավ, ժամանագը էգավ հարսը դանելու: Առաջվան մօղօլ¹⁵⁴ ալ հարսը մէքադ ցիի վրա գընսղէցունէին, չուլբուրը¹⁵⁵ փիյադէ¹⁵⁶ մաշթու ցեռք կուդային, անբէս գըղանէին:

Հարսանիքավօրները էլլան, գդոիջները գդոիջներօլ գայնէցան, ախչիգները՝ ախչիգներօլ, Չալօղները¹⁵⁷ ջօգ, էշթալ բէդք է: Համա չուլբուր պոնելու մաշթ չին կուդնու: Դարա գասին՝ ոյմիշ չիլա, նարա գասին՝ ոյմիշ չիլա: Իղա արալըխը մէքադ չաթլարէր մաշթ չի համփրիլ, գասէ քի.

— Սյա, դահա մաշթ փնտոել բէդք է, վօր հանա կօյուլիը գա վոն:

Մէգալօնք ալ ադօր հէդ ըրագի գրլլան յէվ գուդան չուլբուրը Խամբերին ցեռքը: Յօնօմիշ գրլլան դաքա: Չալօղները ընգան առչէվ, անգի փէսան իրէն գդոիջներօլ, կալյասկաները շարքի մղան, ընգան ջամփա: Ինս ջադուն ալ գէնէ յէդ չի մնա, գէշթա հէդէրը:

Դեղան ալ էսգը եղէվէն չուլբուրը պոնսձ գէշթա: Արգուն շինիս եղէվանց դղին չի ջանշնա, Խամբերն է հէ՛, ուրիշն է հէ՛, միդք գանէ «Արի մէ մը, — գասէ, — ցիին թէփինգէլէմիշ անիմ, թօ գարնէ, եղէվը նայի նը՝ գըջանշնամ»: Ադբէս ալ գանէ: Յին սիրդօլ գըգարնէ դղին, համա դղան եղէվը չի նայի, միդքէն գասէ. «Աս մէ՛գ»:

Գընայի ադբէս չէդավ նը, ախչիգը գըլէրքէ.

153 Փաթլամիշ (թուրք.) ըլլալ – պայթել:

154 Մօղա (ռուս.) – նորածնություն:

155 Չուլբուր (թուրք.) – սանձ:

156 Փիյադէ (թուրք.) – հետիոտն:

157 Չալօղ (թուրք.) – նվագող:

«Դեվեները¹⁵⁸ յոթլեմիշ էղան¹⁵⁹,
Ջեհեզներգ¹⁶⁰ գարվեցան,
Ումեդր¹⁶¹ գրոե փուն, Խամբէր,
Կնա, կնա, քու կլօխիտ ջարեն նայե»:

Դղան գէնե-գէնե, եղեվը չի նայի, միայն միդքեն գասե. «Աս՝ էրգու: Հարա շինդրիս, ախո զէնգին թաքավօրին հարս է: Հարգե ինձի բէս Խամբէրին ադբէս բիդ ասե», — գասե:

Ախշիգը նօրեն գրլերգե.

«Դեվեները յոթլեմիշ էղան,
Ջեհեզներգ գարվեցան,
Էգեր սաղ լանք նը, Խամբէր,
Մէր կիրը միշդ մէկդէդ է»:

Դղան նօրեն չինայի եղեվը: «Աս ալ՝ ժէք», — գասե միդքեն: «Արի, յէս ալ յերքիմ, — գասե յէվ գրլերքե.

«Հա յէնգէլէր¹⁶², յէնգէլէր,
Սար հօշօլման յէնգէլէր,
Արգուին ջերմնագ վօդքերը
Ջէնգուին մէշը քար գրոէր»:

Դղին խօսքը ասոճու նէֆէսին¹⁶³ գրհասնի, յէվ ասոճու հրամանօվ ախշիգան վօտքերը ձունգերեն զէնգուին¹⁶⁴ մէշը քար գրգդոյի: Արգուն գուլա, գաղաչե, աչքերեն արդասունքի դէդ արուն գրգաթի: Դղան նօրեն գրլերքե.

«Հա յէնգէլէր, յէնգէլէր,
Սար հօշօլման յէնգէլէր,
Արգուին էրգու խալիգները¹⁶⁵,
Դիգգինին¹⁶⁶ հէդ քար գրոէր»:

Դղին խօսքը ասոճուն գրհասնի, յէվ ախշիգանը ցեռքերը դիգգինին հէդ քար գրգդոյին: Ախշիգը գուլա, գաղաչե, աչքերեն արդասունքի դէդ արուն գուլա յէվ գասե.

158 Դեվե (թուրք.) – ուղտ:

159 Յոթլեմիշ (թուրք.) ըլլալ – բարձել:

160 Ջեհեզ (թուրք.) – օժիտ:

161 Ումեդ, ումուդ (թուրք.) – հույս:

162 Յէնգէ (թուրք.) – քեռակին:

163 Նէֆէս, նաֆաս (թուրք.) – շունչ:

164 Ջէնգու (թուրք.) – ասպանդակ:

165 Խալիգ (թուրք.) – բագուկ:

166 Դիգգին (թուրք.) – ծունկ, ազդր:

— Խամբեր մի՛ դանչի ինձի, յէս քառսուն օր քառսուն, կշեր միքադ չորի էշթանք, քառսուն ախչիգօվ քու զուքտ բիդ բահիմ, իդաքան ադէսվան մէշը մէմէձգի գրկուդնունք: Էգեր չի կուդնունք նը, հանա աղուն ձօցս է, բիդ ուդիմ, փաթլամիշ բիդ լամ, համա նացա հարար լալու չիմ:

Դղան միդք կանէ. «Սյաքան պան գասէ նը, — գասէ, — աղաչիմ ասդձուն բէլքիմ¹⁶⁷ գրհասնի ցանս իրէն»:

Դղին ցանը խօշդօրքիյալ գրհասնի ասդձուն, շմխտ-շմխտ ախչիգանը ցեռքերէն, վօղքերէն քարը գրթափի:

Շինը գուկան, գրհասնին աղը թաքավօրին դունը: Համան գրփաթթին հարսին վար գաննուն, գրդանին նէս: Աս դղին վրան նայօխ չիգա, մէգ կավաթ խամիչք ալ դուվօղ չիգա: Հօս ալ նաքա օխտն օր, օխտը կշեր հարսնիք գանին, իսկ դղան գաննու դայախը գէշթա:

Հարսնիքէն էդէվ ախչիգը գաննու քառսուն ախչիգ յէվ գէշթա իրէն ասաձ դէղը զուք¹⁶⁸ պոնէլու: Խամբերն ալ էոսուն ինը օր գրփնտոէ Արգուին մէխտրվէլէն¹⁶⁹, պայց մէգ դէղմ ալ չի քուդնու:

— Խափից, — գասէ, — էյ հարա գէնգին թաքավօրին հարս լալէն էդէվ ինձի բէս ախքատի՛ն բիդ քար:

Էոսուն իննուն օրը դղան գէլլէ մէքհադ մէձ չորի էթաք. «Հայդը, — գասէ, — պա չուրը բօյը¹⁷⁰ էշթամ, քուդնում նը՝ գը քուդնում, էգեր չի քուդնում նը, իմիսն ալ ջագադիս քիրը ադէ, գայեր¹⁷¹»: Գէշթան, գէշթան, գրդէսնու մէքադ դէսօք խայֆէյի¹⁷² մէշքառսուն ախչիգ գըլէրքին, գըշէնանան, ալայյօրօխչիչագ¹⁷³: Իդա ախչիգնէրը չուրին ան քօվէն գրհանվին, գրհանվին, գըցադգին չուրը յէվ գըբաշլայիս լվացվէլու: Խամբերը միդքը գանէ, նարա հէղիհններն ին, չէնէ չէ՞ դէյին: Արի յերք ասիմ, գիմանան, գասէ, գը յերքէ:

*«Էրգու ցեռքս վաշթ առիլ էիր,
Չուրին հէդ գրխադայիր,
Լիզույօվ ինձի գրխափէիր»:*

Արգուն յէփ վօր ադ յերքը գըլսէ, գըպարնվի իրէն օշթախներէն¹⁷⁴ յէվ գըբաշլայի յադօվօվ¹⁷⁵ Խամբերին ոաստ քալու: Խամբերն ալ հօւէն գըցատգի

167 Բէլքի (թուրք.) – գուցէ:

168 Զուք – սուգ:

169 Մէխտրվէլ – մեղավոր զգալ:

170 Բօյ (թուրք.) – 1. հասակ, 2. երկարություն:

171 Զայեր (թուրք.) – երևի:

172 Խայֆէյ (թուրք.) – սրճարան:

173 Յօրօխչիչագ (թուրք.) – բացված ծաղիկ:

174 Օշթախ (թուրք.) – ընկեր:

175 Յալօվ (թուրք.) – ժայռ:

չորը, գեշթա թերի Արգուին: Չորին օշթան ոսստ գուկան¹⁷⁶, գրփաթթվին մեմեձգի, հանա գարօղները բիդ առնեին, դագ մդան, վրա էլլան, սօրեն դագ մդան յեդ խխդվեցան:

Ադրեն պանն ալ չորը, ախ՛ո, չունթունի: Քանի վօր էդեվ գրհասնե մարմինները գըքքե չորին էթաքը:

Ինա ջադուն գիմանա, վօր դաքա մեգդեղին:

— Իդա պերանները քաքաձներս սօրեն կդիլ ին մեմեձգի, էշթամ, — գասե, — սադերուն հասնիմ նը, սօրեն իրիր-չիրիր անիմ, մեռելները կոտնում նը, քովե քով չի գեցունում:

Գը նադի խայրլի¹⁷⁷, յելքենը¹⁷⁸ գըբանա, օցե խամչին¹⁷⁹ ալ ցեռքը պոնաձ գուկա: Գընայի, չորին էթաքն Արգուին հետ Խամբերն խխդվաձ ընգաձ ին:

Շինը մեգ մաշթ հավադալու չե իմ ջադու էդաձիս, մեգ մաշթ ալ ինձի պոնելու չե ջադոյութին անելու: Ավելի ըռինդ է, մեռելները քովեքով չիգեցունում, — գասե: Գըհանե գենջալը¹⁸⁰ գըխօթե փօրը, գընի մեջդեղները:

Առաջվան ժամանագը Սուրփ Գարաբեդ ուխտ էշթալ գար: Ուխտավորները գըդեանում, վօր ժեգադ մեռել ընգաձ ին, դահմին գանին, վօր ձերը՝ մարերն է, մեգալօն ալ՝ դդին հեդ ախչիգը:

— Արիցէք, — գասին, — թաղինք, ուխդերս ընթունելի գըլլա:

Գըթաղին: Ջադուին մեջդեղները, Արգուին հետ Խամբերին ալ նարա էրգու գողը: Ժէնք գեշթան:

Ցմեռը գանցնի, բահերին¹⁸¹ ամեն ձառ ու գանանչ գըգարթին: Դդին հեդ ախչիգանը կերեգմաններուն վրան վաշթի ձառ գըպացվի, ջադուին վրան ալ՝ մասուրի փուշ: Ամեն անքամ, յեփ վօր վաշթերը թօփ գըլլան մեմեձգի կալու, օխտարմիշ¹⁸² գըլլան, մասուրին փուշը գըձագե նացա, գըպարնե:

176 Ռաստ (թուրք.) կալ – հանդիպել:

177 Խայրլի (թուրք.) – նավակ:

178 Յելքե (թուրք.) – առագաստ:

179 Խամչի (թուրք.) – մորակ:

180 Կենջալ (ռուս.) – թուր, ռուսերեն кинжал բառի աղավաղված ձևն է:

181 Բահեր, բահար (թուրք.) – գարուն:

182 Օխտարմիշ (թուրք.) ըլլալ – մոտենալ:

2. ԻՐԱՊԱՏՈՒՄ ՅԵՔԻԱԹՆԵՐ

1 (4).

ՕԿ ԳԸՊԱՆԻ, ԱՆ ԱԼ ԳՈՒԴԷ

Ժամանագով մաշթուն մեզը էրիզ գնիզ գրլլա, գունէնա մեզ ախչիզ: Ադ մաշթը իրա համար խազիասթվա¹⁸³ գունէնա՝ ցի ու գով յեվ մեզ ջուխտ էլ խեվ աչառ: Ադ մաշթուն ախչիզը անքան թեմբել գրլլա, վօր ինքը ժէն հալաժն ալ չի հաքնիր, վօղքի այախարին¹⁸⁴ ալ չի հաքնիր, գերագուր ուղելու ժամանագ ալ մօրը խիստ նեղութին գանի: Մարը արթըխ ցեռքը չի տիմանա. «Ինչ անիմ, վօր աս ախչիզամէս յես ազադիմ», — գասէ:

Մէզ օր մը տացա սօխախօվ¹⁸⁵ մեզ հադ դղա գըման կա, գըհարցնէ, թէ յեզեր ձախօղ չիգան: Կալէն, կալէն, իդա մաշթուն տուրը գուկա, գըհարցընու.

— Յէզ չունիք ձախելու:

Մաշթը գասէ.

— Ունիմ մեզ ջուղ խեվ աչառ:

Դղան գասէ.

— Ձախէ՛, — գինին վրան գալաջի¹⁸⁶ գանին:

Մաշթը գասէ. — Ա՛ն, դար հելալ ըլլա քեզի, պայց նայէ, վօր կլուխտ պան չպէրին, խեվ ին:

Դղան գասէ.

— Զարար չունի, — գառնէ խեվ աչառնէրուն գըղանէ դուն:

Դուն դանելէն էղել գըլձէ մեզ հադ արբայի գըպառնա, գառնու մեզ հադ ալ փայդ, գընսդի արբան¹⁸⁷ ձունգէչօք գըբաշլայէ քշելու: Ատ խեվ աչառնէրը խիստ շադ վազիլին գէշթան, արթէն գուիօքնին, գըզայնին: Դղան գասէ.

— Էղա՛վ, սօրվեցան լուծի:

Շինդըխ¹⁸⁸, ամէն օր գըլձէ, իրէն վար ու ցանը գանէ, ադ դղին ընդանիքը՝ սէմէյստվան¹⁸⁹, մար ու դղա ին:

Գանցնի ժամանագ, մեզ, էրգու դարի, մարը գասէ.

— Դղան, քեզի համար մեզ հադ ախչիզ կղիր գարքվէ, յես իշվանի յեփ քեզի լվանամ, հալաժնէրդ լվանամ, գերագուր էփիմ, արթըխ ձերացեր իմ, չիմ լալ:

183 Խազիասթվա (ռուս.) – տնտեսություն, ռուսերեն хозяйство բառի աղավաղված ձևն է

184 Այախարի (թուրք.) – ոտնաման:

185 Սօխախ (թուրք.) – փողոց:

186 Գալաջի (արաբ.) – գրույց:

187 Արբա (թուրք.) – սայլ՝ արաբա բառի աղավաղված ձևն է:

188 Շինդըխ (թուրք.) – հիմա:

189 Սէմէյստվա (ռուս.) – ընտանիք:

Էդ դղան ալ գասէ.

— Յէս վըդէխէն կդնում ինձի գօրա ախշիգ, վօր գարքըվիմ:

Միդքը գընգնի ժէն աչառ ձախօղին, գասէ. «Դա մաշթը աչառները ձախից, չըլլա՞ թէ ախշիգն ալ դա»:

Գէլլէ, գէշթա շիդագ իդա մաշթուն տուռը, մաշթը յէփ վօր դղին գըդէսնու նը ահրլէմիշ գըլլա. «Չըլլա՞ թէ դղին կլուխը աչառները մէգ պան պէրին, յէս ալ խաբահաթը¹⁹⁰ գըլլամ»: Դղան գուկա, պարէվ գուդա, հարց ու փորձ գանէ, վէրչը գասէ.

— Տուն, — գասէ, — շատ շնօրհագալ իմ, վօր ինձի աչառներդ ձախէցիր, յէս նացա սօրվէցուցի, նացամօլ ալ գըպանիմ: Շինդըխ, — գասի, — յէս ուրիշ պանի էգիլ իմ, ասինք վօր ախշգանդ խնամի էգիլ իմ:

Մաշթը գասէ.

— Խիստ ըրինտ արիլ իս, էգիլ իս, ամա իմիս ախշիգս խաթի¹⁹¹ թէմբէլ է: Չիդիմ ինչքէս բիդի աբրիս հէդը:

Դղան գասէ.

— Ջարար չունի, մէգ չէշիտ մը սրա գանինք հայդէ նշանդօք անինք:

Դարա նշանդօքն ալ ինչ բիդի ըլլա. մէգ կավաթ ոախի, մէգ գդօր ալ քանիքօլ հաց, նշանդօք գանին, անգից հէդօ հարսնիք գանին: Դղան գառնու ախշգանը գըդանէ:

Հարսնիքէն յէդէվ, դղան սաբախդան գըլձէ յէգէրը, գէշթա չօլը պանէլու, մարն ալ դունը գըժօդուդէ գավլէ, գէշթա գէրագուր գէփէ, հագիր գանէ, դղին ջանփան գնայի: Հարսն ալ մանամէնթի¹⁹² քէս գայնած է: Իրիգվանը դղան դուն գուկա, յէգէրը գարցըգէ, ցէոքը-էրէսը գըլվանա, դուն գըմըդնու:

Մարը գասէ.

— Դղան, հայդէ, հաց գէրէք:

Դղան գասէ.

— Մամա՛, ասօր պանը վճճ պանիցավ:

Մարն ալ գասէ.

— Դղան, յէս ու տուն:

— Հայդէ՛, մամա՛, պիր դրաբէգը¹⁹³, տիր հաց ողիինք: Գընսդին մար ու դղա հաց գուդին, հարսն ալ գանկնած է հէռուն: Գուդին, գըվէրչացնուն, պէրանները-ցէոքէրը գըսրփին յէվ գըհանքսդանան:

---

190 Խաբահաթը (թուրք.) – մեղավոր, հանցավոր:

191 Խաթի – շատ:

192 Մանամէնթ, մոնոմէնտ (ռուս.) – հուշարձան:

193 Դրաբէգ (ռուս.) – սեղան:

Միգալ օրին սաբախդանը դղան գելլե դեղեն, գրլձե յեգնէրը, չօլ գեշթա: Հարսն ալ գէնէ գայնաձ, մարն ալ դունը գավլլե, գրժօղըղէ, գերագուրն ալ գեփէ, հազիր գանէ, դղին ջամփան գընայի: Դղան գէնէ չօլէն գուկա, յեգնէրը տվարմիշ գանէ¹⁹⁴, խօղ գուդա յեգնէրուն, դուն գըմուղնու:

— Մամա՛, պանը վճօլ պանիլ է, — գասէ:

Մարն ալ գասէ.

— Յէս ու տուն, դղան:

— Հայդէ՛, մամա՛, պիր գերագուր ուղինք, — գասէ: Հարսն ալ հէռուն գայնաձ է:

— Հայդէ, պիր գերագուր ուղինք հանքսդանանք:

Գընսղին, մար ու դղա գերագուրը գուդին, ցեռքէրը, պերանները գըսրփին ու գըհանքսդանան:

Սաբախդան դղան դեղեն գելլէ: Յեգէրը կեշթան պանէլու, մարն ալ գըբաշլայէ դունը ավլլելու, էղա ժամանագը հարսին փորցելու համար փէնջէրէէն¹⁹⁵ տուս գընայի. «Հայտ-հոյտ» գասէ, գելլէ տուս գըվագէ:

Հարսն ալ հրէշման¹⁹⁶ գըվագէ, գառնու ավլլը համան շուղ մը թեգ դունին գէսն ալ գավլլէ, գեշթա գէնէ ժէն դեղը գըգայնի:

Իրիգվան գըլլա, դղան դունը գուկա, յեգնէրը տվարմիշ գանէ, խօղ գուդա, գըվացվի, դուն գըմըղնու:

— Մամա՛, գասէ, — ասօր պանը վճօլ պանիցալ:

— Յէս ու տուն, դղան, — գասէ, — հարսն ալ դունին գէսը ավլլից:

— Հայդէ՛, մամա՛, պիր դրարէզը հաց ուղինք, — գասէ:

Հաց ուղելու գընսղին: Դղան գառնու հաց ու տանագը, տանագին գոնագին թանճրութիւնօլ գէս դիլիմ հաց գըգորթէ, բիգդի գոթօր պանիր վրան գըղնէ, գուդա հարսին:

Հարսն ալ, վօր քաղցաձ էղաձին աչքէրը մթնաձ, ախր ժէք օր է, գառնէ իղա գէս դիլիմ հացը՝ մեգէն գըսքէ պերանը, գուլ գըղա:

Իրիգվանը ամէնն ալ գըբառգին, գըհանքսդանան: Սաբախդան դղան գելլէ դեղեն, գըլձի յեգէրը, գեշթա: Մարն ալ հարսին փօրցելու համար, դեղեն չէլլէր, բառգիլ է:

Հարսը համան հրշման գորաձ գելլէ դեղեն գիմանա վօր պան չիպանօղին հաց չին դալ դէի, գըվագէ գօլ գըգըթէ, հեղօ դունը գավլլէ, գըժօղօլըղէ, անգից

194 Տվարմիշ (թուրք.) ընէլ – արձակել:

195 Փէնջէրէ (թուրք.) – լուսամուտ:

196 Հրէշման – իսկոյն, շտապ:

ալ գերագուրը գեփե, հագիր գանե, գեշթա առանը¹⁹⁷ աչառնէրուն, յեգնէրուն խօղ հագիր գանե, ինքն ալ գուկա շէն ուրախ, բայճառ էրեսօլ էրգանը ջամփան գընայի: Դղան չօլէն գուկա, հարսը գըվագէ դիմացը, յեգերը տըվարմիշ գանե, էրգանը ցեռքէրը լվալու չուր գուլու, անգից ալ գըվագէ դուն:

Դղան գուկա, դուն գըմուդնու, մօրը քօվը գեշթա, մարը գըլինդա, գասէ.

— Մանան, ասօր պանը վօ՛վ պանիլ է:

— Տուն ու հարսը, դղան, — գասէ:

— Հայդէ, պէրէնք դրաբէգը հաց ուղինք, — գասէ:

Շընդիխ, հարսը հացը գըմանդրէ, գերագուրը գուլու, գըտնէ դրաբէգին վրա, համա ժէն դէյին չուլու:

Դղան գասէ.

— Ինչի՞ համար քեզի դէյին գերագուր չիս ուլու:

— Տուք գերէք, — գասէ, — վէրչը յէս գուղիմ:

Դղան գասէ.

— Յէս քեզի գըսօրվէցնում, վօր ամէն պանն ալ կիդէնաս լի՛ց գերագուր, նիստ յանաշաս, գիր:

Հարսն ալ գուլու գերագուրը, գընսդի դղին յանաշանը յեվ քօքադան¹⁹⁸ գիմանա, քի աղ դունը չպանօղին հաց չին դա:

Աղքիսօլ թէմրէլ ախչիգը պանէլ սօրվէցալ:

Օր մը ախչգանը հարը միդքի բաթէցալ¹⁹⁹.

— Սա, — գասէ, — իսէվ աչառնէրուս, ախչիգիս դարալ, ինչ յէս բարա յէմ, վօր սիրդս քան է, ինչ չէրթամ չիմանամ նացա տրութինը:

Գնգանը գասէ.

— Յէս ասօր ախչգանը դունը բդի էշթամ, նայինք մէյ մը ինչ գանին, հալնէրը հէվալնէրը²⁰⁰ իմանամ: Դայախը²⁰¹ առալ, յօլումիշ էղալ²⁰², կնաց ջամփու տէրի ախչգանը դունը, ախչգանը սօխախը²⁰³ հասնէլուն յեղէվ գընայի վօր փէսին մէգ հաղ աչառը ագրարէն գըվագէ, ախչիգն ալ յեղէվէն գըվագէ՝ տարցընէլու դէյին:

Ախչիգը յէփ վօր հօրը գըդէսնու նէ՝ համան գըգանչէ.

— Բարան, — գասէ, — իդա աչառին տարցու, թէ չէ ասդէղը պան չպանօղին՝ հաց չին տալ: Տուն ալ պան պանամ գըլլաս:

197 Առան – ախտո:

198 Քօքադան (թուրք.) – արմատից, հիմքից:

199 Միդքի բաթէցալ – մտածեց:

200 Հալնէրը հէվալնէրը (թուրք.) – վիճակները-ձևերը:

201 Դայախ (թուրք.) – գավազան:

202 Յօլումիշ (թուրք.) ըլլալ – ճամփա ընկնել:

203 Սոխախ (թուրք.) – փողոց:

Հարը գիմանա պանի էութինը, գասէ.

— Քուգուտն ալ հախիտ էգիլ²⁰⁴ ին. պան պանիլ սորվեցուցիլ ին, — գասէ, — կիցիր ախչիգս, — գասէ, — պան չի պանաճ մաշթս հաց չի ողիլ:

Ասբէսով տուք գրհասնիք ցեր մուրադին, պայց դղա, ախչիգներն ալ՝ թամբալ թօղ չըլլան, օրինակ առնուն տարամէն²⁰⁵:

2 (5).

ԽԵՆԹԼՈՒԳԸ

Մաշթ ու գին գըլլան, ժէք հադ դղա գունէսան՝ էրգու հադը խելօք գըլլան, մէգ հադն ալ խելքը թէթէվ գըլլա:

Մաշթը գըմէռնի, մէռնէլու ժամանագը գասէ.

— Սա իմիս ունեցաճ գարիքս²⁰⁶ ժէքիդ մէշը բարաբար փայ արէք:

Մաշթը ինքը գըմէռնի, դղաքը գըպոնին էրգու հադ բաղ²⁰⁷ գըլխօշթին, իղա բաղէրուն տուրը էրգուսինն ալ քովէքով գանին, գըբաշլայէն դավարը քշէլու, վօրը վօր բաղը մղավ՝ իղա նարա փայն է արթըխ թէմիգ գըմըդնէին բաղէրը: Ժէքում ախսարը մէգ հադ չօխմառ²⁰⁸ ցէռքը պոնաճ գուկա, գըհասնի փայ արաճ դէղը. «Սա ալ իմիս փայս է», — գասէ, գըվէրցընու չօխմառը գըզարնէ, էնգը վէրչին թօփալ վօղքով աչառին գըզըղէ²⁰⁹: Աղանէրը²¹⁰ գէլին, գասին դղին.

— Ինչ է քուկդ արաճդ մէգ հադ պան փայդ բիդ լար, իղա ալ սադգեցուցիր: Խէնթուգը գասէ.

— Իմիս փայս է, — գասէ, — Ինչ գուգիմ, գանիմ:

Գառնէ, գըժօղըղէ, գաշին գըքէրթէ, բազար ձախէլու գըղանէ: Բազարին դէղը դոսօզով²¹¹ գըզանգնի, ինքն ալ հէռու գէշթա, գըպիուղվի:

Շընդըխ, գընայի, գընայի մէգ հադ մաշթ քովը չիգալ:

Ինչ թօղ անէ, արէվը դաք է, քիչ մը ադէն ալ սաբըր գանէ²¹², մէգ հադ գէնգին²¹³ աղա մաշթ գուկա դոսգին քովը՝ սս քովէն գօղըրվի, ան քովէն

204 Հախէն կալ – հաղթահարել, գլուխ բերել:

205 Դարամէն – դրանից:

206 Գարիք – ունեցվածք:

207 Բաղ (թուրք.) – այգի:

208 Չօխմառ (թուրք.) – 1. մահակ, 2. սեպ:

209 Զըղէլ – սպանել:

210 Աղա – ավագ եղբայր, պարոն:

211 Դոսօզ (ռուս.) – քառանիվ սայլ:

212 Սաբըր (թուրք.) ընէլ – համբերել:

213 Զէնգին (թուրք.) – հարուստ:

գօլորդովի, ցեռքը գըխօթէ գընայի միսը արթըխ արեվին դաքին հօղելու բաշլայիլ է, դդան համան գըվազէ, գասէ.

— Ինչ գուզիս միսէս:

Գընայի միսին մէչը արթըխ²¹⁴ վօրթէր գան.

— Ինչ է, — գասէ, — միսը վօրթնօղէցուցիր իս, գարազիտ արիլ²¹⁵ իս, — գասէ.

— Գը ցան դա, պալիցէյսկի²¹⁶, — գասէ. — Ինչ գարէլի է անէլ սա մաշթուն իմ միսս յօխ արավ:

Մաշթն ալ գասէ.

— Սա ինչ է քօ ասաձդ:

— Յէս քաղաքի մէչը առաչի մաշթն էմ, ինչ է քուզըդ ասաձդ:

— Չէ, — գասէ դդան, — էշթանք ուչապթա²¹⁷, անդէդ տուն իմիս աչառիս սդազը գուդաս: Մէյմը յէս քէզի ջարիզ անիս²¹⁸:

Մաշթն ալ գասէ.

— Աման, ինչ գասիս, նա՛ սա հիսուն մանէթը, կնա խափանէ կլուխիս վրայէն:

Դդան չէ՛, մէ՛ գասէ, գառնի հիսուն մանէթը, մաշթուն խարան²¹⁹ փազվաձին բէս, համան յօնօմիշ գըլլա, տէրի դուն, գըպէրէ քաղաքին քէնարը մէգ հաղ դէրայի²²⁰ մէչ գըթափիլէ աչառին ալ, գէլլէ գուկա դուն:

Ադանէրը գուկան իմանալու, թէ ինչ արավ ախապարը իդա աչառին միսը:

Ախապարն ալ գասէ.

— Հանա յէս ձախէցի աչառին միսը հիսուն մանէթի չէ՛ք հավադա հանա սդազը:

Ադանէրը գըդէսնուն խօշթ է ձախաձը, մէգալում օրը իրէնց էդաձ դավարը գըբաշլային մօշթելու: Գըմօշթին, գըդանին բազար ձախէլու: Սաղ օրը գըգայնին բազարին դէղը, պաչտի²²¹ պան չին ձախիլ. միսէրը յօխ²²² գըլլան: Օրէնքէն մաշթ գուկա յէվ ժէնց ալ ըրիհոզէք աշտոռաֆավատ²²³ գանին յէվ գառնուն միսէրը յէդ գըպէրին, ջամփան գըթարլին յէվ ժէնք ալ խօրուրթ գանին,

214 Արթըխ (թուրք.) – այլևս:

215 Զարազիտ (ռուս.) անիլ – վարակել:

216 Պալիցէյսկի (ռուս.) – ոստիկան:

217 Ուչապթա (ռուս.) – տեղամաս:

218 Զարիզ (թուրք.) անիլ – խայտառակել:

219 Խարա (թուրք.) – կերպարանք:

220 Դէրա (թուրք.) – ձորակ:

221 Պաչտի (ռուս.) – գրեթե, համարյա:

222 Յօխ (թուրք.) ըլլալ – ոչնչանալ:

223 Աշտոռաֆավատ, շտոռաֆավատ (ռուս.) – տուգանել:

վոր էշթան դունը ախպորը ձէճին: Գուկան դունը ինչ գրդէսնէն: Մարը մէռած է. ախպորը ձէճէլուն փոխարէն մօրը կօլասասնքը բաշլայէցին անիլ:

— Էշթանք, — գասին, դերդերը պերինք, դանինք թաղինք:

Աս Խէնթուգը գէլլէ, գասէ.

— Սաբր արէք, յէս մամային բիդ դանիմ ձախիմ:

Մէյմալումին²²⁴ օրը մէռած մօրը նսդէցուն դոօգին մէշը, չուվանօլ ալ գարըրդից, առավ քսան հադ հավգիթ, կնաց բազար: Բազարում դէղը հասալ, մօրը գարած չուվանները քագից, ինքն ալ հավգիթը մօրը փէշին մէշը տրից, ինքն էլ բուհուդվէցալ: Մէգ հադ մաշթ էգալ. «Էյ, գիդի անուշ քուն, սվօր քսան հավգիթը կօղնամ դանիմ, — գասէ, — ինչ բիդ ըլլա, արի գարթէցնում, ադ հավգիթը կնիմ, հէլալ սրդօլ գուդիմ»:

— Տյոնոյա²²⁵, տյոնոյա, քանի է հավգիթը:

Էդա թութմիշ արած²²⁶ քէնը, մարը դոօգին գիյնի:

Դդան ալ գրվազէ գուկա, ինչ արիի մամայիս.

— Մամաս մէռէլ է, — գասէ, — ինչի մէռուցիի:

Գըբաշլայէ ցան դալու «Մաշթիքնէր, — գասի, — մամայիս մէռուց»:

— Ախպար, — գասէ մաշթը, — Ինչ բիդի լա օրէնքին ցան դաս, արի մէգ չէշիտ գըղըվինք:

Իդ դէղը իդա մաշթը գուդա իրա մօրը ջերմէն²²⁷ խիստ նօմայ սդագ, դդան գառնու իդա սդագը, մօրն ալ դոօգը գտնէ, դունը յօղնըմիշ գըլլա: Գուկա մէգ հադ դէրայի քօվը փօս գըփօրէ, գըթաղէ, ինքն ալ գէլլէ, գուկա դուն: Դուն գուկա, գընգան հէդ խորիուրթ գանէ.

— Հայդէ, — գասէ մամային հօքու բիդի անինք²²⁸, յէս ստօլին²²⁹ բդի ասէմ՝ աս պի՛ր, ան պի՛ր, տուն ալ ասա՝ չիկա, ինչ պէրիմ, յէս ալ գէլլիմ, քէգի տանագօլ գըգարնիմ վիգիտ, տուն ալ վիգիդ դագը փուշդուգօլ²³⁰ արուն գըգարիս, յէփօր յէս քէգի տանագօլ գարնիմ նէ, փուշդուգը գըբադոի արունը գըվօթի, մաշթիքնէրն ալ գիմանան, վօր տուն ընգար, մէռար, վէրչը յէս գառնէմ խավալը²³¹, գըբաշլայիմ չալիլը, քէգի ալ գուկամ թութմիշ գանիմ, տուն ալ համան դէղէդ գէլլէս, գըբաշլայիս խաղալը:

224 Մէյմալումին – հաջորդ:

225 Տյոնոյա (ռուս.) – մորաքոյր:

226 Թութմիշ (թուրք.) անիլ – բռնել:

227 Ջերմա, ջարմա (թուրք.) – տուգանք, վիսաս:

228 Հօքու բիդի անինք – հոգեհաց պիտի տանք:

229 Ստօլ (ռուս.) – սեղան:

230 Փուշդուգ – պարկ:

231 Խավալ (թուրք.) – սրինգ:

Իդրէս նաքա Էրգուսը մէզ խօսք գրլլան, գրնայիս, աղանէրը գուկան:
Աղանէրը նէրս գրնուդնան դիսուրգէգ գրհարցընուն ախպօրը.

— Ինչ արիր մամային:

Նա ալ գասէ.

— Ձախէցի չէնէ հօքու բիդի անիմ:

Գրնսդի ստօլին կլուխը գասէ գնգանը.

— Գնիգ, հայդէ, ուղէլիք պէր:

— Ինչ գա վօր, ինչ պէրիմ, — գասէ գնիգը:

— Հայդա՛, սօմայ²³² գալաջի²³³ մի անիլ, պիիր:

Գնիգն ալ չպէրիլ: Աս դղան ալ գասէ.

— Մամայիս խալսիլ իմ, տուն ալ ինչ իս յա՛, — գառնու տանագը, գըվագէ,
գնգանը գըմօշթէ: Վէրչէն ալ գառնու խավալը գըբաշլայի չալէլու:

Գնիգը բառգաճ է, գէշթա թութմիշ գանէ.

— Գնիգ, յէլ դէդէդ:

Գնիգն ալ գէլլէ դէդէն, գըբաշլայէ խաղալը, աղանէրն ալ գընային. «Սա ինչ հրաշք պան է. մէր գնիգները մէր խօսքէրը մդիկ չէն անիլ, մէյմալ թէ մդիկ չանին՝ միւնք ալ գըմօշթինք»: Գէլլին դունէրը գէշթան: Էրգու ախպարն ալ գէշթան գնիգներուն գըբաշլային ան դուր, ան դուր, ուղէլու պան դուր.

— Ինչ դանք, ինչ ունիք, վօր ինչ դանք, — գասէն գնիգները:

— Նօմայ գալաջի մի՛ անիք, — գասին մաշթիքը, տանագները գառնուն
գնիգներուն վրան գըվագին, գըսպանին:

Գառնին խավալները, գըբաշլային չալէլու.

— Ինչ բառգիլ իք մէռաճի բէս, յէլէք դէդէրէդ, — գէշթան քօվէրը, թութմիշ
գանին, պայց, ավանդ, մէռաճ ին, ինչ թօղ անին, անէլու պան չունին: Միդք
գանին. «Է՛յ, մէր Խէնթուրը մամային դարիլ իր, ձախիլ իր, հայդէ՛, մէնք ալ
դանինք, ձախինք»:

Մէմալումին օրը գըտնին դոօգը գնիգներուն, բագար գըդանին ձախէլու.
«մէռէլ, մէռէլ» գանչէլէն գըքալցընուն, մէգ ալ օրէնքէն գուկան, արէստօվատ
գանին²³⁴, վօր մէռէլ գըձախին դէի շտրաֆ²³⁵ գուդան, գագադին: Գըպէրին
գնիգներուն, գըթադին: Էրգու ախպար մէգ գըլլան. «Հայդէ, — գասին, էշթանք,
դա մէր Խէնթուրգին դանինք չուրը թարլինք, ազադինք»:

Խէնթուրը գըդէսնա, վօր աղանէրը գուկան, գնգանը գասէ. «Բիդ էշթամ

---

232 Նօմայ – շատ:

233 Գալաջի (թուրք.) – գրույց:

234 Արէստօվատ (ռուս.) անիլ – ձերբակալել, կալանավորել:

235 Շտրաֆ (ռուս.) – տուգանք:

հայաթը²³⁶ չվալին²³⁷ մէջը բիդ մղնում, տուն ալ շուդ արա, պէրանը գաբէ»:

Գուկան աղանէրը, գասէն.

— Վդէդ է իդա Խէնթուրը:

Գնիզն ալ գասէ.

— Հանա հայաթը չուվալին մէջն է:

Աղանէրը գառնուն չվալով դդին, դոսգին մէջը գրտնին, շիդագ Թէնի²³⁸ քէնարը գրտնին, ժէնք ալ խօրուգ²³⁹ դէդ գրփնտոին:

Շընդըխ Խէնթուրը ինչ թօղ անէ, մադօվ, մադօվ չուվալը գրձագէ, գգանչէ. «Յէս թաքավօրի փէսա ըլլալ չուգիմ, — գասէ, — գօնօվ ինձի փէսա բիդ անին», իդա սիհէլին մէգ հադ չօբան գրվագէ գուկա.

— Սնս էդիր, ախպար, — գասէ, — յէս գըլլամ, — գասէ:

— Հւմ, տուն գըլլաս նէ, շուդ արա չուվալը մդիր, — գասէ:

Չօբանը գըքագէ չուվալին պէրանը, Խէնթուրը գէլլէ: Չօբանը գըմնողնու չուվալին մէջը: Խէնթուրը ալ գէշթա, Չօբանին օջխարը գառնու գէշթա:

Շընդըխ աղանէրը դէդ փնտոսաձ դէդէրէն գուկան գըպոնին չուվալին էրգու քօվին, գըդանին «Ճօմպ» գանին գըթարլին²⁴⁰, ժէնք ալ դունը յօլըմիշ գըլլան:

Քիչ մը դէդ գուկան, ինչ գընային աչքէրուն գէրէվա. Խէնթուրը ախպարը մէգ քէսէք²⁴¹ օջխարօվ դուն գէշթա:

— Հւմ, ձօ, սա ինչ է, — գասէն, — մէնք քէզի չուրը թաբլէցիսք:

— Հւմ, — գասէ Խէնթուրը, — ինձի սայը²⁴² դէդ թաբլէցիք յէս չուրին դագէն աշխարքին օջխարը պոնէցի, էգէր խօրունք ցքաձ ըլլայիք նէ, անդէդը խօշօր գօդօշօվ յէգէր գային, անօնք բիդի առնէի, — գասէ:

Աղանէրը գասէն.

— Հայդէ, իդօնք միսք էշթանք առնունք, դար մէզի իսկը խօրունք դէդը ցքէ, նայէ յէգէրը առնելու ըլլանք:

Է դդան՝ չէ՛, մէ՛ գասէ, պայց գէշթա հէտնէրը մէձ-մէձ քար գըգաբէ վիզէրէն, յէդէվսէրէն չուրը գըքքէ, յէփօր, մէք հադը չուրը գըլնի նէ, չուրը բօլօդ-բօլօդ գանէ.

— Վւյ, գասէ մէգալ ախպարը, — յէգէրը նա պոնից, շնդ արա ինձի ալ ցքէ:

---

236 Հայաթ (թուրք.) – սրահ:

237 Չվալ (թուրք.) – պարկ:

238 Թէն – Դոն գետի անվանումը՝ ըստ տեղի հայերի:

239 Խօրուգ – խորունկ բառի աղավաղված ձևն է:

240 Թարլիլ (թուրք.) – գցել:

241 Քէսէք (թուրք.) – զանգված:

242 Սայը (թուրք.) – ծանծաղ:

Դրան տարա ալ գդից չորը, ատ ալ կնաց չորը՝ խէխթըվէցալ:
Խէխթըվուգը միամիտ սրդօվ էգալ դունը, ժէն գնգան հեդ մինչէվ ասօր ալ
գարբի:

Վէրէն ալ ընգալ ժէք հադ խնծօր, մէգը՝ ասօղին, մէգը՝ լսօղին, մէգն ալ՝
անգաջ տնօղին:

3 (6).

ԹԱԹՕՆ ՅԷՎ ՓԵԹԻԳԵԼԸ

Թաթօն յէվ Փէթրիգէլը մէգ դէդ ջնաբար կնացին, բաղխախին²⁴³ կլուլը՝
հասան մէգ մէձգէգ պագդարօվիտ անէլու²⁴⁴:

— Պարէվ, Թաթօ:

— Ասդձուն պարին քէգ Փէթրիգէլ, ինչ գըդանիս:

— Փուշտ²⁴⁵ գըտնիմ, գըդանիմ, — գասէ Փէթրիգէլը: Տուն ալ ինչ գըդանիս:

— Գաղին:

— Հայդէ՛, փուշտիս հեդ գաղինը փոխիսք, վօր բօթէն²⁴⁶ դէղը շարուխներս²⁴⁷
չըմաշէցընունք:

Փուշտին հեդ գաղինը փոխէցին:

Փուշտին չուվալին մէշը մէգ օռօքի²⁴⁸ փուշտ էր, մնացածը արանի մէջի
մանար էր, խափիլ էն գնաչիթ²⁴⁹:

Ան գաղին դանօղինը հարուր հադ սաղ գաղին էր. իդօր մէջինը աշնակ²⁵⁰
գուդ էր, մէգալն ալ՝ գջէր էր:

Էրգունն ալ մէգ մէգու խափէցին:

Սուփ Սարքիս ուխտին, միգ մէյգին պապադատ էղան²⁵¹:

— Պարօվ, Թաթօ:

— Ասդձուն պարօվ, Փէթրիգէլ:

— Ինչ իս իրէլ, գաղինդ ինձի հասալ: Հայդէ՛, մինք էրգուսս մէգմէգու
չըխափիսք, ուրիշ մարթ խափիսք, մէգ հադ ալ մէձայի արդարթ²⁵² գըպոնիսք:

243 Բաղխախ, բաթախ (թուրք.) – ճահիճ:

244 Պագդարօվիտ (ռուս.) անէլ – բարևել, ողջունել:

245 Փուշտ – բուրդ:

246 Բօթէն դէղը, բոշէն դէղը (թուրք.) – իզուր տեղը:

247 Չարուխ (թուրք.) – տրելիս:

248 Օռօք – ճախարակ:

249 Զնաչիթ (ռուս.) – ուրեմն:

250 Աշնակ – սերմ, միջուկ:

251 Պապադատ (ռուս.) ըլլալ – հանդիպել:

252 Արդարթ – հենարան:

Մեզ հաղ ալ մեճա արղաթ պոնից: Մեճան ասաց.

— Յէս երգուսիդն ալ արղաթ գրպոնիմ նե՛ մեզ հաղին ասաց:

— Գովս արօղի բիդի դանէս, — մեգալին ալ, — չօր-չօփները բիդ դանէս տիրացինին ագբարը²⁵³:

Աղբէս ալ հօժար էղան՝ Թաթօս մնաց դունը, մեճան ասաց.

— Գօվս չօլը արօղի գրհանիս, սա սրինգը գրչալիս ըրինդ²⁵⁴ գօվս գրլսադա, գրգըշդանա: Անգէց յեղէվ գարձէս, գըչրէս, գըպէրիս:

Մեգալին ալ ասաց.

— Տուն ալ սա չօր-չօփները գըժօղօլըղիս, գըղանիս տիրացինին ագբարը գուլուս:

Էրգուսն ալ սագլսասիտ էղան²⁵⁵, կնացին:

Թաթօս մնաց չօրչօփ ժօղօլօղ: Տրացինները էլան, պոնէցին Թաթօյին, անխղար²⁵⁶ ձէճէցին, անխղար ձէճէցին, սաղգէցուցին ձէճէլէն, չունքի իմիս ագբարիս չօփս իլում նե տիրացինին ագբարը՝ ռասէրոյադ գըլլա²⁵⁷ չէ՛:

Թաթօս դայալմիշ էղիլ²⁵⁸ էր ստօլբային²⁵⁹, խէխշ էղաճ գայնիլ էր, դահա Փէթրիգէլն էգաճ չէր: Ան ալ յեփօր խավալը²⁶⁰ պէրանը տրից, գօվը բաշլայից տրտինգ դալու, վագէլու: Գօվը գըվագէր, Փէթրիգէլը գըվագէր, գօվին յեղէվէն գըվագէր, չէր հասնիր, գօվը չէր գայնիր: Իրիգունը Փէթրիգէլը պոնից գօվը, պէրեց դուն: Թաթօս դայալմիշ էղաճ էր սունին, հէռուէն գըլխնդար:

Փէթրիգէլը գասէ Թաթօյին.

— Ի՞նչ գըլխնդաս, օրթալիս²⁶¹:

— Ա՛յ, դղա, — գասէ, — արի չօրչօփը դարի տրացինին ագբարը լցրի, տրացինները պոնէցին մեզ բաղիվ մը. մեզ բաղիվ մը՝ կինի, ռախի²⁶², բիվա, միչվանը²⁶³ կլուխս գըբըդվի, — ամա տրացինները սաղգէցուցիրին ձէճէլէն. ձէճ գէրաճին համար է, ցավուն չըտիմանար մարմինը:

— Հապա ի՛նս, օրթալիս, — գասէ Փէթրիգէլը, — արի գօվը արօղի դարի,

---

253 Ագբար – բակ:

254 Ըրինդ – լավ:

255 Սագլսասիտ (ռուս.) էղան – համաձայնվեցին:

256 Անխղար (թուրք.) – այնքան:

257 Ռասէրոյադ (ռուս.) ըլլալ – գայրանալ, բարկանալ:

258 Դայալմիշ (թուրք.) ըլլալ – հենվել:

259 Ստօլբա (ռուս.) – սյուն:

260 Խավալ – սրինգ:

261 Օրթալիս (թուրք.) – ընկեր:

262 Ռախի (թուրք.) – օղի:

263 Միչվանը – մինչև հիմա:

Էլան Կալմիկովի²⁶⁴ ախշիզները, Նէտրոնի²⁶⁵ ախշիզները, պօլօրը գրխադան, գյանք էր, գյանք, մէյ մը մէզ ախշիզին հէդ թալաշմիշ գըլլայի²⁶⁶, մէյ մը մէզալ ախշիզի հէդ թալաշմիշ գըլլայի, — գըխափէ:

— Անբէս է նէ, յես վաղը գօվը արօղի դանսիմ, տուն ալ ազբարը ժողվօղ էղիր, — գասէ ձէձ ուղօղ Թաթօն:

Չօրչօիր մէզ մը պէրէս նէ, մէզ ալ պէրէս նէ, ինչ գանէն, անխղար ձէձէցին Փէթրիզէլին:

Թաթօն ալ գօվի յէղէվէն վազէլէն ձում²⁶⁷ պէրանօղ դուն էգավ: Էրգունս ալ արթըլի խափէլու պան չունին:

— Հայդա՛, սա քաֆթառ²⁶⁸ մէձային ցեռքը գըմէռնինք, սա դունէն փախշինք, ռասչօտ անինք²⁶⁹, — գասին:

Մէձան ալ Կապրէլ Մքէին դօն շնահօր կնացիլ էր, տունն ալ կպղիլ էր, պատակնօյ կրիշէն²⁷⁰ հիչ էլէլու դէդ չկա:

Թաթօն գասէ քի.

— Հադէ՛, սվօր գօվը մօրթինք:

Մօրթէցին գօվը:

— Յէս քէզմէն ուժօղ իմ, — գասէ Թաթօն, — գըդուրէն տէր վէր պարցրնամ, — գասէ, — վէրէն չուվանը գըզախիմ, — գասէ, — չուվալօղ միսը գըհանինք, քէզ ալ գըհանինք, գըլլա՛:

— Հա՛, հա՛, օշթանլս, գըլլա՛, — գասէ Փէթրիզէլը, — ամա միդքին մէշինը կիդէ:

Թաթօն նարա օնուզին²⁷¹ վէրա գայնէցավ, էլալ օճախըլիսէն²⁷² տէրի վէր: Փէթրիզէլը մնաց: Փէթրիզէլը ալ կիդէ, վօր նա հանէլու չէ իրէն, չուվալին մէշը ինքը մղավ, վրան ալ մէզ քանի գդօր միս քաշից. «Թաթօ՛, քաշէ՛, քաշէ՛, տէրի վէր»:

Թաթօն քաշից, նայից վրան միս է, գծգծէցուց չուվալին պէրանը, զարգից գոնագը, գումբո՛ր-գումբո՛ր գըփախշի. «Շինդըլի²⁷³, — գասէ, — թօղ սադգէցընէ մէձան Փէթրիզէլին»: Ադբէս կիդէ յա:

Դարալ, դարալ մէզ հադ քարի զարգից:

264 Կալմիկով – տեղանուն:

265 Նէտրոն – տեղանուն:

266 Թալաշմիշ (թուրք.) ըլլալ – սիրաբանել:

267 Չում – ծում:

268 Քաֆթառ – անատամ:

269 Ռասչոտ (ռուս.) անիլ – հաշիվը մաքրել:

270 Պատակնօյ կրիշ (ռուս.) – երդիկի տակ:

271 Օնուզ (թուրք.) – ուս:

272 Օճախըլիս (թուրք.) – վառարան, ծխնելույց:

273 Շինդըլիս (թուրք.) – հիմա:

— Լէշո խավարած, սա ինչ ձանդր միս է, — ասաց, — բաղոնեցավ չուվալը²⁷⁴ Փէթրիգէլը մէջէն էլավ:

— Հովարդա²⁷⁵, խաբրդա²⁷⁶ գողորդեցիր յա, — ըսավ, — յես կիդէի չուվալին մէջի էղածը միս է դօշը քարին զարգի:

Ախր իրենց սուդ խափան էղածը իրենք կիդէին յա: Սէլսավէթ²⁷⁷ ալ գէշթան՝ հի՛չ հավաղացօղ չկան, նարկօս²⁷⁸ ալ գէշթան՝ հի՛չ հավաղացօղ չկան:

Իդրէս ալ ռասխադիտսա էղան²⁷⁹, կնացին մէգմէգալէն:

4 (7).

ՉԱՐ ԲԻԱՆԱՅԻՆ ՅԱԽԵՆ ԷԳՕՂ ՅԱՐՍԸ

Յէրէք ախպար գըլլան, էրգու հադը գարքված գըլլան, մէգալը՝ դահա չէ: Անա սա էրգու հարսէրը անքան կէշ բիանա գունէնան, քի էրգու հարսին գոնագը գրհէճնէ, գըման կա դունին մէջը, գոնակնէն չի ըչնիր մինչվանը ինքը՝ բիանան²⁸⁰, չիօքնէլը:

Մէգ օր մը բգդիգ դոյային ալ գարքէցին, էլավ բիանան թէլգաթան²⁸¹ կլուխին վրա տրած պովառը²⁸², ցէռքը գասէ. «Գրս՛գ իմ, գրագ իմ» իրէն չար էղածը գըբաղմէ գոյա, վօր հարսն ալ իրէնմէ վախնա:

Հարսը գասէ.

— Գրագիտ վրօվն անցընօղն իմ:

Չառօգորունքին զիրագին բգդիգ հարսը դունը մնաց: Ժէք ախպար, էրգու հարս կնացին ժամ, ճաշակվէցան, իդա ադէսվան մէջը ախչիգը գըլէրքէ.

«Նօճիի ձառը շադ պարցր է,

Միրած յարը շադ քաղցր է»:

Իշդէ, իդրէս գըլէրքէր, բիանան հօյ ցադգէցավ տարանա գոնագը: Ախչիգը ման էգավ, ման էգավ. բիանան արթըլս հօքնիլ է, իդա յէրգու մուսկուլնէրէն²⁸³ պոնսած՝ զխ՛կ, զխ՛կ, չօրս բադին զարգից, վէրչն ալ պօլի²⁸⁴ վրա զարգից, ժէք հադ խաբուրդան գօղրէցավ, լէգուն պէրանը գարվէցավ:

274 Չուվալ (թուրք.) – պարկ:

275 Հովարդա (թուրք.) – անպետք, անբարո մարդ:

276 Խաբրդա (թուրք.) – կողոսկր:

277 Սէլսավէթ (ռուս.) – գյուղատվետ:

278 Նարկօս (ռուս.) – ժողկոմ:

279 Ռասխադիտսա (ռուս.) ըլլալ – բաժանվել:

280 Բիանա – սկետուր:

281 Թէլգաթա – հարսանիքի համար պատրաստվող թխվածք:

282 Պովառ – բուրվատ բադի աղավաղված ձնն է:

283 Մուսկուլ (ռուս.) – մկան:

284 Պօլ (ռուս.) – հատակ:

Դոպրը էգան.

— Օդորմի՛ ասոված, մաման, — ըսին, — մաման հիչ գալաջա²⁸⁵ անիլ չի գըրնալ:

— Ըն՛, ըն՛, — չօրս բաղը գըցուցընէ, մեմալ դա հարսին գըցուցընէ, պօլը գըցուցընէ, ասէլու չիլալ:

— Մաման, — գասէն, — քուգդ ասած պանէրուս մէջէն հիչ ռազաբրաթ²⁸⁶ անէլ չիլալ, — գասէ մէճ ախապարը:

— Մաման, խէղջը՝ Քրիստօս մեր մէջ յեղիլ է, լիգուն պէրանը գաբվիլ է, — գասէ բգդի հարսը, — դունին չօրս բաղը գըցուցընէ, ինճի գըցուցընէ, բգդի դղիս հէդ, բգդի հարսիս թօղ ըլլա՛ դունը-դէղը, — գասէ:

Ադդէղին մէգալ ախապարները գէշթան ժաքդի դները գընստին: Մամային բաղիվօլ գըթաղին: Բգդի հարսին հէդ բգդի դղան դունին դէրը գըլլան:

5 (8).

ԲԱՐԻՆԱՅԻՆ ԽԵԼԹԸ

Էրիկ գնիգ գըլլան խաթի²⁸⁷ ուրախ է տարցան գյանքը, վօրօվիէտէվ վօր գէնգին²⁸⁸ էն: Հանգարճ բախտը յերէս տարցրէց խարիբցան²⁸⁹: Խարիբնալուն հէդէվ գնիգը երգանը վախցուց.

— Քանի վօր ախքադ իս, — կլխիցս հէռացիր:

— Անխղջմդանք գնիգ, էլմ՛վ, — ասաց մաշթը, — գոնէ ջանապարի հաց տուր, վօր քաղցան չմէռնիմ:

Մաշթը էլալ կնաց, փաղի բազարը գայնէցալ: Էգալ մէգ հադ բարինի²⁹⁰ գնիգ:

— Զդարով²⁹¹, դէդուշկան²⁹², — ասաց, — ըղաթ²⁹³ գըքալին:

— Հարա չիմ քալի:

Բարինա գինմաշթը շիդագ առալ Ռաստօվի Բալշօյ²⁹⁴ պրասպէկտի²⁹⁵ բայնին²⁹⁶ դարալ: Դարալ բայնին, հանվէցալ գինմաշթը, իրէն հալամէտըրը

285 Գալաջա, գէլէջի (թուրք.) – գրույց:

286 Ռազաբրաթ (ռուս.) անէլ – պարզաբանել, մեկնաբանել:

287 Խաթի – շատ:

288 Զէնգին (թուրք.) – հարուստ:

289 Խարիբնալ (թուրք.) – աղքատանալ:

290 Բարին (ռուս.) – պարոն, աղա:

291 Զդարով (ռուս.) – ողջույն:

292 Դէդուշկա (ռուս.) – պապի:

293 Ըղաթ (թուրք.) – շիտակ:

294 Բալշօյ (ռուս.) – մեծ, խոշոր:

295 Պրասպէկտ (ռուս.) – պողոտա:

296 Բայնի (ռուս.) – բաղնիք, ռուսերեն «баня» բառի աղավաղված ձևն է:

դարավ պոնելու դվավ: Մաշթը գինմաշթուն հալամվետրը սրդին գոխան գեցավ: Գինմաշթը գըլվացվի, վերչը արալըխ²⁹⁷ արավ տոտը: Հալամվետրը հաքավ, հանից իդոր մեգ հադ բաջախլը²⁹⁸ դվից, վոր սա հալամվետրը պոնիլ է, ախրանյաթ արիլ է:

Մաշթը դասն օր կնաց, դաս հադ բաջախլը վասդըգեցավ:

«Շինդըխ²⁹⁹, — ասաց, — հարսդութինօլ էշթամ նե գնիգս չըփամխ դա»: Էլավ կնաց Ռաստօվին օրային³⁰⁰ քօլը մեգ հադ կիրք գարթացան խազախ³⁰¹ բաբի գար հայերէն ալ կիդեր: Մաշթը դասը հադ բաջախլըն պերից, տարան դվից, վոր բիդի էրթա դահա բիդի վասդըգե:

Ադ խազախ բաբին ասաց.

— Զարար³⁰² չունի, գավմագս, թօդ գէնա իմ քօլս, ցելի բուդիթ վաշը գօլօթը³⁰³:

Մաշթը էլավ կնաց բարինային³⁰⁴ քօլը: Բարինան ասաց. — Դուն չկնացի՞ր:

Մաշթն ալ գասէ.

— Կնացի, ջանփան սիրէս, սիրէս, կիրք գարթացան բաբին դվի բաջախլընէրը:

Բարինան ասաց.

— Էնգի³⁰⁵ կէշ բաբին է, հայդա՛ կնա բաջախլընէրը յէդ ուզա:

Մաշթը կնաց, բաբին ասաց.

— Սա էրեգվա դասը հադ բաջախլընէրը յէդ գուդան մը յա:

— Անասընը սէնի³⁰⁶, — բաբին բաշլայից³⁰⁷ նեղանալուն, — վօ՛վ քու բաջախլըտ առիլ է, — ընգավ փադօլ էդէվէն:

Մաշթը ասաց. «Լավ է կնամ տէրի յէդ՝ Բարինան»:

— Սարէս, սարէս պան էդավ, — ասավ:

— Հայդէ՛, մինք նարան կլուխին օյին գըխաղանք, — ասաց Բարինան:

297 Արալըխ (թուրք.) – անցք, ճեղք:

298 Բաջախլը (թուրք.) – օսմանյան ոսկեդրամ:

299 Շինդըխ (թուրք.) – հիմա:

300 Օրա (թուրք.) – բնակավայր:

301 Խազախ – կազակ:

302 Զարար (թուրք.) – վնաս:

303 Ցելի բուդիթ վաշը գօլօթը (ռուս.) – Լրիվ կլինի Ձեր ոսկին:

304 Բարինա (ռուս.) – տիրուհի:

305 Էնգի – ամենից:

306 Անասընը սէնի (թուրք.) – հայիոյանք է՝ քո մայրիկը:

307 Բաշլայից (թուրք.) – սկսեց:

Չօրս հարուր հադ բաջախլը, հարուր հադն ալ բիթուն³⁰⁸ չօրսնօց, առավ կնաց բաբիին, դասնվեց դարեգան ախչիգ ունէր ան ալ հէղը առավ կնաց.

— Սա բաջախլընէրը, — ասաց, — բաբիին դվաճս հանա³⁰⁹, տուն ալ քովէն գասիս. «Իմիս բաջախլընէրս դսն մը նա ակահուրթունը վրան գըլեցվի, քեզի դաս հադ բաջախլըին դէղը քառսուն հադ, հիսուն հադ գուդա:

Էգավ Գինմաշթըր ասաց.

— Պարեվ քեզի, խոյունջի³¹⁰ բաբի, սա իմիս նշանաճս Յէրուսաղէն կնաց, սա օսկիին քօվս գէնալու գըվախնանք. գուկան հարամիները գըմօրթէն դէյի, գըխնթրիմ քեզի, դաքա քեզի գըհանցնիմ էրէք ամիս ադէն մինչվա իմ մարթս հէռու դէղին կալուն:

— Պօժալուստա³¹¹, գավագս, ցելի բուդիտ, թօղուր զի հօս, — գասէ բաբին:

Իդա ադէնը մարթըր գասէ.

— Ինս դասը բաջախլընէրս դաս մը յսն:

Պապին ադ դասը բաջախլըին դէղը հիսուն հադ հանից դուվից: Ակահուրթինը վրան լցվի իր՝ մեգէլը առնէլու համար:

Իդա ադէնը ան քօվին խնտալէն էգավ ախչիգը ըսավ.

— Մանս, էմջէբա³¹² Յէրուսաղըմէն էգիլ է, մէճի բիդիկ պանիւր ալ առիլ պէրիլ է. Լավանչն ալ պէրիլ է, սսէռն ալ պէրիլ է, մադնին ալ պէրիլ է, արոջանն ալ պէրիլ է:

— Ան ադինը խաթի³¹³ ադէգ ա, հոքին, — գասէ խազայկան³¹⁴, ինս չօրս հարուր բաջախլըս դուր, վսնք սաղունձու իմիս նշանաճս իմիս քօվս գէցաճ է, ախչիգս ալ ալայ³¹⁵ պանէրը թախըմ³¹⁶ է, լավաշն ալ ունի, սսէռն ալ ունի, մադնին ալ ունի, արոջանն ալ ունի:

Մար ու ախչիգ գըխաղան: Դարա դասը հադ բաջախլուին դէղը հիսուն հադ առիլ է՝ դա ալ գըխաղա: Բաբին ալ գընայի վրանէրը, գընայի, գընայի. գըբաշլայի խաղալը:

Բարինան գասէ բաբին.

---

308 Բիթուն (թուրք.) – բոլորը:

309 Հանա – պահ:

310 Խոյունջի (թուրք.) – ոսկերիչ:

311 Պօժալուստա (ռուս.) – խնդրեմ:

312 Էմջէբա (թուրք.) – 1. հորեղբայր, 2. հայր:

313 Խաթի – շատ:

314 Խազայկա (ռուս.) – տանտիկին:

315 Ալայ – բոլոր:

316 Թախըմ (թուրք.) – զգեստասարք:

— Հօսն նայէ, իմիս էրիգս իմիս քօլս է՝ ադ ուրախութիւնէս գըխաղամ, ախշիգան ալ ալայ պանէրը պերիլ էն՝ ան ուրախութիւնէս գըխաղամ, սա ալ դասը բաջախլըին դէրը հիսուն հադ առիլ է՝ ադ ուրախութիւնէս գըխաղամ, հարատուն ալ ինչի՞ համար գըխաղամ:

— Յէս ալ ասքէս բադուհասի հանթիքամ չէի. յէս ալ անոր համար գըխաղամ:

6 (9).

ՓԵՐԱՏ ՄԱՐԸ³¹⁷

Ադէնօվ, ժամանագօվ գար, չիգար մէգ հադ բարի գար, մէգ հադ ալ մէձա, ունէին մէգ հադ ախշիգ: Ժամանագին ընգավ մէձան մէռավ, բարին մնաց մէյնագ: Ինչ թօղ անէ, ախշիգն ալ փօքը է, գարէլի չէ առանց դանդիգինի գէցունէլ, մդաձէց. «Էրթամ մէգ հադ ուրիշ գինմաշթ առնում, վօր իմիս յերէխալիս գէցընէ»³¹⁸:

Կնաց, կդավ մէգ հադ գինմաշթ պերից, ան ալ մէգ հադ ուրիշ ախշիգ ունէր հէրը բարաբար³¹⁹: Գէցան մէգ, էրգու դարի նիչէվօ³²⁰ էին ապրում, վերչարէս ասօնց մէչը խրօվութիւն ինգավ, մարը աս օրայը³²¹ ախշգանը չուգէր բահէլ դունին մէչը, վերչացնէլ գուգէր:

— Դանր ախշիգդ, ինչ գուգէս ըրէ, վերչացնոր, — գասէ:

— Է վօրոն դամ, ինչ ընէմ, — գասէ մաշթը:

Մաշթը միդք արավ. «Աս կշէր առնիմ դանիմ անդառը, թօղցընում անդէդ, կալէրը, կազանները գուդին, գըխալըսցէն ախշըզանս»:

Հէդըբուրդոր³²², չուր առավ էլավ կնաց: Կնաց անդառին մէչը խօվուշ³²³ ձառ մը կդավ:

— Նիսդ ախշիգս, — ըսավ, — փիլավ յէփի քէգ համար, — յէս ալ յերթամ՝ յէմիշ³²⁴ կդնիմ:

Ախշիգը ըսգսէց փիլավ յէփէլ, ինչ բիդ անէ քաղցամ ալ է, բաշլայից³²⁵ ուղիլը: Մէգ հադ Մուգ տուրս էգավ.

317 Փէրատ մարը – չար մայրը:

318 Գէցընէլ – պահել, ապրեցնել:

319 Բարաբար (թուրք.) – միասին:

320 Նիչէվօ (ռուս.) – ոչինչ, ոչ վատ:

321 Օրայ – ժամանակ:

322 Բուրդոր – հացահատիկ:

323 Խօվուշ (թուրք.) – փչակ:

324 Յէմիշ (թուրք.) – միրգ, պտուղ:

325 Բաշլայիլ (թուրք.) – սկսել:

— Ախչի՛գ, մի կտալ գուդանս, քաղցած էմ:

— Ինչի չէ՞, հը՛, — լցից վարը, Մուգը գերավ, գըշդացավ:

— Յէս քօ արած աղէգութիւնը դէղը աղէգութին գանէմ, — ըսավ, էլավ կնաց:

Ադ կշերը ախչիգը աղ ձառին մէշը քուն էղավ, մնաց: Մէմալ գընայիս Արչը էգավ:

— Հան, սա ինչ համօվ բդուղ էգիլ է սըղէղ: Ախչի՛գ, — գասէ, — Հայդէ՛, էլիը աչքըգար օյին³²⁶ խաղանք էրգուսս: Էգէր տուն ինձի խափիս նէ՛ հարուր վօսգի գուդամ, էգէր իս քէգի խափիմ նէ՛ քէգի բիղ ուղէմ: Գուդամ ցէոքս մէգ հաղ գվանօք³²⁷, գըբաշայիս տուն գվանօքօվ քալէլը, — գվանօքը դվից ցէոքը, ախչիգը գարից Այուվին³²⁸ աչքէրը:

Ան քօվէն անցավ իրիգվա Մուգը էգավ. — Դնր գվանօքը, շուղ արա, — ըսավ:

Մուգը առավ գվանօքը ցէոքը, բաշայէց ջընգըլ-ջընգըլ վագէլու: Այուվը սս բաղին գըվագէ, մէգալ բաղին գըվագէ: Մուգը մէյ մը վէր գէլլա, մէյ մը՝ վար:

— Ամէնէն³²⁹ չէղավ, օ, ախչիգ, — ըսավ Այուվը, — հօքնէցա յէս, դուն ինձի ձալլէցիը, կագէ՛ աչքս: Ախչիգը քագէց աչքը, Մուգը չկա, խօս գանգը քօլը գէցած է: Այուվը հանից հարուր վօսգի դուվից. «Պարօվ գէցիը», — ըսավ, էլավ կնաց:

Էրգուսում օրում հարը միդք արէց. «Էրթամ դէսնամ ախչիգը ինչ էղավ: Գէլնի վօր օսգօնէրն ալ չիգան»: Կնաց դէսավ ախչիգը սաղ է:

— Ախչի՛գ, ինչ գանէս:

— Ինչ բիղի անէմ, բարս՛, յէս ասղէղ աչքըգար օյին գըխասղամ մէձ քսագ վօսգի վասղագէցա:

Մաշթը գուրախանա, գասէ.

— Հայդէ՛, վասղագէցար նէ՛ բէլթիմ մամայի աչքը գըմդնիս, ախչի՛գս, քէգ մէ չփախ դալ դունէն:

Առավ մաշթը դարավ ախչիգը դուն: Գնիգը յէլավ.

— Գէնէ՛ պէրիը, շուղ արա, դա՛ր հէռու: Գայնէ՛, գայնէ՛, ախչիգը մէձ սղագ վասղըգած յէգած վդէ՛ղ գըփախցընէս ախչգան:

— Ինչը:

— Ըսըէս, ըսըէս, սղագ վասղըգէցավ:

---

326 Աչքըգար օյին – աչքակապուկի խաղ:

327 Զվանօք (ռուս.) – գանգ:

328 Այուվ (թուրք.) – արջ:

329 Ամէնէն – ամեննին բառի աղավաղված ձևն է:

— Քօ ախշիգը վասդըգեցալ նէ, ինը հարա ինչքան բողի վասդըգի, աս կշէր ալ իմ ախշըգան դար:

Մաշթը ինչ թօղ ընէ: Առալ ադ կշէրը մեգալ ախշգանը դարալ: Ախշիգը բաշլայեց փիլալ էփիլը, մաշթը հեռացալ: Փիլալ էփած քէնը³³⁰ Մուգը էգալ:

— Քորի՛գ, քիչ մը փիլալ չէս դա:

— Կնս, գօրիբ սդէղէն, քաղցած շոն, — ըսալ մեգ հադ ալ կլխուն դվալ:

— Լսն, միդքտ բահէ, — ըսալ, կնաց:

Անցալ ժամանագ, մեգալ կշէրը էգալ: Արչը գէնէ էգալ:

— Օ՛, պարեվ էգիլ էս, ախշի՛գս, — գասէ, — յէս էգիլ էմ քէգի հեդ աչքըգար օյին խաղամ, էգէր տուն ինձի խափիս նէ, յէս քէգ հարուր վօսգի բիղի դամ, յէս քէգի խափիս նէ՝ բիղի ուղիս քէգի, հօժսն էս:

— Հօժսն էմ, — գասէ ախշիգը:

— Այուվը դվալ գվանօքը ցեռքը, գաբէլ դվից աչքէրը, բաշլայեցին վագիլը: Այուվը խափմիշ արուց, պոնից, բաշլայից ուղիլը, մաղին ձարէրը թողուց, էլալ կնաց:

Մաբախդան գնիգը գասէ բարբին.

— Շուդ արա կնս, վօլ իմանա ինչքան սդագ վասդըգեցալ ախշիգս:

Մաշթը էլալ կնաց, կնաց ինչ գըղէսնի, մի յանը մաղէրին ձարի վօսգընէրը մնացած է, մեգալը՝ գէրէլ է Այուվը: Պոնից հալաճէրը, մաղէրին ձարէրը ժօղվըղից, հալաճէրին մէշը լցրից, առալ, դարալ մօրը:

Մարը առչէվը վագէց, ըսալ.

— Ինչբէս է, շադ սդագ պէրէց ախշիգս:

— Ախշգանդ Այուվը գէրիլ է:

— Վան, վան, ախշգան գէրէլ է Այուվը, շուդ արա դարան ալ փախցրու:

— Քէգի՛ գըփախ դամ, ախշգանս չէմ փախ դա, — գասէ մաշթը:

Հէքիաթը վէրջացալ: Նաքա հասան ժէնց մուրաղին, տուք ալ հասնիք ցէր մուրաղին:

---

330 Քէն – ժամանակ:

ՔՕՍՈՒՐ ՁԱՆՕՐԸ

Ժամանագով մաշթուն մեզը քօմուր³³¹ գրձախէր: Առդուն գելնէր, գէշթար մօրին փաղ, ձառ գրգդրէր, գրլսանձէր, գրձախէր: Պէրից, ախպարս, մէգ պէռ Թօփթի, Չալթըր, Սալա՝ ձախէլէն, ձախէլէն կնաց մղավ Նախչաւման: Նախչաւմանին մէչը քօմուրը ձախից վէրչացուց: Ինքն ալ սէվ, քօմուր ձախօղը իշդէ հայդնի է, մաշթ էղաձը իշդէ հիչ բէլլի³³² չէ, միայն ագոանէրը ջէրմագ գէրէվան, մէգալը սէփ-սէվ էն՝ հալավ, էրէս, աչք, օնք, ինչ վօր գա՛ նէ:

Ձախից էգավ քաղաքին քէնարը ցիին արձ հանից³³³ արօղին վրա, ինքն ալ, կավաթին մօղիգ էր, կնաց պէրից չայօվ ոախին³³⁴, խմից, բէդքին բէս հարփէցավ մնաց:

Էգան ժուլիգները³³⁵, ֆայտօնօլ³³⁶ էգան, դարին նսղէցուցին, արին դարին շիդագ բաղնիք: Լվացին թէմուգուցին³³⁷, ամա ան ինքիրէնը հիչ չիկիղէր: Դարին մէգ հաղ կօմնատի³³⁸ մէջ բառգէցուցին՝ կօյկան³³⁹ թէմիգ, վրան սավան, պարց, վօղքին դագն ալ մէգ հաղ պարցը հայլի տրին՝ կէդիսէն վէրը գրբաձ:

Ժամանագ անցավ մաշթը գարթնէցավ, գրնայի չօրս քօլը գահ-գարասիք, հայլի, բառգաձ դէղը՝ թէմիգ, գյանքին մէչը աղբէս պան հիչ դէսաձ չէր: Ամա, պէրօղ, լվացօղ, բառգէցնօղները դէյմիշ³⁴⁰ գանէն: Դէրը էլաձը, չօրս գօղմ նայաձը, դէսաձներնուն բէս՝ մղան նէրս:

— Ինչ շաշըրմիշ³⁴¹ էղաձ չօրս գօղմդ գրնայիս, — ըսին, — տուն աշխարքին էրէսը քէնը³⁴² մէգ հաղ քօմուր ձախօղ աղդօղ մաշթ էիր, մէռար, արքայութին կնացիր, շինդըլս³⁴³ արքայութինին մէջ իս, սարը արա³⁴⁴ շինդըլս իշդէ էղէվէդ բիդի կան, դահա դէդ բիդի էշթաս:

331 Քօմուր (թուրք.) – ածուխ:

332 Բէլլի (թուրք.) – հայտնի:

333 Արձ հանէլ – արածացնել:

334 Ռախի (թուրք.) – օղի:

335 Ժուլիգ (ռուս.) – խաբէրա:

336 Ֆայտօն (թուրք.) – կառք:

337 Թէմիգընիլ (թուրք.) – մաքրել:

338 Կօմնատ (ռուս.) – սենյակ:

339 Կօյկա (ռուս.) – մահճակալ:

340 Դէյմիշ անիլ – սպասել:

341 Շաշըրմիշ (թուրք.) – շվարած:

342 Բէն – ժամանակ, մինչև հիմա:

343 Շինդըլս, շինդըք (թուրք.) – հիմա, այժմ:

344 Սարը (թուրք.) անէլ – համբերել:

Պերին, ախպարս, դահա գէներալի հալաժներ գրհաքցնուն: Մաշթը գէներալի³⁴⁵ հալաժները³⁴⁶ հաքաճ, գողէն՝ սուրը գախաճ: Դարին նսդէցուցին ֆայտօնը³⁴⁷: Էգավ մէգ հադ ալ գնիգմաշթ ցեդըը բայուսագ, նսդավ յանաշան³⁴⁸, քշէցին շիդագ խախվէջիին խանութը: Կնացին մդան խախվէջիին³⁴⁹ խանութը: Առաչվա ժամանագը ադրէս բադվավօր մաշթիք կէդէն, քաղաքէն գամ վօրդէդէն պան կնէլու էրթային նէ՝ «Համէցէք», գանէին, չայ գըտնէին առաչները: Նսդաճնուն բէս առչէժները չայ տրին լիննօվ: Մաշթը հիչ պան չիդէ, սուս նսդաճ գընայի շաշըրմիշ էդաճ է: Ան գնիգմաշթը ճատանէրուն, պրիկագչիկներուն³⁵⁰ գասէ. «Մէգ թօփ իդա արբանքէն դվէք»:

Պերին, տրին առչէժները:

«Մէգ թօփ ֆլան արբանքէն, մէգ թօփ անգից»: Մէգ խօսքօվ մէգ դասդաննիհնգ հագարի մօդ պան պէրին, տրին իրա դէդը, գնիգմաշթը պացից ոէդիկյուլը³⁵¹:

— Օ՛յ, նէրէցէք սդագը մօցցիլ իմ: Հայդէ՛, մաշթս հօս թօղ գէնա էրթամ արբանքը յիս դանիմ, սդագը պէրիմ:

— Միչաշ ժէ՛³⁵², — թօփ արին³⁵³, գարէցին, փաթթէցին, տրին ֆայտօնը, գնիգմաշթն էլ նսդից յանաշան, էլլան կնացին:

Աս մէր արքայութուն կնացօղը դահա նսդաճ է: Մէգ սահաթէն³⁵⁴ բիդի կան, մէգ սահաթը էրգու էդավ, էրգուսը՝ ժէք, նսդաճ է մաշթը, սդագն ալ՝ չիգան, գնիգմաշթն ալ՝ չիգան: Արթըլիս դաքա բաշլայէցին սամնիվաթսա³⁵⁵ ըլլալը: Էլան միլիցա ցան դվին, միլիցան էգավ, տուտէն նայէցավ ինչ դէսնա՝ գէներալը նսդաճ է, գէներալին քօվը դահա ինչ բիդի անէ, «նէրօղութուն» ասէց, կնաց:

Շինդըլիս դաքա անէլու պան չունին: Խանութը փագէլու ժամանագը էգավ, արքայութուն կնացօղը դահա նսդաճ է, գինմաշթն ալ՝ չիգան: Դարա գըմօդգընան, գրհարցընին, — Դուն վօժ էս, ինչ մաշթ էս:

— Յէս, — գասէ, — քօմուր ճախօղ Մարգօսն էի աշխարքին վրա ժամանագս՝ կէդիինին վրան, մէռա՝ արքայութին էգաճ էմ յէս շինդըլիս:

345 Գէներալ (ռուս.) – գէներալ:

346 Հալալ (թուրք.) – զգեստ:

347 Ֆայտօն (թուրք.) – կառք:

348 Յանաշա (թուրք.) – կողք, մոտ:

349 Խախվէջի (թուրք.) – սրճարան, սրճեփ:

350 Պրիկագչիկ ռուս.) – գործակատար:

351 Ռէդիկյուլ (ռուս.) – ձեռնապայուսակ:

352 Միչաշ ժէ (ռուս.) – անմիջապէս:

353 Թօփ անէլ (թուրք.) – հավաքել:

354 Մըհաթ (թուրք.) – ժամ:

355 Սամնիվաթսա (ռուս.) ըլլալ – կասկածել, երկմտել:

Միոք գանին, վոր ժուլիզները խափիլ ին: Նաքա դասնհինգ հազար մաների պանը դարին, դահա առնելու պան հիչ չունին խօ:

Ջարգին էդելեն, խանութեն տուրս սքեցին: Էլավ կնաց դունը: Կնաց դունը, ցին դոսգը դահա հօն գեցաձ էին, գինն ալ գրդէսնա գասէ.

— Պան, Հերիքնագ, տոն իս, յես արքայութին կնացիլ էի, հօնէն գուկամ:

— Մահին կլուխին դագը կնացել էիր տուն ալ, դահա ջամփադ նային:

8 (11).

ԱԼԵՄԻ ՋԱՐԻՉԸ

Մի գըրիջ³⁵⁶ մը վօրսի գերթա: Ձերունիգ մարթ մը գդէսնէ դունին գօղքին նսդաձ: Գըրիջը պարէվ գուդա նարան:

— Պարէվ յեգար գըրիջ՝ ալէմի՛ սուլթան³⁵⁷, — գասէ Ձերունիգը: Դոան նօրէն տէր էդէվ գուկա վօրսէն, նօրէն պարէվ գուդա ձեր բարբին.

— Պարէվ յեգար գըրիջ՝ ալէմի՛ սուլթան, — գասէ բարբին:

Դոան միոք գանէ: Գուկա գընշանվի, նօրէն վօրսի գէշթա, բարբին նօրէն գըդէսնա, նօրէն պարէվ գուդա:

— Պարէվ յեգար, գըրիջ՝ մէգ հադի սուլթան, — գասէ բարբին:

Դոան գէշթա, համա միոք գանէ. «Ինչի՛ ադբէս սասց բարբին»: Վօրսէն տէրի դուն գուկա, նօրէն բարբին գըդէսնա, — գասէ:

— Բարբի՛, ինչի՛ ինձ մէգ հադի սուլթան ասիր:

Բարբին ալ գասէ.

— Գըրիջ, տուն առաչ ալէմի սուլթան էիր, շինդըլս ալ՝ մէգ հադի սուլթան իս:

Դոան գէշթա դունը, միոք գանէ, գասէ. — «Յէս բիդ պարնվիմ³⁵⁸ նշանվաձէս. յես չուզիմ մէգ հադի սուլթան ըլլալ, յես գուզիմ՝ ալէմի սուլթան ըլլալ»:

Գըպարնվի նշանվաձէն, նօրէն գէշթա վօրսի: Ադ բարբին գըդէսնէ, բարբին ալ գասէ.

— Պարէվ էգար դդաս, աշխարքի ջարիգ³⁵⁹:

Դոան գըհարցնէ.

— Բարբի՛, ինչի՛ տուն ինձի ադբէս գասիս:

Բարբին ալ գասէ.

356 Գըրիջ – կտրիճ բառի աղավաղված ձևն է:

357 Ալէմի սուլթան (թուրք.) – աշխարհի սուլթան:

358 Պարնվիլ – բաժնվիլ բառի աղավաղված ձևն է, որը հատուկ է այս բարբառին:

359 Ջարիգ (թուրք.) – խայտառակ:

— Աշխարքի գանօնը մէ՛գ հաղի հեղ արբիլ է. տուն չընշանվա՛ճ՝ աշխարքի սուլթան էիր, նշանվեցար՝ մէ՛գ հաղի սուլթան էդար, շընդըլս ալ պարնըվեցար՝ աշխարքի ջարի՛գ էդար:

Թօղ ալայը մդաճին ադբէս պանէր թօղ չանին, աշխարքիս ջարի՛գ թօղ չըլլան:

9 (12).

ՔԱՌՍՈՒՆ ՋԱՆ ՄԲԱՆՕՐԸ

Ադէնօվ ժամանագօվ մէ՛գ մաշթ, մէ՛գ հաղ դղա գունէնա, ինքը չօլը³⁶⁰ գէշթա, դղային հացի գըխրգէ:

— Կնա՛, — գասէ, — հաց պէր, ուղէնք:

Դղան գէշթա դուն, մաման հացը էփաճ չիլար, հացը փոտին մէչն էր դահա:

Դղան գըբառգի, քուն գըլլա: Մաման հացը փոտէն գըհանէ գըշարքէ, ջանջէրը գընսդին հացի վրան:

Դղան գէլլէ դէղին՝ գըզարնէ, գըպոնէ քառսուն հաղ ջանջ, ինքն ալ գասէ, քի քառսուն ջան սրանէցի:

— Է՛, — գասէ մարը, — հայդէ՛, յէլ բարաղ քաղցաճ է:

Դղան առ չի լսէր, գըկրէ փաչավրայի³⁶¹ մը վրա, ջամփա գէշթա: Շաղ գէշթա, քիչ գէշթա, գըհօքնի, գըբառգի, կլօխին դագը գըտնէ փաչավրան, քուն գըլլա:

Իդա դէղը ժէք հաղ դէվէր գարբէին: Գուկան գըդէսնին դղին բառգաճ, գըզաշթան իդա կիրը, գըվախէնան գարթէցընէլու, գուզին տարան փէսա անիլ իրէնց:

Դղան գըզարթի քունէն, գըդէսնա իդա դէվէրուն, ինքն ալ նացանէն գըվախէնա:

Դէվէրը գըհարցընին.

— Տուն մէ՛զի փէսա գըլլա՛ն:

Ան ալ գասէ.

— Հա՛, հա՛, գըլլամ, — չունքի³⁶² շաղ վախէցաճ էր իդօնցմէն:

Դէվէրը աղ դղին գըդանին դունէրը, յօթ օր, յօթ կշէր հարսնիք գանէն, գուդէն, գուրախասնան, քի փէսա ունին:

360 Չօլը (թուրք.) – դաշտ, անդաստան:

361 Փաչավրա (թուրք.) – կտոր, լաթ:

362 Չունքի (թուրք.) – քանի որ:

II.

ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՄԱՆԿԱԽԱՂԱՑԻ ԵՐԳԵՐ

1 (13).

ԴԱ՛Ն, ԴԱ՛Ն

Դան, դան, դան, դան,
Օսգիէ շանդան³⁶³,
Էգիլ ին դիս ցան գոդան,
Տոտ փէնջերէն³⁶⁴ վար գոդան,
Խալմու խամչին³⁶⁵ հազիր արէք,
Թանիու, թանիու, թող էշթա:

2 (14).

ՀԱՎ, ՋԻՎ

Հավը էլավ թարաքը,
Գերավ մերդով³⁶⁶-գարաքը,
Թընոտ, բարիին էրթիգը,
Ընգավ հավին վարդիգը:

---

363 Շանդան, շունդան (թուրք.) – աշտանակ:

364 Փէնջերէ (թուրք.) – պատուհան:

365 Խալմու խամչի (թուրք.) – կալմիկի մտրակ:

366 Մերդ – մերդ բառի բարբառային ձևը:

2. ՍԻՐԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

1 (15).

ԴԵՍՕՔ ԹՕՂ ԼԱ, ԹՕՂ ՉԻԼԼԱ
(ԽՐԻՄԻ ՅԵՐՔ)

Դէսօք³⁶⁷ թօղ լա, թօղ չիլա,
Թէք³⁶⁸ ըսդագը բօլ թօղ լա,
Իդա ախչգանը մարը,
Իմիս բիանաս³⁶⁹ թող լա:
Բախչաները գըքալէինք,
Մէնք դէսօքին գըսիրէինք,
Մէզի գասին խարասուցի³⁷⁰,
Մէնք դօնըշմա³⁷¹ գըսիրէինք:
Տիմաց-տիմաց խաներա³⁷²,
Տիմացն ալ խանըթներս,

Տուն հօղէն յէլ, յէս՝ հօւէն.
Թօղ քյօղ լան դուշմաններս:
Տիմացէն ֆէներ գուկար,
Միդքիս ինչէր գուկար,
Դահա դարիքս փոքր,
Կլուխիս ինչէր գուկար:
Տիմացէն դէսս քէզի
Ճէրմագ վաշթ գիդցա քէզի,
Ֆոդ անէլու չիւրյմիշէցի³⁷³,
Ուրիշին դվին քէզի:

2 (16).

ԹՕՓԹԻ ԿՅՈՒՂԻ ԱՆՎԱԽ ԲԱՉՆ ԷՍ

Թօփթի կյուղի անվախի քաչն էմ,
Թօփթի³⁷⁴, Չալթըր³⁷⁵ վօդքիս դագըն է,
Յէրփ վօր հէճնէմ ալաման ցիս,
Թօփթի, Չալթըր սաղ ման գուկամ:
Խալմուխ խամչիս³⁷⁶ թէվէս գախաձ,
Չարցու³⁷⁷ թախըմ արձաթ թափաձ,
Ցիոս վրա հարփաձ, բառգաձ,
Թօփթի, Չալթըր կէղ ման գուկամ:
Թօփթի, Չալթըր շաղ ման էգա,
Սրդիս սիրաձ յարիս չկդա,

367 Դէսօք (թուրք.) – գեղեցիկ:

368 Թէք (թուրք.) – միայն:

369 Բիանա (թուրք.) – գոքանչ:

370 Խարասուցի – Ղրիմի Խարա Սու հայկական բնակավայրի բնակիչ:

371 Ղօնըշմա (թուրք.) – զրուզել:

372 Խան (թուրք.) – իջևան, օթևան:

373 Չիւրյմիշիլ (թուրք.) – չխնայել:

374 Թօփթի – Նոր Նախիջևանին շրջակա գյուղ:

375 Չալթըր – Նոր Նախիջևանին շրջակա գյուղ:

376 Խալմուխ խամչի – կալմիկի մտրակ:

377 Չարցու – մտրակի ծայրի ծոպ:

Ուխտին փռուր Մէձ-Սալային
Մէգին դէսս սիրդըս վառվէց,
Ինքը դէսօք խիտդ գեղանաք,
Բօյօվ բօսօվ խիտդ լմանաք:

Միդքէս անցավ՝ արի բաչէմ,
Գարմիր ջերմագ վաշթ թշերէն,
Ինքս ինձմէն ամաչէցի,
Մագի թելին ցէոք չդվի.
Հոիշման գրդրած հէձա իմ ցիս,
Իրիգվան չհանգի, հասս Թօփթի:

Էգա սաի. - Բարսւ՛, մամսւ՛,
Սիրդիս սիրած յարիս կդա:
Դվէք ինձի ցէր օրհնութին,
Անգից անցիք արքաութին,
Բարաս, մամաս, ինձ օրհնէցին,
Պարի փասգի արժանացրին:

3 (17). ԱԲՈՉԱՆԸ

Արգու՛
Փարչս արի չորի կնացի,
Դալդըրմիշ արի³⁷⁸ վէրուցի,
Հօքիս, հավադս , Խամբէր,
Արոջանս³⁷⁹ գօրուցի:

Խամբէր՛
Յէս սսօր չօրվախ³⁸⁰ կնացած չիմ,
Յէոքս, էրէսս լվացած չիմ,
Ադու դաս նը գրիմիմ,
Արոջանդ դէսսձ չիմ:

Արգու՛
Ադու ուզէնաս նը՝ ադու գըլլամ,
Ինձի ուզէնաս նը՝ յիս գուկամ,
Պայց իմ արոջանս ալ,
Բէնգ³⁸¹ է ձօցիւր մէչ ջերմագ:

378 Դալդըրմիշ ընէլ (թուրք.) – մտասույզ լինել:

379 Արոջան – ապարանջան:

380 Չօրվախ (թուրք.) – աղբյուր:

381 Բէնգ (թուրք.) – խալ:

Խամբեր՝

Քաղաքը մէճ փորված էր,
Ջերմագ վոջիսարը խուզիով³⁸² էր,
Արոջանին վրան քօ,
Ինչքիսի կիր կրած էր:

Արգու՝

Քաղաքը մէճ փորված էր,
Ջերմագ վոջիսարը խուզիով էր,
Արոջանի վրան իմ
Անունս ալ կրած էր:

Խամբեր՝

Չորը գերթար օլուխ-օլուխ³⁸³,
Գըքաշէինք թօլուխ-թօլուխ,
Արոջանս կղնօղին,
Ինչ քիդի դաս մուշթալուխ³⁸⁴:

Արգու՝

Չորը գէշթար օլուխ-օլուխ,
Գըքաշէինք թօլուխ-թօլուխ,
Արոջանս կղնօղին,
Ինքս գէշթամ մուշթալուխ:

Խամբեր՝

Ասդդերը ինձի մէխք գանին,
Գէնճ³⁸⁵ կլուխս իյմալամիշ³⁸⁶ գանին,
Էգեր էրգուսս մէգ լանք նէ,
Մէգի զնդան³⁸⁷ գըցքին:

Արգու՝

Դունին թէրէքը³⁸⁸ մարջան³⁸⁹ է,
Հօքիս սիրաձը Խամբէր, տոնն իս,
Էգեր էրգուսս մէգ զնդան ցքին,
Ջնդանը մէգի արքայութին է:

382 Խուզի (թուրք.) – գտնուի:

383 Օլուխ (թուրք.) – ջրհորդան:

384 Մուշթալուխ (թուրք.) – նվեր:

385 Գէնճ (թուրք.) – երիտասարդ:

386 Իյմալամիշ (թուրք.) ընել – մսադաց անել:

387 Ջնդան (թուրք.) – բանտ:

388 Թէրէք (թուրք.) – կտուր:

389 Մարջան – բուստ:

Խամբեր՝

Բեգը իմիս դայիս է,
Գդրաձ օրէնքին խայիլ իւ³⁹⁰,
Ալէմին³⁹¹ հէդ չի փոխիլ,
Արգուն իմիս փայս³⁹² է:

Արգու՝

Ինչ էղիլ է, էղիլ է,
Ջագադար սեվ կրվիլ է,
Ջագադար սեվ կրվաձը
Խամբերին գուլում էղիլ է:

4 (18).

ՄԱՐՅԱՄԸ

Բագար դարաձ, նախշաձ, պերաձ Մարյամն,
Վաշթ պացվիլ էր գարմիր-ջերմագ թուշերր,
Նիավիթայէն³⁹³ ընձի յեգաձ կիշերր,
Նագ մի՛ անիր, նագ մի՛ անիր, նագ ախշիգ,
Անգլիցգա կարէթ նարիր, ինձ արի:

5 (19).

ՁԱՆԻ՛ԳՍ, ՅԷ՛Գ

Չայջին էգավ չայնիգներով, այ խօջա,
Փող է ուզում վէքսիլներով, ջանն խօջա,
Կառիգս յեգ, բալիգս յեգ, ջանիգս յէ՛գ, յէ՛գ:

Թե գարձում էս, վօր յես ծեր իմ, այ ախշիգ:
Յօթը ջահէլ յես գրջարթէմ, ջանն ախշիգ,
Կառիգս յեգ, բալիգս յեգ, ջանիգս յէ՛գ, յէ՛գ:

Քօ աչքերը գրագ էն տաոցէլ, այ ախշիգ,
Մօդս արի մի՛ ամաշի, ջանն ախշիգ,
Կառիգս յեգ, բալիգս յեգ, ջանիգս յէ՛գ, յէ՛գ:

390 Խայիլ (թուրք.) – համաձայն:

391 Ալէմ (թուրք.) – ամբողջ, աշխարհ:

392 Փայ (թուրք.) – բաժին:

393 Նիավիթա – Նեավիթայ՝ Նոր Նախիջևանին շրջակա գյուղ:

3. ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

1 (20).

ՄՆԱՅԵՔ ՊԱՐԵ՛Վ, ՍԻՐԵԳԱՆ ԲՈՒՅՐԵ՛Ր³⁹⁴

— Մնացէք պարեւ, սիրեգան քոյրէր,

Դարձը ցէր աչքին:

— Կէրթասս մէզմէն շաղ չուզէիս

Անդէղ գերածղ չամիջով թուզ է,

Աչքը գուլա, սիրողը գուզէ.

Հօրմէն, մօրմէն պարնւլիլ³⁹⁵ չուզէ:

2 (21).

ՀԱՐՍԻ ՀՐԱԺԵԾՏԵ

Հայրիկ, մայրիկ, փոք պարեւ գէցիք,

Տոք ալ պարեւ գէցիք զիս առին, դարին,

Էմջէնէր³⁹⁶, յէնգէնէր³⁹⁷, փոք ալ պարեւ գէցիք

Տոք ալ պարեւ գէցիք, զիս առին, դարին,

Հօրքորնէր, մօրքորնէր, փոք ալ պարեւ գէցիք,

Տոք ալ պարեւ գէցիք, զիս առին, դարին:

3 (22).

ՓԵՍԻՆ ԳԱՌԵԹԱՆ

Այսօրիկ իս նօր,

Այսօրիկ թաքաւօր իս նօրիկ,

Փէսին գառէթան էգալ գայնէցալ,

Փէսան քաշից մէջքը թուրը,

Փէսին կրակը գարույր մօշթի,

Այսօր հասար մարաղիւր, օշթի:

394 Երգասաց **Գեղեցիկ մեծան** երգը երգելուց առաջ նշել է. «Աս յերբը հարսին դունէն հանաճ աղէնը գլորէին»:

395 Պարնւլիլ – բաժնւլիլ:

396 Էմջէ (թուրք.) – հորեղբայր:

397 Յէնգէ, յանգա (թուրք.) – հորեղբորկին:

4 (23).

ՓԵՍԱ ՀԱՔՑՆԵԼՈՒ ՊԱՐՔ-1³⁹⁸

Այսօրիկ իս նօր, այսօրիկ թաքավօր իս նօրիկ,
Բարօն Մանդիգը սէր հնազանթ Մանդիգը,
Յէլ բադմէ այժմն րոտն Շահ գոդար
Գոդար գարից յէլն արէքագանց:

5 (24).

ՓԵՍԱ ՀԱՔՑՆԵԼՈՒ ՊԱՐՔ-2

Այսօրիկ իս նօր, թաքավօր իս նօրիկ,
Բարօն Մանդիգ սէր հնազանթ Մանդիգը
Յէլ բադվէ գմէգ րոտն Շահ
Գոդար և գարից յէլն արէքագան,
Ի ժէք իսաչէն անտն օշնից թաքավօր:

6 (25).

ՀԱՐՍՆԻՔԻ ԵՐԳ³⁹⁹

Դէ, հինա յէգէք մէր ճնշուրին⁴⁰⁰
Ասէնք շնօրհավօր,
Նա էլ յոր հարսի հէդ
Լինէն պահդավօր:

Մէր մէլիքներն ուրախանան,
Իրանց վօրթիքն ամուսնանան,
Մէր սրդէրը ուրախ գվարթ
Նրանց միանան:

398 Պարք – բարք, սովորույթ, նույն ծիսական երգի երկու տարբերակ՝ տարբեր բանասացներից գրի առնված:

399 Ըստ բանասաց **Մանվել Սողոմոնյանի**՝ «Պլը Պուլիի երգերից է», որն ինքը՝ երգասաց դադչի Մանվելը, երգում է հարսանիքներին:

400 Ճնշուտ – ժողովուրդ:

4. ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

1 (26).

ԽԱԼԻԲ ԱՂԱՆ

Շաղ գոլում⁴⁰¹ մաշթ էր Խալիբ Աղան՝
Մէր քաղաքի գալում գալավան⁴⁰²:

2 (27).

ԽԱՂԱ՛, ԱԽՉԻ՛ԳՍ, ԽԱՂԱ՛

Խաղա՛, ախչի՛գս, իսաղա՛,
Հիչ ումնորդի թօղ չիլլա.
Աթօյին Սիմօնին ախչի՛գն իս,
Մազդ էղէվէղ թէլքօվ ֆսաճ⁴⁰³.
Աթօյին Սիմօնին ախչի՛գն իս:

Գազուգէս ցէփլուշգան⁴⁰⁴ վիզդ գախաճ,
Աթօյին Սիմօնին ախչի՛գն իս.
Խաղա՛, ախչի՛գս, իսաղա՛,
Հիչ ումնորդի թօղ չիլլա:

Մարքրիդէ խուլանը⁴⁰⁵ մէջքդ գաքաճ,
Աթօյին Սիմօնին ախչի՛գն իս:
Խաղա՛, ախչի՛գս, իսաղա՛,
Հիչ ումնորդի թօղ չիլլա:

3 (28).

ՅԱ՛, ԶԱ՛, ՅԱ՛ՐՍԸ

Հա՛, քա՛⁴⁰⁶, հանրա՛ր, յէ՛լ իսաղա,
Հէչ ումնորդի թօղ չիլլա,
Միրտր գուզէ չղլամա⁴⁰⁷,
Բիանսար գէփէ իսաթլամա⁴⁰⁸:

Հարսը ուրախ օր անցուց,
Հօրը, մօրը ինդացուց,
Օսգին վիզին շօղ դվաճ,
Ալն էրէսէն գաթգթաճ:

401 Զուլում, գալում (թուրք.) – դաժան:

402 Գալավա (ռուս.) – 1. գլուխ, 2. գլխավոր:

403 Ֆսաճ – հյուսաճ:

404 Յէփլուշկա, ցեփ (ռուս.) – շղթա, զարդ:

405 Խուլան (թուրք.) – գոտի:

406 Արևմտահայոց խոսակցականի ձայնարկություն՝ հա – այո, քա – աղջկան դիմելու կոչական:

407 Չղլամա – մեղրաջրով թխվածք:

408 Խաթլամա – Նոր Նախիջևանի շերտավոր թխվածք:

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար, յէ՛լ գայնէ,
Յէգվորնէրուն ընթոնէ,
Առաջ՝ հալավր⁴⁰⁹ փօխէ,
Յէդքն ալ՝ ցեղքէրը համնիրէ:

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար, ժողօղվէ,
Հանսա բարադ գրգանչէ,
Փսագնէրդ բիդ բարնէ,
Միրաս⁴¹⁰ օսգին բիդ բախշէ:

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար շոդ արա,
Մամնդ հանս ցան գոդա,
Էրգո թուշէդ բիդ բարնէ,
Գերդանլըրիւր⁴¹¹ բիդ բախշէ:

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար, յէ՛լ գայնէ,
Մէճ չէլէրիւր⁴¹² դուն գուկա,
Հէդը խօսէ, խօսք սաս,
Լէգուչէքը⁴¹³ քէգ գոդա:

Հարս-սանամար, հոս արի,
Փէշքէշնէրը⁴¹⁴ թօփ արի,
Արի՛, գասիմ, ցեղքէս առ,
Յէս ալ գոդամ մէգ սէվ կատ:

Հւ՛, քա՛ւ, հարար սանդրվէ,
Հանս փէսար գայնաճ է,
Հայդէ՛, հէդը յէլ խադա.
Գնքահարը գրցանգա:

Հարս ես՝ կնս պաղ չոդ պէ՛ր,
Լվացվօղին՝ սրիհչ պէ՛ր,
Չայը քաշէ՛, շարար պէ՛ր,
Մէգ-մէգ բաժակ չայ ալ պէ՛ր:

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար բարասարվէ՛,
Քօղդ վէրոդ ու բահէ՛,
Աշթըխ⁴¹⁵ ժամը անցսճ է.
Դունն ալ մարբէ՛ ու ավլէ՛:

Հւ՛, քա՛ւ, հա՛րար, յէ՛լ նայէ,
Չոլաման ալ բարասարէ,
Էդին մէշը թօղ լօղա,
Մէդրն ալ վրան թօղ ցօլա:

Հարար ընծան ժողօղվէց,
Ամէնքէն շադ կօհ մնաց,
Խոնդում, ճոխում դուն կնաց՝
Ամէն մորարդին հասսաճ:

4 (29).

ԹԵՄԲԵԼ ԱԽՉԻԳԸ

- Բարս, Կոնն ինճի վօրին բիդի դաս,
  - Բալանն⁴¹⁶, յէս քէգի սարանջիի⁴¹⁷ բիդի դամ:
  - Բարս, յէս սարանջիի չին էշթա.
- Չօլը յէգ նայէլու գրիւրգին:

409 Հալավ (թուրք.) – հագուստ:

410 Միրաս, մէրաս (թուրք.) – ժառանգ:

411 Գերդանլըրիւ – վզնոց:

412 Չէլէրի (թուրք.) – զարգացած ու լուրջ անձ:

413 Լէգուչէք – չխոսկան հարսին խոսելու համար տրված նվեր:

414 Փէշքէշ (թուրք.) – նվեր:

415 Աշթըխ, ալթըխ (թուրք.) – այլևս:

416 Բալա – զավակ:

417 Սարանջի (թուրք.) – հողագործ:

— Բարսի, Կոնն ինձի վօրին բիդի դաս,
 — Բալանն, յէս քէզի զոռնասչի⁴¹⁸ բիդի դամ:
 — Բարսի, յէս զոռնասչի չին էշթա.
 Թէնը⁴¹⁹ խամիշի⁴²⁰ գրիւրգին:
 — Բարսի, Կոնն ինձի վօրին բիդի դաս,
 — Բալանն, յէս քէզի արբաջի⁴²¹ բիդի դամ:
 — Բարսի, յէս արբաջի չին էշթա,
 Խանութը խաթրանի⁴²² գրիւրգին:
 — Բարսի, Կոնն ինձի վօրին բիդի դաս,
 — Բալանն, յէս քէզի վարդանջի⁴²³ գոդամ:
 — Բարսի, յէս վարդանջի գէշթամ,
 Վարքէդ խաղալ⁴²⁴ գըսօրվին:

5 (30).

ՈՒՄՏԱԳՆԱՏՈՒԹՅԱՆ ՅԵՐԲ

Շայդցէք, դիւնք, խորլէզ⁴²⁵ էշթանք,
 Խորլէզ էշթանք, ախչիզ նայինք:
 Ախչիզ նայինք՝ կէդէցիկ դէսքօվ,
 Կէդէցիկ պնութքօվ, կէդէցիկ անունօվ,
 Սրնա⁴²⁶ մազօվ, մէրմէր⁴²⁷ ջագադօվ,
 Գամար օնքօվ, գանթէդ աչքօվ,
 Բագլա⁴²⁸ քիթօվ, օյնախ⁴²⁹ պէրնօվ,
 Խայթան⁴³⁰ բոռնօվ, մարքըրիդ ազոօվ,
 Չաթալ⁴³¹ գըզագօվ, կէդէցիկ անունօվ,
 Կէդէցիկ պնութքօվ, կէդէցիկ դէսքօվ:

418 Զոռնասչի – զոռնա փչող:

419 Թէն – Դոն գետի անվանումն է՝ ըստ Նոր Նախիջևանի բարբառի:

420 Խամիշ (թուրք.) – եղեգն:

421 Արբաջի (թուրք.) – կառապան:

422 Խաթրան (թուրք.) – ձյութ:

423 Վարդանջի – հարմոնահար:

424 Խաղալ – պարել:

425 Խորլէզ – ուխտագնացություն:

426 Սրնա (թուրք.) – ոսկեթել:

427 Մէրմէր – մարմար:

428 Բագլա (թուրք.) – լոբագգի բոյս:

429 Օյնախ (թուրք.) – մատնոց:

430 Խայթան (թուրք.) – բամբակյա պարան:

431 Չաթալ (թուրք.) – 1. Պատառաքաղ, 2. երկուսի բաժանված:

Քամին ալ փչից քօղն ալ պացից
Էրէսն ալ չորար⁴³², կէղէցիկ դէսօվ:

6 (31).

ԽԱՐԻԲ⁴³³ ՄԷԼՔՕՆ

Խարիբ Մէլքօն զարբ դարի ցալ քաշիլ էր,
Սորբ Գարաբէդ ուխտի հասիլ էր,
Մորադ⁴³⁴ առիլ էր:
— Գօխմէ՛ զէնգուր⁴³⁵, գորբո՛ւր խամչին⁴³⁶,
Մի՛ մոռնալ խալիսին⁴³⁷:
— Չի՛մ լալ, հայրի՛կ, չի՛մ լալ մայրի՛կ,
Ինչքէս էշթամ յէս:
— Գօխմէ՛ զէնգուր, գորբո՛ւր խամչին,
Մի մոռնալ խալիսին:
— Գօխէ՛ցի՛ զէնգուն, գորբէ՛ցի՛ խամչին,
Հէ՛դ չմնացի խալիսէ՛ն:

7 (32).

ԳԱՐԱԲԵԴ ՅԵԳՆԱՆ

— Գարաբէդ յէգնա՛⁴³⁸,
Հասի յարդըմի,
Նէդ դէդ է փէասն.
Խամիշ⁴³⁹ ընձէլու կնացիլ է,
Բաթիլ է⁴⁴⁰, յարդըմի⁴⁴¹ հասի:
Գարաբէդ յէգնան գասի.
— Մէ՛գ շիշա՝ ուսիհ⁴⁴²:

432 Չորար (թուրք.) – ծաղկատար:

433 Խարիբ (թուրք.) – պանդուխտ:

434 Մուրադ (թուրք.) – նպատակ:

435 Զէնգու (թուրք.) – ասպանդակ:

436 Խամչի (թուրք.) – մտրակ:

437 Խալիս (թուրք.) – ամբոխ:

438 Յէգնա (թուրք.) – քրոջ ամուսին:

439 Խամիշ (թուրք.) – եղեգն:

440 Բաթիլ (թուրք.) – ցեխը մտնել:

441 Յարդըմ (թուրք.) – օգնություն:

442 Ռալիսի (թուրք.) – օղի:

8 (33).

ՕԿԱ ԵՎ ԻՄԴԻՐ ՄԱՄԱՆԵՐԸ

Ֆշնայի⁴⁴³ ձառը հասիլ է,
Բեշիկով⁴⁴⁴ դղան լացիլ է.
Օկս մամանն դէսիլ է.
— Տավս փօրս, — սսիլ է:

Իտիիր մամանն դէսիլ է.
— Վսյ, զավսնգս, — սսիլ է:
Չոնսգին, ձոնսգին ձէձիլ է.
Օրնր-օրնր լացիլ է:

9 (34).

ՄԱՐԻԱՄ ՄՕՐՔՈՒՐՄԱ

Մարիամ մօրքորմնւ,
Քրօստ դղան՝ Կալուսդր,
Վաշթէրէս աղային խանութր.
Էրէսիս քաշից չէք շամսո⁴⁴⁵:

Ան ալ կիդէս ինչի՞ համար էր,
Մէքստ ախշիգի համար էր,
Ան ալ ինձի չէր սիրէր.
Քրօստ դղին քիդ առնէր:

443 Ֆիշնէ (թուրք.) – բալ:

444 Բեշիկ (թուրք.) – օրորոց:

445 Շամսո (թուրք.) – սպտակ:

5. ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԵՐ

1 (35).

Էլա մօրին⁴⁴⁶ կնացի,
Վօսգի գացին ցեղքս պոնսաձ,
Քանի վօր քարին, փաղին զարգի.
Լուսինգան ձօցս խաղաց:

2 (36).

Էլա սարիս վրան,
Նայեցա աշխարքիս վրան,
Դասվերգու լուձ լձվաձ էր.
Էդ էլ իմ նասիքիս⁴⁴⁷ վրա:

3 (37).

Փոնսավելլը⁴⁴⁸ քոդ անէին,
Ցախսավելլը մօմ անէին,
Թէք⁴⁴⁹ դանէին, թէք դանէին.
Թէք դանէին, հաւրս անէին:

---

446 Մօրի – անտառ:

447 Նասիք (թուրք.) – ճակատագիր, վիճակ:

448 Փոնսավելլ – փոփ ավելլ:

449 Թէք (թուրք.) – միայն:

6. ՉԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ

1 (38).

ԱՌՉԻ ՍԱԼԴԱԹԻ ՅԵՐԹԸ

Օրէն առաջ կիր էգամ, Աշխարքներս մթնէցամ, Օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, հայրիկս, Ցամ քաշիլ էր մայրիկս:	Օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, հայրիկս, Ցամ քաշիլ էր մայրիկս:
Քսանմէգս գօխէցի, Հօրս, մօրս լացուցի, Օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, հայրիկս, Ցամ քաշիլ էր մայրիկս:	Հայի չիքմէսս հանէցին, Սալդաթի շինէլ հաքուցին, Օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, հայրիկս, Ցամ քաշիլ էր մայրիկս:
Դարին սրանօկ ⁴⁵⁰ խօթէցին, Լանքէրս, բոյէրս չափէցին,	Թութոս բօռչօւլ, դայիշ ⁴⁵¹ հաց, Յէփ բիդ մօնսամ ջէրմագ հաց, Օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, մայրիկս, Չիգս մէզի ազադում:

2 (39).

ՍԱՄՊԻԳԻՆ ԴԵՐԱՆ

Դասնութն էր դարիքս,
Գրագ ցքից Կէրմանիան,
Մնաք պարօլ, իմ ձնօղնէր,
Յէվ թանգակին ընգէրնէր:

Սամպիգին դէրան կնացինք,
Ալաշ-թալաշ մնացինք,
Կէրմաննէրը աղէցին,
Համի դէղ ալ չի փրին:

Սէվ ցիին արպան լձէցին,
Արուն-թաթախ հանէցին,
Ռասարօվի բօլնից հասցուցին,
Հօքիս փօրէս հանէցին:

Հօնէն ընգանք մէձ ճամփան,
Հասանք կէղի կէրէզման,
Չնօղներս թօփ էղան,
Ինձի փրին կէրէզման:

450 Ստանօկ (ռուս.) – միայն:

451 Ղայիշ (թուրք.) – 1. կաշի, 2. կոշտ:

Մնաք պարով, իմ ձնօղնէր
Յե՛վ թանգակին ընգէրնէր,
Սամսիգին դերան⁴⁵² կնասցինք,
Ալաշ-թալաշ մնասցինք:

3 (40).

ՅԷՍ ԻՄ ՎԻՉԱԳՍ ՅԱՆԷՑԻ

Յէս իմ վիջագս հանեցի, էլա սալդաթ կնացի,
Դանհց դէղից գրրգրվէցի, զինվորութեան մէջ ընգա,
Իմ մայրիգս ինծ պերիլ է անուշ զավագի հմար,
Օրօրօցիս մէջ մէռնէի՝ կուցէ զինվոր չըլլայի:

Հայրս ձերացել է, մօրս դերդը շաղացել է,
Հայրս մահով մահացավ, մօրս աչքը գորացավ,
Մնաք պարե՛վ, իմ ընգէրնէր,
Կուցէ հէդ մէնք չփառնասք:

---

452 Դէրէ (թուրք.) – ձոր:

7. ՎԻՊԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

1 (41).

ՉԱՐԹԻՐ, ԼԱՌ՝

Կրօղը դանի քորդ Արօյին.
Մբանէլ է մէճ Արօյին,
Իլլան մացէր Արաբօյին.
Զարթի՛ր, լաճ, օքնի՛ր հայուն:

Խէղճ մշէցին մնաց լալօլ,
Հէոու յերգըրնէր ման կալօլ,
Մէոավ թորքին բարդըր դալօլ.
Զարթի՛ր, լաճ, օքնի՛ր հայուն:

Չոր յերփ մնամ էլու⁴⁵³ րոնէր,
Յէրթամ կրնէմ զիմ խէղճ կառնէր,
Զորքիմ զիմ բահւչայի ձառէր.
Զարթի՛ր, լաճ, օքնի՛ր հայուն:

Սէֆիլ⁴⁵⁴-շիվար⁴⁵⁵ մնացած հայէր,
Էղաճ անդէր, բնավէր հավքէր:
Դէ՛ր, րոն փրկի՛ր, պահի՛ր արթուն.
Զարթի՛ր, լաճ, օքնի՛ր հայուն:

2 (42).

ԿՆԱՅԷՔ, ԱՍԷՔ ԲԱԲԱՅԻՍ

— Կնացէք, ասէք բաբայիս,
Դունը, դէղը թօղ ձախէ,
Հինք հարուր կրօշ⁴⁵⁶ ալ թօղ
շինէ.

Թօղ շինէ, թօղ հանէ պանտիցը:

— Դոնս դէղս չի՛մ ձախի,
Հինք հարուր կրօշ ալ չի՛մ շինիլ,
Չի՛մ շինիլ, զավանգս, չի՛մ շինիլ.
Չի՛մ հանի պանտիցը:

— Կնացէք, ասէք մամայիս,
Վիզի շալը թօղ ձախէ,
Հինք հարուր կրօշ ալ թօղ շինէ.
Թօղ շինէ, թօղ հանէ պանտիցը:

— Վիզիս շալը չի՛մ ձախի,
Հինք հարուր կրօշ ալ չի՛մ շինիլ,
Չի՛մ շինիլ, զավանգս, չի՛մ շինիլ.
Չի՛մ հանի պանտիցը:

— Կնացէք, ասէք ախպօրս,
Մադի մադնին թօղ ձախէ,
Հինք հարուր կրօշ ալ թօղ շինէ.
Թօղ շինէ, թօղ հանէ պանտիցը:

— Մադիս մադնին չի՛մ ձախի,
Հինք հարուր կրօշ ալ չի՛մ շինի,
Չի՛մ շինիլ, ախպանս, չի՛մ շինի.
Չի՛մ հանի պանտիցը:

— Կնացէք, ասէք քրօշս,
Ցէոքի արքջանը թօղ հանէ,
Հինք հարուր կրօշ ալ թօղ շինէ.
Թօղ շինէ, թօղ հանէ պանտիցը:

— Ցէոքիս արքջանը չի՛մ հանի,
Հինք հարուր կրօշ ալ չի՛մ շինի,
Չի՛մ շինիլ, ախպանս, չի՛մ շինի.
Չի՛մ շինի, չի՛մ հանի պանտիցը:

453 Էլ (թուրք.) – օտար:

454 Սէֆիլ (թուրք.) – խէղճ:

455 Շիվար (թուրք.) – մոլորված:

456 Կրոշ (ռուս.) – արժույթի տեսակ:

— Կասցէք, ասէք սիրեգանիս,
Վիզի մէղայօնը թող ձախէ,
Հինք հարուր կրօշ ալ թող շինէ.
Թող շինէ, թող հանէ պանտիցը:

— Վիզիս մէղայօնը գրճախիմ,
Հինք հարուր կրօշ ալ գրշինիմ,
Գրշինիմ, սիրեգանս, գրշինիմ.
Գրշինիմ, գրհանիմ քէգ պանտիցը:

3 (43).

ՈՒՆԱՆԸ

Սէլն էգալ Ոննանին դարալ,
Ոննանին հարը լալէն մնաց:
– Մի՛ լալ, բարսւ՛, մի՛ լալ, բարսւ՛.
Աս իմ քաշաճս քօ մէխքն է:

Սէլն էգալ Ոննանին դարալ,
Ոննանին մարը լալէն մնաց:
– Մի՛ լալ, մամսւ՛, մի՛ լալ մամսւ՛,
Աս իմ քաշաճս քօ մէխքն է.
Օրին մէգ օրը հաց գէփէիր,
Ախրար գոկար՝ հաց չէր դայիր:

Սէլն էգալ Ոննանին դարալ,
Ոննանին աղան լալէն մնաց:
– Մի՛ լալ, աղսւ՛, մի՛ լալ, աղսւ՛,
Աս իմ քաշաճս քօ մէխքն է.
Օրին մէգ, օրը դաշուլ գանէիր,
Խալիսին⁴⁵⁷ քուլթան⁴⁵⁸ գրկօղնայիր:

Սէլն էգալ Ոննանին դարալ,
Ոննանին յանգան⁴⁵⁹ լալէն մնաց:
– Մի՛ լալ, յանգսւ՛, մի՛ լալ, յանգսւ՛.
Աս իմ քաշաճս քօ մէխքն է.
Օրին մէգ օրը իսապ գրլայիր⁴⁶⁰,
Գարթիր գէսը չոր գրհասունէիր:

457 Խալիս (թուրք.) – չքավոր ժողովուրդ:

458 Բուլթա (թուրք.) – ունեցվածք:

459 Յանգա (թուրք.) – հորեղբորկին:

460 Խապ լալ – խաբէլ:

III.

ԱՍՈՒՅԹԱՅԻՆ ԲԱՆԱՅՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԱՌԱՃՆԵՐ, ԱՍԱՑՎԱԾՔՆԵՐ

1 (44).

Ալայ գլօրը խնցօր չի լա:

2 (45).

Աղէգ լօխման⁴⁶¹ պէրանն է:

3 (46).

Ամէն մաշթ՝ քուն, գէնջ⁴⁶² հարսը՝ արթուն:

4 (47).

Այուվը խարիբը⁴⁶³ գըխաղցունէ, թաքախը⁴⁶⁴ գէնգիւնը գըբողցնէ:

5 (48).

Անամօթին էրէսը թուքիլ ին, թաթավ⁴⁶⁵ գուկա ասիլ է:

6 (49).

Անցուգը մօոցուգ է:

7 (50).

Անուշ լէգուն օցը ձագէն գըհանէ:

8 (51).

Աշխարիը մաշթ չէղած քէնը խօրօզին թաքավօր արիլ ին:

9 (52).

Աչքօլ նայէ, փէշօլ ձաձգէ:

10 (53).

Ասիս՝ գէշ գըլլաս, չասիս՝ էշ գըլլաս:

11 (54).

Բասը գէրավ վաշթաբէղը, ջէրմէն⁴⁶⁶ քաշէց Հայրաբէղը:

---

461 Լօխմա (թուրք.) – պատառ:

462 Գէնջ (թուրք.) – երիտասարդ:

463 Խարիբ (թուրք.) – պանդուխտ:

464 Թաքախ (թուրք.) – 1. ափսե, 2. դրամի աման:

465 Թաթավ (թուրք.) – անձրև:

466 Ջէրմա (թուրք.) – վնաս:

12 (55).

Բարոսքը՝ դալեն, մեղքը՝ լալեն:

13 (56).

Գաշիէտ յէլ, խօսքէտ մի՛ յէլար:

14 (57).

Գօվին գօվգիթ գըվայլի, չէ քի էգէր⁴⁶⁷, մէր ախշիգնէրուն ալ՝
փէսա չէ՝ քավալէր:

15 (58).

Դունին հէսարը, բազարը չի լալ:

16 (59).

Ջէնահաթը⁴⁶⁸ օսգէ արոջան է:

17 (60).

Էրգիսքէն փնդոսաճը գէղինէն կդավ:

18 (61).

Էրգու խօյանի⁴⁶⁹ էղէվէն վագօղը մէգ հաստ ալ չի պոնիլ:

19 (62).

Թէգ⁴⁷⁰ պաննալ, շուդ տառնալ:

20 (63).

Թիլքին⁴⁷¹ իրէն բօշը վգա պէրիլ է:

21 (64).

Ինչ սխոթօր գէրիլ իմ, վօր պէրանս գօգճի:

22 (65).

Լիզուն առանց օսգօտ է, ամա մաշթուն մէշքը գըգօղրէ:

23 (66).

Խափօղին դունը գրագ ընգիլ է՝ հավաղացած չին:

24 (67).

Խէլքիդ նստիմ Դայղան⁴⁷² էշթամ:

---

467 Էգէր (թուրք.) – թամբ:

468 Ջէնահաթ (թուրք.) – արիեստ:

469 Խօյան (թուրք.) – նսպաստակ:

470 Թէգ (թուրք.) – շուտ:

471 Թիլքի (թուրք.) – աղվես:

472 Դայղան (թուրք.) – Տագանրոզ քաղաք:

25 (68).

Խամէթ լա նէ՝ Հինդէն գուկա, չըլլա նէ՝ ցեռքէն գէշթա:

26 (69).

Խօսքը պերանտ է՝ քուգըտ է, պերանէդ էլավ՝ քուգըտ չէ:

27 (70).

Կինին գըհնդրին համօվ, ախշիգը՝ նամօվ⁴⁷³:

28 (71).

Կօրձը քէզմէն թօղ վախնա. տուն կօրձէն մի՛ վախնար:

29 (72).

Հնդստան օնգուգ գօղրվի նէ, ան՝ մէչէն գէլլէ:

30 (73).

Մաշթը մաշթու երէսը գընայի, ասդվաձ՝ մաշթու սիրդը գընայի:

31 (74).

Մաշթուն խէլքը բէշիգէն⁴⁷⁴ բէլլի գըլլա:

32 (75).

Մաշթուն խէվոթյունը հազար չէշիդ գըլլա:

33 (76).

Մի՛ արդօրալ⁴⁷⁵, խալխին խնդայք մի՛ լալ:

34 (77).

Յէն ժամէն գուկամ, ան ինձի «Օղօրմի ասդվաձ» գասէ:

35 (78).

Յուպկադ⁴⁷⁶ սօր քէնէն բահբանէ, նամուդ՝ եաշ⁴⁷⁷ քէնէն:

36 (79).

Շիդագ խաբէրը⁴⁷⁸ դղէն գը լիսիս:

37 (80).

Չամուտէն⁴⁷⁹ էլավ, բաթխախը⁴⁸⁰ մդավ:

---

473 Նամ (թուրք.) – 1. անուն, 2. նամուս:

474 Բէշիգ (թուրք.) – օրորոց:

475 Արդօրալ – շտապել:

476 Յուպկա (ռուս.) – փեշ, կիսաշրջագետս:

477 Եաշ (թուրք.) – վաղ:

478 Խաբէր (թուրք.) – լուր:

479 Չամուտ (թուրք.) – ցելս:

480 Բաթխախ, բաթախ (թուրք.) – ճահիճ:

38 (81).

Չօքանը⁴⁸¹ շաղ լա նէ, օչխարը բաշթախ⁴⁸² գըմնա:

39 (82).

Պանը՝ պանէլօվ, ջամփան՝ քալէլօվ:

40 (83).

Պանը պանօղին՝ շաղ պան, բարար բառգօղին՝ շուք շաղ:

41 (84).

Պանօղ ցէռքը չի մուրալ:

42 (85).

Պէրանը կապէկօվ գըպացվի, մանէթօվ չի գօցվիր:

43 (86).

Պէրանտ պացաձէդ՝ աչքտ պաց:

44 (87).

Ջէյմագ ցէռքը ուրըշի աշխատանքը գըսիրէ:

45 (88).

Սէրը պէրօղը լէգուն է, սէրը դանօղն ալ լէգուն է:

46 (89).

Սիրդօվ դվաձը, ցէռքօվ դվաձէն վէր է:

47 (90).

Սօխին անուշը չի լալ:

48 (91).

Սունգուն⁴⁸³ չուվալը⁴⁸⁴ չի մըդնի:

49 (92).

Սուդ խէվ գըլլա, վանքին հավէրը գուդէ:

50 (93).

Սուդին ջամփան էրգան չի լալ:

---

481 Չօքան (թուրք.) – հովիվ:

482 Բաշթախ (թուրք.) – անտեր:

483 Սունգու (թուրք.) – նիզակ:

484 Չուվալ (թուրք.) – տուպրակ:

51 (94).

Մղագ վաստրգիլը քիչ է, ան խարջելն⁴⁸⁵ է մարիֆէթը:

52 (95).

Մղագը վաստգողին խելքը՝ մեզ, թօփ անօղինը՝ դասնըմեզ:

53 (96).

Վդէդ ընգնելըտ քիդնասս նը՝ դագտ գագօղ գանէս:

54 (97).

Տանագի եարան աղէգ գըլլա, լուգուին եարան աղէգ չի՛ լալ:

55 (98).

Ցին ջանցըցիր քայլվածքէն, ախչիգը՝ նայվածքէն:

56 (99).

Ցօրէգը ջանջի վրա չի գօխիլ, կշէրը՝ մաշթ գըսքանի:

57 (100).

Ոնիս՝ տուն իս, չունիս՝ շուն իս:

58 (101).

Փօրձանքը խաբէր չի՛ անիլ:

59 (102).

Քէզի չի գամեցածը ուրիշին ալ մի՛ գամէնար:

60 (103).

Քօռ խուշին⁴⁸⁶ պանը Ասդվաճ գըլսօշթէ:

61 (104).

Օցը գաշին գը փօխէ, մաշթը պնութքը չի՛ փօխիլ:

62 (105).

Օքսուզին խրադ դվօղ շադ գըլլա:

---

485 Խարջել (թուրք.) – ծախսել:

486 Խուշ (թուրք.) – թռչուն:

2. ՕՐՅՆԱՆՔՆԵՐ

- 1 (106).
Անթառամ բսակի արժան ըլլաս:
- 2 (107).
Ասդդտ բայճատ թօղ ըլլա:
- 3 (108).
Ասդվաճ պանդ հաջօղէ:
- 4 (109).
Ասդվաճ քէզի յարդըմջի⁴⁸⁷ լա:
- 5 (110).
Արէվտ չխավարի:
- 6 (111).
Հայր Աբրահամի բերէքէթը մէջը ըլլա:
- 7 (112).
Հէլալ գաթ ձրձօղ ըլլիս:
- 8 (113).
Ձլիս ու ձաղգիս:
- 9 (114).
Շաղ արբիս, շաղ խնդաս:
- 10 (115).
Շէն գէնաս, խունդունըղ շաղ ըլլա:
- 11 (116).
Ֆօղ պոնիս՝ օսգի տառնա:

---

487 Յարդըմջի (թուրք.) – օգնական:

3. ԱՆԵՃՔՆԵՐ

- 1 (117).
Ասոլվաճ անէ տատաստանտ:
- 2 (118).
Գաղղիս՝ միստ ուղիս:
- 3 (119).
Գղբըվի⁴⁸⁸ չանգատ⁴⁸⁹:
- 4 (120).
Կրօղին դագը էշթաս:
- 5 (121).
Ջավագէտ չխնդաս:
- 6 (122).
Լէգուղ բերանիտ մէշը բաբընձի:
- 7 (123).
Խե՛վասս՝ իսէվ բադէրը իյնաս:
- 8 (124).
Խունդումի էրէս չըղէննուս:
- 9 (125).
Մուրադտ փօրղ մնաս:
- 10 (126).
Շունի, կալի գէր ըլլաս:
- 11 (127).
Չգիղնասս քալան ջամփատ:
- 12 (128).
Փառաքէսէք ըլլաս⁴⁹⁰:
- 13 (129).
Քիթէտ էլլէ գէրածտ:

---

488 Գղբըվէլ – կողպվէլ:

489 Չանգա (թուրք.) – կգակ:

490 Փառաքէսէք (թուրք.) ըլլալ – կտոր-կտոր լինել:

4. ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

1 (130).

Չօրս քօշա քուրսի,
Մէջը իլինք օսգի,
Ինսամինէրը գրկան խօսքի:
(Յէկէդէցի)

2 (131).

Չօրս ախպար քարքաղ գըպոնին,
Չօրս հադը գըպոնին.
Հինկումը մէջէրը գըբըդըդի:
(Կուլբա կօրծէլու շյուդէր)

3 (132).

Ալալօս, փալալօս,
Ցադգըդան Մարգօս:
(Լու)

4 (133).

Չադ-չուդ գանէ,
Իսամէրէէն⁴⁹¹ տուրս գըլնի:
(Չափութ⁴⁹²)

5 (134).

Չօրս ախպար բալչըլ⁴⁹³ գըշադվին,
Էրգու հադն ալ ասձուն գաղաչին,
Մէգ հադն ալ ջանջ գըփախ տա:
(Յէգ)

6 (135).

Ինքը կէր,
Յէդ չունի:
(Բարձ)

7 (136).

Մէգ բնագ դուգու ունիմ,
Չի կդնօղին ինչ ապիմ:
(Թուգ)

---

491 Իսամէրէ, կամերա (ռուս.) – սենյակ, խուց:

492 Չափութ (թուրք.) – բոված եգիպտացորեն:

493 Բալչըլ (թուրք.) – ցել:

8 (137).

Էրզանը՝ աչքը քօռ,
Գնզանը՝ էրէսը չուրար⁴⁹⁴:
(Ասէդ, օյնախ⁴⁹⁵)

9 (138).

Դագը կօց, վրան կօց,
Գէլլէ գըզանչէ մէռէլօց:
(Խօրօզ⁴⁹⁶)

10 (139).

Մութը դուն, մութը դուն,
Հօնօմ բարին մէջը քուն:
(Լէգու)

11 (140).

Կնա կդիր,
Մէջը մդիր:
(Անգօղին)

12 (141).

Վէց ախպար՝ վրան խադա,
Ինքն ալ՝ լաց ըլլա:
(Զոռնսա)

13 (142).

Ժէք օդքօվ, վէց աչքօվ,
Հօքի չունի, գըքալէ:
(Նալ⁴⁹⁷)

14 (143).

Ճընգըլ աման,
Խուրմաշի թավա:
(Մամացույց)

15 (144).

---

494 Չուրար – խայտաբղետ:

495 Օյնախ (թուրք.) – մատնոց:

496 Խօրօզ (թուրք.) – աքլոր:

497 Նալ (թուրք.) – Պայտ:

Էրզան աղէք,
Ձարը՝ ձաղէգ:
(*Լամնպի պարտրոյգ*)

16 (145).

Ցէոք, վօոք չունի՝
Գընգարէ:
(*Մառոյց*)

17 (146).

Էրզան կամ, Էրզան կամ,
Նսդիմ վրէն, Էշթամ կամ:
(*Մալնջախ*⁴⁹⁸)

18 (147).

Մէթէ⁴⁹⁹ մէթէյի վրա,
Մէթէ մէթէյի վրա,
Էնգը թէփէն՝
Կալի բօջ:
(*Իսամիշ*⁵⁰⁰)

19 (148).

Սըմուլա է, սըմուլա է,
Սըմուլայը ինչ գանէ,
Լօրիա չի սիրիլ,
Ջէթունը⁵⁰¹ գէնէ անբէս.
Թահին⁵⁰² հալվան աշխանք է,
Կտակին թէփէն⁵⁰³ բուղ-բուղ է,
Օրը դաս կապէկի⁵⁰⁴ գուղ գուղէ:
(*Մայմուն*⁵⁰⁵)

20 (149).

---

498 Մալնջախ (թուրք.) – օրորոց:

499 Մէթէ (թուրք.) – տակառ:

500 Իսամիշ (թուրք.) – եղեգն:

501 Ջէթուն (թուրք.) – ձիթապտուղ:

502 Թահին (թուրք.) – ծեծած, ձեթը չքամած կտավատ:

503 Թէփէ (թուրք.) – գագաթ:

504 Կապէկ – կոպէկ բառի աղավաղված ձևն է:

505 Մայմուն (թուրք.) – կապիկ:

Վօղ չունի, գըվազէ,
Իսանադ⁵⁰⁶ չունի, գըթոչի:
(Ամս)

21 (150).

Մէգ հադ ակսչիգ ունիմ
Էրգան բօյօլ,
Մէգ հադ ակսչիգ ալ ունիմ
Գարջ բօյօլ, չուբար⁵⁰⁷ էրէսօլ:
(Ասէդ, օյմնախ⁵⁰⁸)

22 (151).

Քիրմանի կտագ,
Թէփէն ձագ:
(Ֆէնար⁵⁰⁹)

23 (152).

Իսաթ, խաթ, խաթլամա⁵¹⁰,
Օշթան⁵¹¹ մէգ հադ դայամա⁵¹²:
(Լահանա⁵¹³)

24 (153).

Հօս դիդիգ, հօն դիդիգ,
Տուոին դագը՝ դիդիգ:
(Ավէլ)

---

506 Իսանադ (թուրք.) – թև:

507 Չուբար (թուրք.) – ծաղկատար, խայտաբղետ:

508 Օյմնախ (թուրք.) – մատոնց:

509 Ֆէնար (թուրք.) – լամպ:

510 Խաթլամա – շերտավոր թխվածք:

511 Օշթա, օրթա (թուրք.) – մեջտեղ:

512 Դայամա (թուրք.) – գավազան, հենարան:

513 Լահանա (թուրք.) – կաղամբ:

5. ԱՂՈԹՔՆԵՐ

1 (154).

ՉԱՐ ՆԱՖԱՍԻ⁵¹⁴ ԱՂՈԹՔ

Էլա մօրին⁵¹⁵ կնացի,
Գացինը ծէոս պոնսաձ,
Անդէդ մէգ մէձ ձառ մը գար,
Էնօր մէչը պուն մը գար,
Պունին մէչը մէձ օց մը գար,
Օցը պոնէցի, առանց տանագ մօշթէցի,
Առանց գրագ էփէցի,
Առանց պէրան գէրցուցի,
Թէդէ՛, նէխէ՛ թափան կլխից.
Գդրիս չար յլանջըխը⁵¹⁶,
Գդրին չար աչքը, չար նագարը⁵¹⁷,
Սէվ օց, չուբար⁵¹⁸ օց, տէղին օց,
Թէդէ՛, նէխէ՛, թափան կլխից.
Գդրին չար աչքը, գդրիս չար նէֆէտը.
Իմ ծէոս չըլլա, իմ պէրանս չըլլա,
Ասվաձամօր պէրանը ըլլա:

2 (155).

ՉԱՐ ԱՉՔԻ ԱՂՈԹՔ

Թարսը թուրսը ձօվ ասէս.
Ավէր ճաղացք,
Հանդիպիլ է անհուն ցավի,
Ան գուլա, ան գօղպա,
Կնացէք պէրէք սուր մգրադը,
Գդրէցէք անօր չար աչքը, չար նագարը,
Իմիս ծէոքս չըլլա.
Հէքիմ սուփ Աքսէնտի ծէոքն ըլլա,
Աս ձառայիս պժշկութիւն ըլլա:
(Մգրադը ժէք հադ պօլին⁵¹⁹ գրդիէն)

514 Նաֆար, նէֆէս (թուրք.) – շունչ:

515 Մօրի (թուրք.) – անտառ:

516 Յլանջըխ (թուրք.) – բանասարկություն, թուրքերեն «յըլան»՝ օձ բառից:

517 Նագար (թուրք.) – չար աչք:

518 Չուբար (թուրք.) – ծաղկատար:

519 Պօլ (ռուս.) – հատակ:

3 (156).

ՉԱՐ ՆԱԶԱՐԻ ԱՂՕԹՔ

Մայրիկ Մարիամ ո՞ր գերթաս,
Կոռալէն գօծգրողալէն,
Ա՛ն սէվ գօթ տանագը,
Մի՞ի՛ր Ադամա տրախտը,
Գդրէ՛ չա՛ր աչքը,
Գդրէ՛ չա՛ր նագարը.
Պժշկէ՛ վօրին գաղօթիմ նը:

4 (157).

ԹՈՒՆԱՎՕՐԿԱՁԻ ԱՂՕԹՔ

Մէվ օցը գթէցինք,
Առանց մագարթ մագրթէցինք.
Մայրը գերավ՝ ճաթէցավ,
Տուստըրը գերավ՝ բայթէցավ.
Մայրամը գերավ՝ ազադէցսւվ:

5 (158).

ՀԻՎԱՆՏԻ ԱՂՕԹՔ

Անանիա՛, Անանիա՛ գանչէցի,
Անանիան չուրն ինգավ,
Չուրին մէչը ձառ մը գար,
Ձառին վրա օց մը գար,
Օցին առանց տանագ մօշթէցի,
Աս հիվանտիս էփէցի, ուղէցուցի:
*(Իդա աղօթքը գասիս,
լուցգին գըքցիս չուրին մէչը)*

6 (159).

ՎԱԽՆՈՐ ՉԱՓԵԼՈՒ ԱՂՕԹՔ

Հավը՛ թառ,
Չիրախը⁵²⁰՝ վառ,
Լէրթը՛ դէղը,
Սիրդը՛ դէղը:

7 (160).

ԱՂՕԹՔ ԱՄԴԱՁԱՄՕՐԸ

Աստվածամանր, մէղսն քեզ,
Օրհնած չրօվ լվան մեզ,
Սուրփի աղօթքօվ սրփե՛ մեզ,
Ամէնայն չարէն փրգե՛ մեզ:
Ամէն:

8 (161).

ՆՕՐԱԼՈՒԲՆԻ ԱԶՔԱԼՈՒԲԱՆՔ

— Նօր լուսին, նօր շնավօր,
Իմ ախապարս նօր թաքավօր,
Ձեր կնացիր, գէնջ⁵²¹ էկար.
Ինձ ինչ պէրիր արմաղան⁵²²:
Լուսին. — Յէրէսիտ՝ քիսպէտ⁵²³,
Սրդիտ՝ սուն⁵²⁴,
Յէռնիտ՝ բերէքէթ⁵²⁵:

---

521 Գէնջ (թուրք.) – մատաղահասակ:

522 Արմաղան (թուրք.) – նվեր, ընծա:

523 Քիսպէտ (թուրք.) – շնորհք:

524 Սուն (թուրք.) – սնունդ:

525 Բերէքէթ (թուրք.) – օրհնություն, առատություն:

ՓԱՍՏԱԳՐՈՒՄ
ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԲԱՆԱՍԱՑՆԵՐԻ
ԵՎ
ՆՐԱՆՑ ՀԱՂՈՐԴԱԾ ՆՅՈՒԹԵՐԻ
(1959 թ.)

Հ/հ	Բանասացի անուն-ազգանունը	Ծննդյան տարեթիվը և վայրը	Գրառման վայրը
I.			
ՎԻՊԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ			
1. ՀՐԱՇԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ			
1 (1).	Գեղեցիկ Ծյայայան	1887 թ., գ. Չալթըրը	գ. Չալթըրը
2 (2).	Հայկ Սողոմոնյան	1899 թ., գ. Լենինավան	գ. Լենինավան
3 (3).	Շահեն Շահիյան	1928 թ., գ. Չալթըրը	գ. Չալթըրը
2. ԻՐԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ			
1 (4).	Հայկ Սողոմոնյան	1899 թ., գ. Լենինավան	գ. Լենինավան
2 (5).	Հայկ Սողոմոնյան	1899 թ., գ. Լենինավան	գ. Լենինավան
3 (6).	Մանվել Սողոմոնյան	1886 թ., գ. Թոփթի	գ. Թոփթի
4 (7).	Մանվել Սողոմոնյան	1886 թ., գ. Թոփթի	գ. Թոփթի
5 (8).	Մանվել Սողոմոնյան	1886 թ., գ. Թոփթի	գ. Թոփթի
6 (9).	Լուսեղեն Գյուրջյան	1884 թ., գ. Մեծ Սալա	գ. Սուլթան Սալա
7 (10).	Ղազարոս Խաչգինանյան	1893 թ., գ. Թոփթի	գ. Թոփթի
8 (11).	Եվգինե Չոբանյան	1922 թ., գ. Չալթըրը	գ. Չալթըրը
9 (12).	Անուշ Բարաշյան	1878 թ., Մեծ Սալա	գ. Մեծ Սալա
II.			
ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ			
1. ՄԱՆԿԱՆԱՂԱՅԻ ԵՐԳԵՐ			
1 (13).	Խասրիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըրը	գ. Մեծ Սալա
2 (14).	Խասրիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըրը	գ. Մեծ Սալա
2. ՍԻՐԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ			
1 (15).	Գեղեցիկ Ծյայայան	1887 թ., գ. Չալթըրը	գ. Չալթըրը
2 (16).	Հայկ Սողոմոնյան	1899 թ., գ. Լենինավան	գ. Լենինավան

3 (17).	Ռուբեն Լուկեջյան	1900 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
4 (18).	Լուսեղեն Գյուրջյան	1884 թ., գ. Մեծ Սալա	գ. Մեծ Սալա
5 (19).	Մանվել Սողոմոնյան	1886 թ., գ. Թովթի	գ. Թովթի
3. ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԵՐԳԵՐ			
1 (20).	Գեղեցիկ Ծխայայան	1887 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
2 (21).	Գեղեցիկ Ծխայայան	1887 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
3 (22).	Մանվել Սողոմոնյան	1886 թ., գ. Թովթի	գ. Թովթի
4 (23).	Մանվել Սողոմոնյան	1886 թ., գ. Թովթի	գ. Թովթի
5 (24).	Եղիա Թորփուջյան	1881 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
6 (25).	Մանվել Սողոմոնյան	1886 թ., գ. Թովթի	գ. Թովթի
4. ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ			
1 (26).	Գեղեցիկ Ծխայայան	1887 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
2 (27).	Գեղեցիկ Ծխայայան	1887 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
3 (28).	Լուսեղեն Գյուրջյան	1884 թ., գ. Մեծ Սալա	գ. Մեծ Սալա
4 (29).	Ղազարոս Խաչգինանյան	1893 թ., գ. Թովթի	գ. Թովթի
5 (30).	Գեղեցիկ Ծխայայան	1887 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
6 (31).	Ղազարոս Խաչգինանյան	1893 թ., գ. Թովթի	գ. Թովթի
7 (32).	Ղազարոս Խաչգինանյան	1893 թ., գ. Թովթի	գ. Թովթի
8 (33).	Շահեն Շահիյան	1928 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
9 (34).	Շահեն Շահիյան	1928 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
5. ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԵՐ			
1 (35).	Խասրիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա
2 (36).	Խասրիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա
3 (37).	Խասրիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա
6. ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ			
1 (38).	Շահեն Շահիյան	1928 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
2 (39).	Շահեն Շահիյան	1928 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
3 (40).	Հայկ Սողոմոնյան	1899 թ., գ. Լենինսկական	գ. Լենինսկական
7. ՎԻՊԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ			
1 (41).	Գեղեցիկ Ծխայայան	1887 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
2 (42).	Աստղիկ Լուկեջյան	1922 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր

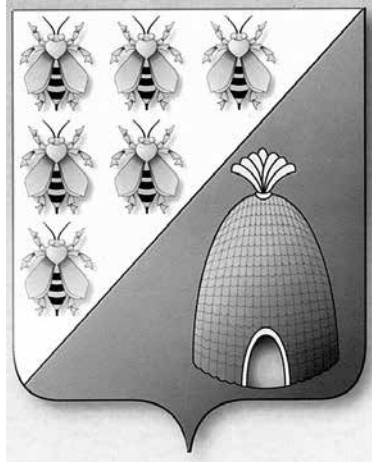
3 (43).	Շահեն Շահինյան	1928 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
III.			
ԱՍՈՒՅԹ-ԱՅԻՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ			
1. ԱՌԱԾՆԵՐ, ԱՍԱՑՎԱԾՔՆԵՐ			
1 (44) – 62 (105).	Մկրտիչ Լուլեջյան Շահեն Շահինյան	1921 թ., գ. Չալթըր 1928 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր գ. Չալթըր
2. ՕՐՀՆԱՆՔՆԵՐ			
1 (106) – 11 (116).	Մկրտիչ Լուլեջյան Շահեն Շահինյան	1921 թ., գ. Չալթըր 1928 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր գ. Չալթըր
3. ԱՆԵԾՔՆԵՐ			
1 (117) – 3 (129).	Եվգինե Չոբանյան	1922 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
4. ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ			
1 (130) – 24 (153).	Գեղեցիկ Ծիսայան Հայկ Սողոմոնյան Լուսեղեն Գյուրջյան	1887 թ., գ. Չալթըր 1899 թ., գ. Լենինապան 1884 թ., գ. Մեծ Սալա	գ. Չալթըր գ. Լենինապան գ. Մեծ Սալա
5. ԱՂՈԹՔՆԵՐ			
1 (154).	Եվգինե Չոբանյան	1922 թ., գ. Չալթըր	գ. Չալթըր
2 (155).	Թագուհի Թորփուջյան	1881 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա
3 (156).	Անուշ Բարաշյան	1878 թ., գ. Մեծ Սալա	գ. Մեծ Սալա
4 (157).	Անուշ Բարաշյան	1878 թ., գ. Մեծ Սալա	գ. Մեծ Սալա
5 (158).	Խասաբիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա
6 (159).	Խասաբիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա
7 (160).	Խասաբիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա
8 (161).	Խասաբիքա Մալխասյան	1893 թ., գ. Չալթըր	գ. Մեծ Սալա

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ
ՓՕՏՕ
PHOTOS

ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆ
НОВЫЙ НАХИЧЕВАНЬ
NOR-NAKHIDJEVAN

Նոր Նախիջևանի զինանշանը
Герб Новой Нахичевани
The coat of arms of Nor-Nakhidjevan

Նոր Նախիջևանի հայկական Սր. Խաչ եկեղեցին
Армянская церковь Св. Креста в Новой Нахичевани
Holy Cross Armenian Church of Nor-Nakhidjevan

*Նոր Նախիջևանի հայկական Սր. Կարապետ եկեղեցին
Армянская церковь Св. Карапета в Новой Нахичевани
St. Karapet Armenian Church of Nor-Nakhidjevan*

*Նոր Նախիջևանի հայկական Սր. Հարության եկեղեցին
Армянская церковь Св. Воскрешения в Новой Нахичевани
St. Resurrection Armenian Church of Nor-Nakhidjevan*

ԱՐՑԱԽ (ՂԱՐԱԲԱԳ)
АРЦАХ (КАРАБАХ)
ARTSAKH (KARABAGH)

Արցախցի (Ղարաբաղ) կին
Арцахская (Карабах) женщина
Woman from Artsakh (Karabagh)

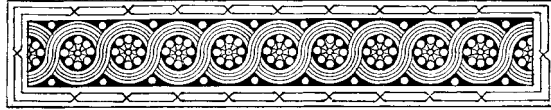

Արցախցի (Ղարաբաղ) կին (Հայաստանի պատմության թանգարանի ֆոնդ)
Арцахская (Карабах) женщина (Фонд Музея истории Армении)
Woman from Artsakh (Karabagh) (Fund of the History Museum of Armenia)

ՆՇԽԱՐՆԵՐ
ՊՅԱՏԻԳՈՐՍԿ ԳԱՂԹԱԾ
ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՅԵՐԻ
ԲԱՆԱՎՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

I.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿ

1964 թվականի ամռանը, ժամանելով Պյատիգորսկ, ես հետաքրքրվեցի և տեղեկացա, որ այնտեղ առանձին թաղամասում ապրում են Ղարաբաղից (Արցախ) գաղթած հայեր: Այդ տարիներին Ղարաբաղը մեզ՝ հայագետ-մտավորականներին, համար անմատչելի էր: Ազերիները հայ հնագետներին թույլ չէին տալիս գնալ այնտեղ և պեղումներ կատարել, քանի որ նրանք սարսափում էին, որ 1921թ. իրենց շնորհված այդ չքնաղ երկրամասի բնիկ հայկական լինելը վկայող բազում և անհերքելի փաստեր կհայտնաբերվեն:

Իսկ ինձ՝ որպես բանագետ-ազգագրագետի, հետաքրքրում էր, թե նրանք նրբ և որտեղից են գաղթել Պյատիգորսկ, տեղաբնիկների հետ համակեցության պայմաններում էթնոմշակութային ինչ փոփոխություններ են կրել, և, որ ամենակարևորն է, արդյո՞ք հոգեհարազատ են մնացել իրենց բնօրրանի ավանդույթներին և այլն:

Պյատիգորսկ քաղաքի առանձին թաղամասում բնակվող հայ համայնքի ներկայացուցիչներից առաջինն իմ ուշադրությունը գրավեցին տնակների առջև նստած արցախցի հայ տարեց կանայք՝ իլիկը ձեռքներին: Նրանք բուրդ էին մանում, որպեսզի, ըստ իրենց բնօրրանի ավանդույթի, գունազարդ, գեղեցիկ գորգեր գործեն: Նրանք Ղարաբաղի ինքնատիպ տարազով էին՝ հատկապես, սևի ու կանաչի, նաև սևի ու մանուշակագույնի ներդաշնակ համադրությամբ: Նրանց ճակատնոցները զարդարված էին արծաթյա դրամներով, իսկ «*հալավի*»՝ շապիկի և «*դարայի*»՝ վերնազգեստի թևերի եզրերին ազուցված էին արծաթյա զարդանախշերի ձևավոր բոժոժներ: Այդ մեծահասակ կանայք իրենց մեջքերին կրում էին արծաթյա «*կյուրե*»՝ գոտի, որն էլ մշտապես ձիգ էր պահում նույնիսկ զառամյալ կանանց կեցվածքը: Առաջին իսկ տպավորությունս

գրավիչ էր և հուսադրող: Ես մտածում էի, որ արտաքննապես բնօրրանի տեղային երանգը պահպանած այս կանայք, անշուշտ, իրենց հոգում և մտքում անթեղած պետք է լինեն նաև նախնիներից ավանդված հոգևոր արժեքները:

Մտերմիկ զրույցի ընթացքում պարզվեց, որ նրանցից շատերը Գանձակից ու Արցախից գաղթել էին տակավին 1905–1906 թթ.՝ թաթար-ազերիների ոտնձգությունների, ազգամիջյան բախումների պատճառով, իսկ հետագայում՝ 1921 թ., երբ Խորհրդային Միության ղեկավարությունը Նախիջևանն ու Ղարաբաղը բռնակցել էր Ադրբեյջանին, օրեցօր սկսել էր վատթարանալ հայերի վիճակը՝ տեղի տալով արտագաղթի նորանոր ալիքների: Թեպետ խորհրդային սահմանադրությամբ բացառվում էին ազգային խտրականության դրսևորումները, սակայն փաստն այն էր, որ ազերիների վարած հայատյաց քաղաքականության հետևանքով հետևողականորեն հայաթափվում էին Նախիջևանն ու Արցախը: Շատերն աշխատանք և ապահով կյանքի պայմաններ գտնելու հույսով գաղթում էին Բաքու, Մումգայիթ, ինչպես նաև՝ Ռուսաստան: Պյատիգորսկ քաղաքի մոտակայքում գտնվող, բարեկարգ և ակնահաճո հայկական այդ թաղամասը տեղաբնիկներն անվանում էին «Արմյանսկի Նյու Յորք» («Армянский Нью-Йорк») – Հայկական Նյու Յորք):

Պյատիգորսկում դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսին գոյություն է ունեցել հայկական համայնք, կառուցվել է Ս. Թարգմանչաց հայկական եկեղեցին: Հայ բնակչությունը հիմնականում զբաղվել է առևտրով:

Իսկ արդեն 20-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ 1964 թ., երբ ես նրանց հետ ծանոթացա, արցախահայ գաղթականներն այնտեղ ապրում էին համեստ, բայց արժանապատիվ ու հայաշունչ կյանքով: Նրանք ապրում էին համախումբ, խուսափում էին խառնամուսնություններից, թեպետ արդեն նկատվում էին որոշ դեպքեր: Չնայած երեխաները հաճախում էին մոտակա ռուսական դպրոցը, բայց տան խոսակցական լեզուն շարունակում էր մնալ արցախի գորեղ բարբառը: Տղամարդիկ աշխատում էին տեղի գործարաններում կամ կոլտնտեսությունում, այդ պատճառով իմ բանասացները բացառապես ավագ սերնդի՝ 70–90 տարեկան տնային տնտեսուհիներն էին: Բացառություն էին կազմում երեքամյա *Մարգարիտա* և *Անժելա Ավագյանց* գույզ քույրերը, որոնք թոթովում էին Արցախի բարբառով:

II.

ՊՅԱՏԻԳՈՐՄԿԻ ԱՐՑԱԽՑԻ ԲԱՆԱՍԱՑՆԵՐԸ

Գիտարշավի 20 օրերի ընթացքում ծանոթացել և գրառումներ են կատարել (100 միավոր) ավագ սերնդի 12 *բանասացներից*, որոնց մասին բնութագրական հակիրճ տվյալներն ու նրանց հաղորդած նյութերի խոսքարվեստի վերաբերյալ տեղեկությունները ներկայացված են՝ նշելով գրառման օրն ու վայրը:

Այժմ ներկայացնեն Ղարաբաղում (Արցախ) ծնված և Պյատիգորսկում բնակվող իմ տասներկու բանասացներին՝ իրենց բնութագրական հակիրճ տվյալներով:

ԱՆՆԱ ԲԱԳԴԱՍԱՐՈՎՆԱ ԱԿՈՊՈՎԱ (ծնվ. 1876թ.): Տառապած դեմքով, հյուծված ու վտիտ կառուցվածքով Աննա Բագդասարովսան կորաքամակ կին էր: Արդեն նա 88 տարեկան էր, երբ ես նրան հանդիպեցի Պյատիգորսկում: Դժվար է եղել նրա կյանքը: Ծնվել է Ղարաբաղում, 1905–1906 թթ. ազգամիջյան խլրտումների ժամանակ խույս է տվել ջարդարարներից և շատերի հետ գաղթել ու հաստատվել է Պյատիգորսկի մոտակայքում գտնվող հայկական թաղամասում, որը հետագայում կոչվել է «Армянский Нью-Йорк»: Նա այնտեղ կորցրել է ամուսնուն: Իր ութ երեխաներին խնամելու համար աշխատանքի է անցել հայոց եկեղեցում: Այնուհետև, նա աշխատել է գորգի արհեստանոցում, որտեղ աչքի է ընկել իր նուրբ ճաշակով ու վարպետությամբ: Չնայած կյանքի դժվարին պայմաններին, նրա ութ զավակները բարձրագույն կրթություն ունեին:

Աննա Ակոպովան շատ հեքիաթներ է իմացել, որոնք, ցավոք, մոռացել էր, բայց հիշածն իսկույն վերարտադրում էր, որպեսզի հայրենիքից եկած բանահավաքին, իր մշակած այգու պտուղները հյուրասիրելուց բացի, մատուցի նաև իր հոգու և մտքի հարստությունը: Նրա հաղորդած «Աննահական ճյուղը», «Իրեք ախպոր հեքիաթը», «Օխց տղան» հրաշապատում հեքիաթները գրեթե նույն համահայկական հեքիաթային մոտիվներն են: Ինքնակենսագրական բնույթ ունի նրա վերհիշած օրորոցայինը, որտեղ մայրը չքնող երեխային վախեցնում է դաժան Ջելիմ խանի կերպարով:

Աննա Ակոպովան վերհիշել է նաև իրենց բնօրրանում կատարված հարսանեկան ծեսի որոշ մանրամասներ, որոնք կատարել է իրենց երգային մեղեդիներով: Նա հաղորդել է նաև մի շարք պատկերավոր հնարքայր հանելուկներ և շուտասելուկներ: [10 *օգոստոսի*, 1964թ., Պյատիգորսկ]

ՄԱՅԿՈ ՄԱՅՐԻԿ (ծնվ. 1897 թ.): 67 տարեկան էր Մայկո մայրիկը. գիրուկ, կարմրաթշիկ ու կենսուրախ: Երգում էր, բայց աղավաղված մեղեդիով: Որդու մահը ծանր էր ազդել նրա վրա, հիշողությունը խաթարվել էր: Հազիվ կարողացել էմ գրանցել մանկությունից նրա հիշողության մեջ տպավորված աշխատանքային մի շարք երգեր. «Կալի երգը», ինչպես նաև ավելի ուշ շրջանի «Կոլխոզի երգը» և «Մոր բաղձանքը», որտեղ ասվում է.

*«Օնեմ մի բալա,
Անունն է Արշակ,
Նաչալնիկից՝ ծնի սրացած
Մին մենծ մեղալ.
Օգրմ՝ ըմ տեսունա
Մենծ գեներալ»:*

*«Ունեմ մի տղա,
Անունն է Արշակ,
Ղեկավարից ստացել է
Մի մեծ մեղալ.
Ուզում եմ դառնա
Մեծ գեներալ»:*

[12 *օգոստոսի, 1964 թ., Պյատրիգորսկ*]

ՎԱՐՍԵՆԻԿ ԳՈՂՈՍՅԱՆ (ծնվ. 1904 թ.): Նա 69 տարեկան է: Գաղթել է Հադրութի Վանք գյուղից: Նա շատ քչախոս, ամաչկոտ կին է, հազիվ պատմել է «Վրեթեսն² ու Մուկունը» (Միջատն ու Մուկը) խորիմաստ առակը և սահմանափակել իր ասելիքը: [14 *օգոստոսի, 1964 թ., Պյատրիգորսկ*]

ԱՍՏՂԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ (ծնվ. 1904 թ.): 65 տարեկան, մարդամոտ և հյուրասեր այդ կինը պահել, մեծացրել և բարձրագույն կրթության էր տվել իր երեք որբ թոռներին, որոնք կորցրել էին իրենց ծնողներին և մնացել տատի խնամքին: Այնպես որ, նրա խելքն ու միտքը իր թոռների խնամքն էր ու նրանց ապագան:

Նա հաղորդել է մի շարք ավանդական խաղիկներ, որոնց թվում է նաև կտակ հիշեցնող իր ստեղծագործած քառյակը.

*«Զյեզ եմ տալիս իմ իրեք խոխան,
Անմաշ պաղարկա եմ տալիս
Ինձնից հիշատակ էր իրեք խոխան,
Մաղթում եմ՝ նրանց բարը տու քաղիս»:*

*«Զեզ եմ տալիս իմ երեք տղաներին,
Մնայուն նվեր եմ տալիս
Ինձնից հիշատակ այս երեք տղաները,
Մաղթում եմ նրանց պտուղը դու քաղես»:*

Նա հաղորդել է նաև «Ծիպրը ծառին փիփիկ արալ» ռուսերեն փոխառյալ բառերով շարահյուսված, բայց իր արմատներին հավատարիմ կատակերգը: [15 *օգոստոսի, 1964 թ., Պյատրիգորսկ*]

ԱՐԵՎՀԱՏ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ (ծնվ. 1905 թ.): 59 տարեկան է, ծնվել է Ղա-րաբաղում: Բնակվել է Բաքվում, ապա՝ Ղափանում: 1948 թվականից ապրում

1 Նաչալնիկ (ռուս.) – ղեկավար:

2 Վրեթես – ինքնապաշտպանվելու համար տհաճ հոտ արձակող միջատ:

է Պյատիգորսկում, ունի երկու տղա: Թոշակառու է: Պատմել է «Վրենթես մոքիրը» առակը և «Թաքավերի քյամբախար տղան ու հարսը» հեքիաթը, որտեղ չար ուժերը մարմնավորող կախարդ պատավր պահանջում է իրեն թաղել թագավորի վաղամեռիկ տղայի ու հարսի արանքում: Թագավորի տղայի շիրմին մանուշակ է բուսնում, հարսի վրա՝ վարդ, իսկ այդ երկուսի արանքում՝ փուշ, որը խանգարում և չի թողնում, որ նրանք միանան՝ թեկուզ հետմահու:

Ավելի իրատեսական է նրա պատմած «Անկուշտ մարդը» իրապատում հեքիաթը, որտեղ քննադատվում է աչքածակությունը: [16 *օգոստոսի, 1964 թ.*, Պյատիգորսկ]

ԼՈՒՄԻԿ ՍԱՐԳՍՅԱՆ (ծնվ. 1904 թ.): Օժտված այս բանասացը հայ ժողովրդական մի շարք խաղիկներ է հաղորդել, ինչպես նաև՝ «Հարրբան» սիրային գուգերգը, հողագործի «Հորովելն» ու ավանդական «Զեգ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Զարիկ» ծիսական երգը: Նա վերհիշել է գրական հայերենով «Մարդի 8-ն է, սյ նանի» և «Կոլտնտեսային» խորհրդային շրջանի երգերն ու «Կիսավողակի օրհորդները» կատակերգը, որոնք երգում էր իր ջինջ ու գեղեցիկ ձայնով: [18 *օգոստոսի, 1964 թ.*, Պյատիգորսկ]

ՍՈՆՅԱ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ (ծնվ. 1904 թ.): Պատմելու և երգելու շնորհքով օժտված այս բանասացից գրի են առել «Հալալ հերը» հեքիաթը, որտեղ թագավորի աղջիկը զրպարտվում է խորթ եղբոր կողմից: Աղջիկն իր հայր-թագավորի պալատում ծառա է դառնում, գլխին ոչխարենի է հագնում, որ իրեն չճանաչեն: Աղջկա ամուսինը՝ աշուղ դարձած, գալիս, պատմում է իր կորցրած ընտանիքի մասին: Թագավորի աղջիկը աշուղի սագը վերցնում և նույնպես պատմում է իր կյանքի դառը պատմությունը: Ճշմարտությունը պարզվում է. թագավորն իր չար տղային պատժում է: Նրան կապում են ձիու պոչից և բաց թողնում արձակ դաշտերը: Հեքիաթասացը՝ հուզումով է պատմել այդ երկարաշունչ հեքիաթի տխուր դեպքերը:

Նա երգել է նաև մի շարք սիրային խաղիկներ և այլ երգեր: [21 *օգոստոսի, 1964 թ.*, Պյատիգորսկ]

ՎԱՐԴԱՆՈՒՇ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ (ծնվ. 1904 թ.): 60 տարեկան այդ կինը գիտեր ժողովրդական շատ երգեր ու ասացվածքներ: Նա իր եռանդով ու կայտառությամբ կարողանում էր ստեղծել ունկնդիրների լսարան:

Ռուսերենով տեղ-տեղ համեմված նրա երգերի մեծ մասը գրական հայերեն են: Ինչպես, օրինակ. «Զոյրիկիս՝ տուֆլի, կալոշ» Կ. Պոլսում³ և այլուր

3 Սվազլեան Վ., Պոլսահայոց բանահիստությունը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, էջ 427–428:

շատ տարածված քաղաքային երկարապատում, պատկերավոր ու զավեշտական երգը և կամ՝ «Նեմե'գ, նեմե'գ, կոդա՛ տի» կովի երգը:

Նա կատարել է նաև զինվորի երգեր.

«Հույս ամավա քսանհինգին,
Մոսին հրացանը բռնած ձեռքին,
Թուրքի ոխը մեջը սրտին
Կարոն գոչեց՝ տղերք, կովի'...»:

Թվում է, 1920 թ. Կիլիկիո Հաճրն քաղաքում թուրքերի դեմ իրականացված հերոսական ինքնապաշտպանության վերհուշն է կրկնվում նաև ֆաշիստական հորդաներին ջարդ տվող «Կարոն ընկավ՝ վրեժ կանչելով»⁴ պատկերավոր տողում: Հետևաբար, բանաստեղծական հին ավանդույթները պահպանվում և հարատևում են նոր ժամանակներում: [23 *օգոստոսի, 1964 թ., Պյատիգորսկ*]

ԹԱՆԿԵ (ԹԱՆԿԱԳԻՆ) ՍԱՐԳՍՅԱՆ (ծնվ. 1903 թ.): Շտրիպալի բանասաց Անուշկա մայրիկի աղջիկն էր Թանկեն, 61 տարեկան, խելամիտ ու բանիմաց: Նա արդեն թոռների տեր էր և ջանք չէր խնայում, որպեսզի նրանք գոնե հայերեն խոսք լսեն, քանի որ նոր սերունդը գրեթե չի խոսում հայերեն: Եվ տատը նրանց համար հեքիաթներ էր պատմում, ինչպես՝ հայ ժողովրդական տարածված «Օվջի Փիրումը», որտեղ գովերգվում է թշնամու լեզուն անգամ գիտենալու անհրաժեշտությունը: Նա հաղորդել է նաև «Մոթանլ, մոթանլ» բնօրրանի կարագ հարելու աշխատանքային երգը և մի շարք խորիմաստ առած-ասացվածքներ: [25 *օգոստոսի, 1964 թ., Պյատիգորսկ*]

ԱՇԽԵՆ ՄՈՒՍԱՅԵԼԻ ՎԱՆԻԼՈՎԱ (ծնվ. 1904 թ.): 58 տարեկան տանջված, տառապած այս կինը վշտից չորացել, բայց պահպանել էր իր ոգու ստեղծագործ կարողությունը և իր խոսքը հանգավորված էր մատուցում:

Նա հաղորդել է իր ստեղծագործած «Թող լճիս սարին խաղաղ, երջանիկ» ինքնակենսագրական բանաստեղծությունը, որտեղ նկարագրում է Արցախի հայերի ծանր վիճակը բնօրրանում, թե ինչպես նրանք ստիպված թողել, հեռացել են հարագատ վայրերից, հասել մինչև Պյատիգորսկ, և հույս է հայտնում, որ հայ ազգը կրկին իր պատմական իրավունքների տերը կդառնա:

Աշխեն Վանիլովան իր կենսուրախ բնավորությամբ նաև հուսադրող, լավատեսական մաղթանքներ է հաղորդել, ինչպես նաև «Զնիր ու աճիր» օրորոցայինը, որտեղ հայության հույսը կապվում է աճող սերնդի հետ: Նա հաղորդել

4 «Ո՛վ հաճընցի քաջ պատանի» երգը տե՛ս **Սվազլեան Վ.**, Կիլիկիա. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, էջ 163: **Նույնի**, Հայոց ցեղասպանություն. Ականատես վերապրողների վկայություններ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2011, էջ 628:

է նաև «Խելքով աղջիկը» իրապատում հեքիաթը, որտեղ աղջիկը՝ հակառակ իր շրջապատին, ճիշտ է կողմնորոշվում և չի ամուսնանում հարուստ, բայց գանամյալ ծերունու հետ, ասելով՝ «Պատավ ծին ջրհիլւննայ չի, թնն խօզիս պոչն ու յալը» («Պատավ ձին չի ջահեղանա, եթե խուզես նրա պոչն ու բաշը»), ինչպես նաև «Կոռն ու կյրնգյըրավերը» («Գոռն ու գանգարվողը») հեքիաթը:

Նա երգել է նաև «Նազիկ, Նազիկ, նազ մի՛ անի» երգը, որը հիշեցնում է Կիլիկիայի քեսաբցիների նույնանման պարերգից մի հատված: Դա վկայում է ժողովրդական բանահյուսության նույն ակունքներից սնվելու հանգամանքի մասին: [28 օգոստոսի, 1964 թ., Պյատիգորսկ]

ՄԱՐԳԱՐԻՏԱ և ԱՆԺԵԼԱ ՌՈՒԲԵՆԻ ԱՎԱԳՅԱՆՑ (ծնվ. 1961թ.) գույգ քույրերը երեք տարեկան են:

Ուշագրավ է, որ նոր սերնդի անուններն արդեն նոր միջավայրի հնչեղությունն ունեն:

Նրանք ավելի շատ լսում են, քան՝ խոսում, երգում, քան՝ պատմում: [30 օգոստոսի, 1964 թ., Պյատիգորսկ]

III.

ՊՅԱՏԻԳՈՐՄԿ ԳԱՂԹԱԾ ԱՐՑԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ԲԱՆԱՅՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԵՎ ԹԵՄԱՏԻԿ ԱՌԱՆՁՆԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ընդամենը 20 օրերի ընթացքում Պյատիգորսկի երկու հազարի հասնող հայ համայնքից գրառել են 100 միավոր բանահյուսական նյութեր՝ իրենց բարբառային նրբերանգներով, որոնք տողատակում թարգմանված են՝ նշելով բառի ծագումը⁵:

Իսնդրո առարկա նյութերը հետևյալ բնույթի են.

- I. **Վիպական բանահյուսություն** – *Հրաշապարում հեքիաթներ* (6), *Իրապարում հեքիաթներ* (4), *Առակներ* (2),
- II. **Քնարական բանահյուսություն** – *Օրորոցայիններ* (10), *Սիրային երգեր* (20), *Հարսանեկան ծես և երգ* (1), *Կենցաղային և Ծիսական երգեր* (3), *Աշխարանքային երգեր* (4), *Կարակերգեր* (3), *Հայրենասիրական և Զինվորի երգեր* (10),
- III. **Ասույթային բանահյուսություն** – *Մանկական թոթովանքներ* (2), *Հանելուկներ* (7), *Առածներ* (12), *Շուրասելուկներ* (4), *Մաղթանքներ* (5), *Օրհնանքներ* (7):

I. **Վիպական բանահյուսություն** բաժնում *հրաշապարում* և *իրապարում հեքիաթներն* իրենց սյուժետային բովանդակությամբ և մոտիվային համակարգով մեծ մասամբ առնչվում են պատմական Հայաստանի և Կիլիկիայի հայ ժողովրդական հեքիաթներին⁶: Քանի որ 11–13-րդ դդ. Մեծ Հայքի հայաբնակ վայրերից, նաև Արցախից հայերի հոսքը դեպի Կիլիկիա վիթխարի չափերի էր հասել⁷, այդ առումով ուշագրավ են. «*Օխց տղան*» («*Օձ տղան*»), «*Անմահական ճնորք*», «*Իրեք ախպոր հեքիաթը*», «*Թարավերեն ախշիգը*», «*Օվջի Փիրումը*» («*Որսորդ Փիրումը*») և այլ հեքիաթներ, որոնք ևս իրենց նմանատիպ գուգահեռներն ունեն Մայր Հայաստանի հեքիաթների հետ:

Արցախի հայերի *հրաշապարում հեքիաթներն* սկսվում են ավանդական «*Իլնիլ ա, չիլնիլ*» («*Լինում է, չի լինում*») բանաձևով, սակայն ոչ միշտ են ավարտվում «*Երկնքից ընկավ երեք ինձոր*» վերջաբանով, այլ՝ շատ ավելի կտրուկ որևէ

5 Բանահյուսական սկզբնաղբյուրների բարբառային նրբերանգները ճշգրտվել են լրագրող, բանաստեղծ, արմատներով արցախցի **Ռուբեն Գրիգորյանի** կողմից:

6 Արցախի հրաշապարում և իրապարում հեքիաթների շարքը հրատարակվել է նաև նախկինում. «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» գիտական բազմահատորյակի 5–7 հատորներում (Ե., 1966–1979), ընդ որում՝ «Արցախ–Ոստիք» (Շուշի, Արցախ, Գանձակ), կազմողներ՝ Նազիկյան Ա., Մվազյան Վ., հ. 6, Երևան, 1973:

7 **Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա..., էջ 11–12:

գործողությամբ. «Էն րդեն կապրմ ըն ծիանը հնարյվան, պէց թողնրմ հնարգնկ դաշտերը» («Էն րդին կապում են ձիու պոչից և բաց թողնում արձակ դաշտերը») և կամ՝ ավելի կարճ «Վոյր ի վայր» («Ահա և բոլորը») ռուսերեն արտահայտությամբ: Անշուշտ, սա նոր՝ ռուսական միջավայրի ազդեցությունն է, որը նաև առիթ է տվել զգալի չափով փոխառյալ բառերի և արտահայտությունների ներթափանցմանը. օրինակ՝ «մոմենտ» (պահ), «սարոլ» (սեղան), «ուժե» (արդեն), «կամպանիա» (ընկերություն), «կուկլա» (տիկնիկ), «կակոսազ» (հենց այդ), «պրեդանիե» (օժիտ), «յելի-յելի» (հազիվ-հազ), «մնադարիչ» (նվեր), «կառասուլ» (պահակ) և այլն: Նման ներթափանցումներն օրինաչափ են, հատկապես երկար տարիներ համակեցությամբ ապրողների կենցաղում և լեզվական մշակույթում:

Իրապատում հեքիաթներից ուշագրավ է հատկապես «Հլուվերի պահասիանը Շահ Աբասին» («Ալևորի պատասիանը Շահ Աբասին»): Իր գավթողական արշավանքներից վերադարձող Շահ Աբասը ծիծաղում է արմավի ծառ տնկող ալևորի վրա, ասելով, թե նա չի հասցնի համտեսել իր տնկած ծառի պտուղը, քանի որ նրա մահը մոտ է: Արցախցի իմաստուն ալևորը պատասխանում է. «Ա՛յ, ախպեր, մըհենգ էլ ես ծրծաղրմ քեզ յրա: Մըեր պապերը ծառ ըն րնգալ, մոնք բարը կերալ ընք: Մհենգ էլ մոնք բիդի րնգինքյ, հանցու մըեր հերազաները օրին» («Ա՛յ, եղբայր, հիմա էլ ես ծիծաղեմ քեզ վրա: Մեր պապերը ծառ են րնկել, մենք պտուղը կերել ենք: Հիմա էլ մենք պիտի րնկենք, որ մեր հեղինորդները ուրեն»):

Գրառված երկու **սուսկները**, ինչպես՝ «Վըթեան ու մուկունը» և «Վըթեթես մոքիրը» համահայկական հայտնի սյուժեներ են, որոնց միայն գործող անձինք՝ կենդանական կերպարներն են փոխված, այսինքն՝ տեղայնացված, հարմարեցված են Արցախի կենդանական աշխարհին:

II. Քնարական բանահյուսության տեսականին ևս իր բնույթով բազմազան է և համահունչ համահայկականին: Այդ բաժնում առկա են՝ օրորոցայիններ, սիրային, հարսանեկան, ծիսական, պանդխտության, աշխատանքային երգեր, կատակերգեր նաև հայրենասիրական և զինվորի երգեր:

Քնարական այս երգերի մեջ գեղարվեստորեն պատկերվում են հայրենի բնության գեղեցկությունները, առօրյա կյանքի ու կենցաղի տարաբնույթ երևույթները.

«Քնիր ու աճիր,
 Շուր արա, բալեն,
 Կոունկներն էկան,
 Թողին մըեր երկիր
 Սև ամպով պապած:
 Քնիր ու աճիր,
 Դարդերս քշիր,

Շուր արա, բալեն:
 Հուլունք եմ կապել,
 Կախել օրոցքից,
 Քո զար աչքերից
 Որ հեռու մաս
 Թշասմո աչքից»:

Ուշագրավ է, որ թջնամու կերպարն արտացոլվել է նույնիսկ մանկական *օրորոցայինում*, երբ մայրը չքնող երեխային վախեցրել է դաժան խանի կերպարով.

«Լւնյ-լւնյ-լւնյ արա, քնն իլ,
Ջելիմ խանը կիկյա՝ քլեզ փանե.
Բւնյ, բալւն, բւնյ, կուկլա բալա,
Բւնյ, բալա ջան, բւնյ, ջան, բալւն»:

«Լւնյ-լւնյ-լւնյ արա, քնիր,
Ջելիմ խանը կգա՝ քեզ տանի,
Բւնյ, բալւն, բւնյ, կուկլա բալա,
Բւնյ, բալա ջան, բւնյ, ջան, բալւն»:

Իսկ կրկնելով «կուկլա» և «բալա» բառերի առկայությունը վկայում է ռուսական օրորոցայինի ազդեցությունը:

Միրային երգի օրինակ է.

«Նազիկ, Նազիկ, նազ մի՛ անի,
Չոխեդ⁸ քաշի, թոզ⁹ մի՛ անի»:

Գրառված սիրային երգի այս տողերն ակամայից հիշեցնում են կիլիկյան՝ Քեսապի պարերգի նմանատիպ պատկերը.

«Աման, իշգեյն, ծիր վաթանը յ՞ գրննս.
Շյուդ մի՛ ժգըղվա չախշօրիս մըրօդ գրննս»¹⁰:

«Ա՛յ, աղջիկ, ձեր հայրենիքը որտեղ կլինի,
Շատ մի՛ շորորա, քղանցքդ կփռոշտվի»:

Այս նմանությունը վկայում է ժողովրդական նույն արմատների մասին:

Պյատիգորսկի Արցախի հայերը *կենցաղային և ծիսական երգերից* հիշում և երգում էին «Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Զարիկ» ավանդական տոնական երգը, թեպետ ծիսական տոներն այլևս նախկինի պես հանգամանորեն չէին կատարվում:

Այնինչ, հիշում և կատարում էին *Համբարձման րոնին* երգվող հատ ու կենտ քառյակներ, որոնց համանման տարբերակներն առկա են հայկական բանարվեստում.

«Ախչի, ո՛ր ես, դուն հոր ես,
Ես ծարավ եմ, դուն ջուր ես,
Համբարձում օրը ո՛ր ես,
Արի ըսրեղ պար բոնենք:
Հայր՛ ջան, հայր՛ն,
Համբարձում, հայր՛ն»:

8 Չոխա (ժող.) – նուրբ մահուդից երկար վերարկու:

9 Թոզ (թորք.) – փռշի:

10 **Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա..., Ե., 1994, էջ 127: Տես նաև՝ **Չոլաբեան Յ.**, Քեսապ, հ.Բ, Հալեպ, 1998, էջ 497–498:

Պյատիգորսկի Արցախի հայերը կարոտով էին վերհիշում բնօրրանում Համբարձման տոնին կատարվող ձեռք-ձեռքի բռնած իրենց տոհմիկ երգն ու պարը, քանի որ նոր միջավայրում այլևս նման հավաքական տոնախմբություններ չէին իրականացնում:

Հարսանեկան ծեսը նեղ շրջանակում դեռ պահում էր ավանդական որոշ երանգներ, ինչպես, օրինակ՝ հարսի գլխին շաքար, չիր ու չամիչ, մանրադրամներ տեղացնելու կամ հարսի ոտքի տակ ավստ ջարդելու սովորույթները: Ծիսական արարողակարգը բավականին մանրամասն գրի է առնված՝ մեջբերելով հարակցվող երգերը ևս: Հուզիչ է հայրական տանը հարսի հրաժեշտի երգը.

«Վայ, ազի ջան, փանըմ ըն,
Հորաս, մորաս հանըմ ըն,
Վայ, ազի ջան, փանըմ ըն,
Ազիզ մորաս հանըմ ըն»:

«Վայ, մայրիկ ջան, տանում են,
Հորիցս, մորիցս բաժանում են,
Վայ, մայրիկ ջան, տանում են,
Սիրելի մորիցս բաժանում են»:

Արցախում, երբ հարսը ոտք է դրել փեսայի տուն, մոմավառություն են կատարել և վառված մոմերով դիմավորել փեսային՝ երգելով.

«Վայ, ազի ջան, աշքղ լիւս,
Տղեք պերենք, հարսպ պերենք,
Եկած պարիկամներեք աշքղ լիւս»:

«Վայ, մայրիկ ջան, աչքդ լույս,
Տղիդ բերինք, հարսիդ բերինք,
Եկած բարեկամներիդ աչքը լույս»:

Բանասաց Աննա Ակոպովան պատմել է. «Արցախում փղի փանը հաց ըն օտըմ, պրծըմ, սագանդարը¹¹ նստըմ ա, փղի բարեկամները նվերներ են փալիս՝ մերել¹² ա, սնդուկ, կուվշին¹³, փող և այս բոլորի մասին բարձրաձայն հայփարարում է «փեի խփողը»¹⁴: Երբ հարսը ներս է մտնում, նրա ոտքերի փակ փսես են ջարդում, իմում են ինսամինների, հարս ու փեսի կենսացները...»:

Աշխարանքային երգերը ևս հիմնականում համահայկական ավանդական բնույթ ունեն. «Ձիզ փուր, քաշիր, այ եզո», «Հով արա, Ջեյրան ջան» և կամ՝ կարագ հարելու «Մոթալ¹⁵, մոթալ, ջան մոթալ» երգերը:

Հանապազօրյա հաց թխելու գործընթացը միահյուսվել է սիրած յարի պանդխտության գնալու հետ.

«Հաց ըմ թրխալ՝ կյարի ա,
Իմ յարըս սափարի ա,
Սափար էրթայիլը մընոնիմ.
Խոսքերքո շաքարի ա»:

«Հաց եմ թխել՝ գարի է,
Իմ յարը պանդուխտ է,
Պանդխտությանդ մեռնեմ.
Խոսքերդ շաքարից են»:

11 Սագանդար (բրբռ.) – նվագող:

12 Մերել (ոռու.) – կահույք:

13 Կուվշին (ոռու.) – ջրաման:

14 Տեի խփող (բրբռ.) – թմբկահար:

15 Մոթալ – հատուկ եղանակով պատրաստվող պանիր:

Գրառված երգերից մեկում, ամենայն հավանականությամբ, ակնարկվում են ազգամիջյան լարված փոխհարաբերությունները.

«Ա՛յ, տղան, տուն արի,
Վրեններդ՝ շաղովն արի,
Էս թաղը դըմըղալ ա.
Երէ թաղավն արի»:

«Ա՛յ, տղան, տուն արի,
Ոտքերդ՝ շաղովն արի,
Այս թաղում իրարանցում է.
Վերին թաղովն արի»:

Արցախում հարազատների կողմից չի խրախուսվել տղամարդկանց պանդխտելը, հատկապես նավթարդյունաբերական կենտրոն՝ Բաքու, ուր բազմաթիվ հայեր ապրուստի հոգսից ստիպված գնում էին աշխատանք գտնելու.

«Ծառի տակը լաքի յա,
Իմ յարը Բաքի յա,
Բաքվա սարը թող շոռ կյա.
Բայքի իմ յարը տուն կյա»:

«Ծառի տակը գոլ է,
Իմ յարը Բաքվում է,
Բաքվի սարը թող շոռ գա.
Գուցե իմ յարը տուն գա»:

Պյատիգորսկի Արցախի հայերի երգացանկում առկա էին նաև գրական լեզվով նորոյա **կոլտնտեսային** կյանքին նվիրված, ժողովրդականություն վայելող երգեր.

«Ծլել է արբու, ծփում է արբու,
Կորել է դարդու, ջանն,
Եկել է նորը, ինդության օրը,
Գյոզալ¹⁶ տրակտորը, ջանն...»:

Խորհրդային ժամանակների նորոյա ինքնատիպ երգերից է նաև **Կասանց միջազգային տունին՝ Մարտի 8-ին** նվիրված երգը.

«Լաչակի¹⁷ բանց, այ նանի¹⁸,
Քիթկալդ բանց, այ նանի,
Թող արև տա, չորանա
Արցունք ու լաց, այ նանի»:

Հոկտեմբերը քեզ համար
Նոր կյանք բերավ, այ նանի,
Ցուրտ ձմեռը վերացավ,
Գարուն դարձավ, այ նանի»:

Էնքան չինսնի¹⁹ կապ մնաց,
Տափակել է ա, այ նանի,
Քիթ-բերանդ ծոմովել,
Տես վիճակդ, այ նանի»:

Ականջներդ բանց արա,
Էսօր Մարտի 8-ն ա,
Շաբա²⁰ կանչի, ծափ արա,
Կասանց տունն ա, այ նանի»:

16 Գյոզալ (ժող.) – գեղեցիկ:

17 Լաչակ – գլխաշոր:

18 Նանի (ժող.) – մայրիկ:

19 Չանա (թուրք.) – ծնուտ:

20 Շաբա (զվն.) – երաժիշտներին տրվող դրամական պարգև:

Առաջին հայացքից նոր իմաստ ու բովանդակություն արտահայտող այս երգի մեջ գարնան զարթոնքի, ձմռան ցրտերի դեմ տարած հաղթանակի, իրական աշխարհի զգացողության խորհուրդն է ամփոփված: Ավանդական բանահյուսության մեջ բազում գործառույթներով օժտված Նանիին կոչ է արվում ազատվել կանացի հմայքը խաթարող ավելորդ հանդերձանքից: Ժողովրդական երգ ու պարով, խրախճանքով վերահաստատվում է գարնան զարթոնքը՝ կանանց տոնը դիմավորելու նրանց պատրաստականությունը: Այստեղ, միաժամանակ, նկատելի է ինքնագիտակցության եկող և զարթոնք ապրող նահապետական հայ կնոջ անխզելի կապն ու մերձեցումը բնության հետ:

Պյատիգորսկում տարածված **կարակերգերից** է.

*«Բույրիկիս՝ փոֆլի²¹, կալո²²,
Մայրիկիս՝ կոշիկներ,
Բակ հայրիկիս՝ մի զոյգ փրեխ,
Էն էլ փոկեր չունենա...»:*

Արևմտահայոց՝ հիմնականում պոլսահայոց²³, շրջանում տարածված գավեշտական տարաբնույթ պատկերներով շարահյուսված այս երգը նաև երգում էին արցախցի երիտասարդները:

Պյատիգորսկում Արցախի հայերն իրենց ավանդական ապրելակերպին խորթ և անհարիր երևույթներն անվարան երգիծում էին.

*«Կիսավոդոսկի օրիորդները
Ժամը փասին ըն զարթում,
Մաշքը²⁴ կոտրած կարվի նման,
Ման են կյնլի բուլվարում²⁵...»:*

Ռուսական նոր միջավայրը, մարդկային նոր հարաբերությունները ևս լեզվական նորամուծությունների պատճառ են դարձել.

*«Ծիրը ծառին փիփիկ արավ,
Ախտրնիկը²⁶ ուրիշ արավ²⁷,
Վրեննան փոնավ, դամոյ²⁸ փարավ,*

21 Տուֆլի (ռուս.) – կոշիկ:

22 Կալո (ռուս.) – կրկնակոշիկ:

23 **Սվազյան Վ.**, Պոլսահայոց բանահյուսությունը, 2000, Երևան, էջ 427–428:

24 Մաշք – մեջք:

25 Բուլվար (ռուս.) – ճեմելիք:

26 Ախտոնիկ (ռուս.) – որսորդ:

27 Ուրիտ անել (ռուս.) – սպանել:

28 Դամոյ (ռուս.) – դեպի տուն:

*Ժարոմխիկում²⁹ ժարիտ արավ³⁰,
Նարեց, մի լավ կուշիտ արավ³¹,
Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ»:*

Ժամանակի ընթացքում նրանց բառապաշարի մեջ տեղ են գտել «ախուր-նիկ», «ուքիտ անել», «դամոյ», «ժարոմխիկ», «ժարիտ անել», «կուշիտ անել» և այլ բառեր ու բառակապակցություններ:

Սակայն Պյատիգորսկ գաղթած արցախցիները չէին ընդունում, որ իրենք սկանայից տուրք են տալիս լեզվական փոխառություններին և ասում էին. «Նասաբարոտ³², մոնք չիարի³³ արմյանսկի³⁴ ընք խոսըմ»:

Թեպետ Պյատիգորսկ գաղթած արցախցիների բառային կազմը 1964թ. ռուսերենից արդեն զգալի ազդեցություններ էր կրել, սակայն նրանք իրենց ազգային ինքնությունն ու արցախցու արժանապատվությունը շարունակում էին բարձր պահել: Այդ հասցամանքն իր գեղարվեստական արտացոլումն է գտել հատկապես նրանց *Հայրենասիրական* և *Ջինվորի երգերի* մեջ:

Այդ օրերին ինձ հաջողվել է արցախահայերից գրի առնել նաև 1905թ. Ասկերանի կիրճում կատարված պատմական հայտնի իրադարձությանը նվիրված երգի մի դրվագ, որտեղ պատմվում է, թե ինչպես Շուշիի հայերից թալանված երկու ֆուրգոն ավարով ջարդարար թաթար-ազերի բեկերի մեծաթիվ հեծելագործ գալիս, հասնում է Խոջալու: Քանի որ հրազենի ձայն չէր լսվում, մտածում են, որ իրենք կարող են ապահով անցնել Ասկերանի կիրճը: Դարանակալած հայ մարտիկները՝ քաջորդի Համազասպի մշակած խելացի ռազմավարությամբ և Վարդանի աջակցությամբ, շրջափակում, օղակի մեջ են վերցնում թշնամուն և ոչնչացնում ավելի քան 200 թաթար-ազերիների³⁵.

*«Ինչպես կորյուն քաջ Վարդանը,
Համազասպը քաջանուն
Ասկերանի բերդի միջից
Կոպորեցին թշնամուն»:*

1905 թ. օգոստոսի 17-21-ը Համազասպի գլխավորությամբ տեղի ունեցած հաղթական մարտերի շնորհիվ, Արցախի ինքնապաշտպանական ուժերին հաջողվում է անստիկ պահել ռազմավարական կարևոր նշանակություն ունե-

29 Ժարոմխիկ (ռուս.) – տապակ:

30 Ժարիտ անել (ռուս.) – տապակել:

31 Կուշիտ անել (ռուս.) – ուտել:

32 Նասաբարոտ (ռուս.) – ընդհակառակը:

33 Չիստի (ռուս.) – մաքուր:

34 Արմյանսկի (ռուս.) – հայերեն:

35 **Ստեփանյան Գ.**, Համազասպ, Երևան, 2016, էջ 110–111:

ցող Ասկերանի կիրճը և կասեցնել թաթար հրոսակների հարձակումները Շուշիի ուղղությամբ¹:

Ջինվորի երգի ինքնատիպ նմուշ է նաև հետևյալ երգը, որտեղ հիշատակվում են Հայաստանի հերոսական անցյալն ու արցախահայ երիտասարդի՝ ազգի համար գոհվելու պատրաստակամությունը.

*«Մուսերս փո՛ւր, մայրի՛կ,
Մուհնս փո՛ւր, քայրի՛կ,
Հանուն ազգիս թե՛ չգոհվեմ,
Հասպա ինչո՞ւ ծնվեցի ես»:*

Հայրենական պատերազմի (1941–1945 թթ.) տարիներին ստեղծված երգերը ևս իրենց ուրույն տեղն են գտել արցախցիների երգացանկում.

*«Նեմե՛ց², նեմե՛ց, կուդա՛ փի³,
Գիդացել ես, թե՛ Բըղըղորակը⁴
Հավի բուդ ա՛. դե՛ մին նազադ⁵,
Բումբը⁶ կրամ կնդազադ⁷»:*

Եվ կամ՝

*«Առավոտյան ժամը ութին
Ինձ վայենկոմադ⁸ կանչեցին,
Վեշ մեշոկը⁹ շալակս փվին,
Դեպի Կերչը հողարկեցին,
Երբ որ մրանք Կերչի հողը,
Սիրդս մրավ մահվան դողը...»:*

Երկարաշունչ այս երգի ավարտին, անօգնական ու անհույս ընկած մահամերձ հայ զինվորը խնդրում է.

*«Ընկերներ ջան, հավաքվեցեք,
Դողոկները փչիլ փվեք,
Գերեզմանիս քարին վրեն
Սայաթ-Նովեն¹⁰ երգիլ փվեք»:*

1 Նույն տեղում:

2 Նեմեց (ռուս.) – գերմանացի:

3 Կուդա տի (ռուս.) – այդ ո՛ւր:

4 Բըղըղորակ – Պյատիգորակ:

5 Նազադ (ռուս.) – ետ:

6 Բումբ (ռուս.) – ռումբ:

7 Կնդազադ – գլուխ (ծաղրական):

8 Վայենկոմատ (ռուս.) – զինկոմիսարիատ:

9 Վեշ մեշոկ (ռուս.) – ուսապարկ:

10 Սայաթ-Նովա – (Հարություն Սայադյան, ծնվ. 1712 թ., Թիֆլիս – 1795 թ., Հաղպատ) հայ բանաստեղծ-աշուղ, ժողովրդական-աշուղական նոր դպրոցի հիմնադիր:

Եվ նա հանգում է՝ շնչալով.

«Չեմ մոռանա Մայր Հայաստան»:

Մայր Հայաստանի, բնօրրան Արցախի կարոտը մշտապես ուղեկցել է օտարության մեջ ապրող Պյատիգորսկ գաղթած արցախցիներին: Նրանց մեջ կային նաև ինքնուս ստեղծագործողներ, ինչպիսին էր 58-ամյա Աշխեն Մուսայելի Վանիլովան: Նա իր մտորումներն արտահայտում էր չափածո հանգավորմամբ և երգային կատարումով: Նրա երգած **եղերերգի** սեղմ տողերի մեջ խտացված էին արցախահայոց կրած անլուր տառապանքները, նրանց հարկադրված գաղթը բնօրրանից դեպի Պյատիգորսկ.

«Դնրդոր, կարոտ էս կյանքի մեջ
Տանջվեցինք մոնք անհանգիստ,
Դաղված, էրված ջիգյարներով
Մնացինք մոնք անհանգիստ:

Մոնք շար մրեծ ցեղ ունեինք,
Բոլորին էլ կորցրրինք.
Էկանք-հասանք Պրտիդորսկ,
Նեուժեղի¹¹ մոնք կարել չընք
Հանգիստ մասնք փանջանքից:

Բավական է, մեր ծնողներն
Ինչքան արյուն թափեցին,
Ժողովրդին մեր փչացրին,
Մըեզ փնավեր արեցին:

Մենք պիտի կովենք
Ինչքան ուժ ունենք,
Մեր լին կորուսարները
Փառքով ենք բերենք»:

Անհատական այս ստեղծագործության ավարտը լավատեսական է և լուսավոր, որն այնքան բնորոշ է արցախի հայությանը, ասես, այն աղոթք լինի առ Աստված: Այն մաղթանք է՝ ուղղված նաև համայն մարդկությանը.

«Թող մեր անգին Հայոց ազգին
Էն ուժն ու պարիմն ինի,
Որ իլնիլ ա հին-հին վախարից,
Թող փրկի Տերը սաղ աշխարքին,
Լոխ էլ ապրին խաղաղ, երջանիկ»:

III. Ասույթային քանահյուսություն բաժնում ուշագրավ են երեք տարեկան Անժելա և Մարգարիտա Ավագյանց զույգ քույրերից իմ գրառած **մանկական թոթովանքները**: Երբ փոքրիկ Անժելային ես հարցրեցի իր անունը, նա **շուրասեղուկի** պես պատասխանեց.

«Փըլջմեղի¹² դերո Կևանեն ծոռն ըմ,
Փըլջմեղի Ղազարեն ծոռն ըմ,
Փըլջմեղի Ասրեյեն թոռն ըմ»:

11 Նեուժեղի (ռուս.) – մի՞թե:

12 Տեղավայր:

Իսկ երբ նրա գուգակից Մարգարիտային հարցրեցի.

«— Մայրդ որտե՞ղ է աշխատում:

Նա պատասխանեց. — Ռոդդոմ¹³:

— Ի՞նչ է անում:

— Խոհա ս պրոնըմ¹ (— Մանուկ է բռնում)»:

Պյատիգորսկի Արցախի հայերի **հանելուկների**ն բնորոշ է իրենց բնօր-
րանի կենդանական և բուսական աշխարհի գեղարվեստական արտացոլումը,
որտեղ գաղտնագրված կերպով ներկայանում են արցախցիների կյանքին ու
կենցաղին հատուկ պարագաները: Առանձնապես յուրօրինակ է հանելուկների
հարցադրման սկզբնաձևը.

«Մըեզ մինն օսինքյ՝ կըկընանչի,
Կըծաղկի սիպրակ, կըկյիրմիրի,
Երնան ալ կթոխի»:

(Մոշ)

«Մենք մինն ունենք՝ կանաչում է,
Ծաղկում սպիտակ, կարմրում,
Հետո՝ սևանում է»:

Կամ՝

«Մըեզ մինն օսինքյ՝
Աշխարքս շոռ ս կյնկիս,
Որոճոգյունը կյնմ ս
Տոսնը վըեր ընգնում»:

(Տրեխ)

«Մենք մինն ունենք՝
Աշխարհը ման է գալիս,
Իրիկունը գալիս է
Դոսնը վեր ընկնում»:

Ուշագրավ են այլաբանական իմաստ արտահայտող հայաշունչ **սուած-
ները**.

«Աշխարսաձ հացն ս հալալ»:

«Վաստակած ապրուստն է արդար»:

Կամ՝

«Մարը սարին պրահըմ չի,
Մարթը մարթին պրահըմ ս»:

«Մարը սարին չի պատահում,
Մարդը մարդուն պատահում է»:

Եվ կամ՝

«Վըչխարէն փմական օրըմ չըմ.
Քմական մորէ ս»:

«Ոչխարի դմակից չեմ ուտում.
Հետույքին մոտ է»:

Եվ ի վերջո՝

«Աշխարքը շոռ ս եկալ՝
Դրահարը ուրան վըեղըմը քթալ»:

«Աշխարհը ման եկավ՝
Դրահատը իր հողում գտավ»:

13 Ռոդդոմ (ռուս.) – ծննդատուն:

Արցախահայոց առածները բարբառային արտաբերումով առանձին հմայք են ստանում՝ դառնալով տեղային նոր տարբերակներ:

Լավատեսությանը են օժտված **օրհնանքները**.

«Ազատ, էրզան կյանք ունենաս»:   «Ազատ, երկար կյանք ունենաս»:

Այստեղ ուշագրավ է ազատության գաղափարի առաջնահերթությունը, որը խիստ բնորոշ է ազատատենչ ու լավատես արցախցիներին.

«Հինչ նեղութին քաշըմ ըս,   «Ինչ նեղություն, որ քաշում ես,
Վերջըր բարի թրղ ինի»:   Վերջդ բարի թող լինի»:

Արցախցին համայն աշխարհի մարդկությանը խաղաղություն և բարօրություն է **մատթում**.

«Երկրագունդը թրղ բարի ըրագավ ապրի»:

«Երկրագունդը թող բարի երագով ապրի»:

Պյատիգորսկ գաղթած Արցախի հայերի շրջանում 1964թ. իմ կատարած ժողովրդագիտական անձնական գրառումներն ու դիտարկումները հիմք են տալիս եզրակացնելու.

1. Արցախի հայերի բանահյուսությունն իր արմատներով նույնական է Արևմտյան Հայաստանի և Կիլիկիայի հայության մշակութային հնամենի ավանդներին: Հանգամանք, որը վկայում է նրանց ազգային-ավանդական ակունքների նույնականության և հայկականության մասին:

2. Պյատիգորսկի Արցախի հայերի բանահյուսական նշխարները ոչ միայն բազմաժանր են ու բազմազան, այլև՝ ինքնատիպ են իրենց բնույթով:

3. Պյատիգորսկում 1960-ական թվականներին նոր՝ ռուսական միջավայրին ինտեգրվող Արցախի հայերի լեզվական միտումներն արդեն իսկ զգացնել են տալիս նրանց բանավոր խոսքի մեջ:

РЕЛИКВИИ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА ПЕРЕСЕЛИВШИХСЯ В ПЯТИГОРСК АРЦАХСКИХ АРМЯН

I.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР

Летом 1964г., приехав в Пятигорск, я поинтересовалась и узнала, что там есть квартал, где живут карабахские (Арцах) армяне. В те годы Карабах для нас, как арменоведов, был недостижим. Азербайджанцы не давали армянским археологам возможности проведения там археологических раскопок, так как боялись, что будут выявлены множественные и неоспоримые следы, указывающие на то, что в 1921г. отданный им прекрасный край является армянской землей.

А меня как фольклориста-этнографа интересовало, когда и откуда они переселились в Пятигорск, каким этнокультурным изменениям подверглись в условиях совместного с местными жителями бытия, сохранили ли верность традициям родины-колыбели и т. д.

Среди живших в Пятигорске, в отдельном районе, представителей армянской общины первыми привлекли мое внимание пожилые арцахские женщины, сидевшие у своих домов с прялками в руках, дабы ткать красочные ковры на основе традиций ковроткачества, сформировавшихся на их родине. Женщины были в своеобразных карабахских национальных нарядах, гармонично сочетающих черный цвет с зеленым и фиолетовым. Налобные украшения этих женщин были усыпаны серебряными монетами, а края рукавов кофты и верхней одежды были покрыты декором из серебра в виде фигурных коконов. Их поясицы украшали серебряные либо матерчатые пояса, придававшие стройность и подтянутость даже престарелым женщинам. С первого же взгляда они произвели на меня неизгладимое впечатление, вселив в меня надежду, что сохранив внешний колорит региона своего происхождения, эти женщины, несомненно, сберегли в душе и сердце завещанные предками духовные ценности.

В беседе с ними выяснилось, что многие из них переселились из Арцаха еще в 1905–1906 гг. в результате татаро-азербайджанских межнациональных

столкновений, а в 1921 году новый поток переселенцев из Арцаха был обусловлен тем, что союзное руководство передало Нахиджеван и Арцах Азербайджану, после чего со дня на день ухудшавшееся положение армян способствовало новой волне миграции. Хотя и советская конституция исключала национальную дискриминацию, но фактически армяноненавистническая политика азербайджанцев привела к последовательному переселению армян из Нахиджевана и Арцаха. Многие в поисках работы и более или менее нормальных условий жизни переселились в Баку, Сумгаит, либо в Россию. Обустроенный армянский квартал в окрестностях Пятигорска местные жители называли «Армянским Нью-Йорком».

Еще во второй половине XIX в. в Пятигорске существовала армянская община, была построена армянская церковь св. Таргманчац. Армянское население в основном занималось торговлей.

А во второй половине XX в., в 1964 году, когда я с ними познакомилась, арцахские армяне жили там весьма скромно, сохраняя национальное достоинство и верность корням. Они жили консолидированно, избегали смешанных браков, хотя и таковые имели место. Несмотря на то, что их дети ходили в русскую школу, дома по-прежнему разговорным языком оставался мощный арцахский диалект. Мужчины работали на местных фабриках, в колхозах, поэтому моими сказителями в большинстве своем были домохозяйки – женщины 70-90 лет. Исключение составляли 3-летние сестры-близнецы *Маргарита* и *Анжела Авакянцы*, которые говорили на арцахском диалекте.

II.

АРЦАХСКИЕ СКАЗИТЕЛИ ПЯТИГОРСКА

В течение 20-и дней научной экспедиции я познакомилась с 12 *сказителями* – представителями старшего поколения, с уст которых мною был записан публикуемый в данной работе фольклорный материал (100 единиц). Ниже приведены их краткие биографические данные, указаны даты записи и местность проживания.

Представляю живущих в Пятигорске моих 12-и сказителей – уроженцев Карабаха (Арцах) с их краткими биографическими данными.

АННА БАГДАСАРОВНА АКОПОВА (род. в 1876 г.). Родилась она в Карабахе. Когда мы с ней познакомились в Пятигорске, ей было 88 лет. Она была женщиной с исстрадавшимся лицом, истощенной, худосочной согбенной фигурой. Прожила она тяжелую жизнь. Во время межнациональных волнений 1905–1906 гг. ей удалось спастись от рук погромщиков и вместе со многими арцахцами переселиться и обосноваться в армянском квартале неподалеку от Пятигорска, который в дальнейшем называли «Армянский Нью-Йорк». Здесь она потеряла мужа. Чтобы прокормить восьмерых детей, она стала работать в армянской церкви. Затем работала в мастерской по изготовлению ковров, где отличилась своим тонким вкусом и умением. Несмотря на тяжелые жизненные условия, она тем не менее смогла воспитать детей и дать им высшее образование.

Анна Акопова забыла многие известные ей сказки, но все, что удавалось ей вспомнить, она тут же пересказывала, чтобы фольклористу с родины, помимо плодов, выращенных в ее саду, подарить также все богатство своей души и мысли. Во всех рассказанных ею волшебных сказках – «Живая вода» (*Շիւիւիւիւիւի աճիւրը*), «Сказка о трех братьях» (*Դրէք արջուրը հերիւիւրը*), «Мальчик-змея» (*Օրդ ւրիւի*), присутствуют общеармянские мотивы. Колыбельная, которую она вспомнила, носит в основном автобиографический характер; в ней мать устрашает не желающего спать малыша образом жестокого Зелим-хана.

Анна Акопова вспомнила также о деталях свадебных обрядов на ее родине, которые сопровождались самобытными песнями. Она познакомила меня также с рядом образных старинных загадок и скороговорок. [10 августа, 1964 г., Пятигорск]

МАТУШКА МАЙКО (род. в 1897г.). Матушке Майко было 67 лет. Она была полной, краснощекой и жизнерадостной женщиной. Майко пела, однако слегка искажая мелодию. Смерть сына оставила глубокий след в ее сердце, у нее были проблемы с памятью. Мне удалось записать ряд песен, посвященных труду, которые она помнила еще с детства: «Песня гумна» (Չալի երգը), а также песню более позднего периода – «Колхозную песню» (Շրիւնոցի երգը), и песню «Желание матери» (Մեր րիւճաւորը), в которой были такие строки:

«Օւեւի մի րաւի,	«Есть сын у меня,
Անունն է Արշակ,	Зовут его Аршак,
Եւ շալիսիկից օւր արագած	От начальника он
Միւ մեծ մեդալ.	Большую медаль получил,
Օգրւ ըւ րեւանիս	Хочу, чтобы стал он
Մեծ գեներալ»:	Генералом большим».

[12 августа, 1964 г., Пятигорск]

ВАРСЕНИК ПОГОСЯН (род. в 1904г.). Ей было 69 лет. Она переселилась в Пятигорск из деревни Ванк, Гадрутского района. Была она немногословной, застенчивой женщиной. Она с трудом пересказала мне мудрую басню «Скунс¹⁴ и мышь» (Չրեթեւն ու մկննդը), и на этом наше общение с ней завершилось. [14 августа, 1964 г., Пятигорск]

АСТГИК АРУТЮНЯН (род. в 1904г.). Ей было 65 лет. Она была общительной и гостеприимной женщиной, воспитывала 3 внуков-сирот, оставшихся на попечение бабушки после смерти их родителей. Так что, все мысли ее и помыслы были связаны с ними и с их будущим.

С ее уст мною было записано несколько традиционных частушек, среди них есть также ее оригинальное четверостишие, похожее на завещание:

«Զեկ եւ րաւիսի իւ իրեք խոխիւն,
 Անմաշ պարտաւի եւ րաւիսի
 Իւճից հիշարակ էր իրեք խոխիւն,
 Մաթոնի եւ րիւնց րարը րո րաւիսի»:

«Отдаю тебе трех детей своих,
 Вечный дар я тебе даю,
 От меня на память эти трое детей,
 Желаю, чтобы плоды их
 Достались тебе».

Она же напела шуточную песню «Птичка на дерево села» (Ծիրը ծառիս

14 Вьетес – насекомое, испускающее неприятный запах с целью самозащиты.

ըրիւրիկ տրիւկ), в которой использовано множество заимствованных из русского языка слов, но в целом в песенке сохранена верность армянским корням. [15 августа, 1964 г., Пятигорск]

АРЕВХАТ ВАРДАНЯН (род. в 1905 г.). Ей было 59 лет, родилась она в Карабахе, жила в Баку, впоследствии – в Кафане. С 1948 г. жила в Пятигорске, у нее было двое детей. Она была пенсионеркой. Аревхат рассказала мне басню «Тетушка скунс» (Վրէրեւի մորիոր) и сказку «Несчастный сын царя и невеста» («Թաւրիւնի բռնաբարիւր զոյնն ու հարսը»), в которой был образ колдуньи – старухи, являвшейся воплощением злых сил и требовавшей, чтобы ее похоронили между умершим в молодом возрасте царевичем и его невестой. На могиле царевича проросла фиалка, на могиле же его невесты выросла роза, а между их могилами – колочка, которая препятствует их союзу хотя бы после смерти.

Еще более мудрой и реалистичной была ее бытовая сказка «Ненасытный человек» (Սնուշուր մարդը), в которой высмеивалась жадность. [16 августа, 1964 г., Пятигорск]

ЛУСИК САРГСЯН (род. в 1904 г.). Эта одаренная сказительница напела мне ряд традиционных народных частушек, а также любовный дуэт «Хабрбан» (Հարրրոյն) и песню землепашца «Оровел» (Հորովել). С ее уст мною также была записана традиционная песня «Вам – масленица, нам – добрая Пасха» (Ձեզ Բարեկենդանին, մեզ՝ րարի Զարիկ). Я записала также напетые ею песни советского периода – «8-е Марта [сегодня], мама!» (Մարտի 8-ն է, մյ Կանի) и «Колхозная» (Շրջաբնակչին), которые она пела своим чистым и красивым голосом. [18 августа, 1964 г., Пятигорск]

СОНЯ ДАНИЕЛЯН (род. в 1904 г.). Эта сказительница, наделенная как даром сказителя, так и исполнительницы, рассказала сказку «Родной отец» (Հարսի հորը), повествующую о царской дочери, оклеветанной не родным ей братом. Она стала служанкой у отца и носила на голове овечью шапку, чтобы оставаться неузнанной. Мужем дочери становится ашуг, потерявший семью и рассказавший об этом в песне. Царская дочь берет в руки саз¹⁵ и также рассказывает историю своей горькой жизни. Наступает день, когда царь узнает правду. Он наказывает сына, привязав его к хвосту лошади и отпустив ее скакать в чистом поле. Сказительница поведала мне эту грустную сказку с непередаваемым волнением.

Она исполнила также ряд любовных частушек и других песен, которые

---

15 Саз – армянский народный струнный инструмент.

были записаны мною и таким образом спасены от забвения. [21 августа, 1964 г., Пятигорск]

ВАРДАНУШ ГРИГОРЯН (род. в 1904г.). Эта 60-летняя женщина знала множество песен и поговорок. Благодаря своей энергичности и живости ей удавалось собрать аудиторию.

Ее песни звучали на литературном армянском языке; в них имелись русскоязычные вкрапления. К примеру, образная городская комическая песня «Туфли, калоши – сестричке моей» (*Քույրիկիս՝ փութի, կաշիք*) была распространена в Константинополе¹⁶ и др. местах, равно как и песня о войне «Немец, немец, ты куда?» (*Նեմե՛ց, նեմե՛ց, կուրի՞ս քի*):

Она исполняла также солдатские песни.

*«Հարիս անկիս քսիսհիսգիս,
Մուրիս հրացանը բնիսձ ձեռքիս,
Թարքիս դիր մեջը արքիս
Շարնիս գոչեց՝ փղեքք, կոլի՛...»:*

«В июле двадцать пятого,
Каро с ружьем в руках,
С отмщеньем к турку в сердце
Воскликнул: “В бой, ребята!”».

Воспоминания о героических самооборонительных боях против турок в 1920 г. в киликийском городе Аджн нашли отражение и в песне, призывающей отомстить за смерть Каро, воевавшего с фашистскими ордами: «Пал Каро, взывая к мести!» (*Շարնիս ընկաւ՝ քրե՛ժ կանչեղիս*)¹⁷. Следовательно, старые поэтические традиции продолжают и в новое время. [23 августа, 1964 г., Пятигорск]

ТАНКЕ (ТАНКАГИН) САРГСЯН (род. в 1903г.). Танке была дочерью талантливой сказительницы Анушки. 61-летняя Танке была умной женщиной. У нее уже были внуки, и она не жалела сил, чтобы хотя бы приобщить детей к армянской речи, рассказывая им армянские сказки, такие как народная сказка «Охотник Пирум» («*Օվջի Փրիւմիւր*»), повествующая о необходимости знания языка врага. С ее уст мною была записана трудовая песня «Мотал, мотал» (*Մոթի՛ւ, մոթի՛ւ*), сопровождавшая процесс взбивания масла, а также исполненные глубоко смысла притчи и поговорки. [25 августа, 1964г., Пятигорск]

16 **Свазлян В.** Фольклор константинопольских армян. Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2000, с. 427-428 (на арм. яз.).

17 **Свазлян В.** Киликия. Устная традиция западных армян. Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 1994, с. 163 (на арм. яз.). **Свазлян В.** Геноцид армян. Свидетельства очевидцев. Ереван, Изд.-во “Гитутюн” НАН РА, 2011, с. 628 (на арм. яз.).

АШХЕН МУСАЕЛОВНА ВАНИЛОВА (род. в 1904 г.). 58-летняя Ашхен Мусаеловна была исстрадавшейся и иссохшей от горя женщиной, однако сохранившей в душе творческое начало. О чем бы она не говорила, все превращалось ею в поэтический текст и преподносилось в виде песни.

Она поведала мне свои автобиографические стихи «Пускай все живут счастливо!» (Թոյն լնի ւսրիս իւրիւն, երջանիկ), в которых описывается тяжелое положение армян Арцаха, живших на своей родине, рассказывается о том, как они вынуждены были покинуть родные места и переселиться в Пятигорск. В песне звучит надежда, что настанет день, когда армянский народ восстановит свои исторические права.

Ашхен Ванилова, обладавшая жизнерадостным характером, сочиняла колыбельные песни с оптимистичными пожеланиями, к примеру, песня «Спи и вырастай» (Քիչը ու անիւր), в которой надежда армянского народа связывается с растущим поколением. Она рассказала мне также бытовую сказку «Умная девушка» (Խելոյն իղիկը), в которой, в отличие от своего окружения, героиня принимает верное решение и отказывается выйти замуж за богатого старика, сказав при этом, что «Старый конь не станет молодым, если отрезать ему хвост и гриву» (Պտտիւ ծիւն ջրհիւլիւնիւ չի, թո՛ւ իւօրի ւրջն ու յաւը). От нее я услышала также сказку «Вор и жалобщик» (Գողն ու գիւղաւորը).

Исполненная ею песня «Назик, Назик, не кокетничай!» (Նազիկ, Նազիկ, իւր ւր' անի) напоминает песню, распространенную среди киликийских кесабцев. А это указывает на то, что они восходят к тем же народным корням. [28 августа, 1964 г., Пятигорск]

МАРГАРИТА и АНЖЕЛА РУБЕНОВНА АВАГЯНЦЫ (род. в 1961 г.) – трехлетние сестры-близнецы.

Примечательно, что имена нового поколения имели уже новое звучание.

Они больше слушают, нежели говорят, больше поют, нежели рассказывают. [30 августа, 1964 г., Пятигорск]

III.

ЖАНРОВЫЕ И ТЕМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОЛЬКЛОРА ПЕРЕСЕЛИВШИХСЯ В ПЯТИГОРСК АРЦАХСКИХ АРМЯН

В течение всего лишь 20-ти дней в армянской общине Пятигорска, насчитывающей около двух тысяч человек, мне удалось собрать более 100 единиц фольклорного материала с характерными для него диалектными особенностями¹⁸.

Материалы, являющиеся объектом нашего исследования, носят **эпический-повествовательный, лирический и фразеологический** характер.

I. Эпическое устное творчество – *Волшебные сказки* (6), *Бытовые сказки* (4), *Басни* (2),

II. Лирическое устное творчество – *Колыбельные* (10), *Любовные песни* (20), *Свадебный обряд и песни* (1), *Бытовые и Обрядовые песни* (3), *Песни о труде* (4), *Шуточные песни* (3), *Патриотические и Солдатские песни* (10),

III. Фразеологическое устное творчество – *Детский лепет* (2), *Загадки* (7), *Пословицы* (12), *Скороговорки* (4), *Пожелания* (5), *Благословения* (7).

I. В разделе **Эпическое устное творчество волшебные и бытовые сказки** по своему сюжету и мотивам во многом перекликаются с армянскими народными сказками, распространенными как в Армении, так и в Киликии¹⁹. В 11-13 веках отток армян из Великого Айка, а также из Арцаха, в Киликию достиг небывалых масштабов²⁰. В свете сказанного весьма примечательны следующие сказки: «Мальчик-змея» (*Օրդ րդիւի*), «Живая вода» (*Սիւնիւիւիւի ճիւրը*), «Сказка о трех братьях» (*Դրէր տիւրը հէրիւրը*), «Дочь царя» (*Թւրիւիւրի տիւրիւրը*), «Охотник Пирум» (*Սրիւրը Փրիւիւրը*) и другие сказки, которые также имеют подобные параллели с армянскими сказками Армении.

Волшебные сказки арцахских армян начинались традиционным зачином «Жили-были» (*Դիւիւի տ, չիւիւի*), однако не всегда заканчивались принятой формулировкой «С неба упало три яблока» (*Երկիրից ընկաւ երէր իւծոր*); развитие сюжета иногда завершалось решительными действиями, к примеру, «Парня

18 Диалектные особенности фольклорных первоисточников были уточнены журналистом, поэтом **Рубеном Григоряном**, который родом из Арцаха.

19 Цикл волшебных и бытовых сказок Арцаха издавался и до этого: в 5-7 томах научного многотомника «Армянские народные сказки» (Е., 1966-1979), в том числе «Арцах-Утик» (Шуши, Арцах, Гандзак), составители – Назинян А., Свазлян В., т. 6, Ереван, 1973.

20 **Свазлян В.** Киликия..., с. 11-12.

привязывали к лошади и отпускали лошадь скакать в чистом поле» (Էն րդէն լիւսարձի ըն ծիւնը հիւրյաւն, պէճ թողարձի հիւրգլխի դաշտերը), либо заканчивали сказки русским выражением «Вот и все» (Վար ի վար). Несомненно, это было влиянием новой русской среды, дававшей возможность обогатить лексику огромным числом заимствованных слов и выражений, в частности, «момент» (մոմենտ), «стол» (սղոյ), «уже» (սիտէ), «компания» (կոմպանիա), «кукла» (կուկլա), «как раз» (կակրիւս), «приданое» (սրկերանիտ), «еле-еле» (յէլի-յէլի), «магарыч» (մաղարիչ), «караул» (կարաւլ) и т. д. Подобные лексические напластования были закономерным явлением, в особенности для людей, имеющих общий с местным населением быт и языковую культуру и на протяжении длительного времени живущих рядом.

Из **бытовых сказок** следует выделить сказку «*Ответ старца Шах Аббасу*» (Հրովերի արհեստիւնը Շահ Արաիւն). Возвратившись из своих завоевательных походов, Шах Аббас насмехается над старцем, сажающим финиковую пальму, дескать, не успеешь вкусить плод с посаженного дерева, так как смерть поджидает тебя. В ответ на это арцахский старец говорит следующее: «Эй, брат мой, а сейчас позволь мне посмеяться над тобой. Наши деды сажали – мы их ели, а сейчас мы должны посадить, чтобы наши потомки съели» (Այ, արար, մըհէնզ էլ եւ ծըծարձի բէզ յրա: Սըր արարը ծառ ըն րնգալ, մնար րարը կերալ ընր: Սհէնզ էլ մնար քիդի րնգիւր, հաւցոն մըր հերազաները օրիւ).

Записанные нами две **басни**, как, например, «Скунс и мышь» (Վըրթնիւսս ու մկրնար), «Тетушка вьетес» (Վըրթնիւսս մըրիւր), являют собой известный общепедагогический сюжет, только действующие персонажи – представители животного мира – соответствуют особям животного мира Арцаха.

II. Лирическое устное творчество также отличается разнообразием и созвучно общепедагогическому. В этом разделе присутствуют колыбельные, любовные, свадебные, обрядовые песни, песни о странничестве и трудовые песни, шуточные, а также патриотические и солдатские песни.

В этих лирических песнях в художественной форме представлены красота родной природы, различные явления повседневной жизни и быта:

«Քսիւր ու աճիւր, Շուր արա, րալնի, Շոննկներն էլիս, Թողին մըր երկիր Սև ամպով արարիւս:	«Спи и вырастай Поскорей, малыш, Журавли прилетели, Оставили нашу страну Покрытой черным облаком.
Քսիւր ու աճիւր, Դարդերն քշիր, Շուր արա, րալնի:	Спи и вырастай, Горе мое разгони, Поскорей, малыш,

Հոլոնւր եւ կապել,
Շախել օրոքրից,
Քո գար աչքերից
Որ հենոս Կիւս
Թշնամն աչքից»:

Нанизала я бусы,
Повесила на люльку твою,
Чтоб глаза твои ясные
Уберечь от вражеских глаз».

Весьма интересно, что образ врага нашел отражение и в *колыбельной*, в которой мать баюкает ребенка, устрашая его образом жестокого хана:

«Լւյլ-լւյլ-լւյլ տրաւ, քնն իլ,
Զելիմ Խանը կիկյա՝ քելգ Կաննե.
Բւյլ, բալիւ, բւյլ, կովկաւ բալաւ,
Բւյլ, բալաւ ջան, բւյլ, ջան, բալաւ»:

«Спи сыночек, баю-бай,
Спи ты крепко, засыпай,
А то Зелим-хан придет
И с собою заберет.
Спи мой сладкий,
Мой красивый, баю-бай».

Припев этой колыбельной напоминает русскую колыбельную.
А вот образец *любовной песни*:

«Նազիկ, Նազիկ, Կազ մի՛ անի,
Զոխելոք բաշի, թոզ մի՛ անի»:

«Назик, милая, уймись,
Полноте кокетничать,
Лучше платье подтяни,
Пыль столбом не поднимай».

Строки этой любовной песни напоминают строки одной киликийской кесабской²¹ танцевальной песни:

«Աման, իզգէն, ծիր վաթանը յ՞ գրնւո.
Շոյոք մի՛ ծգրդվա չախիզօրիւր մրոդ գրնւո»²²:

«Девушка, где родина ваша?
Меньше кривляйся,
Подол запылишь».

А это указывает на то, что они восходят к тем же народным корням.

Арцахские армяне, жившие в Пятигорске, из своих *бытовых и обрядовых песен* часто вспоминали традиционную праздничную песню – «Вам счастливой Масленицы, а нам доброй Пасхи» (Չեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Զարիկ), но отмечая эти праздники, они уже не придерживались всех принятых канонов.

Между тем в праздник *Вознесения* вспоминали и читали отдельные четверостишия, варианты которых есть и в армянском фольклоре:

«Միջի, ո՛ր ես, դուն հոր ես,
Ես ծարավ եմ, դուն ջուր ես,
Համբարձում օրը ո՛ր ես,
Մի՛ ըստեղ ցար բնուկը»:

«Где ты, девица?
Ты вся – словно пламя.
Я жажду воды –
Вода – это ты.

21 Кесаб – населенный армянами город в Сирии.

22 **Свазлян В.** Киликия..., Е., 1994, с.127. См. также: **Чолакян А.** Кесаб. Т. II, Алеппо, 1998, с. 497–498 (на арм. яз.).

Հայրն ջան, հայրն,
Համբարձում, հայրն»:

Праздник сегодня,
Так где же ты?
Приди, с тобою
Мы пустимся в пляс,
Айло джан, айло,
Амбарцум²³, айло».

Арцахские армяне с ностальгией вспоминали о том, как в дни этого праздника водили хоровод, сопровождаемый песнями. Они тосковали по этим дням, так как в новой среде, в Пятигорске, таких празднеств уже не устраивали.

Свадебный обряд в узком кругу еще сохранял некоторые традиционные особенности, например, осыпать голову невесты монетами, изюмом и сухофруктами или класть под ноги невесты тарелку, которую ей следовало сломать. Свадебный церемониал сопровождался определенными песнями, к примеру, весьма трогательна песня-прощанье с отчим домом:

«Վայ, ազի ջան, փայրի ըն,
Հորիս, մորիս հայրի ըն,
Վայ, ազի ջան, փայրի ըն,
Ազի մորիս հայրի ըն»:

«Матушка моя, родная,
Уводят меня,
Из отчего дома
Уводят меня.
Матушка моя, родная,
От матери дорогой
Уводят меня...».

В Арцахе, когда невеста вступала в дом жениха, в доме зажигали свечи и с песнями выводили ее из дому – навстречу жениху:

«Վայ, ազի ջան, աշքի ըն,
Տղեր փերեք, հարս փերեք,
Եկած փրհկա՛յներէ՛ր աշքի ըն»:

«Поздравляем тебя, матушка,
Вот сын твой, а вот – невестка твоя,
Всех родственников-гостей
Твоих поздравляем».

Сказительница Анна Акопова рассказала: «В Арцахе, в доме жениха устраивалось застолье, затем начинали играть музыканты, родственники жениха вручали подарки – предметы мебели и быта, сундук, кувшин. Подарки представлял музыкант, который играл на дhole²⁴. Когда невеста заходила в дом, под ее ногами разбивали тарелку, пили за здоровье сватов, жениха и невесты...».

Песни о труде также были традиционного характера: «Соберись с силами, тяни ярмо, мой бычок!» (Ձիգ րոր, քշիր, այ եր), «Овей меня прохладой, Джейран дорогой!» (Հոլ րիս, Զեյրան ջան). Процесс взбивания масла в масло-

²³ Амбарцум – Вознесение (на арм. яз.).

²⁴ Дхол – музыкальный инструмент из группы ударных.

бойке также сопровождался песней – «Мотал²⁵, мотал, джан мотал!» (Մոթաւ, մոթաւ, ջան մոթաւ)։

Процесс изготовления хлеба насущного связан с тем, что возлюбленный избрал долю скитальчества:

«Հաց ըմ թրիւսի՛ կյարի տ,
Իմ յարի ւտիարի տ,
Մտիար երթալիդ մըտնիմ,
Խորեքրդ շարարի տ»։

«Я хлеб ячменный испекла,
Скитальцем стал любимый мой,
Жизнь за тебя отдам свою,
И здесь и на чужбине,
Сладкоречивый мой».

В одной из частушек, по всей вероятности, говорится о напряженных межнациональных отношениях:

«Ա՛յ, րդիմ, րնն տրի,
Վըննեքր՛ շաղոփ տրի,
Էւ թաղը դըմըղաւ տ,
Երէ թաղոփ տրի»։

«Эй, парень, вернись домой,
На заре вернись,
С росой на ногах:
Но в нашем околотке беспокойно,
Выбери дорогу
Через верхний околоток».

Арцахские армяне не одобряли скитальчество, особенно, если местное мужское население покидало Арцах, чтобы найти работу в Баку – центре нефтяной промышленности.

«Ծառի տակը լարի տ,
Իմ յարը Բարի տ,
Բարփա տարը թող շոտ գտ,
Գոցե իմ յարը րնն գտ»։

«Под деревом грядки разбиты,
Возлюбленный мой в Баку.
Пусть с лица земли
Исчезнут горы Баку
И вернется домой мой любимый».

Среди песен, вошедших в быт арцахских армян Пятигорска, были песни, посвященные **колхозной жизни**; они исполнялись на литературном языке и полюбились народу:

«Ծղե՛լ է տրու, ծիռու՛ է տրու,
Շորե՛լ է դարդու, ջանն,
Եկե՛լ է նորը, ինդրթյաւ օրը,
Գրոջի րրիկորորը, ջանն...»։

«Зазеленело поле мое,
Кольшется поле мое,
Забылось горе мое,
День новый настал,
Радости день,
Трактор уж в поле,
Трактор – красавец
В поле моем».

25 Мотал – сыр, который готовят специальным способом и хранят в бурдуке.

К числу песен советского периода относятся песни, посвященные *Международному женскому дню 8 марта*:

«Լաշալի բւճ, սյ նանի,
Քիթկալի բւճ, սյ նանի,
Թող արև քի, չորանս
Արցունք ու լաց, սյ նանի:

Էւրան չյննւն կապ մնաց,
Տախակելի ա, սյ նանի,
Քիթ-բերանի ծովնվելի,
Տէս վիճակի, սյ նանի:

Հոկտեմբերը քեզ համար
Նոր կյանք բերաւ, սյ նանի,
Յորտը ամերը վերացաւ,
Գարուն դարձաւ, սյ նանի:

Ականջներդ բւճ արա,
Էսօր Մարտի 8-ն ա,
Շարաշ կանչի, ծախ արա,
Շանանց տրնն ա, սյ նանի»:

«Сними платок,
Матушка родная,
Пусть лица твоего
Коснутся солнца лучи
И высушат слезы твои.

Столько лет перетянут
Платком подбородок твой,
Искривился аж рот,
Искривился аж нос,
Ты взгляни на себя,
Дорогая!

Подарил вам Октябрь
Новую жизнь,
Зимняя стужа
Сменилась весной,
Родная моя, дорогая!

8-ое Марта сегодня,
Ликуй же, танцуй,
Шабаш²⁶ раздавай,
Ведь женский праздник сегодня,
Моя дорогая!» .

В этой песне, воспевающей новые жизненные ценности, целая гамма чувств – ощущение реального мира, весеннее пробуждение природы, победа над зимней стужей. Матушку, на которую в традиционном фольклоре возложено множество функций, призывают освободиться от тех деталей одежды, которые скрывают естественное очарование и красоту женщины, чтобы с ликованием встретить весну, пробуждение природы, обновленную жизнь. Народная песня утверждает готовность принять новое, новые жизненные реалии. В ней говорится о пробуждении самосознания патриархальной армянской женщины, о ее неразрывной связи с природой и единении с ней.

Среди армян Пятигорска были распространены также *шуточные песни*:

«Քոյրիկիս՝ տոսիլի, կալոշ,
Մայրիկիս՝ կոշիկներ,
Իսկ հայրիկիս՝ մի զոյգ տրեխ,
Է՛ն էլ փոկեր չննենա...»:

«Для моей сестрички –
Туфельки, калоши,
Маме моей – туфли,
Ну а папе – лишь пару
Лаптей без завязок...».

26 Шабаш (провинц. слово) – денежное вознаграждение музыкантов-исполнителей.

В среде западных армян (в основном константинопольских²⁷) эти песни, часто комического содержания, были популярны и у молодежи, в особенности у выходцев из Арцаха.

Живущие в Пятигорске арцахские армяне высмеивали чуждые и неприемлемые для их традиционного образа жизни явления:

«Չիւլիւլը որհորհուերը
Ժամը րաւին ըն գարթնու՛մ,
Սաշքը կորրած կարվի նին
Սան ըն կյիւի թուլարնու՛ծ»:

«Барышни Кисловодска
Просыпаются в десять утра
И разгуливают по бульвару
Словно кошки, сломавшие
Себе позвоночный хребет...».

Новая русская среда, новые человеческие взаимоотношения отразились и на их лексике, обогатившейся новыми словами и выражениями – русизмами.

«Ծիւրը ծառին րիւրիկ արաւ,
Միւրնիկը ուրիւ արաւ,
Վրէնսան փռնաւ, դաւն րարաւ,
Ժարովիկու՛մ ժարիւ արաւ,
Նարեգ, մի լաւ կոշիւ արաւ.
Մի, մի, մի, մի, մի, մի»:

«Птичка на дерево села,
Охотник ее убил,
Домой ее забрал,
Пожарил в жаровне,
Хорошенько поел.
Ой, ой, ой, ой, ой, ой!».

Постепенно в их лексику вошли «охотник», «убить», «домой», «жаровня», «жарить», «кушать» и множество других русских слов. Однако арцахские армяне и не подозревали о том, что тем самым они способствовали языковым заимствованиям и при этом утверждали, что говорят на чистейшем армянском языке.

Хотя и к 1964 г. лексика арцахских армян заметно обогатилась под влиянием русской речи, но им удалось сохранить свою национальную идентичность и достоинство, что нашло художественное воплощение в **Патриотических** и **Солдатских песнях**.

В эти дни с уст арцахцев мне удалось записать отрывок из песни, посвященной событиям, имевшими место в Аскеранском ущелье в 1905 г. В песне повествуется о том, как многочисленная конница татар-азеров, с двумя фургонами, груженными трофеями, награбленными в Шуши, дошла до Ходжалу. Так как не было слышно стрельбы, они подумали, что могут спокойно пройти через Аскеранское ущелье, но караулившие в засаде армянские воины, следуя верной

27 Связян В. Фольклор константинопольских армян, с. 427–428 (на арм. яз.).

стратегии Амазаспа, при содействии Вардана окружили их, сомкнув в кольцо и уничтожив более 200 татар-азеров²⁸:

«Բնչպէս կորյուն քաջ Վարդանը,
Համազասպը քաջանուն
Ասկերանի բերրի միջից
Վարդերգին թշնամին»:

«Как льва детеныш
Отважный Вардан
И Амазасп с именем храбрым
Из крепости Аскеранской
Уничтожили врага».

Таким образом, с 17 по 21-ое августа 1905 г., благодаря победоносным боям во главе с Амазаспом, силам самообороны Арцаха в Аскеранском ущелье, имевшем важное стратегическое значение, удалось отразить удары противника и пресечь нападение татарских разбойничьих банд на Шуши²⁹.

Самобытным образцом солдатской песни является также песня, в которой говорится о героическом прошлом армян и о готовности арцахской молодежи умереть за свой народ:

«Մուտքս տո՛ւր, մայրի՛կ,
Մութիս տո՛ւր, քույրի՛կ,
Հանուն ազգիս թե՛ չզոհվեմ,
Հալածի հնչո՛ւն ծավեցի ես»:

«Матушка, дай меч мой!
Сестрица, дай мне ружье,
Если за свой не погибну народ,
Зачем же тогда я родился?».

Особое место в песенном творчестве армян Арцаха занимают песни, созданные в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Они с сарказмом представляли напавших на советскую страну немцев:

«Նեմե՛ց, նեմե՛ց, կուրս՛ տրի,
Գիտացել ես, թե Բրդրդրուկը
Հավի բռո՞ղ ա՛. դե՛ մին նազա՞ր,
Բոմբը կրամ կնդազա՞ր»:

«Немец, немец, куда ты?
Ты думал, что Пятигорск
Это куриные окорочка? А ну назад,
Бомбу брошу на башку твою».

Или:

«Առավոտյան ժամը ութին
Բնձ վայելնկունար կանչեցին,
Վե՛շ մեշոկը շալակս տվին,
Դեպի Վերջը հողարկեցին:
Երբ որ մրանք Վերջի հողը,
Միրքս մրամ մահվան դողը...»:

«В военкомат меня вызвали
В восемь утра,
Дали в руки рюкзак
И отправили в Керчь.
Когда я на землю Керчи ступил,
Ужас смерти обуял меня».

В конце этой длинной песни умирающий армянский солдат обращается с просьбой:

28 Степанян Г. Амазасп. Ереван, 2016, с. 110-111 (на арм. яз.).

29 Там же.

«Ըսկերնէր ջան, հաւաքվեցէր,
Դորովները փշիլ փվէր,
Գերեզմանիս քարի վրէն
Սայաթ-Նովէն երգիլ փվէր»:

«Соберитесь, друзья мои,
Пусть зазвучит дудук¹,
У могилы моей
Спойте песни Саят-Новы²».

Предсмертными словами его были:

«Չեմ մոռնաւ Սայր Հայաստան»: «Мать-Армению я не забуду».

Ностальгия по Матери-Армении, по своей колыбели – Арцаху всегда сопровождала живших на чужбине арцахских армян, в том числе армян, переселившихся в Пятигорск. Среди них были стихотворцы, создатели и исполнители песен, например, 58-летняя Ашхен Мусаеловна Ванилова. Она слагала стихи и перекладывала их на музыку. В лаконичных строках ее песни – *элегии* нашли отражение бесчисленные страдания арцахских армян, их вынужденное переселение в другие края:

«Կիրոր, կարոր էս կյանքի մեջ
Տանջվեցինք մոնք անհանգիստ,
Դաղված, էրված ջիգարներով
Մազհիր մոնք անհանգիստ»:

«В исполненной горя, тоски
Жизни измучились мы,
Обожжена, истерзана,
Измучена наша душа».

Մոնք շար մընծ գեղ ոնեհիր,
Բոլորին էլ կորցրրինք.
Էկանք-հասանք Պրփրորուկ,
Նեոժէլի մոնք կարել չընք
Հանգիստ մասնք փանջանքից»:

Велик был наш род,
Всех потеряли мы,
До Пятигорска
Теперь мы дошли,
Ужели нам не суждено
Без мук, спокойно, пожить?

Բավական է, մեր ծնողներն
Ինչքան արյուն թափեցին,
Ժողովրդին մեր փչացրին,
Մընզ փնավեր արեցին»:

Довольно! Сколько крови
Родители пролили наши!
Они истребили людей наших
Лишили нас дома,

Մենք պիրի կովենք
Ինչքան ոժ ոնենք,
Մեր լիս կորուստները
Փառքով ենք բերենք»:

Сражаться должны мы,
Сколько хватает сил,
И все потери наши
Со славой вернуть!».

Концовка этой песни, исполненная столь характерного для армян Арцаха оптимизма, озаренная светом будущего, словно молитва, обращенная к Богу, и в то же время пожелание всему человечеству:

1 Дудук – армянский музыкальный инструмент из группы духовых.

2 Саят-Нова – (Арутюн Саядян, род. 1712г., Тбилиси – 1795г., Ахпат) армянский поэт и ашуг, мастер любовной лирики.

«Թող մեր անգին Հայոց ազգին
Էն ուժն ու պարիշտ ինի,
Որ իլյլ ա հին-հին վախարից,
Թող փրկի Տերը սաղ աշխարհին,
Լոխ էլ ապրին խաղաղ, երջանիկ»:

«Пусть народу армянскому
Бог даст ту силу и честь,
Какой они обладали издревле,
И пускай весь мир
Спасет Господь Бог,
Спокойно и счастливо
Пускай все живут».

III. Фразеологическое устное творчество. В этом разделе примечателен записанный мной детский лепет трехлетних сестер-близняшек – Анжелы и Маргариты Авагянц. Когда я спросила у маленькой Анжелы, как ее зовут, то ее ответ был похож на **скороговорку**:

«Փրլլւլեցի դերը Վանեն ծոնն ըւ,
Փրլլւլեցի Ղազարեն ծոնն ըւ,
Փրլլւլեցի Ադրեայեն թոնն ըւ»:

«Я правнучка деда Кевана
Из Плдждмлеца³,
Правнучка Казара
Из Плдждмлеца,
Внучка Андрея
Из Плдждмлеца».

А когда я спросила у Маргариты:

«— Մայրդ որդե՞ն է աշխարհում:
Կա պարսիսիանեց. — Բողոքումը:
— Ինչ է անում:
— Խոխ ա պրոնում»:

«— Где работает твоя мама?
Она ответила: — В роддоме.
— Чем она там занимается?
— Дитя ловит».

Для **загадок** арцахских армян из Пятигорска характерно то, что они являются художественным отражением животного и растительного мира их родины-колыбели; в загадках в скрытой форме представлены реалии жизни и быта арцахских армян. Особенно уникальна изначальная форма вопроса:

«Մըեզ մինն օհնք՝ կըկրնանչի,
Կըծաղկի սիպրակ, կըկյիրմիրի,
Երնան ալ կթոխի»:

(Սո₂)

«Есть у нас нечто,
Что зеленеет, цветет,
Становится белым,
Затем краснеет и чернеет».

(Ежевика)

Или:

3 Местность.

«Մըկզ մինն օհնք՝
Աշխարքի շոռն և կյնիս,
Որնոյգնննր կյնմ և,
Տաննր վրեր ընգնմ»:
(Տրեխ)

«У нас есть то, в чем
Ходим повсюду,
Возвращаемся вечером
И у порога снимаем».
(Лапти)

Примечательны **поговорки**, имеющие аллегорический смысл:

«Աշխարիձ հացն և հալալ»: «Трудом добытый хлеб – честный хлеб».

Или:

«Սարը ւարին պրտահըմ չի,
Սարթը մարթի պրտահըմ և»

«Гора с горой не сходится,
Но человек с человеком сходится».

Или же:

«Վըշխարէն րմտկան օրըմ չըմ,
Զմտկան մորէ և»:

«Не ем курдюк,
Ведь он у овцы
У задних ног откладывается».

И наконец:

«Աշխարքը շոռն և եկալ՝
Դրտիրը տրտն վրեղըմը քթալ»:

«Весь мир исходил –
На родной земле рай обрел».

Поговорки арцахских армян в диалектном воспроизведении, придающем им особый колорит, представляют собой новые местные варианты данного фольклорного жанра.

Весьма оптимистичны **благословения**:

«Ազար, էրգան կյնք ոնննիս»: «Долгой, свободной вам жизни».

Здесь важна идея приоритетности свободы, столь характерной для свободолюбивых и наделенных оптимизмом арцахцев:

«Հիւզ նեղութի քաշըմ ըս,
Վերչըր քարի թըղ ինի»:

«Пускай все лишенья,
Которые пришлось испытать,
Завершатся счастливым концом».

Арцахские армяне обращаются к человечеству с **пожеланиями** мира и благополучия:

«Երկրագննը թըղ քարի ըրտալ ալալ»:

«Пусть мир живет добрыми надеждами».

Народоведческий материал, записанный мною в 1964 г. с уст представителей переселившихся в Пятигорск армян Арцаха, а также мои наблюдения позволяют заключить следующее:

1. Фольклор армян Арцаха своими корнями восходит к культурным традициям армян Западной Армении и Киликии, что свидетельствует об идентичности их национальных и традиционных истоков, а также об их принадлежности к армянской культуре.

2. Фольклорные реликвии арцахских армян Пятигорска не только разнообразны и многожанровы, но и самобытны по своему характеру.

3. Влияние новой, русской среды Пятигорска 1960-х годов в какой-то мере уже отразилось на их устном народном творчестве.

RELICS OF THE ORAL TRADITION OF THE ARTSAKH - ARMENIANS EMIGRATED TO PYATIGORSK

I.

HISTORICAL OUTLINE

In the summer of 1964, when I arrived Pyatigorsk, I was informed, that Armenians, emigrated from Karabakh (Artsakh), were living in a separate district. In those years Karabakh was inaccessible for us, the armenologist-intellectuals. The Azeri authorities did not allow the Armenian archeologists to go there and make excavations, inasmuch as they were terrified from the fact, that they would bring to light numerous and irrefutable proofs testifying, that that marvelous territory, bestowed on them in 1921, was of a native Armenian origin.

But for me, as a folklorist-ethnographer, it was interesting to know when and whence they had migrated to Pyatigorsk, what changes they had undergone under the conditions of coexistence with the native people, whether they remained sincere to the traditions of their cradle, etc.

Among the representatives of the Armenian community, living in a separate quarter of the town of Pyatigorsk, the first to attract my attention were the elderly Artsakh-Armenian women seated at the door of their cottages, the spindle in their hands, who spun wool in order to knit colored and beautiful rugs, according to the tradition of their cradle. They were wearing the distinctive Karabakh costume, in black and green, also with a harmonious combination of black and violet. Their frontal ornaments were adorned with silver coins, and the sleeves of their blouses and costumes were fitted in figured silver small bells. These elderly women wore around their waist silver belts, which constantly kept tight the posture of even the aged women. My very first impression was pleasing and reassuring. I was thinking, that these women, who had externally maintained the local shade of their cradle would, undoubtedly, have also kept in the abysses of their soul and mind, the spiritual values bequeathed by their ancestors.

During our heart-to-heart talk, it became evident, that many of them had emigrated from Gandzak and Artsakh still in 1905-1906, as a consequence of Tatar-Azerbaijani encroaching, interracial clashes and, subsequently, in 1921, when the authorities of the Soviet Union granted Nakhidjevan and Karabakh to Azerbaijan, the situation of the Armenians began to deteriorate with every passing day, giving rise to new waves of exodus. Although the display of national discrimination was excluded by the Soviet Constitution, however, the fact was that, as a consequence of the Armenian-hating policy, conducted by the Azeris, the territories of Nakhidjevan and Artsakh were gradually being deprived of Armenians. In the hope of finding work and conditions of safe life, many Armenians migrated to Baku, Sumgayit, as well as Russia. That well-planned and attractive Armenian district in the neighborhood of Pyatigorsk (Russia) the natives called “Armenian New York.”

Still in the second half of the XIX century there existed in Pyatigorsk an Armenian community. The Armenian St. Translators’ Church was built. The Armenian population was engaged primarily in commerce.

While already in the second half of the XX century, in 1964, when I made their acquaintance, the Artsakh-Armenian emigrants lived there modestly, but with an honorable Armenian-spirited life. They lived assembled, they avoided mixed marriages, although some cases were observed. Though the children studied at the nearby Russian school, however, the spoken language at home continued to be the powerful Artsakh dialect. The men worked at the local factories or at the collective farms, hence my narrators were exclusively housewives of the senior generation, aged from 70 to 90 years old, as an exception were the 3-year-old *Margarita* and *Angela Avakiants* twin sisters, who were babbling in the Artsakh dialect.

II.

ARTSAKHTSI NARRATORS OF PYATIGORSK

In the 20 days of the scientific expedition I had the opportunity to get acquainted and to take notes from 12 *narrators* of the senior generation, whose concise biography and particular details of their verbal skill (100 units) I have written down, noting the day and place of the recording.

Now, I would like to present my 12 narrators, born in Karabakh (Artsakh) and presently living in Pyatigorsk, with their concise characteristic data:

ANNA BAGDASSAROVNA AKOPOVA (b. 1876). With a tormented face, an exhausted and emaciated structure, Anna Bagdassarovna had become a hunched woman. She was 88 years old, when I met her in Pyatigorsk. Her life had been troublesome. She was born in Karabakh. During the 1905-1906 interracial perturbations, she had escaped from the slaughterers and, like many others, had emigrated and settled in the Armenian quarter in the vicinity of Pyatigorsk, which was later called “Armenian New-York.” She had lost her husband there and, in order to provide for her eight children, she had to work at the Armenian Church. Subsequently, she had worked at the rug workshop, where she had distinguished herself by her subtle taste and skill. Despite the distressing conditions of life, she was able to educate her eight children.

Anna Akopova had almost forgotten the fairy tales she knew, but she immediately recalled them in order to present them to me, the folklore-collector, who had come from the Motherland. Besides the fruits of her own orchard she had cultivated and offered me, she presented to me the wealth of her soul and her mind. The fantastic fairy tales “*The water of immortality*” (Ասնսհսհսլսսն ճննրր), “*The fairy tale of the three brothers*” (Իրնէք սհսսսր հէքհսսթր), “*The snake boy*” (Օղսղ սրնսն) she communicated to me are almost of the same pan-Armenian fairy tale motifs. The lullaby, she has recalled, is of a more autobiographical nature, where the mother frightened the baby, who failed to sleep, with the image of the fierce Zelim Khan.

Anna Akopova has remembered also the details of the nuptial rite, which she has adorned with the last fragments of the ancient and very distinctive songs performed during that ceremony. She has transmitted to me also a number of ancient, picturesque riddles and tongue-twisters. [10 August, 1964, Pyatigorsk]

MOTHER MAYKO (b. 1897). 67-year-old Mother Mayko was corpulent, red-cheeked and cheerful. She sang, but in a distorted melody. Her son’s death was a

heavy blow to her. Her memory had deteriorated. I hardly could record a number of labor songs engraved from childhood in her memory: “*The threshing song*” (Կայի երգը), as well as “*The song of the collective farm*” (Կոլխոզի երգը) of a later period and “*The mother’s wish*” (Մոր բաղձանքը), where it is told:

«Օտեմ մի բալա,	“I have a young child,
Անունն է Արշակ,	His name is Arshak,
Նաչալնիկից օսի սրասցած	He has received from his commander
Մին մեծ մեդալ.	A big medal;
Օգրմ ըմ փեսանսս	I want him to become
Մեծ գեներալ»:	A great general.”

[12 August, 1964, Pyatigorsk]

VARSENIK POGHOSSIAN (b.1904). She was 88 years old and has emigrated from the village of Hadrout Vank. She was a very taciturn, bashful woman. She told me with difficulty the meaningful fable “*The skunk⁴ and the mouse*” (Վրթթեսն ու մուկունը) and limited her narrative therewith. [14 August, 1964, Pyatigorsk]

ASTGHIK HAROUTYOUNIAN (b.1904). That 65-year-old sociable and hospitable woman supported, raised and educated her three orphan grandchildren, who had lost their parents and were dependent on her. She was only concerned about her grandchildren’s care and their future.

I recorded from her a number of traditional ditties, among which is the quatrain, she created herself and which resembles a will:

«Զյեզ եմ փայլիս իմ իրեք խոխան,
 Անմաշ պաղարկա եմ փայլիս,
 Ինձնից հիշարակ էր իրեք խոխան,
 Սաղթում եմ նրանց բարը փոս քաղիս»:

“I’ll give you my three children,
 I’ll give them to you safe and sound,
 Those three children are a souvenir from me,
 I wish that you yourself reap their fruits.”

She has transmitted to me also the comic song “*The bird perched on the tree*” (Ծիփրը ծառին փիփրիկ արսալ) compiled from Russian loan words, but faithful to its roots. [15 August, 1964, Pyatigorsk]

AREVHAT VARDANIAN (b.1905). She was 59 years old and was born in Karabakh. She lived in Baku and later in Kapan. From 1948, she lives in Pyatigorsk.

---

4 Skunk – a small animal emitting an offensive odor, as a means of self-defense.

She has two sons and is a pensioner. She has narrated the fable of “Aunt skunk” (Վրէթեւ մոթիրը) and the fairy tale of “The king’s unfortunate son and daughter-in-law” (Թաքաւերի քսամբախար տղան ու հարսը), where the old sorceress appears as the incarnation of evil forces and demands that she be buried between the prematurely deceased king’s son and daughter-in-law. On the grave of the king’s son violets grew and on that of the daughter-in-law roses grew and in the middle thorns grew, which disturbed them and did not let them be united even posthumously.

The fairy tale “The insatiable man” (Ասկուշտ մարդը), she has told, is more realistic, where greediness is criticized. [16 August, 1964, Pyatigorsk]

LOUSSIK SARGSIAN (b. 1904). This talented narrator has communicated to me a number of Armenian popular, traditional ditties, as well as the duet love song “Haberban” (Հաբըրբան) and the ancient farm-laborer’s song “Horovel” (Հորովել). She knew and transmitted to me the lengthy, traditional song “We wish you a Happy Shrovetide, and you wish us a Happy Easter” (Չեզ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Զարիկ). I have recorded from her the songs in literary Armenian: “It’s the 8th of March, hey, grandmother!” (Մարտի 8-ն է, սյ, նանի) and “The Collective Farm” (Կոլտնտեսային) songs of the Soviet period, as well as the comic song “The young ladies of Kislovodsk” (Կիսլուվոդսկի օրհորհները), which she sang herself in her clear and beautiful voice. [18 August, 1964, Pyatigorsk]

SONIA DANIELIAN (b.1904). I have written down from this “gifted with telling and singing abilities” narrator the fairy tale “The honest father” (Հալալ հերը), where the king’s daughter is slandered by her step-brother. The daughter, who works as a maid for her father-king, puts on her head a sheepskin, in order not to be recognized. The daughter’s husband, dressed as a bard, comes and tells about his lost family. The king’s daughter takes the bard’s saz (stringed musical instrument) and relates also of her sorrowful life history. The truth is cleared up; the king chastises his wicked son. They tie him to a horse’s tail and let them free in the open fields. The narrator has told with emotion the sad events of that lengthy fairy tale.

She has also sung a number of love ditties and other songs. [21 August, 1964, Pyatigorsk]

VARDANOUSH GRIGORIAN (b. 1904). This 60-year-old woman knew many songs and sayings. She, with her ardor and liveliness, could create an auditorium of listeners.

Seasoned, in parts, with Russian words, the greater portion of her songs are, nevertheless, in literary Armenian. Such as: the lengthy, picturesque and humorous song “Shoes and galoshes for my sister” (Զոյրիկիս՝ տոֆլի, կալոշ), which is wide-

spread also in Constantinople⁵ and elsewhere, as well as the war song “*German, German, where do you intend to go?*” (Նեւնե՛ց, նեւնե՛ց, կոչումս տրի).

She has also performed the soldier’s songs:

«Հոսիս ամսվա քսանհինգին,	“On the twenty-fifth of July,
Մոսին հրացանը բնասձ ձեռքին,	The Mauser rifle in his hand,
Թուրքի ոխը մեջը սրտին	The hatred for Turks in his heart
Կարոն գոչեց՝ տղերք, կովի՛...»:	Karo exclaimed: ‘Boys, Take up arms!’.”

The recollection of the heroic self-defensive battle against the Turks in the Cilician town of Hadjn is repeated also in the war against the Fascist hordes shouting: “*Karo has fallen calling ‘Vengeance!’*” (Կարոն ընկավ՝ վրեժ կանչելով)⁶. Consequently, the old poetic traditions persist also in the new times. [23 August, 1964, Pyatigorsk]

TANKE (TANKAGIN) SARGSIAN (b.1903). 61-year-old Tanké was the daughter of the talented Mother Anoushka. She was sensible and intelligent. Tanké had already grandchildren and she spared no effort that they at least heard Armenian speech, since the new generation practically did not speak Armenian. And the grandmother told them fairy tales as the popular, widespread tale of “*The hunter Piroum*” (Օվջի Փիրումը), where the necessity to know even the enemy’s language is praised. She has communicated to me also the labor song of the cradle of the butter churning process “*Motal, motal*” (Մոթում, մոթում) and a number of meaningful proverbs and sayings. [25 August, 1964, Pyatigorsk]

ASHKHEN MOUSSAYEL VANILOVA (b. 1904). This 58-year-old tormented woman was weary and grief-stricken, but she had maintained the creative capacity of her soul and recited her narrative in rhyme and melodiously.

She has transmitted to me the autobiographical poem “*Let everybody live in peace and happy*” (Թող լինի սարին խաղաղ, երջանիկ) she herself has created, where the grave situation of the Artsakh-Armenians in the cradle is described, and that how they were compelled to leave their native places and had reached Pyatigorsk, and she cherished hope that one day the Armenian nation would again be entitled to its historical rights.

5 **Svazlian V.** The Oral Tradition of the Armenians of Constantinople. Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2000, pp. 427-428 (in Arm.).

6 The song “You brave lad of Hadjn!” see in **Svazlian V.** Cilicia: The Oral Tradition of the Western Armenians. Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 1994, p. 163 (in Arm.). **Svazlian V.** The Armenian Genocide: Testimonies of the Eyewitness Survivors. Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House NAS RA, 2011, p. 607.

Ashkhen Vanilova, with her cheerful character, has expressed reassuring and optimistic wishes, such as the lullaby “*Sleep and grow up*” (Քնիր ու աճիր), where the Armenians’ hope is linked with the growing generation. I have also written down from her the realistic fairy tale “*The wise girl*” (Խելքով աղջիկը), where the girl, contrary to the view of the environment, makes the right decision and does not marry the rich, but elderly man saying: “*The old horse does not become young even if you cut its tale and mane*” (Պսոնալ ծին ջրհիլյննալ չի, թնն իսօգիս պոչն ու յալը), as well as the fairy tale “*The thief and the complainant*” (Կոռնն ու կրնագրըրալերը).

She has sung also the song “*Nazik, Nazik, don’t put on airs*” (Նսզիկ, Նսզիկ, նսզ սի’ աւի), which reminds us of a similar song of Cilicia Kessab people. This circumstance demonstrates that these popular songs have been fed from the same sources. [28 August, 1964, Pyatigorsk]

MARGARIT ROUBEN and **ANGELA ROUBEN AVAGIANTS** (b. 1961) twin sisters were no more than 3 years old.

It is remarkable that the names of the new generation have the resonance of the new environment.

They listen more than they speak, they sing more than they tell. [30 August, 1964, Pyatigorsk]

III.

THE GENRE AND THEMATIC PECULIARITIES OF THE FOLKLORE OF THE ARTSAKH - ARMENIANS EMIGRATED TO PYATIGORSK

In only 20 days, I have written down from the 2.000 Armenian community of Pyatigorsk, 100 units of folklore materials in their dialectal nuances⁷.

The said materials are of **epic**, **lyric** and **saying** characters:

- I. **Epic Folklore** – *Fantastic fairy tales* (6), *Realistic fairy tales* (4), *fables* (2),
- II. **Lyric Folklore** – *Lullabies* (10), *Love songs* (20), *Wedding ceremony and song* (1), *Domestic and Ritual songs* (3), *Labor songs* (4), *Comic songs* (3), *Patriotic and Soldier songs* (10),
- III. **Saying Folklore** – *Baby talk* (2), *Riddles* (7), *Proverbs* (12), *Tongue-twisters* (4), *Wishes* (5), *Benedictions* (7).

I. In the section of **Epic Folklore**, the *fantastic* and the *realistic fairy tales* with their subject content and their motive system, have a significant bearing on the Armenian folk tales of historic Armenia and Cilicia⁸. Inasmuch as the migration of Armenians from the Armenian-inhabited localities of Greater Armenia, also from Artsakh, in the 11th–13th centuries, to Cilicia had attained huge proportions⁹, the following fairy tales “*The snake boy*” (*Օխոց տղան*), “*The water of immortality*” (*Ասնահաւկան ճնորը*), “*The fairy tale of the three brothers*” (*Իրեք ախարք հէքիսթը*), “*The King’s daughter*” (*Թարսալերէն ախչիզը*), “*The hunter Piroum*” (*Օվչի Փիրոսը*), etc., are noteworthy in this respect, which have also their parallel in the tales of Mother Armenia.

The *fantastic fairy tales* of the Armenians of Artsakh usually started with the traditional phrase “*Once upon a time*” (*Իլյլլ ա, չիլյլլ*), however, they not always ended with the conclusive expression “*Three apples fell from the sky*” (*Երկնքից ընկաւ երեք խնձոր*), but more tersely, with any action, such as, “*They tied that boy to the horse’s tail and let them free in the open fields*” (*Էն տղէն կապըմ ըն ծիւնը հյօքլան, պէց թողըմ հյօքլան ղաշտերը*) or shorter, like “*That is all*” (*Վոյր ի*

7 The dialectal nuances of the folklore materials were proven by **Rouben Grigoryan** – the journalist, poet of Artsakh origin.

8 A series of fantastic and realistic fairy tales of Artsakh has been also published in the 5-7 academic volumes of “Armenian Folk Tales” (Y., 1966-1979), including, “Artsakh-Outik” (Shoushi, Artsakh, Gandzak), compiled by Nazinian A., Svazlian V., Vol. 6, Yerevan, 1973 (in Arm.).

9 **Svazlian V.** Cilicia..., pp. 11-12.

վյոյն), by the Russian expression. Undoubtedly, this is the influence of the new Russian environment, which has also been the cause, to a considerable extent, of the permeation of loan words and expressions, for instance, “moment”-«մոմենտ» (moment), “stol”-«ստոլ» (table), “ouzhe”-«ուժե» (already), “campania”-«կամպանիա» (company), “kukla”-«կուկլա» (doll), “kakraz”-«կակրազ» (that very), “predanié”-«պրեդանիե» (dowry), “yeli-yeli”-«յելի-յելի» (hardly), “magharich”-«մաղարիչ» (gift), “karaoul”-«կարաուլ» (watchman), etc. Similar permeations are natural, particularly, in the daily lifestyle and linguistic culture of peoples living in coexistence during long years.

Remarkable among the *realistic fairy tales* is chiefly, “*The gray-haired old man’s answer to Shah Abas*” (Հլուվերի պաղասուհանը Շահ Աբասին). On the way back from his predatory invasions, Shah Abas made fun of the gray-haired old man, who was planting a palm-tree, saying that he would not live long to taste the fruit of the planted tree, since his death, was not far away. The gray-haired Artsakhtsi gives a wise answer: “*Hey, brother! Now I shall make fun of you myself. Our ancestors have planted those trees and we eat the fruits. Now, we plant the trees and our descendants will eat the fruits*” (Ա՛յ, ախպէր, մըհենսգ էլ ես ծըծասըրմ քեզ յրա: Մըրեր պասպերը ծառ ըն րնգալ, մննք բարը կերալ ընք: Մհենսգ էլ մննք բիդի րնգհնք, հանցս մըրեր հեղապաները օրին).

The recorded two *fables*, such as “*The skunk and the mouse*” (Վըրթեսն ու մնկունը) and “*The aunt skunk*” (Վըրթեսն մոքիրը) are well-known all-Armenian topics, in which only the animal characters have changed, in other words, they have been localized and adapted to the fauna of Artsakh.

II. The assortment of the Lyric Folklore is also multifarious in character and is consonant with the pan-Armenian nature. The motives in this section relate to the nature, lullabies, love, nuptial, ritual, emigration, labor songs, comic songs, as well as *patriotic* and *soldier’s songs*.

In these lyric songs, the beauties of the nature of the Homeland, the various aspects of the daily life and demeanor are artistically depicted:

«Քնիր ու աճիր,
Շուր արա, բալնս,
Կոռնկներն էկան,
Թողին մըրեր երկիր
Սև ամպով պարած:

“Sleep and grow up
Rapidly, my child,
The cranes came
And left our country
Overcast by black clouds.

Քնիր ու աճիր,
Դարդերս քշիր,

Sleep and grow up,
Drive off my worries

Շուր արա, բալէս:
 Հոլոնք եմ կապել,
 Կախել օրոցքից,
 Քո զար աչքերից
 Որ հենո մաս
 Թշնամն աչքից»:

Rapidly, my child,
 I have tied glass beads
 To your cradle,
 In order that your beautiful eyes
 Be saved from the foe's evil eye.”

It is noteworthy that the character of the enemy has been reflected even in the infant lullaby, when the mother frightened the baby, who failed to sleep, with the image of the fierce Khan:

«Լւյ-լւյ-լւյ արա, քնս իլ,
 Զելիմ խանը կիկյա՝ քյեզ փանե.
 Բւյ, բալւ, բւյ, կուկլա բալա,
 Բւյ, բալա ջան, բւյ, ջան, բալւ»:

“Bye, bye, bye, sleep my dear,
 The Zelim Khan will come
 and take you away.
 Bye, bye, bye, my dear koukla,
 Bye, dear baby, bye, dear baby!”

While the refrain with the words “*koukla*” (doll – in Russ.) and “*Bye*” (hushaby – in Russ.) in the lullaby reveals the Russian influence.

Here is an example of the **love song**:

«Նազիկ, Նազիկ, նազ մի՛ անի,
 Չսխեւր քաշի, թոզ մի՛ անի»:

“Nazik, Nazik, don’t put on airs,
 Put on your mantle, don’t be so haughty.”

The following lines of the love song recorded unwillingly reminds us the similar picture of the dance song of Cilician Kessab¹⁰:

«Աման, իզգէյն, ծիր վաթսանը յօ գրնւս.
 Շյոդ մը՛ ժգրդվա չսխշօրիւր մըրոդ գրնւս»¹¹:

“Hey, young girl, where is your homeland?
 Don’t move that much, your hem will get dusty.”

This similarity testifies about the same popular roots.

The Artsakh-Armenians of Pyatigorsk remembered and sang also the **domestic and ritual song** “*We wish you a Happy Shrovetide, and you wish us a Happy Easter*” (Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Զարիկ). Although the ritual holidays were no longer thoroughly celebrated as in the past.

Whereas, they remembered and performed a few quatrains sung on **Ascension Day**, the analogous variants of which are present in the Armenian folkloric art:

¹⁰ Kessab – An Armenian-populated town in Syria.

¹¹ Svazlian V. Cilicia..., Y., 1994, p. 127. See also: Cholakian H. Kessab. Vol. II, Aleppo, 1998, pp. 497-498 (in Arm.).

«Ախշի, ո՞ր ես, դուն հոր ես,
 Ես ծարաւլ եմ, դուն ջոր ես,
 Համբարձում օրը ո՞ր ես,
 Արի ըստեղ պար բնենք:
 Հայրն՝ ջան, հայրն,
 Համբարձում, հայրն»:

“You, pretty girl, where are you,
 you are passionate,
 I am thirsty, and you are the water I need,
 Where will you be on Ascension Day,
 Come, let’s dance right here.
 Haylo! Dear haylo!
 It’s Ascension Day, haylo!”

The Artsakh-Armenians of Pyatigorsk nostalgically recalled their patrimonial song and dance performed hand in hand in their native cradle during Ascension Day. They yearned for them, since they no longer performed similar collective celebrations in their new environment.

The *wedding ritual* in narrow circles still retained some traditional shades, such as strewing sugar, dried fruits or coins over the bride’s head or the custom of breaking a plate under the bride’s foot, etc. I have written down the ritual ceremony in detail, quoting also the related songs. Stirring is the bride’s parting song in her paternal home:

«Վայ, ազի ջան, փանըմ ըն,
 Հորսս, մորսս հանըմ ըն,
 Վայ, ազի ջան, փանըմ ըն,
 Ազիզ մորսս հանըմ ըն»:

“Oh, dear mother, they are taking me away,
 They’re taking me away from
 my father and mother,
 Oh, dear mother, they are taking me away,
 They are taking me away
 from my dear mother.”

In Artsakh, when the bride trod on the doorstep of the bridegroom’s home, they performed a candle-lighting rite and presented it to the bridegroom, singing:

«Վայ, ազի ջան, աշքը լիւս,
 Տղեր պերենք, հարսը պերենք,
 Եկած պարիկամներէդ աշքը լիւս»:

“Oh, dear mother, congratulations,
 We brought you your
 son and daughter-in-law,
 Congratulations to all the relatives.”

The narrator Anna Akopova has told: “*In Artsakh they sit round the festive dinner table, they eat and drink, the musician plays, and the bridegroom’s relatives present their gifts, such as: furniture, wooden trunks, pots, household utensils and money, about which the drummer announces in a loud voice. When the bride enters, they break a plate under her feet and drink to the health of the newly-weds and of the in-laws...*”

The *labor songs* are also, on the whole, of a pan-Armenian, traditional nature: “*Draw, my dear ox!*” (Ձիզ րոր, քաշիդ, ա՛յ եզ), “*Freshen up, dear Jeyran!*” (Հով

արա, Ջեյրան ջանն) or the song of the butter churning “*Motal*¹² *butter, motal butter, dear motal!*” (Մոթալ, մոթալ, ջանն մոթալ).

The process of the daily bread-baking has been interwoven with the emigration of the sweetheart:

«Հաց ըմ թըխալ՝ կյարի ս, Իմ յարս սափարի ս, Սափար երթալիդ մընեռնիմ, Խոսքերքդ շաքարի ս»:	“I have baked bread from the barley, My sweetheart is a refugee, When in need, rely on me, Your speech is sweet as honey.”
--	---

In one of the songs recorded, there is, in all probability, an allusion to the strained interracial relations:

«Ա՛յ, տղան, տուն արի, Վընեններդ՝ շաղոփս արի, Էս թաղը դըլմըղալ ս, Երե թաղոփս արի»:	“Hey, boy, come home, Beaming proudly, return home, There is a commotion in this quarter, Come home by the upper quarter.”
--	---

In Artsakh, the relatives did not encourage the males to migrate, especially to the oil-processing center Baku, where a great number of Armenians, worried about their daily bread, went to look for a job:

«Ծառի տակը լաքի յա, Իմ յարը Բաքի յա, Բաքվա սարը թող շոռ գա, Գուցե իմ յարը տուն գա»:	“Grass has grown under the bush, My sweetheart is in Baku, Let the mount of Baku fall into ruin, Perhaps my beloved will come home therein.”
--	--

In the repertoire of the Artsakh-Armenians of Pyatigorsk were present also the popular songs, in literary language, dedicated to the contemporary *collective farm* life, such as:

«Ծղեղ է արդս, ծիռս է արդս, Կորեղ է դարդս, ջանն, Եկեղ է նորը, ինդոթյան օրը, Գյոգալ տրակտորը, ջանն...»:	“My field has sprouted, my field is waving, My worries are over, my dear, The new thing has come, the day of joy has come, The lovely tractor has come, my dear!”
--	---

One of the modern original songs of the Soviet period is the following song dedicated to the *Women’s International Day, the 8th of March*.

---

12 Motal - Cheese prepared by a special method.

«Լաչակը բւ՛ց, ս՛յ նանի,
Քիթկարը բւ՛ց, ս՛յ նանի,
Թող արև փա, չորանս
Արցունք ու լաց, ս՛յ նանի»:

“Take off your kerchief, hey, grandmother!
Take off your nose-kerchief, hey, grandmother!
Let the sun shine and dry,
Your tears and weep, hey, granny!

Էնքան չսնսնի կապ մնաց,
Տափակել ս, ս՛յ նանի,
Քիթ-բերանդ ծոմովել,
Տես վիճակդ, ս՛յ նանի»:

Your jaw has remained tied so much,
It has flattened, hey, grandmother!
Your nose and mouth have been distorted,
Look at your state, hey, granny!

Հոկտեմբերը քեզ համար
Նոր կյանք բերավ, ս՛յ նանի,
Ցուրտ ձմեռը վերացավ,
Գարուն դարձավ, ս՛յ նանի»:

The October Revolution brought you
New life, hey, grandmother!
The cold winter is over,
It turned into spring, hey, granny!

Ականջներդ բւ՛ց արա,
Էսօր Մարտի 8-ն ս,
Շարաշ կանչի, ծափ արա,
Կանանց փոնն ս, ս՛յ նանի»»:

Prick up your ears!
Today is the 8th of March,
Call the musicians, clap your hands,
It’s the Women’s day, hey, granny!”

At first glance, the symbol of the feeling of real world life, of the awakening of spring, of the victory over the frosty winter weather is summed up in this song, expressing a new meaning and content. Endowed with numerous functions in the traditional folklore, the Armenian Grandmother, appealing to the women to free themselves of the old superfluous outfit deteriorating the female attractiveness, reestablishes the awakening of spring with songs, dances and feasts and their willingness to welcome the new lifestyle and the Women’s Day. It is, at the same time, noticeable here the indissoluble tie with and approach to the nature of the patriarchal Armenian woman, who has regained self-consciousness and has experienced awakening.

In Pyatigorsk one of the widespread *comic songs* is the following:

«Բոսթրիկիս՝ փոսփլի, կալոշ,
Մայրիկիս՝ կոշիկներ,
Բսկ հայրիկիս՝ մի գոյգ փրեխ,
Էն էլ փոկեր չունենա...»:

“Shoes and galoshes for my sister,
A pair of pumps for my mother,
For my father a pair of moccasins,
Of which the straps are lacking...”

The above-mentioned song, composed with various ludicrous pictures, which was widespread among the Western and, particularly, the Constantinople Armenians¹³, was also sung by the Artsakh-Armenian young men.

The Artsakh-Armenians of Pyatigorsk decidedly satirized those features, which were alien and incoherent with their traditional way of life and sang the following song:

13 Svazlian V. The Oral Tradition of the Armenians of Constantinople, pp. 427-428 (in Arm.).

«Կիսլավովոդսկի օրհորդները
Ժամը տասին ըն զարթնում,
Մաշքը կոտրած կատվի նման
Ման ըն կյնի բուվարում»:

“The young ladies of Kislovodsk,
Wake up at ten in the morning,
Like a cat with a broken backbone
They stroll along the boulevard.”

The new Russian environment and the new human relationships also brought about new innovations.

«Ծիպը ծառին տիտիկ արավ,
Ախտընիկը ուրիտ արավ,
Վըննսան փոնսավ, դամոյ տարավ,
Ժարովիկում ժարիտ արավ,
Նսրեց, մի լավ կուշիտ արավ.
Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ»:

“The bird perched on the tree,
The hunter shot it,
He caught it and took it home,
He fried it in the frying-pan,
He sat and ate it up:
Ah, ah, ah, ah, ah, ah!”

Some words mixed with Russian words and phrases, were gradually included in their lexicon. However, the Artsakh-Armenians emigrated to Pyatigorsk did not admit, that they were unwillingly influenced by the linguistic loans and told that, on the contrary, they spoke pure Armenian.

Though the lexical structure of the Artsakh-Armenians emigrated to Pyatigorsk had already undergone appreciable influences, in 1964, from the Russian language, however, they continued to hold in high respect their national identity and the dignity of the Artsakh-Armenian. This circumstance has found its artistic reflection, in particular, in the *songs* dedicated to the *Patriotism* and to the *Soldier*.

In the days of my visit, I succeeded in writing down also from the Artsakh-Armenians a fragment of the song dedicated to the important historic event occurred in 1905, in the gorge of Askeran, where it is told, that a cavalry, composed of a huge number of Tatar-Azeri slaughterers, armed with two vanloads of booty, plundered from the Shoushi Armenians, approached Khojalu. Seeing that the place was utterly calm, they decided that they could safely pass through the Askeran gorge; whereas the Armenian warriors, lying in ambush according to the wise strategy elaborated by Hamazasp and under the leadership of the brave Vardan, encircled them and annihilated more than 200 Tatar-Azeris¹⁴.

«Ինչպես կոչոնն քաջ Վարդանը,
Համազասպը քաջանոն
Ասկերանի բերդի միջից
Կոտորեցին թշնամնն»:

“Like lion whelps, the brave Vardan
And the famous Hamazasp
Defeated the enemy
At the Askeran fortress.”

14 Stepanian G. Hamazasp. Yerevan, 2016, pp. 110-111 (in Arm.).

Thus, owing to the victorious battle waged on August 17-21, 1905, under the leadership of Hamazasp, the Artsakh self-defensive forces succeeded in keeping impregnable the gorge of Askeran, having an important strategic significance, and in halting the attacks of the Tatar invaders toward Shoushi¹.

The following song is a distinctive sample of the soldier's song, where Armenia's heroic past and the Artsakh youth's willingness to make the ultimate sacrifice for the nation are mentioned:

«Մուսերս րո՛ւր, մայրի՛կ,	“Give me my sword, mother!
Մուհնս րո՛ւր, քույրի՛կ,	Give me my rifle, sister!
Հանոն սզգիս թե՛ չզոհվեմ,	If I do not make the supreme sacrifice
Հասյա ինչո՛ւ ծնվեցի ես»:	For my nation, then why was I born for?”

The songs created in the years of the Great Patriotic War (1941-1945) have also their particular place in the repertoire of Artsakh-Armenians:

«Նեմե՛ց, նեմե՛ց, կուղա՛ րի,	“German, German, where do you intend to go?
Գիդացել ես, թե՛ Բըդըդդրսկը	Do you think that Pyatigorsk
Հավի բուդ ս՛. դե՛ մին նազադ,	is a chicken thigh?
Բոմբը կրամ կնդազադ»:	Hurry up, go back home,
	Otherwise I'll knock you down with a bomb!”

Or:

«Առավորյան ժամը ութին	“At eight o'clock in the morning
Ինձ վայենկոմսար կանչեցին,	They summoned me
Վեշ մեշոկը շալակս րվին,	to the conscription center,
Դեպի Կերչը հողարկեցին:	They attached a knapsack on my back
Երբ որ մրանք Կերչի հողը,	And sent me to Kerch.
Միրսս մրավ մահվան դողը...»:	When we reached the land of Kerch,
	I was horrified to death...”

At the end of this longish song, the helpless and desperate moribund Armenian soldier requests with his last breath:

«Ընկերներ ջան, հավաքվեցեք,	“Dear friends, join together,
Դոդուկները փչիլ րվեք,	Let the duduks ² blow,
Գերեզմանիս քարի վրեն	Let the songs of Sayat-Nova ³
Սայաթ-Նովեն երգիլ րվեք»:	Resound over my grave-stone!”

1 Ibid.

2 Duduk – Armenian national musical instrument.

3 Sayat-Nova – (Haroutyoun Sayadian, b.1712, Tiflis–1795, Haghpat) Armenian poet-bard, founder of the popular bardic new school.

And he whispers with his last breath.

«Չե՛մ մոռանաւ Մայր Հայաստան»:

“I won’t forget my Mother Armenia!”

The yearning for Mother Armenia and the native cradle Artsakh has always accompanied the Armenians living in foreign countries, including those Armenians of Artsakh emigrated to Pyatigorsk. Among them were also self-educated creators, such as the 58-year-old Ashkhen Moussayel Vanilova. She expressed her meditations in poetic rhyming and melodious performance. In the concise lines of the elegy she sang the unutterable sufferings of the Artsakh-Armenians had endured, and their coercive migration from the native cradle to Pyatigorsk were condensed:

«Գնորոր, կարոր էս կյանքի մեջ
Տանջվեցինք մոնք անհանգիստ,
Դաղված, էրված ջիգարներով
Մնացինք մոնք անհանգիստ:

“In this life full of grief and anguish
We suffered restlessly a great deal,
With burned and hurt hearts
We were left ill at ease.

Մոնք շատ մը ետ գեղ ունեինք,
Բոլորին էլ կորցրինք.
Էկանք-հասանք Պրտիդորսկ,
Նեոժե՛լի մոնք կարել չընք
Հանգիստ մասնք տանջանքից:

We had a large extended family,
Alas, we lost them all.
We then moved to Pyatigorsk,
Won’t we be able
To put an end to our torture?

Բավական է, մեր ծնողներն
Ինչքան արյուն թափեցին,
Ժողովրդին մեր փչացրին,
Մըեզ տնավեր արեցին:

Our poor parents already
Have shed too much blood,
They exterminated our people
And demolished our houses.

Մենք պիտի կովենք
Ինչքան ուժ ունենք,
Մեր լի՛ն կորուստները
Փառքով ենք բերենք»:

We will fight
With all our power,
To bring back all our losses
With glory and honor!”

The end of this individual creation is optimistic and bright, something which is typical of every Artsakh-Armenian, as if it were a prayer to God. It is also a wish addressed to all mankind.

«Թող մեր անգին Հայոց ազգին
Է՛ն ուժն ու պարի՛լն ինի,
Որ իլյու ա հին-հին վախարից,
Թող փրկի Տերը սաղ աշխարհին,
Լոխ էլ ապրին խաղաղ, երջանիկ»:

“Let the power and honor,
Which our Armenian nation had
Since ancient times,
Be returned back to it,
May the Lord save the whole world,
And everybody live in
peace and happy!”

III. In the Section of **Saying-Folklore**, the *childish baby-talk* I have recorded from the three-year-old Angela and Margarita Avakiants twin sisters is remarkable. When I asked little Angela her name, she answered in the form of a *tongue-twister*:

«Փրլջմլեցի դեղոն Կևանեն ծոռն ըմ,
 Փրլջմլեցի Ղազարեն ծոռն ըմ,
 Փրլջմլեցի Անդրեյեն թոռն ըմ»:

“I am the great-granddaughter of grandfather Kevan of Peljmel⁴,
 I am the great-granddaughter of Ghazare of Peljmel,
 I am the granddaughter of Andrey of Peljmel.”

And when I asked her twin sister:

«—Մայրդ որտե՞ղ է աշխատում:	“Where does your mother work?”
Նա պատասխանեց. —Ռոդդոմը:	She answered: ‘At the maternity hospital.’
—Բնչ է անում:	‘What does she do there?’
—Խոխա ա պրոնըմ»:	‘She catches babies,’ was the answer.”

To the *riddles* of Artsakh-Armenians of Pyatigorsk is peculiar the artistic reflection of the fauna and flora of their cradle, where the appurtenances distinctive of the life and demeanor of the Artsakh people appear in a ciphered form. The prototype of the formulation of the riddles is particularly distinctive:

«Մըեզ մինն օսիսբ՝ կրկրնասնչի, Կըծաղկի սիպրակ, կըկյիրմիրի, Երնան ալ կթոխի»:	“We have something that is green at first, Then it blossoms in white, then reddens, At last it blackens”.
(Մոշ)	(Blackberry)

Or:

«Մըեզ մինն օսիսբ՝ Աշխարքս շոռ ա կյննիս, Ուրոգյոնը կյնն ա, Տոանը վրեր ընգնըմ»:	“We have something, Which wanders around the world And comes in the evening To rest at the doorstep.”
(Տրեխ)	(Moccasin)

Notable are the Armenian-spirited *sayings* expressing an allegoric meaning:

«Աշխատած հասցն ա հալալ»: “The earned living is righteous.”

Or:

«Մարը սարին պրահըմ չի, Մարթը մարթին պրահըմ ա»	“A mountain cannot meet another mountain, But a man may come across another man.”
--	--

Or else:

4 Place.

«Վըջիսարէն փմսկան օտրւմ չըմ,
Քմսկան մորէ ա»:

“I don’t eat the fatty tail of a sheep,
Since it is close to the buttocks.”

And finally:

«Աշխարքը շոռ ա եկալ՝
Դրահարը ուրան վրեղըմը քթալ»:

“He traveled the world
And found paradise in his land.”

The sayings of the Artsakh-Armenians, with their dialectal pronunciation, acquire a particular fascination, becoming new local variants.

The *benedictions* are endowed with optimism:

«Ազար, էրզան կյանք ունենաս»: “May you have a free and long life!”

Remarkable here is the priority of the idea of freedom, which is very typical of the freedom-loving and optimistic citizens of Artsakh.

«Հինչ նեղութիւն քաշըմ ըս,
Վերջըր բարի թըղ ինի»:

“You are having trouble now,
May you have a better life tomorrow!”

The Artsakh-Armenian *wishes* peace and prosperity to the mankind of the whole world:

«Երկրագունդը թըղ բարի ըրագալ ապրի»:

“May the world live in a happy dream!”

My personal ethnographic recordings and observations, made in 1964, among the Artsakh-Armenians emigrated to Pyatigorsk, provide grounds to conclude that:

1. The folklore of the Artsakh-Armenians is identical by its roots to the cultural precepts of the Armenians of Western Armenia and Cilicia, a circumstance, which testifies to the identity and Armenianness of their traditional national sources.

2. The folkloric relics of the Artsakh-Armenians of Pyatigorsk are not only multigenre and multifarious, but are also unique by their nature.

3. In Pyatigorsk, in the 1960s, the linguistic tendencies of the Artsakh-Armenians, integrating into the new, Russian environment, have already made themselves felt in their speech.

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ

ԲԱՆԱՅՅՈՒՄԱԿԱՆ ՍԿԶԲՆԱԴԲՅՈՒՐՆԵՐ

I.

ՎԻՊԱԿԱՆ ԲԱՆԱՅՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՅՐԱՇԱՊԱՏՈՒՄ ՅԵՔԻԱԹՆԵՐ

1 (1).

ԱՆՄԱՅԱԿԱՆ ՃՈՒՐՆ

Իլնն ա, չիլնն, մի թաքավեր: Էտ թաքավերին իլնն ա մի ախչիգ: Լհնն էտ վախտը մի մարթու իրեք խոխա յա իլալ: Էս իրեք խոխեն մար չի իլալ, իրանց հննն ա պահալ. էրկու ախչիգ, պուճուրը՝ տղա: Էս տղին հննը օզըմ ա իրա խուխոցը փորցի, տրենա վերն ա սըրտավ: Էտ հննը ախտո⁵ ա քյնցել: Մընե՞ ըխչըկանը ծմակն ա դարկալ, ինքը ծրիշ հողմ ա քյնցել:

Հննը մի թրննինն⁶ ա տոն կյնն, ախչիգը՝ մի: Հննը կլխեն մասկա⁷ տրնն ա ընըմ, ախչիգը ճընանչում չի:

Հննը ըխչըկանը ասըմ ա.

— Հըռանցը էստըղան, քյիննա՛ տոն, քյիննա՛ հավերեն կոտ տոր, ախչիգ էս:

Ախչիգը կյալխա ա տոն, հննը էլ ա կյամ:

Ախչիգը ասըմ ա.

— Ես էլ քյինալ չըմ ծմակ, վախըմ ըմ, ընդեղ փիս մարթ կա:

Հննը էս մի դոննում⁸ դարկըմ ա էն մի ըխչըկանը:

Էլի էնդի ա անըմ, հունց վըեր մընե՞ ախչիգը:

5 Ախտո – որս:

6 Թրափա, թրափինկա (ռուս.) – կածան:

7 Մասկա (ռուս.) – դիմակ:

8 Դոնն (դոնում) – անգամ:

Էս անքամ տղան ա քյինըմ, գյորդա ըն անըմ⁹: Տղան օզըմ ա թխի՝ հորը սպանի, հերը կլխեն տրւնձ մասկան բիրդան եր ա օնըմ: Տղան ասըմ ա.

— Էտ ընելի պէն ար, ա հնն՛ր, քյեզ թխած¹⁰ ի, պրծած:

Հննրն ասըմ ա.

— Տու սրտավ ըս:

Թաքավերեն ախչիգյը օզըմ ա քյինա էտ տղեն, համա տղան քյասիբ ար, ախչիգյը՝ հարուստ: Թաքավերը եր ա կենում, մի մարթա հրդարկըմ, ասըմ.

— Ա տղա՛, կոզիմ ըխչըկանս քյեզ տամ, համա վըեր տու վըխտեն եկալ չըս, ախչիգյըս ուժե՛¹¹ հիվընդացալ ա:

Տղան քյեցալ ա թաքավերեն կոշտը, թաքավերը ասըմ ա.

— Ախչիգյըս հիվընդացալ ա քու դննրդից: Ես քյեզ մի պեն ըմ օզըմ ասիմ. մին ծի¹² կըտամ, կըքյինաս, մի դննչննգ¹³ սարի կըպըտահիս, էտ սարեն մեչան ճոյր կպիրիս, Անմահական ճոյր, ախչիգյըս խմե, լըվննա:

Մի ծի ա տալիս, տղան նըստըմ ա, քյինըմ: Շատ ա քյինըմ, թնն խրեգյ, նըղանըմ ա, մի ծառու տակ նստում ա, ծին էլ՝ կապում: Եշըմ ա, տըեսնըմ՝ մի գյոլ, մաչին յղոնեգյնեն¹⁴ լըղանըմ ըն: Կամաց-կամաց մուտանըմ ա, թա փոնե, մինին թեփոտը¹⁵ պուք ա կյնն, էտ յղոնեգյը լոյզո՛ ա առնըմ, ասըմ.

— Թեփոտըս ինձ տոր, ես քյինամ քյըզետե Անմահական ճոյր պերիմ:

Յղոնեգյը քյինըմ ա, մի բուրթուկա¹⁶ ճոյր պերում, տալիս տղեն:

Տղան կյամ ա, վըեր մի շենավ անց կենա, եշըմ ա, տըեսնըմ՝ մարթիք լոյզո՛ չոնին, տիփ՝ սաղ-սաղ սառած:

Մուտիկանըմ ա, մեկն ասըմ ա.

— Մի կաթ ճոյր տոր խմիմ:

Էն տղեն ասըմ ա, խննրք սառալ:

Ասըմ ա.

— Սպասի, երգյինքը վըեր թխալի¹⁷, մին սադանա յա կյնլու, վըեր մըեզ թակի, քար շինի:

Քշերը տղան մընըմ ա էստեղ, տըեսնըմ ա, վըեր էն սադանան թոխպեն

9 Գյորդա անել – մենամարտել:

10 Թխել – 1. թխել, 2. խփել:

11 Ուժե (ռուս.) – արդեն:

12 Ծի – ձի:

13 Դննչննգ – գեղեցիկ:

14 Յղոնեգյ – աղաճի:

15 Թեփոտ – փետուր:

16 Բուրթուկա (ռուս.) – շիշ:

17 Թոխալ – ամպ:

նհետ կյամ ա: Տրան թխըմ ա, սպանըմ: Սառած մարթիքը ետըն կյամ, սկսըմ խոսելը, մեծ ուրախութին ըն անըմ:

Տղան Անմահական ճոթը պերըմ ա թաքավերեն պալատեն հայաթը¹⁸: Ախչիգը վըեր տղեն տեսնըմ ա, մի կաթիլ էլ խմըմ, էն մոմենտին¹⁹ լվանըմ ա:

Տղան էտ ճոթը տանըմ ա, տնում ստոլեն²⁰:

Թաքավերը ասըմ ա.

— Իմ ախչիգըն ու թաքավերութինը քեզ ըմ տամ:

Փսակըմ ա ըխչըկանը, սկսըմ ըն ուրանց բախտավեր կյանքը:

Վոտ ի վայո²¹:

2 (2).

ԻՐԵՔ ԱԽՊՈՐ ՅԵՔԻԱԹԸ

Մի քյասիբ մարթու իրեք տղա յա իւնլ: Տրանք մի օր տանա տոնս ըն եկալ, հղըցե²² ընգյալ՝ ուրանց բախտեն ետնան: Շատ ըն քեցալ, թան՝ խրեց²³, իրեք կածան ա տոնս եկալ ըռըչնեն: Մըւրհաթ ըն ըրալ, թան թոռնը քիսին:

Մընեծ ախպերը ասից.

— Ես մընեծ հղըցա՛մ ըմ քիսնըմ:

Մաշնակն էլ՝ թան.

— Ես մաշնակ հղըցա՛մ ըմ քիսնըմ:

Պիծի ախպերն էլ՝ թան.

— Ես ալ պիծի հղըցա՛մ ըմ քիսնըմ:

Ըստեղ մընեծ ախպերը մաւրհաթ արից, ասից.

— Հու վըեր հինչ ըշխաղե, կյանք էս ծըռերես տակեն ճոթ անինք²⁴:

Մընեծ ախպերը քինըմ ա, տեսնըմ՝ մի պատալ կնեցյ ա տոնս կյամ առաչը, ասըմ ա.

— Ծեր շենըմը էս հինչ ղըւմըղալ ա:

Պատա՛մ ասըմ ա.

— Քե մատաղ, մըեր թաքավերեն ախչիգը լալեց²⁵ ա, ամեն օր մի մարթ ա պիրել տամ, վըեր կարըմ չի բուժի, կլոխը կտրել ա տամ:

18 Հայաթ – բակ:

19 Մոմենտ (ռուս.) – պահ:

20 Ստոլ (ռուս.) – սեղան:

21 Վոտ ի վայո (ռուս.) – ահա և բոլորը:

22 Հղըցե – ճամփա:

23 Խրեց – քիչ:

24 Ճոթ անիլ – բաժանել:

25 Լալեց – համր:

Տղան ասում ա.

— Նանև, քյինա՛ ասե՛ օրիշ շենա մին տղա յա եկալ, ասում ա՛ ես կուխուս-
ցնիմ:

Պատավը քյինըմ ա թաքավերեն կոշտը, ասում.

— Թաքավերն ապրած կենա, մին մարթ ա եկալ, ասում ա՛ ես էտ լալեն
կուխուսցնիմ:

Թաքավերը ասում ա.

— Քյինա՛, ասա՛ կյա:

Տղան կյամ ա:

Հնրը, մարը ըխչըկանը պիրըմ ըն: Տղան ասում ա՛ մրեզ թողեցեք էրկու
հոքավ: Շամը²⁶ նի ա կցընըմ, մուտուցընըմ ա ըխչըկանը իրեսին, աղոթք անըմ,
ըղաչանք անըմ երկնայինեն, վրեր ըխչըկա լուգոն պեցվի: Աստված տյերան
սկանըմ ա խնթրանքը: Արմանք-գարմանք պեն ա ըլըմ. էտ նախշուտ ըխչըկա
չուրացած պերննը հանց քրխցըրանըմ ա, ասում.

— Տըես աշխարքս հինչ ա տըետալ է, վրեր իմ թաքավեր հնրը պիրում ա
իմ դնրդաս կտորել տա էդ խըրեղմ մարթիքը:

Տղան տոնս ա կյնմ, հնրն ու մորը ասում.

— Ծեր ախչիգը խոսից:

Թաքավերը պիրում ա օխտը օղտու պետնը ոսկի, ըխչըկանը հետե
չտեսնված-չսված հըրսանիք ա անըմ: Տղան ախչիգը եր ա օնըմ, օղտեն յրա
նստըցնըմ, կյնմ ըն էն հղըցեն քշտե, ծոերեն տակը:

Լոխ²⁷ հըվաքվըմ ըն, մրեծ ախպերը հըրցընըմ ա.

— Հինչ ըք ըշխադալ:

Մաշնակ ախպերն ասում ա.

— Տրի ոուրլա²⁸:

Պիծի ախպերն ալ ասում ա.

— Էրկու մընեթ կես ըմ ըշխադալ:

Մրեծ ախպերը իրա պերած հըրըստեթունը՝ վըեսկեն, մնացած ամեն
հինչ հալալ կես ա անըմ ախպորցը մեչ, ուրան փայը, թաքավերեն ըխչըկանն
էլ յոր ա օնըմ, կյամ ըն ուրանց շենը, հնրը, մորը ըշխարքու չափ ուրխուցընըմ:
Տներ ըն շինըմ, հըրուստանըմ, սկսըմ հային լայաղ, մըրթըվարի ապրելը:

---

26 Շամ – մոմ:

27 Լոխ – բոլոր:

28 Տրի ոուրլա (ոուս.) – երեք ոուրլի:

3 (3). ՀԱԼԱԼ ՀԵՐԸ

Իլնի ա, չիլնի, մին թաքավեր ա իլնի: Էտ թաքավերեն նա նորան կնգանը մին ախչիգ ու մին տղա յա ինըմ՝ նորիշներն եր կալած, խորթ քուր-ախայեր:

Էտ թաքավերը նորան կնգանը յոր ա օնըմ, ըխչըկանն ու տղեն թողնըմ, քյինըմ ըն օրիշ երգյիր:

Տրանց տանան մոտե ապրըմ ար մին կախարդ պառավ: Պառավը սվըրցնըմ ա խորթ ախայորը, ասըմ.

— Քու քիրը կարըմ չի տոնը պահի, տրա հըմար էլ հնրըդ-մարըդ կյամ չըն քեզ տըեսնան: Նրանք քեզ ըն սիրըմ, էս պենը մոտե լավ կպահիս:

Շատ ա ընցնում, թն խրեգյ, մին էլ սկանըմ ըն, վըեր հնրն ու մարը կյամ ըն: Էտ մոմենտին²⁹ տղան ըխչըկանը նհետ կոեմ ա անըմ, թն տոնը իստակ չի պահըմ, համ թխըմ ա քվորը, համ էլ՝ կլոխը ճղըմ, ինքը քյինըմ ա, հնրն ու մորը կոշտը, որ կյամ են ուժե³⁰ ճանապարհին:

Վըեր պըտահըմ ըն, տղան սոտ-սոտ պեներ ա ասըմ՝ «Վըեր կյաք, տըանըլական ըք, թն էտ ախչիգը հիշքան ա փիս պահալ տոնը, տրա հետե ալ կլոխը ճղալ ըմ»:

Հնրը հրամայըմ ա տղեն, վըեր ըխչըկանը տանի Սև ծովի դրաղը, կտոր-կտոր անի, արնոտ շորերը տոն պերի, վըեր տըեսնա-հըվատա: Մերը սուս ա անըմ: Տղան կյամ ա տոն, ըխչըկանը եր օնըմ, տանըմ Սև ծովի դրաղը, կտոր-կտոր անըմ: Աստված քշերը վեր ա կյամ, ըդրա կտորները իրար վրա գինըմ, համա ըդրա ըշկերեն մինը մի դոլի³¹ ա տնըմ, էն մինը՝ մի դոլի:

Ետնան աստված արագ³² ա տամ թաքավերեն: Տա եր ա կենըմ, ծին նստըմ, կյամ ա Սև ծովեն դրաղը, տըեսնըմ մին նախշուտ ախչիգ՝ հնմին³³ տեղը նստած:

Ախչիգը հնընչեմ մոտիկանըմ ա: Թաքավերը ըխչըկանը յոր ա ոնըմ, պիրըմ նորանց տոն: Նագիր-վեգիրները կյամ ըն, վըեր հըրցնին՝ հինչ գործ կա ընելի:

Տըեսնըմ ըն՝ թաքավերեն կշտեն մին հնրի-մննլնք ախչիգ:

Վեգիրեն հըրցնըմ ըն.

— Էտ հմով ա:

Հրնցուն մի օրիշ մտքավ ասըմ ա.

29 Մոմենտ (ռուս.) – պահ:

30 Ուժե (ռուս.) – արդեն:

31 Դոլ – կողմ:

32 Արագ – երագ:

33 Հնմին – նույն:

— Սև ծովեն դրադեն տրաննա շանտ կա:

Նազիր-վեզիրները ամըն օր քընըմ ըն ծովեն դրադը, համա տի ախչիզ տընանըմ չըն:

Անցըմ ա շատ ժամանակ, քիչ ժամանակ, էտ ըխչըկանը իրան սիրածան ինըմ ա էրկու խոխա:

Գան մի օր էդ ախչիզը հիշըմ ա իրա հայրենիքը, իրա ման եկած տեղերը: Իրա մարթին խնթըմ ա, ասըմ.

— Ինձ դարկի իմ հայրենիքը, քյինամ իմ հերանց միտ տընանամ:

Մարթը փայտոնըմ³⁴ ա տընըմ կնգանը, խուխեքն էլ դարկըմ հերանց տոն:

Խոր ծնակավը քյինալիս թաքավերի նազիր-վեզիրը օգում ա խուտուրը պեն անիլ, կնեզը համոզվըմ չի: Նազիր-վեզիրը ասըմ ա.

— Վըեր չհամաձայնվիս, խուխեցտ մուրթալ տեմ:

Մարը խուսքեն տար ա կենըմ:

Խուխեցը մորթըմ ա, էտ հարսենը ասըմ ա.

— Ես քեզ պըտի յոր անիմ:

Խուխեցը մարը ասըմ ա.

— Քեզ նման հազարն էլ կյա՝ էտ ինելու պեն չի:

Վեզիրը օզըմ ա էտ կնգանն էլ մորթե:

Սա ասըմ ա.

— Դե վըեր ինձ մորթըմ ըս, սպասի՝ քյինամ մի մոտե տըրեղ, կյամ:

Վեզիրը ասըմ ա.

— Բիդի քյենդիր³⁵ կապիմ ծերքացս, վըեր չփախչիս:

Ջահիլ մարը քյինըմ ա քուլեն կոշտը, իրա յուպկան³⁶ հանըմ, հաքցնըմ էտ քուլեն, քյենդիրն էլ կապըմ քուլան, ինքը փախչըմ ա:

Մարթը մնա ընդեղ, մուրք շարունակինքյ ջահիլ կնգա նաղը:

Էնքան փախչըմ ա, քառասըն օր հղե ա քյինըմ, հասնըմ ա ուրան հոր տափերը: Տընանըմ ա ուրան հորը չոբաններեն³⁷: Ինքը ճընանչըմ ա ուրան հոր չոբաններին, չոբաննեն ուրան ճընանչըմ չըն: Մոտենըմ ա, ասըմ.

— Ես տըրեռամ ծեզ քուր, տոնք էլ ինձ՝ ախպեր:

Չոբաննեն ընդրան քվոր տեղ հարզըմ ըն, վըետանը տակեն ոչխար մորթըմ: Հղե եկած ախչիզը ոչխարի մորթին օզըմ ա, հաքնըմ ա, չոբաններեն խնթըմ, վըեր իրան տանեն թաքավերեն կոշտը:

34 Փայտոն (թուրք.) – ձիակառք:

35 Քյենդիր (թուրք.) – պարան:

36 Յուպկա (ռուս.) – փեշ:

37 Չոբան (թուրք.) – հովիվ:

— Ես օգրմ ըմ մի տեղ ծառայիմ:

Չորքաննեն ընդդրան տանրմ ըն թաքավերեն կոշտը:

Վրեր տանրմ ըն թաքավերեն կոշտը, թաքավերեն կնեգյրն ասրմ ա.

— Հնյ, հիշ մրեր ըխչըկան ա նման, մի խրեգյ աշքերն ա շիղի³⁸:

Թաքավեր հնրը ասրմ ա.

— Հնրնթ³⁹ ընդդրան շները կերալ ըն:

Էտ ախչիգյը օխտը տարի ըշխադրմ ա, ոչխարի մորթին հաքիցը հանրմ չի: Հոր օջախընը ծառայրմ ա դուլուղչի⁴⁰: Օխտը տարան ետը ըխչըկա խորթ ախպերը ճրնանչրմ ա, համա տատանվրմ ա: Քիրն էլ ասրմ չի, թն ինքյը հոն ա:

Մհետ էտ տղան քյինրմ ա բազարը, տըեսնրմ՝ մին աշուղ երգրմ ա. «Կնեգյրս, խոխեքս կորալ ըն: Լսալ ըմ, վրեր էս երգյրի թաքավերեն տանը դուլուղ ա անրմ»:

Տղան կյամ ա տոն, էտ լոխ պատմրմ:

Ղուլուղչի ախչիգյը քյինրմ ա իրա հոր կոշտը, ասրմ.

— Տեր թաքավեր, ես էսքան տարի քյեզ ծառայալ ըմ, հլա քյըզանա վեչ մի պեն չրմ օգած: Խնթրըմ ըմ՝ պեց թողիս, էրկու ժամավ քյինիմ էն աշուղին թամաշա անիմ:

Վրեր քյինրմ ա, երզ ասող աշուղին խնթրըմ ա.

— Սազդ ինձ տոր, ես ալ մի երզ ասիմ:

Սազը յոր ա օնրմ, ածըմ, նրնն կյանքը պատմրմ.

— Վեզիրը խուխեքիս մուրթոտից, Ասոված ինձ նորից կյանք տվից... փախե, հրսե հորս չորաններեն կոշտը, ինձ քվոր տըեղ նրքով պատվեցեն, վրետանըս տակեն ոխչար մուրթեցեն: Ետնան⁴¹ խնթրեցի ոխչարեն մորթեն, ջանես քցեցի, վրեր ինձ ճրնանչին վրեչ, օխտը տարե դուլուղչի իլն թաքավեր հորս: Եփ վրեր նի մնա⁴² հորս պալատը, մարս ինձ եշից, արոնը քաշից, հինչ-վրեր պեն հիշից, իսկ հնրս ինձ եշից, ասից. «Մըր ըխչըկանը շները կերալ ըն, հնրնթ: Օխտը տարե դուլուղչի իլն մինչեղա աշուղի կյալը, դավաճան ախպերս ինձ ասից, վրեր աշուղը եկալ ա, հենա երգրմ ա: Հենա եկե, դնրդերս պըտմեցե»:

Սազը վրեր ա տնրմ: Մարթը ճրնանչրմ ա յիրա կնգանը, իրար խտտըմ ըն, լաց ինրմ: Էս ամենը ախպերը տըեսնրմ ա, քյինրմ հորը պատմրմ.

— Ախչիգյըդ քյեզ խայտատակ ըրավ: Աշուղ տըեռած մարթն ու կնեգյը կյամ ըն թաքավերեն պալատը: Հալալութինը պարզվրմ ա: Թաքավերեն

38 Շիղի – շղիկ:

39 Հնրնթ (թուրք.) – երևի:

40 Ղուլուղչի (թուրք.) – ծառա, սպասավոր:

41 Ետնան – հետո, այնուհետև:

42 Նի մնա – ներս մտա:

հրամանավր փիս տղին կապրմ ըն ծիանը հնքլիցը⁴³, պեց թողնըմ հնրգնկ⁴⁴ դաշտերը:

Հարամը քինից, հալալը մնից:

4 (4).

ՕՒՑ ՏՂԱՆ

Մին մուհալ⁴⁵ մարթ ա իլնլ, մին կնեգյ: Կնեգյըն ասալ ա.

— Մին լնվ գորեն տար վարի:

Մարթը քեցալ չի, պատկալ ա, աստծուն խնթրալ, ասալ.

— Տնր, մեղան քեգ, աստվան, քոն տեղաս եր կենամ, տրեհամ գորենս փանծ:

Եր ա կենըմ, քինըմ, տրեհնըմ գորենը հըսած, ասըմ ա.

— Տեր, մեղա քեգ, աստված, մեկ էլ կյամ տրեհամ՝ գորենս հնծած, հինչ կինի:

Եր ա կենըմ, քինըմ, տրեհըմ գորենը հնծած: Հանդան կյամ ա տոն, պատկըմ, քընըմ, մին էլ եր կենըմ, ասըմ.

— Տնր, մեղան քեգ, աստվան, մին էլ քինիմ, տրեհամ՝ գորենս թակած, թեն⁴⁶՝ մաչին տված:

Կյամ ա, տրեհըմ... Օխը թեյավը տված: Էտ մարթը իրա օխտը ախչիգյը պերըմ ա, կաղնացնըմ գորենն կշտեն, ետ տրեհնըմ, Օխցեն ասըմ.

— Ըխչկորանցաս հիւր ըս հավան:

Օխը ասըմ ա՝.

— Ամենակուծինին:

Ախչիգյը առնըմ ա, քինըմ: Օխը առաջ ա ընգնըմ, հսնըմ սարին քամակը, ըխչըկանը ասըմ.

— Թե տրաքուց կյա, վախիս վեչ:

Օխը պճըղվում⁴⁷ ա, նրեստա⁴⁸ մի լնվ տղա ա տոնս կյալի: Ախչիգյը, վրեր տրեհնըմ ա, վխեղան պոռշը ճաքըմ ա: Էն օխը իրա հալավը քըսըմ ա ընդրն պոռշին՝ պոռշը լվննըմ ա:

Քյինըմ ըն, ապրըմ միասին:

Հնրն էլ գորենը հըվաքըմ ա, եր օնըմ, քինըմ:

43 Հաքլի – պոչ:

44 Հնրգնկ – արձակ:

45 Մուհալ – ծոյլ:

46 Թե – թի:

47 Պճըղվիլ – բացվել:

48 Նրեստա – ներսից:

5 (5).
ՕՎՋԻ ՓԻՐՈՒՄԸ

Օվջի Փիրումը շատ լնվ վրերսկան ա ըլալ: Քյեցալ ա ծնակը վրերսի, համա վեչ մի պեն պըտահալ չի: Նստալ ա մին ծառի շվաքըմ, տըեսալ էրկու օխց տոնս ըն եկալ քոլեն տական: Մինը կյեշ ա ըլալ, էն մինը՝ նախշուտ:

Էտ կյեշ օխցը սկսալ ա էն նախշուտ օխցեն չըրչարելը: Օվջի Փիրումը ասալ ա.

— Պա ես կթողիմ՝ էն փիս օխցը նախշուտ օխցեն չըրչարի:

Թվանգյը⁴⁹ տեն ա տվալ, յրա ըրալ, վրեր փիս օխցեն սպանի, նի ա եկալ նախշուտեն հնքյին⁵⁰ կտրալ:

Տու մե ապիլ՝ էտ Օխցը ուխցերեն թաքավերեն ախշիգյըն ա ըլալ, քյեցալ ա հորը կոշտը ասալ.

— Օվջի Փիրումը ինձ յարալու ըրալ:

Օխցին թաքավերը էրկու օխց ա դարկըմ, վրեր Օվջի Փիրումին պերին իրա կոշտը:

Օխցերը քյինսամ ըն, տըեսնըմ՝ Օվջի Փիրումը հըրսընքումը նստած, շատ բեքյեփի⁵¹:

Հըրցնըմ ըն.

— Օվջի Փիրում, ինձ բեքյեփի ըս:

Փիրումն ասըմ ա.

— Էսօր շատ ըմ շոռ եկալ, վեչ մի վրերս պըտըհալ չի: Տըեսալ ըմ քուան մին նախշուտ օխց ա տոնս եկալ, մին փիսն էլ հետը: Էն փիսը սկսալ ա նախշուտին չըրչարելը: Յրան ըմ ըրալ, վրեր փիս օխցեն սպանիմ, նի ա եկալ նախշուտին:

Ժղովուրթն ասըմ ա.

— Ըտրա հըմար ըն բեքյեփի նստալ, Օվջի Փիրում:

Օվջի Փիրումը ասըմ ա.

— Իմ գյուլլնս բիդի ծոռ քյինսնր վեչ:

Էն օխցերը տոնս ըն կյամ, քյինսամ ինքննց թաքավերեն ասըմ ըն.

— Օվջի Փիրումը հըրսընքումը նստած ա, շատ բեքյեփի:

Թաքավերը հրամայըմ ա.

— Քյեցենք, ինքնն պերենք:

Օխցերը կյամ ըն Օվջի Փիրումին տանըմ:

49 Թվանգյ – հրացան:

50 Հնքյի – պոչ:

51 Բեքյեփի (թուրք.) – անտրամադիր, տխուր:

Հղեն քյինալիս օխցերը ասըմ ըն.

— Օխցերեն թաքավերը քյեզ շատ հըրստեթուն ա տալական, վըեչ մին պենյոր չոնիս, կասիս. «Պերանըմըս մե հետ թքե»: Աշխարքըմըս կենթանիները, թոչունները հինչ ասին, տու գիդըլական ըս:

Օվչի Փիրումը կյամ ա, թաքավերը հըրցընըմ ա.

— Օվչի Փիրում, ըխչըկանըս իսն յարալու ըս ըրալ:

Օվչի Փիրումը նաղլ ա անըմ, թան էտ ամենը հունց ա կդարվալ, իւրան սրտավը չէր, վըեր փիս օխցը էն նախշուտ օխցեն չըրչարըմ ար:

Օխցերեն թաքավերը ասըմ ա.

— Վըեր ծեն տամ, կճընանչին էն օխցեն:

Օվչի Փիրումը ասըմ ա.

— Կճընանչին:

Սաղ օխցերը կյան ըն, եշում ա, ասըմ.

— Չէ, էն օխցը ստեղ չի:

Օխցերն ասըմ ըն.

— Էն հենա մի ծառու տակին մըեկնըված:

Թաքավերը օխց ա դարկըմ, վըեր պերին:

Օվչի Փիրումը եշում ա, ասըմ.

— Հանն, կյան ա:

Օխցերեն թաքավերը էրկու օխց ա ճոկալ, ասըմ.

— Կքյինիքյ հանց կծիքյ էն սըեվ օխցեն, վըեր մի հափուտ մոխեր տըեռնա:

Թաքավերը ասըմ ա.

— Օվչի Փիրում, ինձանա հինչ օզիս, քյեզ կտամ, վըեր թողալ չըս իմ ըխչըկանս չըրչարին:

Օվչի Փիրումը մտեն պահած ա ինում օխցերեն ասածը՝ պաղասխանըմ ա.

— Վեչ մի պեն օզըմ չըմ, մինակ պերանըմըս մե հետ թքե:

Օխցերեն թաքավերը ասըմ ա.

— Էտ հինչ տժեր պեն ըս ինձ ասըմ: Ասածդ կանիմ, համա վեչ մինը բիդի գյիդա վեչ:

Օխցերեն թաքավերը Օվչի Փիրումի պերանըմը թքըմ ա:

Օվչի Փիրումը քյինըմ ա տոն: Ընդրա կնեգը վըննըճանդը⁵² ա ինըմ, ասըմ ա.

— Ինձ տար իմ հերանց տոն:

Կնգանը նստըցընըմ ա ծիանը, էտ ծին էլ՝ քոռակը ետնան, մինն էլ՝ փորըմը:

---

52 Վըննըճանդը – հղի:

Կնեգյը խոխան տինըմ ա ըռաչէն, ծիանը քռռակը խրխընջըմ ա, մորը
ասըմ.

— Կամանց քյինի, կարըմ չըմ ետնատ հըսնիմ:

Մարն ասըմ ա.

— Չոռ ու ցավ, ես իրեք հոքի ըմ տանըմ, տու կարըմ չըմ մինակ կյան:

Օվչի Փիրումը ծըծաղըմ ա:

Կնեգյը ասըմ ա.

— Տու հանց ա ծիանը լնուզուն սկացար, հա՛մ...

Մարթն ասըմ ա.

— Ըշտղամ գլիդացեր ծիանը լնուզնն:

Կնեգյը ասըմ ա.

— Չէ, վըեր չէ, բիդի ասիս, թան ծին հինչ ասից, վըեր տու ծծըղեցեր:

Օվչի Փիրումն ասըմ ա.

— Քյինանք քու հերանց, ետ տըեռնանք, կասիմ:

Քյինացալ ըն հերանց, ետ եկալ տոն, կնեգյը էլիս ստիպանլ ա, թան՝ ծին
հինչ ասից:

Օվչի Փիրումն ասըմ ա.

— Սպասի, ցորենը տանիմ ճեղաց, պիրիմ, ետնան ալ փաղը պիրիմ,
տաշիմ, դուրթին⁵³ շինիմ, ետնան քյեզ ասիմ:

Նստըմ ա, բեքյեփ սկսըմ ինրան դուրթին շինիլ: Բիրդան ընջնուկեն հինչ
հըսնի՛, վըեր լնվ ինի. սարըմը կյնվերը օռնըմ ըն, ասըմ.

— Եկեք էս քշեր Օվչի Փիրումեն դոչը տանիքք:

Շոնն էլ պաղասխանըմ ա.

— Պա մունք մըեռամձ ընք, վըեր տնիքք մեր տըեռնը դոչը տանիքք:

Հավերը շոռ ըն կյամ, վըերցակն էլ՝ ընդրանց ետնան, շոնն էլ ա բեքյեփ
նստած, վըեր վըերցակը էտ նըեղ մըջանլըմը հվերեն նհետ խաղ ա անըմ: Յրա
յա պրծնըմ վըերցակեն, ասըմ.

— Մըեր տարը մըեռնըմ ա, տու հվերեն նհետ խանղ ըս անըմ:

Վըերցակն ասըմ ա.

— Յա մըր տեռնանը խելքը, յա՛ խե...իս խելքը: Ես օրը հանրուր կնեգյ ըմ
անըմ, հանրուրը՝ տնու քցըմ: Վըեր մի կնգա հըմար ինքը մըեռնըմ ա՛ թող
մըեռնի:

Վըեր էս ալ ա սկանըմ, Օվչի Փիրումը կնգանը մի լնվ թակ ա տամ, ասըմ.

— Ես մի խոսքու հետե բիդի մըեռնիմ: Խելուք կաց, ա կնեգյ: Քյեզ հար-
կավեր չի, վըեր ծիանը լնուզնն սկանաս: Վըեր քու մարթիտ լնուզնն գլիդաս,
տա քյեզ բոլ ա:

---

53 Ղուրթի (թուրք.) – 1. դագաղ, 2. արկղ:

Իլնի ա, չիլնի մի թաքավեր: Էտ թաքավերին իլնի ա մի ախչիգյ: Կնեգյը մընեալ ա: Մընեոնեղիս մատիցը հանալ ա մուտանան, տվալ իրա մարթին, աաալ.

— Իմ մընեոնեղաս ետը աշխարքը ման կըրկյաս, ում մատին էս մուտանան կըրկյա, նրան էլ կօզիս:

Մի օր հանըմ ա էտ մուտանան, վըեր քյինա ման կյա՝ ճարի, տըեսնա հո՞ր մատին ա կյալիս:

Ախչիգյը ասըմ ա. — Հայրիկ, տուր էտ մուտանան, տըեսնամ:

Քյցըմ ա մատին, կակոագ⁵⁴ ախչկա մատին կյամ ա:

Հերն ասըմ ա.

— Ախչի, էլ օրիշ տեղ քյինալ չըմ, ես պըտի քեզ օզիմ:

Ախչիգյըն ասըմ ա. — Էտ հոնց կինի, վըեր ըխչըկանը հնրը օզի:

Հնրը ասըմ ա. — Ա տո⁵⁵, կլոխդ կկտրիմ:

Ախչիգյը շատ ա միտք անըմ: Մին օր էլ պալատան կես մեշոկ ոսկի ա եր օնըմ, քյինըմ: Հսնըմ ա մի օրիշ թաքավերութին, տըեսնըմ՝ վարպետներ: Մոտկանըմ ա, վարպետներին հրցընըմ.

— Էտ հինչ ըք շինըմ:

— Թաքավերեն տղեն հըմար պալատ ընք շինըմ:

Ախչիգյըն ասըմ ա.

— Ես ծեզ էսքան վըեսկե կյտամ, թն խնթիրքս կատարեք:

— Խնթիրքտ հինչ ա, – հրցընըմ ըն վարպետներն:

— Թաքավերեն տղան շտեղ վըեր քնելու ա, էն օթախումը մի հանց տըեղ շինեցեք, վըեր պատի մեչ մտնիմ, փակվիմ, տոնու կյնաուց էլ՝ պեցվի:

Տրանք վըեսկեն յոր ըն օնըմ, պատվերը կդարըմ: Ախչիգյը մտնըմ ա տըեղ, տոնու կյնմ, թաքավերեն տղեն կատավաթեն յրա պտկըմ:

Թաքավերեն տղան կյամ ա թն պտկի, վըեր քոն ինի, տեսնըմ ա հինչ. մի նախշուտ ախչիգյ ուրան տեղըմը պտկած:

Ախչիգյը լոխ պատմըմ ա: Տղան ասըմ ա.

— Աստված ա քեզ ինձ հըսցրալ, իմ կնեգյը կընիս...

Մին օր էդ տղան քյինըմ ա վըերսի: Ընդրա հընգերը կյնմ ա էս թաքավերեն տղեն պալատը: Տըեսնըմ ա՝ դնչննագ հարսենը, նախանձից փոնըմ ա ախչըգյա ծամերը պկավը տամ, խընխտըմ:

54 Կակոագ (ռուս.) – իսկ և իսկ:

55 Ա տո (ռուս.) – թե չէ:

Թաքավերեն տղան վրերսան կյամ ա տոն, տըեսնըմ կնեգյը մըեռած: Վերցնըմ ա խանչալը, իրան սպանըմ: Թաքավերը կյամ ա, տեսնըմ հարսն ու տղան մըեռած: Էրկան դանրդ ա անըմ, տանըմ ա, վրեր թաղի: Դիմացից մի պառավ ա տոնս կյամ, ասըմ ա.

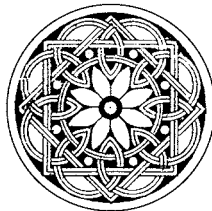
— Ինձ էտ էրկուսի դաթըմը⁵⁶ թըղեցեք:

Ըտըհենց անըմ ըն, թաղըմ ըն: Թաքավերը քյինըմ ա, համ էլ միտք անըմ՝ էտ հինչի պոավեն թըղեցեն էրկու ջահելի դաթըմը: Էքսվա օրը քյինըմ ա, տըեսնըմ ուրան տղեն թաղած տըեղը մնեշակ ա փսնձ, հարսի յրան՝ վարթ, պառավի յրան էլ՝ ցնքյի փոշ⁵⁷:

Քամեն վրեր փչըմ ա, մնեշակն ու վարթը օզըմ ըն մուտանան ուրոն, համա ցնքյի փոշը թողըմ չի:

Քյամբախտ թաքավերը էտ էլ վրեր տեսնըմ ա, խանչալը հանըմ ա, իրան սպանըմ:

Իրիքյնակն էլ կաղնած թամաշա⁵⁸ ա անըմ:

---

56 Ղաթըմը – արանք, միջև:

57 Ցնքյի փոշ – փշե թուփ:

58 Թամաշա անիլ – դիտել, զմայլվել:

2. ԻՐԱՊԱՏՈՒՄ ՅԵՔԻԱԹՆԵՐ

1 (7).

ՅԼՈՒԿԵՐՆ ՈՒ ՇԱՅ ԱԲԱԱԸ

Շահ Աբասը շենը շոռ ա եկալ, վրեր տրեսնա ժողովուրթը ուրան մասին հինչ ա խոսըմ: Մի շենըմ քյոնջումը մին հլովեր մարթ ա պըտահալ, տեսալ ա փոս ա քանդըմ՝ խուրմա ծառ տնգե: Շահ Աբասը եշալ ա, ծըծաղալ, շոռ եկալ, վրեր քյինա, հլովերը ծեն ա տվալ.

— Այ ախպեր, ես հլովեր մարթ ըմ, խե՛ ըս ինձ յրա ծըծաղըմ:

Շահ Աբասը ասըմ ա.

— Պա հոնց չծըծաղիմ, մըեծ մարթ ըս, խուրմա ծառ ըս տընգըմ: Բիդի քըռասուն տարե էլ ապրիս, վրեր խուրմա տա, հսցընիս օտիս:

Հլովերը ասըմ ա.

— Ա՛յ, ախպեր, մըհենգ էլ ես ծըծաղիմ քե վրա:

— Մըեր պապերը ծառ ըն տնգալ, մունք բարը կերալ ընք: Մհենգ էլ մունք բիդի տնգինքյ, հանցու մըեր հետագաները օտին:

2 (8).

ԿՅՈՂՆ ՈՒ ԿՅԸՆԳՅԸՏԱԿԵՐԸ

Մի մարթ ասըմ ա.

— Լոբի ըմ ցանալ բախչըմը: Էս տարի անհաշիվ լոբի ա պուսալ, համա ամեն օր մին խուրջին լոբի ա պըկասըմ:

Մի օր էլ կնգանն ասըմ ա.

— Էս քշեր քյինամ դարավուլ⁵⁹ կաղնիմ բոստանըմը:

Քյինըմ ա, տըեսնըմ մին մարթ շըվշըվալավ լոբին քաղըմ ա, վրեր տանի: Էս մարթը փոնըմ ա տրան, ասըմ.

— Ա՛, շան տղա՛, ամեն օր տո՛ւ ըս լոբիս կյոտանըմ:

Չաթվավ⁶⁰ կապըմ ա ընդրա վըենները: Համա էն մարթը նստած տեղն էլ ձըռքերավը խաղ ա անըմ:

Բուստընատարը⁶¹ եշըմ ա, ասըմ.

— Շան տղա, վըեչ քըլզանա կյոդ տո՛ւս կիկյա, վըեչ էլ ինձանն՝ կընգըտավեր:

59 Ղարավուլ, կարաուլ (ռուս.) – պահակ:

60 Չաթ – կապ, պարան:

61 Բուստընատեր – բոստանի տեր:

3 (9).

ԽԵԼՔԱՎ ԱԽՉԻԳՅԸ

Մի պատավ մարթ եկալ ա, վրեր մին տըսնըհենց տըրեկան ախչիգյ օգի:
Ախչիգյը օգըմ չի: Հերն ու մերը օգըմ ըն տան, չունքի քյասիբ ըն իլնլ:

Բիճան ասըմ ա.

— Խն՞ չըս կյամ, քեզ մհար բարխըտի⁶² դերյա⁶³ կառնիմ, ես կհաքնիմ
Ղարաբաղի չոխսա, քեզ պն մբակի մեջ կըպահիմ:

Ախչիգյը ասըմ ա.

— Ես քեզ օգըմ չըմ, տու վացուն տըրեկան ըս, սրտետ սերը սատած, ես
նոր կպնող վատարան ըմ: Ծնողներս խոսք ըն տամ, համա էտ ինող պեն չի:
Զուր ա ընդրանց խոստանալը: Պատավ ծին ցիլլնննլ չի, թեկուզ խոզիս պոչն
ու յալը⁶⁴: Երեսդ վեր ընելավ կորցըրալ ըս մրքետ չալը⁶⁵: Տու սկանըմ չըս, վրեր
մունք ուրոնր սազըմ չընք, մունք ուրոնր պարա⁶⁶ չընք:

4 (10).

ԱՆԿՈՒԾՏ ՄԱՐԹԸ

Մի մարթ հղե ա քյինըմ: Տըեսնըմ ա մի ծիավեր ա կյամ: Փիադա⁶⁷ մարթը
չուզելավ տրան պարի օր ա ասըմ:

Անծանոթը ասըմ ա.

— Ա՛յ մարթ, էս ծին՝ քյեզ, նստի, քշի: Հիշքան քշիս, էնքան վըեղ ըն
տլական քյեզ:

Էտ մարթը նստըմ ա ծին, հիշքան կարըմ ա, քշըմ ա, ծին վեր ա ընգնըմ,
ստակըմ: Ինքը եր ա կենըմ, վազ տամ, էնքան, վրեր հոքին տոնս կյալու յրա ա
իներմ: Շունչը փչելիս ծերքը կես մետր մըեկնըմ ա, վրեր էտ մի պատառ վըեղն
էլ ուրան հսնի: Շտեղ⁶⁸ մըեռնըմ ա, ընդեղ փոս ըն քանդըմ, թաղըմ, ասըմ.

— Էս ա քու փայ վըեղը...

62 Բարխըտ (ռուս.) – թավիշ:

63 Դերյա – հագուստ:

64 Յալ – բաշ:

65 Չալ – խայտաբղետ:

66 Պարա (ռուս.) – գոյգ:

67 Փիադա – հետիոտն:

68 Շտեղ – ուր:

3. ԱՌԱԿՆԵՐ

1 (11).

ՎՐԵԹԵՍ⁶⁹ ՄՈՔԻՐԸ

Մի մարթ ա իլնլ, ընդրան մի թամբալ կնեգյ ա իլնլ: Քյինացալ ա օխտը փութ պնորթ առալ, պերալ, տրվալ կնեգյանը, ասալ.

— Ես քյինըմ ըմ դուրբեթ⁷⁰, կյնմ՝ տրեսնամ էտ օխտը փութ պնորթը կյիգած, մանած, կրասկա⁷¹ տված, կարպետ ու գյնբա⁷² կյործած:

Էտ կնեգյը քնենքյ⁷³ ա անըմ.

— Պա ես հինչ կանիմ, հոնց կանիմ:

Էքյսի առավոտը էտ կնեգյը շփոթ ա իփըմ, ածըմ ջնդղներեն⁷⁴, սկսըմ շտնհալ հանց լրպզտոտելը, վըեր էտքանը տրեսնող սադանեն սոված ճոտեն⁷⁵ պոկը օռչըմ ա:

Սադանա մարը փոնըմ ա իրա ճոտեն կոնան, շոն կյամ, վըեր մինին նշանց տա, եթե լրվննն, մադարիչ⁷⁶ ա խոստանըմ:

Քյինըմ ա կակոագ⁷⁷ էն մուհալ կնգանը հոնրթավը⁷⁸ եշըմ: Ճոտն էլ ա եշըմ, թնն հոնց ա էն կնեգյը շփոթը լրպզտըմ, պեցուր ծիծաղըմ ա, պկեն օոոցը տրաքըմ ա, պրծնըմ: Սադանան հոնրթավը մտնըմ ա տոն, էն կնգանըն ասըմ.

— Քեգ հինչ տամ, վըեր իմ խոխաս լրվնցալ ա:

Կնեգյը ասըմ ա. — Քյըզանա մին պեն չըմ օզըմ: Մարթս օխտը փութ պնորթ ա առալ, հանցվեր կյիգիմ, մանիմ, կարպետ ու գյնբա կյործիմ:

Սադանան ասըմ ա.

— Վախել մի, էս քշեր լոխ կպըդրաստիմ:

Քշերը սադանան ոնրան թայ-թուշ հընգրենուցավը յրան ըն տըետնըմ, գյնբա, կարպետնեն կյործըմ:

Մարթը կյնմ ա, տըեսնըմ՝ լոխ պըդրաստած:

Հաց ըն քցըմ, վըեր օտին: Մի վըեթես կյամ ա, ընդըեղավ անց կենըմ:

69 Վըեթես – գետնավոր միջատ, ինքնապաշտպանվում է տհաճ հոտ արձակելով:

70 Ղուրբեթ – օտարություն:

71 Կրասկա (ռուս.) – ներկ:

72 Գյնբա – գորգ:

73 Քնենքյ անել – խորհել:

74 Ջնաղ – ուս:

75 Ճոտ – 1. ճուտիկ, 2. երեխա:

76 Մադարիչ (արաբ.) – շտրիավորեք տալ, նվեր, կաշառք:

77 Կակոագ (ռուս.) – իսկ ու իսկ:

78 Հոնրթ – երդիկ:

Մարթը օգրմ ա սպանի վրեթեսին, կնեգը թողըմ չի.

— Ա՛յ, մարթ, — ասըմ ա, — էտ իմ մոքիրս ա:

Մարթը ասըմ ա.

— Էտ վրեթես ա:

Կնեգը ասըմ ա.

— Էնքան գործ ա ըրալ՝ վրեթես ա տրեռալ:

— Ա՛, կնեգ, — ասըմ ա մարթը, — էլ գործ չանիս, թա՛ն չե՛ տու էլ վրեթես կտրեռնաս:

2 (12).

ՎԸԵԹԵՍՆ ՈՒ ՄՈՒԿՈՒՆԸ

Մի մուկուն ճամփա ար քյինըմ: Ճամփին մի վրեթես ա պրտահըմ:
Վրեթեսը հրցընըմ ա.

— Մուկուն ախպեր, շտեղ ըս քյինըմ:

— Քյինըմ ըմ հրքսանեք:

Ասըմ ա.

— Ինձ էլ կտանին: Հինչ կինի, բաջի⁷⁹, մեկ չինինք, էրկու ինինք:

Ճանապարհին ցեխ ա ընըմ: Մուկունը լոք-լոք ընեղավ քյեցալ ա, վրեթեսը մնացալ ա ցեխըմը:

Վրեթեսը մրետքը փոխըմ ա, ասըմ.

— Օգրմ չըմ կյամ, տու քյինի:

Մուկունը քյինըմ, հըսնըմ ա հրքընքատոն: Հարսենը կշտին մի խուրջին ա ինըմ՝ պաղարկեքը⁸⁰ հետե, մեչը ճուղոպուր⁸¹ էլ կար: Մուկունը մտնըմ ա, ճուղոպուրը օտըմ: Վրեթեսը ելի-ելի⁸² կյամ ա, հըսնըմ հրքսընքատոն: Մուկունը տոնս ա կյանլիս, տրեսնըմ՝ վրեթեսը եկալ ա, ասըմ ա.

— Ե՛կ քյինանք, փորս կոշտ ա:

Վրեթեսը ստրեղ կըզնըվըմ⁸³ ա.

— Կորի, քյինա, ես քյըզանսա խոավ ըմ, էլ օգրմ չըմ իրեստ տրեսնամ:

79 Բաջի (թուրք.) – քույրիկ:

80 Պաղարկա (ռուս.) – սվեր:

81 Ճուղոպուր – ընկույզ:

82 Ելի-ելի (ռուս.) – հազիվ-հազ:

83 Կըզնըվիլ – ջղայնանալ:

II.
ՔԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՕՐՈՐՈՑԱՅԻՆՆԵՐ

ԼԱ՛Յ-ԼԱ՛Յ ԱՐԱ, ԲԱԼԱ՛

1 (13).

Լւայ-լւայ արա, բալւի, Շոնը կյամ ա, լւայ-լւայ,
Կարուն կյամ ա, լւայ-լւայ, Չոո, զւհրումւնր, քոն իլ:

2 (14).

Լւայ-լւայ-լւայ արա, քոն իլ, Բւայ, բալւի, բւայ, կուկլա բալա,
Ջելիմ խանը կիկյա՝ քլեգ փանե. Բւայ, բալա ջան, բւայ, ջան, բալւի:

3 (15).

Լւայ-լւայ արա, բալւի, Իսիս մըծանաս, ինձ պահիս,
Պապան գործ ա անըմ, Տղա պահի, աղջիկ պահի,
Փող պիրի՝ կարօնու փամ, Հանցուվեր մորը պահի:

4 (16).

Լւայ-լւայ արա, բալւի, Շոքերը ընկալ ա,
Արեր փոն ա եկալ, Ա՛ի, իմ դարդեր:

5 (17).

Ծառերը կանանչ ա, Հարսն ու ախշիգ
Շոքերը թանձր ա, Հարած ման կրկյան:

6 (18).

Ա՛ի, բալւի, լւայ-լւայ, Իմ ցավերը շար ա,
Քոն իլ, բալիկա, քոն իլ, ջանիկա, Ա՛ի, յարար, յար ջան,
Իմ դարդերը շար ա, Մայրիկ ջան, յար ջան:

7 (19).

Ես ծնվել եմ անբահար, Էս քանբահար փեղը:
Որտեղից ինձ բերար, Ա՛ի, բալւի, լւայ-լւայ:

8 (20).

Ա՛ի, լւայ-լւայ, բալւի, Տու էլ հանցու ինձ պահիս:
Մաման քյինս գործի, Բալա ջան, լւայ-լւայ,
Փող պերի, քլեգ պահի, Ջան բալւի, լւայ-լւայ:

9 (21).
ՔՆԻՐ ՈՒ ԱԾԻՐ

Քնիր ու աճիր,
Շուր արա, բալեն,
Կոունկներն էկան,
Թողին մըեր երկիր
Սև ամպով պարած:

Քնիր ու աճիր,
Դարդերս քշիր,
Շուր արա, բալեն:

Հույունք եմ կապել,
Կախել օրոցքից,
Քո զար աչքերից
Որ հեռու մնա
Թշնամու աչքից:

Քնիր ու աճիր,
Դարդերս քշիր,
Շուր արա՛, բալեն:

10 (22).
ԲԱ՛Յ, ԲԱ՛Յ, ԱՅ ԵԹԻՄ ԽՈՒՄԱ

Ղանչանգ⁸⁴ խոխա⁸⁵,
Եթիմ⁸⁶ ըս մացալ,
Քոս քյամբախար մորդ
Պլեն⁸⁷ ըն րարալ:
Նն քյինաց՝ կորալ,
Էլ եր չի կյնու,
Էլ վեչ մի հեր
Քյեզ ծրեծ չի րալու:
Բախրեն⁸⁸ ըրվաց,
Ասաց՝ եկալ ըմ,

Վըեր քյեզ ծրեծ րամ,
Վըեր քյեզ պահիմ,
Իմ խոխի նման...

Նա քյեզ փթաթից
Լեն-լեն րիրեվալ,
Ճոճքըմ⁸⁹ կապից՝
Նանե ըսելալ:
Բնյ-բնյ, այ եթիմ,
Բնյ-բնյ, այ բալամ:

84 Ղանչանգ (թուրք.) – գեղեցիկ:

85 Խոխա (ռուս.) – մանուկ:

86 Եթիմ (թուրք.) – որք:

87 Պլեն (ռուս.) – գերի:

88 Բախրա (թուրք.) – եղնիկ:

89 Ճոճք – օրորոց:

2. ՍԻՐԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

1 (23).

Էրևան քաղ եւ՝ արեւ,
Ջիգյարս դաղ եւ՝ արեւ,

Դոստ-դոստմանի միջին
Լացս ծիծաղ եւ՝ արեւ:

2 (24).

Կանգնել ես ալիսս, բալիսս,
Լաչակիդ փուրը կախ ս,

Յարն անուշ է, յարն անուշ,
Քո մոր բերածն է անուշ:

3 (25).

Հաց ըն՝ թըխալ՝ կյարի ս,
Ին՝ յարս սափարի ս,

Սափար երթալիդ մընունիմ,
Խոսքերքդ շաքարի ս:

4 (26).

Սարերի թոխալը պըրփի,
Վարերի կոխալը պըրփի,

Կեսօրանց մինչև կեսօր,
Յարիս ծնկան թոխալը պըրփի:

5 (27).

Ախչի, ո՞ր ես, դու հոր ես,
Ես ծարավ եմ, դու ջուր ես,
Համբարձում օրը դուն ո՞ր ես,

Արի, ըսրեղ պար բունենք:
Հայրն՝ ջան, հայրն,
Համբարձում, հայրն:

6 (28).

Ա՛յ, փղան, փուն արի,
Վընններդ՝ շաղոփս արի,

Էս թաղը դըլմըղալ⁹⁰ ս,
Երէ թաղոփս արի:

7 (29).

Նագիկ, Նագիկ, նագ մի՛ անի,
Չոխեղ քաշի, թոզ մի՛ անի,
Նագիդ մեռնեմ, նագով աղջիկ.

Դերյեղ⁹¹ քաշի, թոզ⁹² մի՛ անի,
Տեսքիդ մեռնեմ, գյոզով աղջիկ:

8 (30).

Դագեպրան՝ բարձր սարեր,
Սարերից բարձր սարեր,

Երանի էն սիրածներին,
Որ իրար շուր կճարեն:

90 Դըլմըղալ (թուրք.) – աղմուկ, իրարանցում:

91 Դերյա – հագուստ, զգեստ:

92 Թոզ (թուրք.) – փռչի:

9 (31).

Անպել ւ, ձուն չի գալիս,
Մթնել ւ, րուն չի գալիս,

Գիշերները մինչ լուսարաց
Աչքերիս քուն չի գալիս:

10 (32).

Աչքերդ չես ինսայում,
Դու միայն ինձ ես նայում,

Չգիտեմ՝ միտքդ ինչ ւ.
Գաղտնիքդ էլ չես հայրնում:

11 (33).

Տեսս պարտեզում կանգնած,
Երկար մազերդ սանրած,

Միրքս, հոգիս հանեցիր,
Մնացել եմ շվարած:

12 (34).

Թասովդ ջուր եմ խմել,
Քո սիրով եմ ես վառվել,

Դեռ քեզի խոսք չգրված,
Քո սիրով եմ ես այրվել:

13 (35).

Այ րդա, իւեր⁹³ անիլ րուր,
Մարնասափ գիր անիլ⁹⁴ րուր,

Ինձնից քեզ հարայ չկա,
Գլուխդ վեր անիլ րուր:

14 (36).

Քանաքեռ բարձր րեղ ւ,
Ջուր հանելու վանքի րեղ ւ,

Միրածը սիրածին չեն րայ,
Էս ինչ անասարված գեղ ւ:

15 (37).

Ախչի՛, անունդ ասս,
Գլխիդ Բաղդարին իսս ւ,

Քյինս քո մորն էլ ասս՝
Ես իմ սիրածին րըեսս:

16 (38).

Լսել եմ, յար ես ճարել,
Մրտով սիրածդ ըլլի,

Հոգով սիրածդ ըլլի,
Ինձնից հեպո՝ քեզ իւեր չըլլի:

17 (39).

Քյեզ եմ րայիս իմ իրեք խոխան,
Անմաշ պաղարկա⁹⁵ եմ րայիս
Ինձնից հիշարակ էր իրեք խոխան,
Մաղթում եմ՝ նրանց բարը րու քաղիս:

93 Իւեր (թուրք.) – բարիք, լավություն:

94 Գիր անել – հմայել:

95 Պաղարկա (ռուս.) – նվեր:

18 (40).

Բարձր ւ յայլու սարը,
Քաղցր ւ սիրած յարը,

Ջինվոր փարան իմ յարը,
Բա հոնց կինի իմ ճարը:

19 (41).

Ծառի փակը լաքի⁹⁶ ւ,
Իմ յարը Բաքի ւ,

Բաքվա սարը թող շոռ գա,
Գոցե իմ յարը փուն գա:

20 (42).

ՀԱԲԸՐԲԱՆ

Տղա. —

Սիրուն ախշիկ, աննման ախշիկ,
Գեղեցիկ ախշիկ,
Քեզ որ փեսա, խելագարվեցա,
Քեզ չփեսանեի, չէի փանջվի:

Աղջիկ. —

Աննման փղա, անունդ՝ Ավան,
Ինձ սիրեցիր, քեզ շար եմ հավան:
Միայն թե սաս ճշմարիտ մի բան.
Դու հո Մելիք Շահնազարյանը չես:

Տղա. —

Ախշիկ սիրուն, ինչիդ է պերք, թե ով եմ ես,
Տո՛ր քո ձեռքը, սո՛ իմ ձեռքը,
Մեր փնտրին հաշտություն բերենք.
Մեր ծողներին մեր սիրով գերենք:

---

96 Լաքի – կեղտոտ:

3. ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԾԵՍ ՈՒ ԵՐԳ

1 (43).

ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԾԵՍ ՈՒ ԵՐԳ

Արցախում հարսանեկան ծեսի վերաբերյալ՝ թե ինչպիսի ծիսակատարություններ և ինչ ծիսական երգեր էին կատարում բնօրրանում ապրած տարիներին, պատմել է 88 տարեկան բանասաց Աննա Բագդասարովա Ակոպովան:

Հարսի գլուխը քող էին զցում: Հարսը նույնիսկ փեսային չէր տեսնում, իսկ կեսուրին և պատրոնին⁹⁷, տեսնում էր, երբ մտնում էր նրանց տուն:

Հարսը հայրական տնից դուրս գալու ժամանակ երգում էր.

*Վայ, ազի ջան, փանրմ ըն,
Հորաս, մորաս հանրմ ըն,
Վայ, ազի ջան, փանրմ ըն,
Ազիզ մորաս հանրմ ըն,
Տանրմ ըն, փանրմ ըն,
Ազիզ մորաս հանրմ ըն:*

Հարսի բարեկամներն ու հարևանները նվերներ էին տալիս նրան: Հետո նստեցնում էին ձիու վրա: Հարսի ախպերը ձիու սանձը բռնած էր լինում: Բոլորը շրջապատում էին հարսին: Հետո հարսին տանում էին փեսայի տուն:

Սկեսուրն ու սկեսրայրը դուրս էին գալիս դիմավորում էին հարսին, մաշալաներ՝ ջահեր, էին վառում և դուրս էին բերում փեսայի առաջը:

Այդ ժամանակ հարսի կողմից մեկը գալիս, նստում էր հարսի պրեդանիայի՝ օժիտի, կապոցի վրա և մինչև փող չէին տալիս՝ չէր զիջում:

*Վայ, ազի ջան, աշքղ լիւս,
Տղադ պերենք, հարսդ պերենք,
Էկած պարեկամներիդ աշքղ լիւս:*

Փեսայի տան շենը մտնելիս հարսի ոտքերի տակ ափսե էին դնում, որ կոտրի: Հարսի գլխին մանրադրամ, չիր ու չամիչ կամ շաքար էին շաղ տալիս:

Փեսայի տանը՝ զարդարված, առատ սեղանի շուրջ նստում հաց էին ուտում, թագավորի, թագուհու, նաև խնամիների կենացներն էին խմում:

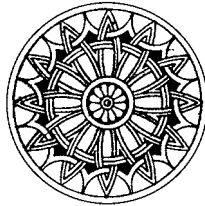
Այա սազանդարը՝ նվագողը, դադարեցնում էր նվագը: Փեսայի բարեկամները, որպես նվեր, փող են տալիս կամ մերել⁹⁸, սունդուկ՝ հագուստները

97 Պատրոն – սկեսրայր:

98 Մերել (ոռու.) – կահույք:

պահելու համար, կուվշին՝ փարչ, և այլ կարևոր իրեր: Նաղարաջին՝ տեփ խփողը, այսինքն՝ թմբկահարը, բարձրաձայն հայտարարում էր նվիրատուի անունը:

Երգում էին, պարում և ուրախանում, մաղթում էին նորապսակներին երջանկություն:

4. ԱՃԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

1 (44).

ԿԱԼԻ ԵՐԳ

Հով արա, հո՛, Ջեյրան ջան,
Կալը թակինքյ, Ջեյրան ջան,
Ցորենը հանինքյ, Ջեյրան ջան,
Ցորենը աղինքյ, Ջեյրան ջան,
Հով արա, հո՛, հո՛, հո՛, հո...

2 (45).

ՅՈՐՈՎԵԼ

Ձիգ փոս, քաշի, այ եզո՛,	Խոր-խոր ակոս դե փորի,
Արա հո՛, Մարալ հո՛,	Արա հո՛, Մարալ հո՛,
Լուծդ մաշի, այ եզո՛,	Մաճը բոնողն իմ հերն ա,
Արա հո՛, Մարալ, հո՛:	Արա հո՛, Մարալ հո՛:

3 (46).

ՄՈԹԱ՛Լ, ՄՈԹԱ՛Լ

Մոթա՛լ, մոթա՛լ,	Նա հիւր առե,
Դիլի մոթալ,	Նա մար առե,
Հեյրան դուլի,	Լակուս քցի,
Ջեյրան դուլի,	Տիւս քցի:

4 (47).

ԿՈՆՏՆՏԵՍԱՅԻՆ ԵՐԳ

Ծլել է արբա, ծփում է արբա,	Եկել է նորը, խնդության օրը,
Կորել է դարդա, ջան,	Գյոզալ ⁹⁹ փրակորրը, ջան:
Խնդուն-զվարթ է.	Մովելի գալը խոր թաղեց գալը,
Բացված նոր վարդ է,	Կանաչ-կարմիր է, ջան:
Կյանքը ազար է, ջան:	Շողիկը դող է, արևի շող է.
Կանաչ է դաշտը,	Շողիկս նոր է, ջան,
Կորավ երաշտը,	Կարմիր թռչուն է՝ ազար բաղի մեջ,
Ամառը հաշտ է, ջան,	Պիոներ Շողիկ, ջան:

99 Գյոզալ (թուրք.) – գեղեցիկ:

5. ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ԵՎ ԾԻՍԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

1 (48).

ՄԱՐՏԻ 8-Ն Ա, ԱՅ ՆԱՆԻ

Լաշակդ պիւց, այ նանի,
Քիթկայդ պիւց, այ նանի,
Թող արև քա՛ չորանս
Արցունք ու լաց, այ նանի:

Էնքան չաննադ¹⁰⁰ կապ մնաց,
Տափակել ա, այ նանի,
Քիթ ու պերանդ ծովնովել,
Տնն վիճակդ, այ նանի:

Հոկրեմբերը քեզ համար
Նոր կյանք պերավ, այ նանի,
Ցուրտ ձմեռը վերացավ,
Գարուն դարձավ, այ նանի,

Ականջներդ պիւց արա,
Էսօր Մարտի 8-ն ա.
Շաբաշ¹⁰¹ կանչի, ծափ արա,
Կանանց փոռն ա, այ նանի:

2 (49).

ՔՈՒՅՐԻԿԻՍ՝ ՏՈՒՓԼԻ, ԿԱԼՈՇ

Քոյրիկիս՝ փոսիլի¹⁰², կալոշ¹⁰³,
Մայրիկիս՝ կոշիկներ,
Իսկ հայրիկիս՝ մի զոյգ փրեխ,
Էն էլ փոկեր չունենա:
Դարդ ու բալա ա,
Ցավ ու կրակ ա:

Քոյրիկիս՝ մի փայտոն¹⁰⁴,
Մայրիկիս՝ դիլիջան,
Հայրիկիս՝ մի արաբա,
Էն էլ ակներ չունենա:
Դարդ ու բալա ա,
Ցավ ու կրակ ա:

Քոյրիկիս՝ շոկվի¹⁰⁵ դերյա¹⁰⁶,
Մայրիկիս՝ արիսալուդ,
Խեղճ հայրիկիս՝ մի փոխան,

Էն էլ ռեզին չունենա:
Դարդ ու բալա ա,
Ցավ ու կրակ ա:

Քոյրիկիս՝ դոլմա,
Մայրիկիս՝ բոգրաշ,
Խեղճ հայրիկիս՝ անհամ ճաշ,
Էն էլ առանց աղ:
Դարդ ու բալա ա,
Ցավ ու կրակ ա:

Քոյրիկիս՝ ամեն օր,
Մայրիկիս՝ ամեն շաբաթ,
Խեղճ հայրիկիս՝ կես դոյլ ջուր,
Էն էլ առանց սապոն¹⁰⁷:
Դարդ ու բալա ա,
Ցավ ու կրակ ա:

100 Չաննա (թուրք.) – կզակ:

101 Շաբաշ (ռուս.) – բանթոդ, գործադադար:

102 Տուֆլի (ռուս.) – բարձրակրունկ կոշիկ:

103 Կալոշ (ռուս.) – կրկնակոշիկ:

104 Փայտոն (ռուս.) – ձիակառք:

105 Շոկվի (ռուս.) – մետաքսյա:

106 Դերյա – զգեստ:

107 Սապոն (թուրք.) – օճառ:

ՁԵՉ՝ ԲԱՐԵԿԵՆՂԱՆ, ՄԵՉ՝ ԲԱՐԻ ՉԱՏԻԿ

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել այգին,
Գնացին, րեւսան այծն է կերել այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել այծը,
Գնացին, րեւսան գայլն է կերել այծը,
Գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել գայլը,
Գնացին, րեւսան արջն է կերել գայլը,
Արջն ու գայլը, գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել արջը,
Գնացին, րեւսան սուրն է կերել արջը, սուրն ու արջը,
Արջն ու գայլը, գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել սուրը,
Գնացին, րեւսան ժանգն է կերել սուրը,
Ժանգն ու սուրը, սուրն ու արջը, արջն ու գայլը,
Գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել ժանգը,
Գնացին, րեւսան յուղն է կերել ժանգը,
Մուկն ու յուղը, յուղն ու ժանգը, ժանգն ու սուրը,
Սուրն ու արջը, արջն ու գայլը, գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել յուղը,
Գնացին, րեւսան մուկն է կերել յուղը,
Մուկն ու յուղը, յուղն ու ժանգը, ժանգն ու սուրը,
Սուրն ու արջը, արջն ու գայլը, գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւեք, ղիլ է կերել մուկը,
Գնացին, րեւսան կապոնն է կերել մուկը,
Կապոնն ու մուկը, մուկն ու յուղը, յուղն ու ժանգը,

Ժանգն ու սուրբ, սուրն ու արջը, արջն ու գայլը,
Գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւելք, ի՞նչ է փարել կապուն,
Գնացին, րեւսան հարսն է փարել կապուն,
Հարսն ու կապուն, կապուն ու մուկը, մուկն ու յուղը,
Յուղն ու ժանգը, ժանգն ու սուրբ, սուրն ու արջը,
Արջն ու գայլը, գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

— Գնացեք, րեւելք, ի՞նչ է փարել հարսը,
Գնացին, րեւսան փեսան է փարել հարսը,
Փեսան ու հարսը, հարսն ու կապուն, կապուն ու մուկը,
Մուկն ու յուղը, յուղն ու ժանգը, ժանգն ու սուրբ,
Սուրն ու արջը, արջն ու գայլը, գայլն ու այծը, այծն ու այգին.
Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Ջարիկ:

6. ԿԱՏԱԿԵՐԳԵՐ

1 (51).

ՍԱՐ, ՍԱՐ

Սար, սար, սարի րկինն անի կանեմ,
Ջան, ջան, մոկը ճրիցդ կախ կանեմ,
Ջան, ջան, ես սարերի ծաղիկն եմ,
Ջան, ջան, ես Լևոնի քոյրիկն եմ:

2 (52).

ԿԻՍԼԱՎՈՂՍԿԻ ՕՐԻՈՐԴՆԵՐԸ

Կիսլավողսկի օրիորդները
Ժամը տասին ըն գարթնում,

Մաշքը¹⁰⁸ կոտրած կարվի նման,
Ման ըն կյնի բուլվարում¹⁰⁹:

3 (53).

ԾԻՏԸ ԾԱՌԻՆ ՏԻՏԻԿ ԱՐԱՎ

Ծիրը ծառին տիտիկ արավ,
Ախորնիկը¹¹⁰ ուրիտ արավ¹¹¹,
Վրեպնան փոնավ, դամոյ¹¹² տարավ,
Ժարովսիկում¹¹³ ժարիտ արավ¹¹⁴,
Նարեց մի լավ կուշիտ արավ¹¹⁵.
Ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ, ա՛խ:

---

108 Մաշք – մեջք:

109 Բուլվար (ռուս.) – ճեմելիք:

110 Ախտոնիկ (ռուս.) – որսորդ:

111 Ուրիտ (ռուս.) անել – սպանել:

112 Դամոյ (ռուս.) – դեպի տուն:

113 Ժարովսիկ (ռուս.) – տապակ:

114 Ժարիտ (ռուս.) անել – տապակել:

115 Կուշիտ (ռուս.) անել – ուտել:

7. ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՎ ՉԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ

1 (54).

ՆԵՄԵ՛Ց, ՆԵՄԵ՛Ց, ԿՈՒՐԱ՞ ՏԻ

Նեմե՛ց, նեմե՛ց, կուդա՛ տի¹¹⁶,   Հավի բուդ ա՛, դե՛ մին նազադ¹¹⁸,
Գիդացել ես, թե Բըդըդորսկը¹¹⁷   Բոմբը¹¹⁹ կրամ կնդազադ¹²⁰:

2 (55).

ՀՈՒԼԻՍ ԱՄՍՎԱ ՔՍԱՆՅԻՆԳԻՆ

Հուլիս ամսվա քսանհինգին,   Երեք հարյուր հայ քաջերով
Մոսին հրացանը բռնած ձեռքին,   Բոլորը զինված մոսիններով,
Թուրքի ոխը մեջը սրտին,   Նենգ թշնամուն լավ ջարդ տալով,
Կարոն գոչեց՝ տղերք, կովի՛...   Կարոն ընկավ՝ վրեժ կանչելով...

3 (56).

ԱԳՈՒԼԵՑԻ ՔԱԶ ՊԱՏԱՆԻ

Ագուլեցի քաջ պարանի,
Հորդ, մորդ ո՛վ լուր տանի,
Ձեզպեսներին միշտ երանի,
Դո՛ւք եք հույսը Հայասրանի:

4 (57).

ԱՍԿԵՐԱՆԻ ԲԵՐԴԻ ՄԻՋԻՆ

Ինչպես կորյուն քաջ Վարդանը,
Համազասպը¹²¹ քաջանուն,
Ասկերանի բերդի միջին
Կորորում են թշնամուն:

5 (58).

ՍՈՒՍԵՐՍ ՏՈ՛ՒՐ, ՄԱՅՐԻ՛Կ

Սուսերս տո՛ւր, մայրի՛կ,
Մոսիսս տո՛ւր, քույրի՛կ,
Հանուն ազգիս թե չգոհվեմ,
Հապա ինչո՛ւ ծավեցի ես:

116 Կուդա տի (ռուս.) – ո՛ր ես գնում:

117 Բըդըդորսկ – Պյատիգորսկ:

118 Նազադ (ռուս.) – ետ:

119 Բոմբ (ռուս.) – ռումբ:

120 Կնդազադ – գլուխ (ծաղրական):

121 1905–1906 թթ. թաթարական ոտնձգությունների ժամանակ Համազասպ Սրվանձտյանը (1873, Վան - 1921, Երևան) կազմակերպել է Գանձակի հայության հերոսական պաշտպանությունը, երբ իր քաջերի հետ Ասկերանի կիրճում հինգ օր շարունակ կովերով հաղթել է, և 200 հոգուց բաղկացած թուրք ջարդարարների ջոկատից ողջ են մնացել միայն վեցը, որոնք փախուստի են դիմել:

6 (59).

ԱՌԱՎՈՏՅԱՆ ԺԱՄԸ ՈՒԹԻՆ

Առավորյան ժամը ութին,
Ինձ վայելնկումար կանչեցին,
Վեջ մեշոկը շալակս փվին,
Դեպի Կերչը ուղարկեցին:

Երբ որ մրանք Կերչի հողը,
Միրյա մրավ մահվան դողը,
Սև մազերս դրին հողը,
Խարեք մորս՝ վիրավոր եմ:

Դիրքում նստած ժամանակս
Միյա ընկավ սիրած յարս,
Ինձ կարոտ է իմ սիրածը,
Յարս և իմ քաղցր մայրս:

Գյուլեն էկավ, խփեց դոշիս,
Բժիշկն էկավ, կանգնեց կողքիս,

Չարչարվելով փվի հոգիս,
Յանա-յանա, թշվաճ բալա:

Դիրքում նստած փեղս թաց էր,
Քամին փչեց, վերքս բաց էր,
Գնդակ խփողն անաստված էր,
Յանա-յանա, դիլիտճ բալա:

Մեծ եղբայր ջան, ես մեռնում եմ,
Ընտանիքս քեզ եմ փայխս,
Ընտանիքս լավ կպահես,
Ձեռքիդ թիքեն չխրնայես:

Ընկերներ ջան, հավաքվեցեք,
Դողուները փչիլ փվեք,
Գերեզմանիս քարի վրեն
Սայաթ-Նովեն երգիլ փվեք:

7 (60).

ԵՍ ԻՄ ՎԻՃԱԿՍ ՅԱՆԵՏԻ

Ես իմ վիճակս հանեցի,
Ընկա զինվոր ու գնացի,
Տսից-փեղից զրկվեցի,
Զինվորության մեջ մնացի:

Իմ մայրիկը ինձ պահել է,
Նահաշուն բալին օրորել է,
Օրորոցի մեջ մեռնեի,
Բալքի զինվոր չզրնայի:

Փութ ու կես շոր վերցրեցի,
Թիֆլիզից ճանապարհվեցի,
Անուշ քունս խանգարեցի,
Զինվորության մեջ մնացի:

Արի՛, արի՛, իմ սիրելի,
Ես գնում եմ զինվորության,

Գուցե գնամ, էլ ետ չգամ,
Կանաչ կյանքիս վերջը գրնամ:

Ես գնում եմ, հեռանում եմ
Այս աշխարհի երեսից,
Գերեզմանիս մոտենում եմ,
Որ փորած է սև հողից:

Այս երգը ես եմ կապել,
Աղի արցունք շար եմ թափել,
Իմ սիրուհու մոտ հիշատակ՝
Այն մատանին ես եմ փվել:

Արի՛, արի՛, իմ ազատ օրեր,
Իմ հինգ փարին երբ լրանա,
Եթե զոհվեմ ես Դազեստան,
Չեմ մոռանա, Մայր Հայաստան:

8 (61).

ՍԱԼԴԱԹ ՏՐԻ ՄՈՐ ԵՐԳԸ

Սալդաթ տղիս մարտաղ ընիմ,
 Աչքերիս քուն չի կյանի,
 Մարներս գրիչ կշինիմ,
 Արցունքս թանաք կշինիմ,
 Քեզ նամակ կկրիմ, որդի ջան.
 «Անհանգիստ սրտիս
 Ուրախ մի օր պեր:
 Աման, տեր Աստված,
 Չմեռնի իմ բալեն,
 Առողջ ու զվարթ
 Տուն գա իմ բալեն»:

9 (62).

ՄՈՐ ԲԱՂՁԱՆԲԸ

Օտեմ մի բալս,	Մին մենձ մեղալ.
Անուն է Արշակ,	Օգըմ ըմ տեսունսս
Նասալնիկից օնի սրացած	Մենձ գեներալ:

10 (63).

ԹՈՂ ԼՈՒՍ ԱՊՐԻՆ ԽԱՂԱՂ, ԵՐՋԱՆԻԿ

Դանդոտ, կարոտ էս կյանքի մեջ Տանջվեցինք մոնք անհանգիստ, Դաղված, էրված ջիգյարներով Մասցինք մոնք անհանգիստ:	Ժողովրդին մեր փչացրին, Մըեզ տնավեր արեցին: Մենք պիտի կովենք Ինչքան ուժ ունենք, Մեր լոխ կորուստները Փառքով ենք բերենք:
Մոնք շար մըեձ ցեղ ունեինք, Բոլորին էլ կորցրինք. Էկանք-հասանք Պըրտիղորակ, Նեռժեղի մոնք կարել չընք Հանգիստ մասնք տանջանքից:	Թող մեր անգին Հայոց ազգին Էն ուժն ու պատիվն ինի, Որ իլնն ա հին-հին վախարից, Թող փրկի Տերը սաղ աշխարքին, Լոխ էլ սարին իսաղաղ, երջանիկ:
Բավական է, մեր ծնողներն Ինչքան արյուն թափեցին,	

III.

ԱՍՈՒՅԹԱՅԻՆ ԲԱՆԱՅՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԹՈԹՈՎԱՆՔՆԵՐ

1 (64).

ՓԼՋՄԼԵՑԻՆ

Փրլլջմլէցի դէդո Կևանէն ծոռն ըմ,
Փրլլջմլէցի Ղազարէն ծոռն ըմ,
Փրլլջմլէցի Անդրէյէն թոռն ըմ:

2 (65).

ԽՈՒՄԱՅԻ ՊԱԴԱՍԽԱՆԸ

- Մայրդ որտե՞ղ է աշխատում:
- Ռոդդոմ¹²²:
- Ի՞նչ է անում:
- Խոհաւ ա պրոնրմ:

122 Ռոդդոմ (ռուս.) – ծննդատուն:

2. ԱՌԱՃՆԵՐ, ԱՍԱՑՎԱԾՔՆԵՐ

1 (66).

Ամեն մարթոու հետե ուրան վրեղն ա անօջ:

2 (67).

Ամենաքաղցրը՝ մարթին քրտնոնքն ա:

3 (68).

Աշխադաձ հացն ա հալալ:

4 (69).

Աշխարքը շոռ ա եկալ, դրախտը ուրան վրեղըմը քթալ:

5 (70).

Ըշխարքես ամենադուզ քաթը «Քաջ Նազարն է»:

6 (71).

Հնրը հնձի, մարը փնջի, խոխան օղի, վրեռը պնդի:

7 (72).

Հնրուր տըրեկան էլ ինիմ, ծոռ փադան չալիզ չըմ շինիլ:

8 (73).

Նաաբառոտ¹²³ մունք չիստի արմյանսկի ընք խոսըմ:

9 (74).

Պառապ ծին ջրհիլանալ չի, թն խօզիս պոչն ու յալը¹²⁴:

10 (75).

Սարը սարին պտահըմ չի, մարթը մարթին պտահըմ ա:

11 (76).

Վըչխարեն տմական օտըմ չըմ, քմական մոտե ա:

12 (77).

Փեշքերքըդ թափ մի՛ տա՝ կաղնի, տու եկ հպարապ մի՛ կաղնի:

123 Նաաբառոտ (ռուս.) – ընդհակառակը:

124 Յալ (թուրք.) – բաշ:

3. ՃՈՒՏԱՍԵԼՈՒԿՆԵՐ

1 (78).

Քյւթ, քյւթ,
Մին չվալ ցակար¹²⁵,
Վէչ կոթ օնի, վէչ արկար¹²⁶:

2 (79).

Ճիաց են կրրեն՝ օխարը կյուլ¹²⁷,
Օխարը կյուլին՝ մի քնկրնկ:
Բնկրնկ, քնկրնկ, փոննը պեց,
Հասանը կյամ ա՝ կրոխը պեց:

3 (80).

Մին հավ օնիւ՝ լոխ փրդնոց,
Պասպան կորե, քյինսս հոնձ,
Եփ կրպիրի մի չաղ կրոնձ¹²⁸:
Տական¹²⁹ կրծե՝ փազ կանե,
Կրլխան կրծե՝ սազ կանե:

4 (81).

Ա՛յ ախպեր, շելակր հինչ ա.
Քե մարաղ, կյեզար¹³⁰ ա:
Պա ըռաշկենար հինչ ա.
Կյիզնն¹³¹ ա:

---

125 Յակատ – կացին:

126 Արկարթ – երկարթ:

127 Կյուլ – գայլ:

128 Կրոնձ – կեղտ:

129 Տական – տակից:

130 Կյեզար – գազար, ստեպղին:

131 Կյիզնն – գզած:

4. ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ

1 (82).

Մըեզ էրկու պեն օնինքյ՝
Սաղ աշխարքըս տրեսնըմ ա,
Ինքը՝ տեղը:
(Աչքեր)

2 (83).

Մըեզ մինն օնինքյ՝
Պիծի պըտըրիան,
Պրինձավ լիգյը:
(Բերան)

3 (84).

Մըեզ մինն օնինքյ՝
Աշխարքս շոռ ա կնլիս,
Ուրնուգննը կյնն ա տոանը
Վըեր ընգնըմ:
(Տրեխ)

4 (85).

Մըեզ մինն օնինքյ՝
Կկընանչի,
Կծաղկի սիվտակ,
Կըկյիրմիրի,
Ետնան ալ կթուխի:
(Մոշ)

5 (86).

Մըեզ մինն օնինքյ՝
Քաքըմ ա, կկըզըմ չի:
(Հավ)

6 (87).

Մըեզ մինն օսինքյ՝
Կըլխըյեր տերտակ ա,
Կըլխըվեր՝ լիգը:
(Գլխարկ)

7 (88).

Մըեզ մինն օսինքյ՝
Միոտնանի,
Տիւ կա տոռնը,
Շոն կտանի:
(Մունկ)

5. ՄԱՂԹԱՆՔՆԵՐ

1 (89).

Ամեն տրեղ հիշվեք պատվով:

2 (90).

Բախտավոր-երջանիկ լինեք:

3 (91).

Եղնիկի պես թովոաք:

4 (92).

Սեր ունենաք, ծլեք, ծաղկեք:

5 (93).

Ուրախ, երջանիկ լինեք:

6. ՕՐՅԱՆՔՆԵՐ

1 (94).

Ազատ, էրկան կյանք ունընաա:

2 (95).

Բարի մարթկանց միշտ ջիհիս¹³²:

3 (96).

Գործդ հաջող քիհնա:

4 (97).

Երկրագունդը թըղ բարի ըրագավ ապրի:

5 (98).

Ջորանաա, շուքավեր տըլեոնաա:

6 (99).

Կյանքդ լնվ օրերավ լիգը ինի:

7 (100).

Հինչ նեղութին քաշըմ ըս, վերչըտ բարի թըղ ինի:

---

132 Ջիհիլ – հանդիպել:

ՓԱՍՏԱԳՐՈՒՄ

ՊՅԱՏԻԳՈՐՄԿ ԳԱՂԹԱՃ ԱՐՑԱԽՅԻ ԲԱՆԱՍԱՅՆԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ՀԱՂՈՐԴԱՃ ՆՅՈՒԹԵՐԻ (1964 թ.)

Ը/հ	Բանասացի անուն-ազգանունը	Ծննդյան տարեթիվը և վայրը	Գրառման վայրը
I.			
ՎԻՊԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ			
1. ՀՐԱՇՄԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ			
1 (1).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
2 (2).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3 (3).	Սոնյա Դանիելյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
4 (4).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
5 (5).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
6 (6).	Արևիատ Վարդանյան	1905 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
2. ԻՐԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ			
1 (7).	Լուսիկ Սարգսյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
2 (8).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3 (9).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
4 (10).	Արևիատ Վարդանյան	1905 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3. ԱՌԱԿՆԵՐ			
1 (11).	Արևիատ Վարդանյան	1905 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
2 (12).	Վարսենիկ Պողոսյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
II.			
ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ			
1. ՕՐՈՐՈՑԱՅԻՆՆԵՐ			
1 (13). – 8 (20).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
9 (21).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
10 (22).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ

2. ՍԻՐԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ			
1 (23). – 14 (36).	Լուսիկ, Թանկե Սարգսյաններ	1904 թ., Արցախ 1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ Պյատիգորսկ
15 (37). – 19 (41).	Աստղիկ Հարությունյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
20 (42).	Լուսիկ, Թանկե Սարգսյաններ	1904 թ., Արցախ 1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ Պյատիգորսկ
3. ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԾԵՍ ՈՒ ԵՐԳ			
1 (43).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
4. ԱՇԵՆԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ			
1 (44).	Մայկո մայրիկ	1897 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
2 (45).	Լուսիկ, Թանկե Սարգսյաններ	1904 թ., Արցախ 1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ Պյատիգորսկ
3 (46).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
4 (47).	Լուսիկ, Թանկե Սարգսյաններ	1904 թ., Արցախ 1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ Պյատիգորսկ
5. ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ԵՎ ԾԻՍԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ			
1 (48).	Լուսիկ, Թանկե Սարգսյաններ	1904 թ., Արցախ 1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ Պյատիգորսկ
2 (49).	Վարդանուշ Գրիգորյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3 (50).	Լուսիկ, Թանկե Սարգսյաններ	1904 թ., Արցախ 1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ Պյատիգորսկ
6. ԿԱՏԱԿԵՐԳԵՐ			
1 (51).	Լուսիկ, Թանկե Սարգսյաններ	1904 թ., Արցախ 1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ Պյատիգորսկ
2 (52).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3 (53).	Աստղիկ Հարությունյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
7. ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՎ ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ			
1 (54).	Վարդանուշ Գրիգորյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
2 (55).	Վարդանուշ Գրիգորյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3 (56).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
4 (57).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
5 (58).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
6 (59).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
7 (60).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ

8 (61).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
9 (62).	Մայկո մայրիկ	1897 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
10 (63).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
III.			
ԱՍՈՒՅԹ-ԱՅԻՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ			
1. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԹՈԹՈՎԱՆՔՆԵՐ			
1 (64).	Մարգարիտա Ավազյանց	1961 թ., Պյատիգորսկ	Պյատիգորսկ
2 (65).	Անժելա Ավազյանց	1961 թ., Պյատիգորսկ	Պյատիգորսկ
2. ԱՌԱԾՆԵՐ, ԱՍՏՅՎԱԾՔՆԵՐ			
1 (66).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
2 (67).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3 (68).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
4 (69).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
5 (70).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
6 (71).	Անժելա Ավազյանց	1961 թ., Պյատիգորսկ	Պյատիգորսկ
7 (72).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
8 (73).	Աստղիկ Հարությունյան	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
9 (74).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
10 (75).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
11 (76).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
12 (77).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
3. ՇՈՒՏԱՍԵԼՈՒԿՆԵՐ			
1 (78). – 4 (81).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
4. ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ			
1 (82). – 7 (88).	Աննա Ակոպովա	1876 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
5. ՄԱՂԹԱՆՔՆԵՐ			
1 (89). – 5 (93).	Աշխեն Վանիլովա	1904 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ
6. ՕՐՀՆԱՆՔՆԵՐ			
1 (94). – 7 (100).	Թանկե Սարգսյան	1903 թ., Արցախ	Պյատիգորսկ

ՅԵՂԻՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

ՎԵՐԺԻՆԵ ԳԱՌՆԻԿԻ ՍՎԱԶԼԵԱՆ քանազետ, քանահավաք, ժողովրդագետ, ցեղասպանագետ, ՀՀ Գիտության վաստակավոր գործիչը ծնվել է 1934 թ. Եգիպտոսի Ալեքսանդրիա քաղաքում, Հայոց ցեղասպանությունից մազապուրծ, գրող, հասարակական գործիչ Գառնիկ Սվազլյանի ընտանիքում:

Նախնական կրթությունն ստացել է տեղի հայկական Պողոսյան ազգային վարժարանում, ապա նաև՝ Անարատ Հղության հայ քույրերի ֆրանսիական թեքունով դպրոցում:

1947 թ. ծնողների հետ հայրենադարձվել է Մայր Հայաստան:

1952–1956 թթ. սովորել և «Գերագանցությամբ» ավարտել է Երևանի Խաչատուր Աբովյանի անվան Հայկական պետական մանկավարժական ինստիտուտի Պատմալեզվագրական բաժինը:

1958 թ. աշխատել է Հայաստանի Գիտությունների Ակադեմիայի Մանուկ Աբեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտի Հայ ժողովրդական քանահյուսության բաժնում՝ որպես լաբորանտ:

1958–1961 թթ. ուսումը շարունակել է ՀՍՍՌ ԳԱ ասպիրանտուրայում՝ «Հայ ժողովրդական քանահյուսություն» մասնագիտությամբ (գիտական ղեկավար՝ ակադեմիկոս Կարապետ Մելիք-Օհանջանյան): Ասպիրանտական ուսումնառության ընթացքում եղել է Մ. Աբեղյանի անվան թոշակառու:

1961 թ. աշխատանքի է անցել ՀՍՍՀ ԳԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի Հայ ժողովրդական քանահյուսության բաժնում, սկզբում՝ կրտսեր, 1972 թվականից Բանահյուսական սկզբնաղբյուրների վավերագրման բաժնում՝ ավագ, 1995 թվականից առ այսօր՝ առաջատար գիտաշխատողի պաշտոններով:

1996–2004 թթ. միաժամանակ աշխատել է նաև ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտում:

1965 թ. պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 1995 թ.՝ դոկտորական թեզերը:

1996–2004 թթ. եղել է ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստի-

տուտի Գիտական խորհրդի անդամ, իսկ 1996-2018 թթ.՝ ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության, ինչպես նաև Մ. Արեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտներում գործող Մասնագիտական խորհուրդների անդամ:

Մասնակցել է հանրապետական և միջազգային մի շարք գիտաժողովների, ինչպես նաև՝ զեկուցել սփյուռքահայ գաղթօջախների տարբեր կազմակերպություններում (Ռուսաստան, Հունաստան, Ֆրանսիա, Ավստրիա, Գերմանիա, ԱՄՆ, Կանադա, Լիբանան, Սիրիա, Եգիպտոս, Թուրքիա)՝ հանդես գալով բանագիտությանը, ժողովրդագիտությանը, ցեղասպանագիտությանը և Հայ Դատին առնչվող թեմաներով:

Հեղինակ է 500-ից ավելի գիտական և հրապարակախոսական հրատարակությունների, ընդ որում՝ շուրջ 30 գրքերի, որոնք տարբեր լեզուներով լույս են տեսել Հայաստանում, Սփյուռքում և արտերկրում:

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր Վերժինե Սվազյանն սկսած 1955 թվականից՝ ավելի քան 65 տարիների ընթացքում, անձնական նախաձեռնությամբ և արևմտահայի արյան կանչով բառ առ բառ, պատառիկ առ պատառիկ գրառել, ձայնագրել, տեսագրել, ուսումնասիրել և հրատարակել է մեր զավթված Երկրի՝ Արևմտյան Հայաստանի, Կիլիկիայի և Անատոլիայի հայաբնակ ավելի քան 150 տեղավայրերից բռնի տարագրված, ապա՝ Հայաստանում և Սփյուռքում (Ռուսաստան, Հունաստան, Ֆրանսիա, Իտալիա, Գերմանիա, ԱՄՆ, Կանադա, Սիրիա, Լիբանան, Իրաք, Եգիպտոս, բալկանյան երկրներ, Թուրքիա) բնակություն հաստատած Հայոց ցեղասպանության ականատես վերապրողների իրենց բարբառներով հաղորդած ժողովրդական բանավոր ավանդույթի տարաբնույթ նշխարները, ինչպես նաև՝ փաստավավերական վկայություններն ու պատմական բնույթի երգերը (հայերեն և թուրքալեզու)՝ անհետ կորստից փրկելով և տարբեր լեզուներով (հայերեն, ռուսերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, թուրքերեն) աշխարհին ու մարդկության արդար դատին ներկայացնելով հայ ժողովրդի պատմական հավաքական հիշողությունը:

Վերժինե Սվազյանի աշխատանքների մասին Հայաստանում և արտերկրում լույս են տեսել բազմաթիվ գրախոսականներ, հանրագիտարանային և այլ հոդվածներ, ինչպես նաև նկարահանվել է ֆիլմ՝ «*Սվազյան գերդաստանի հավաքանքը*» խորագրով (սցենարի հեղինակ և ռեժիսոր՝ Լաուրա Մինասյան, Երևան, 2009): Այն նվիրված է 20-րդ դարի ընթացքում Սվազյան գերդաստանի իրարհաջորդ երեք սերունդների ազգանպաստ և հայրենանպաստ գործունեությանը՝ ընդգրկելով հայ ժողովրդի համար բախտորոշ մի ժամանակաշրջան:

Աշխատությունները.

- Սարգիս Հայկունի.** **Կյանքն ու գործը**, «Հայ ազգագրություն և բանասիրություն», հ. 4, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, 78 էջ:
- Արցախ-Ուտիք**, «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», հ. 6, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, 778 էջ:
- Տարոն-Տուրուբերան**, «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», հ. 12, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, 650 էջ:
- Մուսա լեռ**, «Հայ ազգագրություն և բանասիրություն», հ. 16, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, 215 էջ:
- Կիլիկիա. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, 408 էջ:
- Մեծ Եղեռն. Արևմտահայոց բանավոր վկայություններ**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1995, 234 էջ:
- Մեծ Եղեռնը արևմտահայոց հուշապատումներում և թուրքալեզու երգերում**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1997, 32 էջ:
- Геноцид в воспоминаниях и туркоязычных песнях западных армян.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 1997, 32 с.
- Վան-Վասպուրական**, «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ», հ. 15, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1998, 590 էջ:
- The Armenian Genocide in the Memoirs and Turkish Language Songs of the Eyewitness Survivors.** Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 1999, 44 p.
- Պոլսահայոց բանահիստիոնը**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, 616 էջ:
- Հայոց ցեղասպանություն. Ակնատես վերապրողների վկայություններ**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, 500 էջ:
- Հայոց ցեղասպանությունը և պատմական հիշողությունը**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2003, 144 էջ:
- The Armenian Genocide and Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2004, 160 p.
- Le génocide arménien et la mémoire historique du peuple.** Erevan: Ed. «Guitoutium» de l’Académie Nationale des Sciences d’Arménie, 2005, 140 p.
- Der Genozid an den Armeniern und die historische Erinnerung des Volkes.** Jerewan: Verlag „Gitutjun“ der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Republik Armenien, 2005, 140 S.
- The Armenian Genocide and the People’s Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2005, 140 p.
- Геноцид армян и историческая память народа.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2005, 140 с.
- Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza.** İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2005, 160 s.
- Anilarda Ermeni Soykırımı ve Yaşayan Görgü Tanıklarının Türkçe Şarkıları.** “Tehcir Türküleri: Anilarda Ermeni Soykırımı” . İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2005, s. 71-100.
- Armenia.** “The Greenwood Encyclopedia of World Folklore and Folklife.” William M. Clements, ed. (4 volumes). Volume 2: Southeast Asia and India, Central and East Asia, Middle East. Westport (Connecticut), London: Greenwood Press, 2006, pp. 357-372.

Հայոց ցեղասպանություն. Ականատես վերապրողների վկայություններ, Երկրորդ համարված հրատ., Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2011, 880 էջ, DVD - «Սվազլյան գերդաստանի հավատամքը» / “The Creed of the Svazlian Extended Family”:

The Armenian Genocide: Testimonies of the Eyewitness Survivors. Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2011, 850 p., DVD - «Սվազլյան գերդաստանի հավատամքը» / “The Creed of the Svazlian Extended Family.”

Ermeni Soykırımı: Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları. İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2013, 1064 s.

Survivor Testimonies. “The Armenian Genocide: The Essential Reference Guide.” Ed. Alan Whitehorn. Santa Barbara (California), Denver (Colorado): ABC-CLIO, 2015, pp. 241-243.

Ծաղիկ թարգմանությանց. Flor de traducciones [«Հայոց ցեղասպանություն. Ականատես վերապրողների վկայություններ» գրքից իսպաներեն թարգմանված հատվածներ], Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 19-37.

Մուսա Լեռան հերոսամարտը. Ականատես վերապրողների վկայություններ. The Heroic Battle of Moussa Dagh: Testimonies of the Eyewitness Survivors. Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ. / Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2015, 240 էջ / p., DVD - «Հին և նոր Մուսա Լեռ» / “Old and New Moussa Dagh.”

Ռուսաստանի հայերի բանավոր ավանդույթի նշխարներ (Գննի Ռոստով և Պյատիգորսկ). Реликвии устного народного творчества армян России (Ростов-на-Дону и Пятигорск). Relics of the Oral Tradition of the Armenians of Russia (Rostov-on-Don and Pyatigorsk). Երևան, ՀՀ ԳԱԱ ՀԱԻ հրատ./Ереван, Изд.-во ИАЭ НАН РА/Yerevan: Publishing House of IAE NAS RA, 2020, 288 էջ/с./р.:

Ամերիկահայոց բանավոր ավանդույթը ժամանակի հողովությունում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ. (տպ. ընթ.):

Մուսա Լեռան հերոսամարտը. Ականատես վերապրողների վկայություններ. La bataille héroïque du Moussa-Dagh : Témoignages des témoins oculaires survivants. Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ. / Erevan: Ed. « Guitoutiun » de l’Académie Nationale des Sciences d’Arménie, DVD – «Հին և նոր Մուսա Լեռ»/« Le vieux et le nouveau Moussa-Dagh » (տպ. ընթ.).

Կազմել և խմբագրել է՝

Գառնիկ Սվազլյան, **Հայրենիքիս համար**, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1965, 212 էջ:

Գրիգոր Գյոզալյան, **Մուսա լեռան ազգագրությունը**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2001, 280 էջ, ISBN 5-8080-0472-1:

Պարգևները.

1975 թ. Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Նախագահության կողմից «երկարամյա բարեխիղճ աշխատանքի համար» պարգևատրվել է «ՍՍՀՄ Աշխարհային Վեպերան» շքանշանով:

1983 թ. մարտի 29-ին արժանացել է Հայկական ՍՍՀ Գիտությունների Ակադեմիայի Նախագահության «Գովեսարագրին»:

1985 թ. սեպտեմբերին «Մուսա լեռ» Հայրենակցական Ընդհանուր Միությունը (Բեյրութ) նրան շնորհել է «Պարտաւոր Մուսակոցի» Ոսկե մեդալ:

1992 թ. Հայաստանի «Զեյթուն» Պատմամշակութային Միությունը նրան շնորհել է «Պարավոր Զեյթունցի» կոչում:

- 1995 թ. սեպտեմբերի 22-ին Միւսա լեռան հերոսամարտի 80-ամյա տարելիցի առթիվ Հայաստանի «Միւսա Լեռ» Հայրենակցական Բարեգործական Միության Վարչությունը նրան շնորհել է «**Պատվոգիր**» «Հայրենակցական շարժմանն օժանդակելու և միության աշխատանքներին գործուն մասնակցություն ունենալու համար»:
- 1996 թ. հուլիսի 11-17-ին Թուրքիայում Կոստանդնուպոլսոյ Հայոց Պատրիարքական Աթոռի հիմնադրման 535-ամյակի տոնակատարության շրջանակներում կազմակերպված «Վարդավառի» միջազգային գիտաժողովին մասնակցելու համար նա արժանացել է Հայոց Պատրիարքի «**Գիր Վկայութեանը**»:
- 1999 թ. Հայաստանի «Վան-Վասպուրական» Հայրենակցական Միությունը նրան շնորհել է «**Պատվավոր Վասպուրականցի**» կոչում:
- 2000 թ. ապրիլի 24-ին, Հայոց ցեղասպանության 85-ամյա տարելիցի առթիվ նա արժանացել է ՀՀ ԳԱԱ Նախագահության «**Պատվոգրին**» «Հայկական Հարցի, Հայոց Ցեղասպանության և Սփյուռքահայության պատմության ուսումնասիրության բնագավառում գիտական հետազոտությունների համար, որոնք կարևոր ներդրում են հայ պատմագիտության մեջ»:
- 2001 թ. հունվարի 20-ին արժանացել է Հռոմի Հովհաննես Պողոս Բ Պապի Վատիկանից հղած «**Օրհնության գրին**». Թիվ. 487.634:
- 2002 թ. մայիսին, արժանացել է Սփյուռքի Թեքեան Մշակութային Միութեան «**Հայկաշէն Ուզունեան**» գրական-բանասիրական մրցանակին:
- 2003 թ. ապրիլի 24-ին, ՀՀ ԳԱԱ Նախագահությունը և «Ճշմարիտները հայերի համար» միջազգային կոմիտեն նրան շնորհել են «**Ֆրիպոֆ Նանսենի**» հուշամեդալ «Հայոց ցեղասպանության դատապարտման և մարդասիրական սկզբունքների հաստատման ուղղությամբ ծավալած գիտական և հասարակական գործունեության համար»:
- 2004 թ. ապրիլի 24-ին նրան շնորհվել է **Փարիզի «Արարար» Հայագիտական Ակադեմիայի Պրոֆեսորի** կոչում:
- 2005 թ. ապրիլի 24-ին Հայոց ցեղասպանության 90-ամյա տարելիցի առթիվ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը նրան շնորհել է «**Հուշամեդալ**» «Հայոց Մեծ Եղեռն. Ցեղասպանագիտության մեջ ձեռք բերած վաստակի համար. 1915-2005»:
- 2005 թ. հունիսի 26-ին Մոնրեալում (Կանադա) նրան շնորհվել է Պոլսահայ Մշակութային Միութեան «**Ոսկե մեդալ**»:
- 2005 թ. սեպտեմբերի 30-ին Սիրիայում Հ.Բ.Ը.Մ. Հալեպի մասնաճյուղը նրան շնորհել է «**Մետրոպ Մաշրոց**» հուշամեդալ:
- 2006 թ. հունվարի 30-ին Հայաստանի «Հաճըն» Հայրենակցական Միությունը նրան շնորհել է «**Պատվավոր Հաճընցի**» կոչում՝ «Երկրին և պետականությանը մատուցած ծառայությունների և «Հաճըն» հասարակական կազմակերպության գործունեությանը սատարելու և աջակցելու համար»:
- 2006 թ. ապրիլի 24-ին Ալեքսանդրիայի (Եգիպտոս) Հայոց Քաղաքական Ժողովը նրան շնորհել է «**Նեղոսի Բանալի**» Ոսկե հուշամեդալ:
- 2006 թ. հունիսի 28-ին Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը և «Ռոբերտ Պողոսյան և Ռոդիներ Ֆոնդը» (Շվեյցարիա) նրան շնորհել են ՀՀ «**Նախագահի Առաջին մրցանակ**» և «**Ոսկե հուշամեդալ**» «Հայոց ցեղասպանության ճանաչման գործում նշանակալի ավանդ ներդնելու համար»:
- 2008 թ. Ամերիկյան Կենսագրական Ինստիտուտը նրան շնորհել է «**21-րդ Դարի Մեծագույն Միպը**» տիտղոս և հուշամեդալ՝ հայ մշակույթն աշխարհին ներկայացնող իր աշխատությունների համար:

- 2009 թ. մարտի 8-ին՝ Կանանց միջազգային օրվա առթիվ, ՀՀ Կրթության և գիտության Նախարարությունը նրան շնորհել է «**Պարվոզիր**» կրթության և գիտության ասպարեզում ունեցած նշանակալի ավանդի համար:
- 2009 թ. «Հայ մշակույթին և Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանը մատուցած ծառայությունների և ծննդյան 75-ամյակի առթիվ» Հայաստանի Ազգային Գրադարանի տնօրինությունը նրան արժանացրել է «**Հայ Առաջին Տպագրիչ Հակոբ Մեղասպարի**» հուշամեդալի:
- 2009 թ. Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը կորստից փրկելու կեղարյա բանահավաքչական, բանագիտական գործունեության և ծննդյան 75-ամյակի առթիվ Հայաստանի «Մուսա Լեռ» Հայրենակցական Բարեգործական Միությունը նրան շնորհել է «**1915. Հավերժ Փառք Մուսա Լեռան Հերոսներին**» հուշամեդալ:
- 2011 թ. հուլիսի 11-ին Հայոց Փիլիսոփայական Ակադեմիան նրան պարգևատրել է «**Եռամեծ Փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթ**» Մեծ հուշամեդալով և Դիպլոմով:
- 2012 թ. ապրիլի 19-ին «Հայոց Մեծն Տիկին Վերժինե Սվազյանին Հայ Ազգի 1915 թ. ապրիլյան ցեղասպանությունից վերապրածների ցավի ծանրությունը տանելու և Հայաստանի Երրորդ Պետականության կայացմանը Մեծագույն ծառայություն ցուցաբերելու համար» ՀՀ Ատլետիզմի (Պատերիֆտինգ) Ֆեդերացիան նրան պարգևատրել է «**Ծնորհակալագրով**» և «**Ֆեդերացիայի Պարվավոր Անդամ**» ծանրորդի կոչումով ու հուշամեդալով:
- 2013 թ. հոկտեմբերի 14-ին «ՀՀ Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի 70-ամյակի կապակցությամբ գիտության և կրթության բնագավառում մատուցած ակնառու ծառայությունների համար» Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի կողմից արժանացել է Պետական պարգևի՝ «**Մովսես Խորենացի**» մեդալի:
- 2015 թ. ապրիլի 10-ին Երևանի Էրեբունի Վարչական Շրջանի ղեկավարության կողմից արժանացել է «**Ծնորհակալագրի**» «Հայոց Մեծ եղեռնի 100-րդ տարելիցին նվիրված միջոցառումներին մասնակցելու համար»:
- 2015 թ. ապրիլի 20-ին Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի կապակցությամբ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (Արցախ) Ազգային ժողովի Նախագահի կողմից արժանացել է «**Ղարաբաղյան Շարժում**» ազգային ազատագրության 25-ամյակի Ոսկե հուշամեդալի:
- 2015 թ. ապրիլի 20-ին Հայոց ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի առթիվ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Նախագահի կողմից արժանացել է «**Արցախ-Գանձասար**» Ոսկե հուշամեդալի:
- 2015 թ. սեպտեմբերի 17-ին Հայաստանի «Մուսա Լեռ» Հայրենակցական-Բարեգործական Հասարակական Կազմակերպության կողմից արժանացել է «**Պարվոզիր**» և «**1915. Հավերժ Փառք Մուսա Լեռան Հերոսներին**» հուշամեդալի «իր աշխատություններով Մուսա Լեռան պատմությունը, բարբառը, ավանդույթները, կենցաղը և մշակույթը մանրակրկիտ լուսաբանելու համար»:
- 2015 թ. հոկտեմբերի 16-ին Հայոց ցեղասպանության 100-ամյակին նվիրված միջոցառումները համակարգող Համառուսաստանյան հանձնաժողովի (Մոսկվա) կողմից պարգևատրվել է «**Հայոց ցեղասպանության 100-ամյա հորեղյանական հուշամեդալով**»:
- 2016 թ. սեպտեմբերի 17-ին Հայաստանի Հանրապետության 25-ամյակի առթիվ «գիտության և կրթության բնագավառում ունեցած վաստակի համար» ՀՀ Նախագահը նրան շնորհել է «**Հայասրանի Հանրապետության Գիտության Վասարակավոր Գործիչ**» պատվավոր կոչում՝ Շնորհագրով և Հուշամեդալով:

- 2017 թ. հունիսի 24-ին Կարեն Դեմիրճյանի թանգարանի տնօրինության կողմից պարզևատրվել է ՀՀ քաղաքական և պետական գործիչ, ՀՍՍՀ Կենտկոմի առաջին քարտուղար (1974-1988 թթ.), ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահ (1999 թ.) **Կ. Դեմիրճյանի (1932-1999 թթ.) ծննդյան 85-ամյակին ափիոված հուշամեդալով:**
- 2018 թ. հոկտեմբերի 18-ին Ռուսաստանի Գիտությունների ակադեմիայի Հարավային գիտական կենտրոնի, Դաշնային հետազոտությունների կենտրոնի կողմից պարզևատրվել է **«Պատվոգրով»** «հայ ժողովրդի պատմության, լեզվի և մշակույթի հետազոտման գործում չխամրող հետաքրքրության և էական ներդրման համար, Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի Հանրապետության միջև գիտական կապերի ամրապնդման, ինչպես նաև ի նշան Ռուսաստանի Դաշնության և Հայաստանի ժողովուրդների միջև բարեկամության»:
- 2020 թ. դեկտեմբերի 23-ին «Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ» հիմնադրամը ստեղծման 25-ամյակի (1995 թ.) առթիվ նրան պարզևատրել է **«Ավրորա Մարդիգանյան (1901-1994 թթ.)»** երախտագիտության հուշամեդալով «Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտին առաջին բանահավաքչական տեսանյութը նվիրելու և ՀՅԹԻ տեսադարանի հիմքը դնելու համար»:

ՎԵՐԺԻՆԵ ՍՎԱԶԼՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
 ՀՀ Գիտության վաստակավոր գործիչ,
 ՀՀ Գիտությունների Ազգային Ակադեմիայի
 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
 Առաջատար գիտաշխատող

Հասցե՝ Մարյան 36 փ., բն. 23
 Երևան 0002, Հայաստանի Հանրապետություն
 Հեռախոս՝ (00 374) 010 53-60-06 բն., 091 99-22-26 քջջ.
 Էլ-փոստ՝ <vsvaz333@yahoo.com>
 Կայք՝ <http://sci.academia.edu/VerjineSvazlian>
<http://www.youtube.com/watch?v=j4oQ5p8vc-s>
<http://www.youtube.com/watch?v=2HGNff52IUs&feature=relmfu>

ОБ АВТОРЕ

Фольклорист, народовед и собиратель устного народного творчества, геноцидолог, Заслуженный деятель науки **ВЕРЖИНЕ ГАРНИКОВНА СВАЗЛЯН** родилась в 1934 в Александрии (Египет), в семье писателя и общественного деятеля Гарника Свазяна. Их семье чудом удалось спастись от геноцида.

Начальное образование получила в местной армянской национальной гимназии Погосян, а затем – в школе с французским уклоном армянских сестер Непорочного зачатия.

В 1947 г. она вместе с родителями репатриировала в Армению.

В 1952–1956 гг. училась и окончила с «Отличием» Историколингвистический факультет Ереванского Армянского государственного педагогического университета им. Хачатура Абовяна.

С 1958 г. работала в Институте литературы им. Манука Абеяна Академии наук Армении в отделе Армянского народного фольклора в качестве лаборанта.

В 1958–1961 гг. она продолжила учебу в аспирантуре АН Арм. ССР по специальности «Армянский народный фольклор» (научный руководитель: Карпет Мелик-Оганджян). За отличную учебу в аспирантуре была удостоена именной стипендии им. М. Абеяна.

С 1961 г. по сей день работает в Институте археологии и этнографии НАН РА в отделе Армянского народного фольклора, вначале младшим научным сотрудником, с 1972 г. – старшим научным сотрудником в отделе Документации первоисточников по фольклору, с 1995 г. по настоящее время – ведущий научный сотрудник, а с 1996–2004 гг. – также в Музее-институте геноцида армян НАН РА.

В 1965 г. защитила кандидатскую, а 1995 г. – докторскую диссертации.

В 1996–2004 гг. являлась членом ученого совета Музея-института геноцида НАН РА, а в 1996–2018 гг. – членом действующих Специализированных советов Института археологии и этнографии НАН РА и Института литературы им. М. Абеяна НАН РА.

Принимала участие в ряде республиканских и международных научных конференций, на которых выступала с докладами по фольклористике, народоведению, геноцидологии и Армянскому вопросу, а также выступала с докладами в разных организациях армянских зарубежных общин (Россия, Греция, Франция, Австрия, Германия, США, Канада, Ливан, Сирия, Египет, Турция).

Она является также автором более чем 500 научных и публицистических работ, в том числе около 30 книг, изданных на разных языках в Армении, Диаспоре и за рубежом.

Доктор филологических наук Вержине Свазлян начиная с 1955 г., в течение более чем 65 лет, по личной инициативе и зову крови западной армянки с уст свидетелей-очевидцев геноцида армян по крупицам собирала материалы (запи-

сывая их в том числе на аудио- и видеокассеты), изучала и публиковала реликвии устного народного творчества на разных диалектах, а также воспоминания и народные песни исторического характера (на армянском и турецком). Она записывала эти материалы с уст армян-изгнанников из более чем 150 местностей Западной Армении, Киликии и Анатолии, которые впоследствии обосновались в Армении и в Диаспоре (Россия, Греция, Франция, Италия, Германия, США, Канада, Сирия, Ливан, Ирак, Египет, балканские страны, Турция), тем самым сумев спасти от забвения эти бесценные материалы, дабы представить на справедливый суд человечества историческую память армянского народа на разных языках мира (армянском, русском, английском, французском, немецком, турецком).

В связи с работами Вержине Свазлян как в Армении, так и за рубежом было издано множество рецензий, энциклопедических и иных статей, а также был снят фильм *«Кредо родословной Свазлянов»* (автор сценария и режиссер – Лаура Минасян, Ереван, 2009). Фильм посвящен жизни и деятельности во благо отечества трех поколений рода Свазлянов на протяжении 20 века, которая охватывает судьбоносный для армянского народа исторический период.

Научные издания:

- Саркис Айкуни.** *Жизнь и деятельность.* «Армянская этнография и фольклор». Т. 4. Ереван, Изд.-во НАН РА, 1973, 78 с. (на арм. яз.).
- Арцах-Утик.** «Армянские народные сказки». Т. 6. Ереван, Изд.-во НАН РА, 1973, 778 с. (на арм. яз.).
- Тарон-Туруберак.** «Армянские народные сказки». Т. 12. Ереван, Изд.-во НАН РА, 1984, 650 с. (на арм. яз.).
- Муса-Даг.** «Армянская этнография и фольклор». Т. 16. Ереван, Изд.-во НАН РА, 1984, 215 с. (на арм. яз.).
- Киликия.** *Устная традиция западных армян.* Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 1994, 408 с. (на арм. яз.).
- Геноцид армян.** *Устные свидетельства западных армян.* Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 1995, 234 с. (на арм. яз.).
- Геноцид армян в воспоминаниях и туркоязычных песнях западных армян.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 1997, 32 с. (на арм. яз.).
- Геноцид в воспоминаниях и туркоязычных песнях западных армян.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 1997, 32 с.
- Ван-Васпуракан.** «Армянские народные сказки». Т. 15. Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 1998, 590 с. (на арм. яз.).
- The Armenian Genocide in the Memoirs and Turkish-Language Songs of the Eyewitness Survivors.** Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 1999, 44 p.
- Фольклор константинопольских армян.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2000, 616 с. (на арм. яз.).
- Геноцид армян.** *Свидетельства очевидцев.* Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2000, 500 с. (на арм. яз.).

- Геноцид армян и историческая память.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2003, 144 с. (на арм. яз.).
- The Armenian Genocide and Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2004, 160 p.
- Le génocide arménien et la mémoire historique du peuple.** Erevan: Ed. «Guitoutiun» de l’Académie Nationale des Sciences d’Arménie, 2005, 140 p.
- Der Genozid an den Armeniern und die historische Erinnerung des Volkes.** Jerewan: Verlag „Gittutjun“ der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Republik Armenien, 2005, 140 S.
- The Armenian Genocide and the People’s Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2005, 140 p.
- Геноцид армян и историческая память народа.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2005, 140 с.
- Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza.** İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2005, 160 s.
- Anılarda Ermeni Soykırımı ve Yaşayan Görgü Tanıklarının Türkçe Şarkıları.** “Tehcir Türküleri: Anılarda Ermeni Soykırımı.” İstanbul, “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2005, s. 71-100.
- Armenia.** “The Greenwood Encyclopedia of World Folklore and Folklife.” William M. Clements, ed. (4 volumes). Volume 2: Southeast Asia and India, Central and East Asia, Middle East. Westport (Connecticut), London: Greenwood Press, 2006, pp. 357-372.
- Геноцид армян. Свидетельства очевидцев.** Второе дополненное издание. Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2011, 880 с., DVD - «Кредо родословной Свазлянов» / “The Creed of the Svazlian Extended Family” (на арм. яз.).
- The Armenian Genocide: Testimonies of the Eyewitness Survivors.** Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2011, 850 p., DVD - «Кредо родословной Свазлянов» / “The Creed of the Svazlian Extended Family.”
- Ermeni Soykırımı: Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları.** İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2013, 1064 s.
- Survivor Testimonies.** “The Armenian Genocide: The Essential Reference Guide.” Ed. Alan Whitehorn. Santa Barbara (California), Denver (Colorado): ABC-CLIO, 2015, pp. 241-243.
- Жемчужины перевода. Flor de traducciones** [переведенные на испанский отрывки из книги «Геноцид армян. Свидетельства очевидцев»]. Ереван, Изд.-во ЕГУ, 2015, с. 19-37.
- Героическое битва Муса-Дага. Свидетельства очевидцев. The Heroic Battle of Moussa Dagh: Testimonies of the Eyewitness Survivors.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА / Yerevan: “Gitoutyoun” Publishing House of NAS RA, 2015, 240 с. / p., DVD - «Старый и новый Муса-Даг» / “Old and New Moussa Dagh” (на арм. и англ. яз.).
- Реликвии устного народного творчества армян России (Ростов-на-Дону и Пятигорск). Relics of the Oral Tradition of the Armenians of Russia (Rostov-on-Don and Pyatigorsk).** Ереван, Изд.-во ИАЭ НАН РА / Yerevan: Publishing House of IAE NAS RA, 2020, 288 стр./р. (на арм., русск. и англ. яз.).
- Устная традиция американских армян в эволюции времени.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА (в печати) (на арм. и англ. яз.).
- Героическое битва Муса-Дага. Свидетельства очевидцев. La bataille héroïque du Moussa-Dagh : Témoignages des témoins oculaires survivants.** Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА / Erevan: Ed. «Guitoutiun» de l’Académie Nationale des Sciences d’Arménie, DVD - «Старый и новый Муса-Даг» / « Le vieux et le nouveau Moussa-Dagh » (в печати) (на арм. и фр. яз.).

Составила и редактировала:

Гарник Свазлян. **За мою Родину**. Ереван, Изд.-во «Айастан», 1965, 212 с. (на арм. яз.).

Григор Геозальян. **Этнография Муса-Дага**. Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2001, 280 с. (на арм. яз.).

Награды:

В 1975 г. «за многолетнюю добросовестную работу» Президиумом Академии наук Армянской ССР была награждена орденом **«Ветеран труда СССР»**.

В марте 1983 г. Вержине Свазлян была удостоена **«Похвальной грамоты»** Президиума Академии Наук Армянской ССР.

В сентябре 1985 г. ей была вручена Золотая медаль **«Почетного Мусадагца»** Общеземляческим союзом «Муса-Даг».

В 1992 г. историко-культурным союзом «Зейтун» ей было присвоено звание **«Почетного Зейтунца»**.

В 1995 г. (22-го сентября) в связи с 80-летием героической битвы Муса-Даг Правлением благотворительного земляческого союза «Муса-Даг» Армении ей была вручена **«Почетная грамота»** «за содействие земляческому движению и активное участие в работе союза».

В 1996 г. (11-17 июля) в Турции в рамках торжеств, посвященных 535-летию основания Константинопольского Армянского Патриаршего Престола, за участие в международной конференции «Преображение» была награждена **«Свидетельской грамотой»** Армянского патриарха.

В 1999 г. земляческим союзом «Ван-Васпуракан» ей было присвоено звание **«Почетного Васпураканца»**.

В 2000 г. (24-го апреля) в связи с 85-летием геноцида армян была удостоена **«Почетной грамоты»** Президиума НАН РА «за научные исследования по истории Армянского вопроса, геноцида армян и армянской диаспоры, явившиеся важным вкладом в армянскую историографию».

В 2001 г. (20-го января) ей была вручена **«Благословенная грамота»** № 487.634 от Папы Римского Иоанна Павла II из Ватикана.

В мае 2002 г. она была удостоена фольклорно-литературной премии **«Айкашен Узунян»** от Культурного союза Текеян.

В 2003 г. (24-го апреля) Президиумом НАН РА и международным комитетом «Правдолюбцы за армян» ей была вручена Памятная медаль **«Фритьофа Нансена»** «за научную и общественную деятельность в направлении осуждения геноцида армян и утверждения принципов гуманизма».

В 2004 г. (24-го апреля) ей было присвоено звание **профессора Парижской арменоведческой академии «Арагат»**.

В 2005 г. (24-го апреля) в связи с 90-летием геноцида армян Правительством Республики Армения ей была вручена **«Памятная медаль»** – «Геноцид армян. За заслуги в геноцидологии: 1915-2005».

В 2005 г. (26-го июня) в Монреале (Канада) ей была вручена **«Золотая медаль»** Константинопольского Культурного Союза.

В 2005 г. (30-го сентября) в Сирии Алеппским филиалом Всеобщего армянского благотворительного союза ей была вручена памятная медаль **«Месроп Маштоц»**.

- В 2006 г. (30-го января) земляческий союз «Аджн» Армении присвоил ей звание *«Почетный Аджнец»* «за заслуги перед Отечеством и государственности, помощь и содействие деятельности общественной организации «Аджн»».
- В 2006 г. (24-го апреля) Армянским политическим собранием Александрии (Египет) ей была вручена золотая памятная медаль *«Ключ Нила»*.
- В 2006 г. (28-го июня) Президентом Республики Армения и фондом «Роберт Погосян и сыновья» (Швейцария) она была удостоена *«Первой премии Президента» РА* и *«Золотой памятной медали»* «за знаменательный вклад в дело признания геноцида армян».
- В 2008 г. Американским биографическим институтом ей был присвоен титул *«Величайшая мысль 21-го века»* с вручением памятной медали за работы, представляющие миру армянскую культуру.
- В 2009 г. (8-го марта) в связи с Международным женским днем Министерством образования и науки РА ей была вручена *«Почетная грамота»* за знаменательный вклад в сферу образования и науки.
- В 2009 г. «за вклад в армянскую культуру и признание геноцида армян и в связи с 75-летием со дня рождения» дирекция Национальной библиотеки Армении вручила ей памятную медаль *«Первый армянский книгопечатник Акоп Мегарт»*.
- В 2009 г. за полувековую собирательскую народоведческую деятельность по сохранению устных традиций западных армян и в связи с 75-летием со дня рождения земляческим благотворительным союзом «Муса-Даг» Армении ей была вручена памятная медаль *«1915. Вечная слава героям Муса-Дага»*.
- В 2011 г. (11-го июля) Армянская философская академия наградила ее почётной медалью и дипломом *«Выдающийся философ Давид Анахт»*.
- В 2012 г. (19-го апреля) «Великой армянке – госпоже Вержине Свазлян, разделившей тяжесть боли переживших в апреле 1915 г. геноцид армян и за огромные заслуги в содействии становлению Третьей республики Армении» Федерация атлетизма РА вручила ей *«Благодарственную грамоту»* и памятную медаль с присвоением звания *«Почетного члена федерации»*.
- В 2013 г. (14-го октября) «в связи с 70-летием Национальной Академии Наук РА за очевидные заслуги в сфере науки и образования» Президентом Республики Армения была удостоена Государственной награды – медали *«Мовсес Хореници»*.
- В 2015 г. (10-го апреля) руководством Эребунийского административного района Еревана ей была вручена *«Благодарственная грамота»* – «За участие в мероприятиях, посвященных 100-летию геноцида армян».
- В 2015 г. (20-го апреля) в связи со 100-летием геноцида армян Председателем Национального собрания НКР (Арцах) ей была вручена Золотая памятная медаль в связи с 25-летием национально-освободительной борьбы *«Карабахское движение»*.
- В 2015 г. (20-го апреля) в связи со 100-летием геноцида армян Президентом Нагорно-Карабахской Республики ей была вручена Золотая памятная медаль *«Арцах-Гандзасар»*.
- В 2015 г. (17-го сентября) земляческо-благотворительной общественной организацией «Муса-Даг» Армении были вручены *«Почетная грамота»* и памятная медаль *«1915. Вечная слава героям Муса-Дага»* «за детальное освещение истории, диалекта, традиций, быта и культуры Муса-Дага».
- В 2015 г. (16-го октября) Всероссийской комиссией по координации мероприятий, посвященных 100-летию Геноцида армян (Москва), была награждена *«Памятной юбилейной медалью к 100-летию геноцида армян»*.

- В 2016 г. (17-го сентября) в связи с 25-летием Республики Армения «за заслуги в сфере науки и образования» Президентом РА она была удостоена почетного звания «*Заслуженного деятеля науки Республики Армения*» с вручением Благодарственной грамоты и Памятной медали.
- В 2017 г. (24-го июня) дирекцией музея им. Карена Демирчяна была награждена памятной медалью, посвященной *85-летию К. Демирчяна (1932-1999 гг.)*, политического и государственного деятеля РА, Первого секретаря ЦК КП Арм. ССР (1974-1988 гг.), Председателя Национального Собрания РА (1999 г.).
- В 2018 г. (18-го октября) Федеральным исследовательским центром, Южным научным центром Российской Академии Наук (ЮНЦ РАН) ей была вручена «*Почетная грамота*» «за неослабевающий интерес и существенный вклад в изучение истории, языка и культуры армянского народа, укрепление научных связей между Российской Федерацией и Республикой Армения, а также в знак дружбы народов Российской Федерации и Армении».
- В 2020 г. (23-го декабря) Фонд «Музея-института Геноцида армян» по случаю 25-летия со дня его основания (1995 г.) наградил ее памятной медалью «*Аврора Мардигян (1901-1994 гг.)*» «за подаренный ею институту первый народоведческий видеоматериал и за создание основы для видеотеки МИГА».
-

ВЕРЖИНЕ СВАЗЛЯН

Доктор филологических наук, профессор,
Заслуженный деятель науки Республики Армения,
Ведущий научный сотрудник
Института археологии и этнографии
Национальной Академии Наук Республики Армения

Адрес: ул. Сарьяна 36, кв. 23
Ереван 0002
Республика Армении

Тел: (00 374) 010 53-60-06 дом., 091 99-22-26 моб.

Эл.-почта: <svsaz333@yahoo.com>

Сайт: <http://sci.academia.edu/VerjineSvazlian>
<http://www.youtube.com/watch?v=j4oQ5p8vc-s>
<http://www.youtube.com/watch?v=2HGNff52IUs&feature=relmfu>

ABOUT THE AUTHOR

VERJINÉ SVAZLIAN, ethnographer and folklorist, genocidologist, Honored Scientist of the Republic of Armenia, was born in 1934, in Alexandria (Egypt) in the family of the writer and public man, Karnik Svazlian, himself an eyewitness survivor of the Armenian Genocide.

She had her elementary education at the local Poghossian Armenian National School, then her secondary education – at the Armenian Nuns’ Immaculate Conception School with a French language bias.

In 1947, she was repatriated with her parents to the Motherland, Armenia.

From 1952 to 1956, she studied and graduated with “Honors” from the Historico-Linguistic Department of the Yerevan Khachatour Abovian Armenian State Pedagogical University.

From 1958, she started to work, as a Laboratory assistant in the Department of Popular Folklore, at the Manouk Abeghian Institute of Literature of the Academy of Sciences of the Armenian Soviet Socialist Republic (ArmSSR).

From 1958 to 1961, she continued her post-graduate studies at the Academy of Sciences of the ArmSSR, specializing in the “Armenian Popular Folklore” (under the scientific leadership of the Academician Karapet Melik-Ohandjanian). During her post-graduate studies, she has been a M. Abeghian grant-aided student.

In 1961, she started to work in the Department of the Armenian Popular Folklore, at the Institute of Archaeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the ArmSSR, in the beginning as a Junior scientific worker, subsequently, from 1972, at the Department of the Documentation of Folkloric Primary Sources, as a Senior scientific worker, and from 1995 to this day, as a Leading scientist.

From 1996 to 2004, she worked also, on a pluralistic basis, at the Museum-Institute of the Armenian Genocide of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia (NAS RA).

She has maintained her Candidate thesis in 1965 and her thesis for a Doctor’s degree in 1995.

In the years 1996-2004, she was a member of the Scientific Council of the Museum-Institute of the Armenian Genocide of NAS RA, and, from 1996-2018, was a member of the Professional Councils of the Institute of Archaeology and Ethnography, as well as of the M. Abeghian Institute of Literature, NAS RA.

She has participated in a number of republican and international conferences and has given reports in the various organizations of Diasporan Armenian communities (Russia, Greece, France, Austria, Germany, USA, Canada, Lebanon, Syria, Egypt, Turkey), discoursing upon folklore, ethnography, the Armenian Genocide and the Armenian Case.

She is also the author of more than 500 academic and public papers, including over 30 books, published in Armenia, Diaspora and abroad, in different languages.

Doctor Professor Verjiné Svazlian, on her own initiative and following the call of her Western-Armenian blood, has written down (also tape-recorded and video-recorded), word by word, fragment by fragment, studied and published, starting from 1955, during a period of more than 65 years, the various relics of the oral tradition, in different dialects, as well as the documental testimonies and historical songs (in Armenian and Turkish languages) of the eyewitness survivors of the Armenian Genocide, who were deported from Western Armenia, Cilicia and Anatolia, including more than 150 Armenian inhabited localities, and later were settled in Armenia and in the Diaspora (Russia, Greece, France, Italy, Germany, USA, Canada, Syria, Lebanon, Iraq, Egypt, the Balkan countries, Turkey), thus saving from a total loss the collective historical memory of the Armenian nation with a view to presenting it to the world and to the impartial judgement of mankind in various languages (in Armenian, Russian, English, French, German and Turkish).

A great number of reviews, encyclopedic and other articles have been published in Armenia and abroad about Verjiné Svazlian's works, as well as a film entitled "*The Creed of the Svazlian Extended Family*" was recently shot (film-director and script-writer Laura Minassian, Yerevan, 2009). It traces the 20th century history of the Armenian nation through portrayal of the life of the Svazlian extended family, which includes three consecutive generations and is presented through the fatal for the Armenian people centennial history.

Publications:

- Sargis Haykuni: Life and Work.** "Armenian Ethnography and Folklore." Vol. 4. Yerevan: Publishing House of AS ASSR, 1973, 78 p. (in Armenian).
- Artsakh-Outik.** "Armenian Folk Tales." Vol. 6. Yerevan: Publishing House of AS ASSR, 1973, 778 p. (in Armenian).
- Taron-Tourouberan.** "Armenian Folk Tales." Vol. 12. Yerevan: Publishing House of AS ASSR, 1984, 650 p. (in Armenian).
- Moussa Dagh.** "Armenian Ethnography and Folklore." Vol. 16. Yerevan: Publishing House of AS ASSR, 1984, 215 p. (in Armenian).
- Cilicia: The Oral Tradition of the Western Armenians.** Yerevan: "Gitoutyoum" Publishing House of NAS RA, 1994, 408 p. (in Armenian).
- The Great Genocide: Oral Evidences of the Western Armenians.** Yerevan: "Gitoutyoum" Publishing House of NAS RA, 1995, 234 p. (in Armenian).
- The Great Genocide in the Memoirs and Turkish-Language Songs of the Western Armenians.** Yerevan: "Gitoutyoum" Publishing House of NAS RA, 1997, 32 p. (in Armenian).
- The Genocide in the Memoirs and Turkish-Language Songs of the Western Armenians.** Yerevan: "Gitoutyoum" Publishing House of NAS RA, 1997, 32 p. (in Russian).
- Van-Vaspourakan.** "Armenian Folk Tales." Vol. 15. Yerevan: "Gitoutyoum" Publishing House of NAS RA, 1998, 590 p. (in Armenian).
- The Armenian Genocide in the Memoirs and Turkish-Language Songs of the Eyewitness Survivors.** Yerevan: "Gitoutyoum" Publishing House of NAS RA, 1999, 44 p.

- The Oral Tradition of the Armenians of Constantinople.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2000, 616 p. (in Armenian).
- The Armenian Genocide: Testimonies of the Eyewitness Survivors.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2000, 500 p. (in Armenian).
- The Armenian Genocide and Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2003, 144 p. (in Armenian).
- The Armenian Genocide and Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2004, 160 p.
- Le génocide arménien et la mémoire historique du peuple.** Erevan: Ed. «Guitoutium» de l’Académie Nationale des Sciences d’Arménie, 2005, 140 p. (in French).
- Der Genozid an den Armeniern und die historische Erinnerung des Volkes.** Jerewan: Verlag „Gitutjun“ der Nationalen Akademie der Wissenschaften der Republik Armenien, 2005, 140 S. (in German).
- The Armenian Genocide and the People’s Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2005, 140 p.
- The Armenian Genocide and the People’s Historical Memory.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2005, 140 p. (in Russian).
- Ermeni Soykırımı ve Toplumsal Hafıza.** İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2005, 160 s. (in Turkish).
- Anılarda Ermeni Soykırımı ve Yaşayan Görgü Tanıklarının Türkçe Şarkıları.** “Tehcir Türküleri: Anılarda Ermeni Soykırımı.” İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2005, s. 71-100 (in Turkish).
- Armenia.** “The Greenwood Encyclopedia of World Folklore and Folklife.” William M. Clements, ed. (4 volumes). Volume 2: Southeast Asia and India, Central and East Asia, Middle East. Westport (Connecticut), London: Greenwood Press, 2006, pp. 357-372.
- The Armenian Genocide: Testimonies of the Eyewitness Survivors.** Second completed edition, Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2011, 880 p., DVD - “The Creed of the Svazlian Extended Family” (in Armenian).
- The Armenian Genocide: Testimonies of the Eyewitness Survivors.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2011, 850 p., DVD - “The Creed of the Svazlian Extended Family.”
- Ermeni Soykırımı: Hayatta Kalan Görgü Tanıklarının Anlattıkları.** İstanbul: “Belge” Uluslararası Yayıncılık, 2013, 1064 s. (in Turkish).
- Survivor Testimonies.** “The Armenian Genocide: The Essential Reference Guide.” Ed. Alan Whitehorn. Santa Barbara (California), Denver (Colorado): ABC-CLIO, 2015, pp. 241-243.
- Flor de traducciones** [*pieces of Spanish translation of the book: “The Armenian Genocide: Testimonies of the Eyewitness Survivors”*]. Yerevan: YSU Press, 2015, pp. 19-37 (in Spanish).
- The Heroic Battle of Moussa Dagh: Testimonies of the Eyewitness Survivors.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2015, 240 p., DVD - “Old and New Moussa Dagh” (in Armenian and English).
- Relics of the Oral Tradition of the Armenians of Russia (Rostov-on-Don and Pyatigorsk).** Yerevan: Publishing House of IAE NAS RA, 2020, 288 p. (in Armenian, Russian and English).
- The Oral Tradition of the Armenian-Americans in the Course of Time.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA (in press) (in Armenian and English).

The Heroic Battle of Moussa Dagh: Testimonies of the Eyewitness Survivors. La bataille héroïque du Moussa-Dagh : Témoignages des témoins oculaires survivants. Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA / Erevan: Ed. « Guitoutiun » de l’Académie Nationale des Sciences d’Arménie, DVD - “Old and New Moussa Dagh” / « Le vieux et le nouveau Moussa-Dagh » (in press) (in Armenian and French).

Has compiled and edited:

Garnik Svazlian. **For My Fatherland.** Yerevan: “Hayastan” Publishing House, 1965, 212 p. (in Armenian).

Grigor Gyouzelian. **The Ethnography of Moussa Dagh.** Yerevan: “Gitoutyoum” Publishing House of NAS RA, 2001, 280 p. (in Armenian).

Honors:

In 1975, the Presidium of the Academy of Sciences of the Armenian SSR granted her the Medal of “*USSR Veteran of Labor*” for her “conscientious work of many years.”

On March 29, 1983, she was awarded the “*Honor Certificate*” of the Presidium of the Academy of Sciences of the Armenian SSR.

In September, 1985, the General Compatriotic Union “Moussa Dagh” (Beirut) granted her the Gold Medal of “*Honorable Denizen of Moussa Dagh.*”

In 1992, the Historico-Cultural Union “Zeytoun” of Armenia awarded her the title of “*Honorable Denizen of Zeytoun.*”

On September 22, 1995, on the occasion of the 80th Anniversary of the heroic battle of Moussa Dagh the administration of the “Moussa Dagh” Compatriotic Benevolent Union of Armenia granted her the “*Diploma of Honor*” “for supporting the compatriotic movement and for the active involvement in the duties of the union.”

On July 11-17, 1996, for having participated in the “Vardavar” International Conference, organized in Turkey on the occasion of the 535th Anniversary of the establishment of the Armenian Patriarchate of Constantinople, she was awarded the “*Testimonial Diploma*” of the Armenian Patriarch.

In 1999, the Compatriotic Union “Van-Vaspourakan” of Armenia awarded her the title of “*Honorable Denizen of Vaspourakan.*”

On April 24, 2000, on the occasion of the 85th Anniversary of the Armenian Genocide, she was awarded the “*Diploma of Honor*” of the Presidium of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia “for her scientific investigations conducted in the field of the History of the Armenian Question, the Armenian Genocide and the Diasporan Armenians.”

On January 20, 2001, she received the “*Letter of Blessing*” No. 487.634 of Pope John Paul II from Vatican.

In May, 2002, she was awarded the Diasporan literary-philological prize “*Haykashen Ouzounian*” of the Tekeyan Cultural Union.

On April 24, 2003, the Presidium of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia and the International Committee “The Truthful People for the Armenians” granted her the “*Fridtjof Nansen*” Memorial Medal “for the scientific and public activity directed toward the condemnation of the Armenian Genocide and toward the establishment of philanthropic principles.”

On April 24, 2004, she was awarded the title of *Professor of the Armenological Academy “Ararat” in Paris.*

- On April 24, 2005, she was awarded the “**Memorial Medal**” “for meritorious services in the field of Genocide Studies issued by the Government of the Republic of Armenia on the occasion of the 90th Anniversary of the Armenian Genocide. 1915-2005.”
- On June 26, 2005, she was awarded the “**Gold Medal**” of the Cultural Union of the Armenians of Istanbul, in Montreal (Canada).
- On September 30, 2005, Aleppo (Syria) branch of AGBU awarded her the “**Mesrop Mashtots**” Memorial Medal.
- On January 30, 2006, the Compatriotic Union “Hadjn” of Armenia awarded her the title of “**Honorable Denizen of Hadjn**” “for the services rendered to the country and statehood and for supporting the activities of “Hadjn” nongovernmental organization.”
- On April 24, 2006, the Armenian Political Council of Alexandria (Egypt) granted her the “**Nile Key**” Gold Memorial Medal.
- On June 28, 2006, President of Armenia and the “Robert Boghossian and Sons Fund” (Switzerland) awarded her the “**Presidential First Prize**” and “**Gold Memorial Medal**” of the Republic of Armenia “for the valuable contribution in the recognition of the Armenian Genocide.”
- In 2008, the American Biographical Institute awarded her the title and Memorial Medal of the “**Great Mind of the 21st Century**” for her studies presenting the Armenian Culture to the world.
- On March 8, 2009, on the occasion of the International Women’s Day, the Ministry of Education and Science of the Republic of Armenia awarded her the “**Diploma of Honor**” for her significant contribution to education and science.
- In 2009, “for services rendered to the Armenian culture and to the recognition of the Armenian Genocide and on the occasion of the 75th Anniversary of her Birthday” the Direction of the National Library of Armenia honored her with the Memorial Medal of the “**First Armenian Printer Hakob Meghapart.**”
- In 2009, for saving the oral tradition of the Western Armenians from a total loss, for her semi-centennial ethnographic and folkloristic activities and on the occasion of the 75th Anniversary of her Birthday the “Moussa Dagh” Compatriotic Benevolent Union of Armenia granted her the Memorial Medal “**1915. Everlasting Glory to the Heroes of Moussa Dagh.**”
- On July 11, 2011, the Armenian Philosophic Academy awarded her the Great Memorial Medal and Diploma of the “**Triply Great Philosopher David the Invincible.**”
- On April 19, 2012, the Athletic (Power Lifting) Federation of the Republic of Armenia presented “the Great Armenian Lady Verjiné Svazlian” with a “**Letter of Thanks**” and awarded her the title of weightlifter of “**Honorary Member of the Federation**” and Memorial Medal “for bearing the burden of grief of the survivors of the Armenian Genocide, perpetrated in April, 1915, and for the Greatest service rendered to the accomplishment of the Third Statehood of Armenia.”
- On October 14, 2013, “on the occasion of the 70th Anniversary of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,” the President of the Republic of Armenia granted her the Medal of “**Movses Khorenatsi**” State Award “for remarkable services rendered in the spheres of Sciences and Education.”
- On April 10, 2015, she received a “**Letter of Thanks**” from the authorities of the Erebouni Administrative Region of Yerevan “for her participation in the commemorative events dedicated to the 100th anniversary of the Armenian Genocide.”
- On April 20, 2015, she was awarded the Gold Memorial Medal of the 25th Anniversary of the “**Karabakh National Liberation Movement**” by the Chairman of the National Assembly of the

Republic of Mountainous Karabakh (Artsakh) on the occasion of the 100th Anniversary of the Armenian Genocide.

On April 20, 2015, the President of the Republic of Mountainous Karabakh awarded her the “*Artsakh-Gandzasar*” Gold Memorial Medal on the occasion of the 100th Anniversary of the Armenian Genocide.

On September 17, 2015, she was awarded the “*Diploma of Honor*” by the “Moussa Dagh” Compatriotic-Benevolent Public Union of Armenia and the Memorial Medal “*1915. Eternal Glory to the Heroes of Moussa Dagh*” “for the detailed elucidation of the history, dialect, tradition, lifestyle and culture of Moussa Dagh.”

On October 16, 2015, she was awarded the “*Jubilee Memorial Medal of the 100th Anniversary of the Armenian Genocide*” by the All-Russia Committee coordinating the commemorative ceremonies of the 100th Anniversary of the Armenian Genocide (Moscow).

On September 17, 2016, on the occasion of the 25th Anniversary of the Republic of Armenia, the President of the Republic of Armenia conferred on her the honorary title of “*Honored Scientist of the Republic of Armenia*” and the Memorial Medal “for the merit in the fields of science and education.”

On June 24, 2017, she was awarded by the Directorate of the Karen Demirjyan Museum the Memorial Medal dedicated to the *85th Birthday Anniversary of K. Demirjyan (1932-1999)*, the political figure and statesman of Armenia, the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Armenian SSR (1974-1988), the President of the National Assembly of the Republic of Armenia (1999).

On October 18, 2018, she was awarded the “*Diploma of Honor*” by the Federal Research Center of the Southern Scientific Center of the Academy of Sciences of the Russian Federation “for the unwaning interest and the substantial input in the investigation of the history, language and culture of the Armenian people, for the reinforcement of the scientific relations between the Russian Federation and the Republic of Armenia and as a token of friendship between the peoples of the Russian Federation and Armenia.

On December 23, 2020, on the occasion of the 25th Anniversary of the creation of the “Armenian Genocide Museum-Institute” Foundation (1995), she was awarded the Memorial Medal of Gratitude “*Aurora Mardigianian (1901-1994)*” “for the donation of the first oral testimony video-material and for laying down the foundation of the video-library of the AGMI.”

VERJINÉ SVAZLIAN

Dr. Prof., Honored Scientist of the Republic of Armenia,
Leading Researcher at the Institute of Archaeology & Ethnography,
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia

Address: 36 Saryan St., Apt. 23, Yerevan 0002, Republic of Armenia

Tel.: (00 374) 010 53-60-06 house, 091 99-22-26 cell.

E-mail: <vsvaz333@yahoo.com>

URL: <http://sci.academia.edu/VerjineSvazlian>

<http://www.youtube.com/watch?v=j4oQ5p8vc-s>

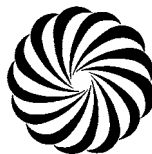
<http://www.youtube.com/watch?v=2HGNff52IU&feature=relmfu>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նախաբան	6
Предисловие	7
Preface	8
ՆՇԽԱՐՆԵՐ ՆՈՐ ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ԲԱՆԱՎՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ	9
Առաջին բաժին. ՊԱՏՄԱԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ	10
I. Պատմական ակնարկ	10
II. Նոր Նախիջևանի քանաասացները	16
III. Նոր Նախիջևանի քանահյուսության ժանրային և թեմատիկ առանձնահատկությունները	22
РЕЛИКВИИ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА АРМЯН НОВОЙ НАХИЧЕВАНИ	33
I. Исторический обзор	33
II. Сказители Новой Нахичевани	39
III. Жанровые и тематические особенности фольклора Новой Нахичевани	45
RELICS OF THE ORAL TRADITION OF THE ARMENIANS OF NOR-NAKHIDJEVAN	56
I. Historical Outline	56
II. Narrators of Nor-Nakhidjevan	61
III. The Genre and Thematic Peculiarities of the Nor-Nakhidjevan Folklore	67
Երկրորդ բաժին. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՍԿՋԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ	78
I. ՎԻՊԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ	78
1. ՀՐԱՇԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ	78
1 (1). Շէն թաքավորին ախշիզը	78
2 (2). Էրզաթէ կալը	84
3 (3). Աքոջանը (Դրիմի հեքիաթ)	92
2. ԻՐԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ	103
1 (4). Օվ գըպանի, ան ալ գուդէ	103
2 (5). Խէնթլուզը	107

3 (6). Թաթօն յեվ Փէթրիգէլը	112
4 (7). Չար բիանային հախէն էգող հարսը	115
5 (8). Բարինային խէլքը	116
6 (9). Փէրատ մարը	119
7 (10). Քօմուր ձախօղը	122
8 (11). Ալէմի ջարիզը	124
9 (12). Քառսուն ջան սքանօղը	125
II. ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ	126
1. ՄԱՆԿԱՆԱԿԱՅԻ ԵՐԳԵՐ	126
1 (13). Դանն, դանն	126
2 (14). Հավ, ջիվ	126
2. ՍԻՐԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ	127
1 (15). Դէսօք թօղ լա, թօղ չիլլա (Խրիմի յէրք)	127
2 (16). Թովիթի կյուղի անվախ քաչն էմ	127
3 (17). Արոջանը	128
4 (18). Մարյամը	130
5 (19). Ջանիգս, յէգ	130
3. ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԵՐԳԵՐ	131
1 (20). Մնացէք պարէվ, սիրեգան քույրէր	131
2 (21). Հարսի հրաժէշտը	131
3 (22). Փէսին գառէթան	131
4 (23). Փէսա հաքցնէլու պարք-1	132
5 (24). Փէսա հաքցնէլու պարք-2	132
6 (25). Հարսնիքի երգ	132
4. ԿԵՆՑԱԿԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ	133
1 (26). Խալիբ աղան	133
2 (27). Խաղան, ախչիգս, խաղան	133
3 (28). Հան, քան, հանսը	133
4 (29). Թէմբէլ ախչիզը	134
5 (30). Ուխտագնացության յէրք	135
6 (31). Խարիբ Մէլքօն	136
7 (32). Գարաբէդ յէգնան	136
8 (33). Օկա և Իսղիր մամանէրը	137
9 (34). Մարիամ Մօրքուրմա	137
5. ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԵՐ	138
1 (35). – 3 (37).	138
6. ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ	139
1 (38). Առջի սաղոթի յէրքը	139

2 (39). Սամայիգին դերան	139
3 (40). Յէս իմ վիջագս հանէցի	140
7. ՎԻՊԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ	141
1 (41). Զարթի՛ր, լամ	141
2 (42). Կնացէք, ասէք բարայիս	141
3 (43). Ոնանը	142
III. ԱՍՈՒՅԹ-ԱՅԻՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ	143
1. ԱՌԱԾՆԵՐ, ԱՍԱՅՎԱԾՔՆԵՐ	143
1 (44). – 62 (105).	143–147
2. ՕՐՀՆԱՆՔՆԵՐ	148
1 (106). – 11 (116).	148
3. ԱՆԵԾՔՆԵՐ	149
1 (117). – 13 (129).	149
4. ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ	150
1 (130). – 24 (153).	150–153
5. ԱՂՈԹՔՆԵՐ	154
1 (154). Չար նաֆասի աղօթք	154
2 (155). Չար աչքի աղօթք	154
3 (156). Չար նագարի աղօթք	155
4 (157). Թունավորվածի աղօթք	155
5 (158). Հիվանտի աղօթք	155
6 (159). Վախը չսփռելու աղօթք	155
7 (160). Աղօթք Ասդվաճամօրը	156
8 (161). Նօրալուսնի աչքալուսանք	156
ՓԱՍՏԱԳՐՈՒՄ ՆՈՐ ՆԱԽԻՋՆԱՆԻ ԲԱՆԱՍԱԳՆԵՐԻ և նրանց հաղորդած նյութերի (1959 թ.)	157
ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ	161
ՓՕՏՕ	161
ՓՈՏՕՏ	161

**ՆՇԽԱՐՆԵՐ ՊՅԱՏԻԳՈՐՍԿ ԳԱՂԹԱՃ
ԱՐՑԱՏԻ ՀԱՅԵՐԻ ԲԱՆԱՎՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ**

165

Առաջին բաժին.

ՊԱՏՄԱԲԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

166

- I. Պատմական ակնարկ 166
- II. Պյատիգորսկի արցախցի բանասացները 168
- III. Պյատիգորսկ գաղթած արցախի հայերի բանահյուսության ժանրային և թեմատիկ առանձնահատկությունները 173

**РЕЛИКВИИ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА ПЕРЕСЕЛИВШИХСЯ
В ПЯТИГОРСК АРЦАХСКИХ АРМЯН**

184

- I. Исторический обзор 184
- II. Арцахские сказители Пятигорска 186
- III. Жанровые и тематические особенности фольклора переселившихся в Пятигорск арцахских армян 191

**RELICS OF THE ORAL TRADITION OF THE ARTSAKH–ARMENIANS
EMIGRATED TO PYATIGORSK**

203

- I. Historical Outline 203
- II. Artsakhtsi Narrators of Pyatigorsk 205
- III. The Genre and Thematic Peculiarities of the Folklore of the Artsakh–Armenians Emigrated to Pyatigorsk 210

Երկրորդ բաժին.

ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՍԿՋԲՆԱԳԲՅՈՒՐՆԵՐ

221

I. ՎԻՊԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ 221

1. ՀՐԱՇԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ 221

- 1 (1). Անմահական ճյուղը 221
- 2 (2). Իրեք ախպոր հեքիաթը 223
- 3 (3). Հալալ հերը 225
- 4 (4). Օխց տղան 228
- 5 (5). Օվչի Փիրումը 229
- 6 (6). Թաքավերի քյամբախտ տղան ու հարսը 232

2. ԻՐԱՊԱՏՈՒՄ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐ 234

- 1 (7). Հլովերն ու Շահ Աբասը 234
- 2 (8). Կողն ու կյընգյըտավերը 234
- 3 (9). Խեղքավ ախսիգյը 235
- 4 (10). Անկուշտ մարթը 235

3. ԱՌԱԿՆԵՐ 236

- 1 (11). Վըեթես մոքիրը 236
- 2 (12). Վըեթեսն ու Մուկունը 237

II. ՔՆԱՐԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ	238
1. ՕՐՈՐՈՑԱՅԻՆՆԵՐ	238
1 (13). – 8 (20). Լայն-լայն արա, բալա՛	238
9 (21). Քնի՛ր ու աճի՛ր	239
10 (22). Բայ, բայ, այ եթիմ խոխա	239
2. ՍԻՐԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ	240
1 (23). – 14 (36). Խաղիկներ	240–241
15 (37). – 19 (41). Խաղիկներ	241–242
20 (42). Հարըրբան	242
3. ՀԱՐՍԱՆԵԿԱՆ ԾԵՍ ՈՒ ԵՐԳ	243
1 (43). Հարսանեկան ծես ու երգ	243
4. ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ	245
1 (44). Կալի երգ	245
2 (45). Հոբովել	245
3 (46). Մոթանլ, մոթանլ	245
4 (47). Կոլտնտեսային երգ	245
5. ԿԵՆՑԱՂԱՅԻՆ ԵՎ ԾԻՍԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ	246
1 (48). Մարտի 8-ն ա, այ նանի	246
2 (49). Քոյրիկիս՝ տուֆլի, կալոշ	246
3 (50). Ձեզ՝ Բարեկենդան, մեզ՝ բարի Զատիկ	247
6. ԿԱՏԱԿԵՐԳԵՐ	249
1 (51). Սար, սար	249
2 (52). Կիսավոդսկի օրիորդները	249
3 (53). Ծիտը ծառին տիտիկ արավ	249
7. ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՎ ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ	250
1 (54). Նեմե՛ց, նեմե՛ց, կոտա՛ տի	250
2 (55). Հուլիս ամսվա քսանհինգին	250
3 (56). Ագուլեցի քաջ պատանի	250
4 (57). Ասկերանի բերդի միջին	250
5 (58). Սուսերս տո՛ւր, մայրի՛կ	250
6 (59). Առավոտյան ժամը ութին	251
7 (60). Ես իմ վիճակս հանեցի	251
8 (61). Սալդաթ տղի մոր երգը	252
9 (62). Մոր բաղձանքը	252
10 (63). Թող լոխ ապրին խաղաղ, երջանիկ	252
III. ԱՍՈՒՅԹԱՅԻՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ	253
1. ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԹՈԹՈՎԱՆՔՆԵՐ	253
1 (64). Փլջմկեցին	253

2 (65). Խոխայի պաղասխանը	253
2. ԱՌԱԾՆԵՐ, ԱՄԱՑՎԱԾՔՆԵՐ	254
1 (66). – 12 (77).	254
3. ՇՈՒՏԱՍԵԼՈՒԿՆԵՐ	255
1 (78). – 4 (81). Շուտասելուկներ	255
4. ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ	256
1 (82). – 7 (88). Հանելուկներ	256–257
5. ՄԱՂԹԱՆՔՆԵՐ	258
1 (89). – 5 (93). Մաղթանքներ	258
6. ՕՐՀՆԱՆՔՆԵՐ	259
1 (94). – 7 (100). Օրհնանքներ	259
ՓԱՍՏԱԳՐՈՒՄ Պյատիգորսկ գաղթած արցախցի բանասացների և նրանց հաղորդած նյութերի (1964 թ.)	260
Հեղինակի մասին	263
Об авторе	270
About the Author	276

ՎԵՐԺԻՆԵ ԳԱՌՆԻԿԻ ՍՎԱԶԼՅԱՆ
ՌՈՒԲԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅԵՐԻ ԲԱՆԱՎՈՐ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹԻ ՆՃԽԱՐՆԵՐ
(ԴՈՆԻ ՌՈՍՏՈՎ ԵՎ ՊՅԱՏԻԳՈՐՍԿ)

ВЕРЖИНЕ ГАРНИКОВНА СВАЗЛЯН
РЕЛИКВИИ УСТНОГО ТВОРЧЕСТВА АРМЯН РОССИИ
(РОСТОВ-НА-ДОНУ И ПЯТИГОРСК)

VERJINÉ GARNIK SVAZLIAN
RELICS OF THE ORAL TRADITION OF THE ARMENIANS
OF RUSSIA (ROSTOV-ON-DON AND PYATIGORSK)

Համակարգչային շարվածք և սրբագրում՝ *Արմինե Նազարեթյան*
Компьютерная верстка и корректура: *Армине Назаретян*
Computer setting and proofreading by: *Arminé Nazaretyan*

Համակարգչային ձևավորում և էջադրում՝ *Արթուր Հարությունյան*
Компьютерный дизайн и пагинация: *Артур Арутюнян*
Computer design and formatting by: *Arthur Harutyunyan*